

ШЕРХАН МҰРТАЗА АТЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТАРАЗ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ
85 ЖЫЛДЫҒЫ ЖӘНЕ ШЕРХАН МҰРТАЗА
АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ТАРАЗ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ 15
ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН

«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ – АЙМАҚТЫ ДАМУДЫҢ ДРАЙВЕРЛЕРІ» АТТЫ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ

IV ТОМ

ТІРКЕЛУ

ЕҢБЕКТЕР
ЖИНАҒЫ

12 СӘУІР 2024 ЖЫЛ

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ
ШЕРХАН МҰРТАЗА АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТАРАЗ ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ИНСТИТУТЫ**

**«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ – АЙМАҚТЫ ДАМУДЫҢ ДРАЙВЕРЛЕРІ»
АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ- ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ
12 сәуір, 2024 ж.**

**СБОРНИК ТРУДОВ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«НАУКА И ИННОВАЦИЯ – ДРАЙВЕРЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА»
12 апреля, 2024г.**

**COLLECTION OF WORKS OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL
CONFERENCE
« SCIENCE AND INNOVATION- DRIVERS OF REGIONAL DEVELOPMENT»
April 12, 2024**

Тараз, 2024

ӘОЖ (УДК) 371:159.9

КБЖ (ББК) 74.20:88.8

ЖЗЗ

Редакция алқасы/Редакционная коллегия

Муслимов Н.Ж., Сулейменов Ж.Т., Абдуалы А.Б., Баяндин М.А., Тажибаев С.Д., Кадырова А.С., Буюклиев Н., Құлабекова Г.Қ., Құрманбекова А.С., Ботабаева Ә.Е., Асқарбекқызы Н., Нургабылов М.Н., Куатбеков Ж.А., Тамабаева Қ.Ө., Несипбаева И.С., Онгарбаева М.Б., Маликтаева П.М., Айтекова К.У., Мырзабеков Д.Е., Шырақбаев А.Б., Газаев А.И., Саткей Т.Б., Исаков Ғ.Ж., Есперов Е.И., Джекенев П.С., Сихаев А.А., Беркенова Р.А., Елубаева Р.С., Нұрманалиева Ұ.Т., Арыстанғалиева В.А., Молдахметов М.М., Байлыбеков Ғ.Р.

«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ – АЙМАҚТЫ ДАМЫТУДЫҢ ДРАЙВЕРЛЕРІ» атты Халықаралық ғылыми- тәжірибелік конференция жинағы. Қазақстан, Тараз, 12 сәуір, 2024 ж. – 283 бет.

«НАУКА И ИННОВАЦИЯ – ДРАЙВЕРЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА», сборник трудов Международной научно-практической конференции – Казахстан, Тараз, 12 апреля, 2024 г. – 283 стр.

ISBN 978-601-7419-21-13

Жинаққа алыс және жақын шетелдерден, Қазақстан Республикасының жоғары, орта және кәсіптік оқу орындарынан келген ғалымдардың келесі бағыттар бойынша мақалалары енеді: заң ғылымының инновациялық дамуы: жаңа тәсілдер және өзекті зерттеулер, жаратылыстану, техникалық және гуманитарлық ғылымдар инновациясы, ғылым мен білім беру жүйесіндегі педагогикалық технологиялар инновациясы, экономика мен бизнестегі ғылым инновациясы

Материалдар жинағы ғалымдарға, мамандарға, оқытушыларға, магистранттар мен студенттерге арналған.

Жинақ материалдарының электрондық нұсқасы сайтта орналастырылған <https://htii.edu.kz/>

Конференцияға қатысушылардың ғылыми мақалаларының жинағы материалдар бойынша дайындалған, электронды түрде ұсынылған. Материалдардың мазмұны үшін жауапкершілік мақала авторлары.

В сборнике представлены материалы участников международной научно – практической конференции, посвященные проблемам и тенденциям повышения качества высшего образования.

Будут опубликованы доклады ученых дальнего и ближнего зарубежья, высших, средних и профессиональных учебных заведений по следующим направлениям: инновационное развитие юридической науки: новые подходы и актуальные исследования, инновация естественных, технических и гуманитарных наук, педагогические технологии инноваций в системе науки и образования, инновации науки в экономике и бизнесе

Сборник материалов предназначен для ученых, специалистов, преподавателей, магистрантов и студентов

Электронная версия материалов сборника размещается на сайте <https://htii.edu.kz/>

Сборник научных статей участников конференции подготовлен по материалам, представленным в электронном виде, ответственность за содержание материалов несут авторы статей, статьи представлены в авторской редакции.

ӘОЖ (УДК) 371:159.9

КБЖ (ББК) 74.20:88.8

ISBN 978-601-7419-21-13

© Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, 2024

УДК:336.2:336.02:63

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ НА ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ
АГРАРНОГО СЕКТОРА

Самакова Айзада Самаковна – магистрант группы. Э(м)-1- 22, факультета
Экономики и менеджмента, КНАУ имени К.И.Скрябина

Исаева Джылдызкан Мукашовна – научный руководитель, к.э.н. и.о.доцента
кафедры Финансы и кредит, факультета Экономики и менеджмента КНАУ
им.К.И.Скрябина

Аннотация. В статье отмечается, что влияние налоговой политики на экспортный потенциал аграрного сектора в определенный период времени определяется на основе влияния различных факторов в зависимости от ситуации, в которой создается экспортный потенциал. Подтверждено, что государство предоставляет сельскохозяйственным производителям очень благоприятный налоговый режим и различные тарифы. Содействие экспорту носит косвенный характер и заключается в снижении издержек для потенциальных экспортеров. Также указано, что в условиях рыночной ситуации государство имеет полную возможность внести соответствующие изменения в денежно-кредитную политику и пересмотреть методы, связанные с регулированием перспективных экспортных направлений.

Ключевые слова: Налог, валовый внутренний продукт, экспорт, импорт, земельный налог, ставка.

Annotation. The article notes that the impact of tax policy on the export potential of the agricultural sector in a certain period of time is determined based on the influence of various factors, depending on the situation in which the export potential is created. It is confirmed that the state provides agricultural producers with a very favorable tax regime and various tariffs. Export promotion is indirect in nature and consists in reducing costs for potential exporters. It is also indicated that in a market situation, the state has the full opportunity to make appropriate changes to monetary policy and review methods related to the regulation of promising export directions.

Keywords: Tax, gross domestic product, export, import, land tax, rate

Экспортный потенциал — это способность национальной экономики, ее отраслей, предприятий и компаний производить и экспортировать необходимое количество конкурентоспособной продукции.

В последние годы управление внешнеэкономическими связями и экспортным потенциалом активно ведется на разных уровнях - от уровня отдельных компаний до национального масштаба. Основными факторами этого являются стремление административных органов к усилению инновационной активности в экономике, пополнение валютных фондов и рост внутренней региональной экономики. В этом контексте понятие экспортного потенциала следует рассматривать как неотъемлемую часть экономического потенциала.

В условиях растущей экономической интеграции международной торговли Кыргызская Республика все больше стремится к эффективному участию в международном разделении труда, чтобы сохранить свои позиции в мировой экономической системе. После обретения независимости в 1991 году страна начала развивать и расширять экономические сектора, способные конкурировать на международном рынке. Основными параметрами будут являться доля каждой страны в международной торговле, ее положение в мировой экономике и уровень использования экспортного потенциала.

По данным Государственного комитета по статистике Кыргызской Республики, за последние пять лет валовой внутренний продукт увеличился в 1,4 раза в целом и на 124,8% на душу населения. (Таблица 1). [2]. В то же время, к сожалению, товарные показатели сельскохозяйственного сектора, который считается важнейшим сектором экономики республики, за последние пять лет увеличились незначительно, но при этом общее изменение за этот период осталось прежним (табл. 2). По данным Всемирного банка, экономика республики сильно зависит от международных денежных переводов (25 % ВВП) и добычи золота (около 10 % ВВП и 40 % экспорта), что делает ее уязвимой к внешним потрясениям.[4]

Таблица 1. – Тенденция развития валового внутреннего продукта Кыргызской Республики (в млн. сом)

	2018	2019	2020	2021	2022	2022 г. к 2018 г в%
Валовой внутренней продукт	530476	569386	619103	601820	739819	139
ВВП на душу населения, тыс. сом.	75,8	8,3,6	88,4	86,0	94,6	124,8
Доля промышленного сектора в ВВП, %	15,9	15,2	17,7	11,6	15,9	-
Доля аграрного сектора в ВВП, %	12,5	11,7	14,7	14,5	13,8	110,4

Источник: Статистический ежегодник Кыргызской республики, 2021

Анализ уровня развития международного торгового сотрудничества за последние годы и степени участия Кыргызской Республики в международных торгово-экономических объединениях показывает определенную тенденцию роста основных показателей экономического сектора в 2018-2022 годах: после полного объема импортно-экспортных операций физических и юридических лиц в 2022 году объем внешней торговли республики составит 8 332,4 млн. млн. долларов США, то есть по сравнению с 2018 годом данный показатель увеличился на 1 331,3 млн. долларов США. Как видно, за соответствующий период, то есть за последние пять лет, доля экспорта несколько увеличилась (156,0 %) по сравнению с долей импорта (124,2 %), однако разница между ними все еще значительна и составляет 3 002,9 млн долларов США. Доля экспорта незначительно увеличилась (156,0 %) по сравнению с долей импорта (124,2 %), однако разница между ними остается значительной и составляет 3 002,9 млн долларов США (Таблица 2.).[3].

Как уже упоминалось выше, разрыв между импортом и экспортом с течением времени увеличился более чем в два раза из-за значительного торгового дисбаланса,

особенно в последние пять лет. Такая ситуация является реальным свидетельством высокого уровня зависимости сельскохозяйственного сектора республики от импорта, обусловленного нестабильностью мирового рынка и низкой конкурентоспособностью отечественной продукции.

Аграрный сектор экономики включает в себя собственно сельское хозяйство и отрасли, обеспечивающие заготовку, переработку и доставку сельскохозяйственной продукции потребителям. Сельскохозяйственная продукция — это продукты, ежедневно потребляемые населением, за исключением шерсти и хлопка-сырца, большинство из которых являются скоропортящимися. **Таблица 2. – Структура внешнеторгового оборота Кыргызской Республики, млн. долларов США**

	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2021 г 2017 г в %
Внешнеторговый оборот	6 259,0	7 128,8	6 975,1	5 692,0	8 332,4	133,2
В том числе:						
Экспорт	1 764,3	1 836,8	1 986,1	1 973,2	2 752,2	156,0
Импорт	4 494,7	5 292,0	4 989,0	3 718,8	5 580,2	124,2
Баланс внешней торговли (сальдо)	-2 730,4	-3 455,2	-3 002,9	-1 745,6	-2 828,0	

Источник: Статистический ежегодник Кыргызской республики, 2022

Прежде чем попасть к потребителям в виде продуктов питания и переработанного сырья, сельскохозяйственная продукция проходит через пищевую и перерабатывающую промышленность. Аналогичная ситуация наблюдается и в экспорте сельскохозяйственной продукции.

Таблица 3 - Тенденции развития сельскохозяйственного сектора в структуре экспортного потенциала Кыргызской Республики

	Годы					2022 г. к 2018 г., %
	2018	2019	2020	2021	2022	
Всего по республике	1 764,3	1 836,8	1 986,1	1 973,2	2 752,2	156,0
В том числе:						
Продукция аграрного сектора, всего	371,1	364,8	456,8	474,0	537,0	44,7
Удельный вес в общем объеме экспорта, %	4,8	5,0	4,3	4,2	5,1	
В том числе:						
Пищевые продукты и напитки	187,3	182,4	228,4	237,0	268,5	208,4
Удельный вес в объеме аграрного сектора, %	50,5	50,0	62,2	50,0	50,0	
Сырьевые	128,8	107,8	147,4	152,6	157,4	122,2
Удельный вес в объеме аграрного сектора, %	34,7	39,6	32,3	32,1	29,3	

Обработанные	59,0	74,6	81,1	84,4	111,1	188,3
Удельный вес в объеме аграрного сектора, %	15,9	20,4	17,8	17,8	20,7	

Анализ показывает, что в структуре экспортного потенциала республики сельскохозяйственный сектор в настоящее время занимает достаточно низкий уровень: по данным на 2022 год, товарная доля экспортируемого сельскохозяйственного сектора (537 млн долларов США) составляет всего 5,1% от общего объема экспорта (275,2 млн долларов США). В то же время отраслевая доля сельскохозяйственного сектора в производстве значительно различается: по данным на 2022 год, 50,0% общего объема производства приходится на пищевые продукты и напитки, 29,3% - на сырье и 20,7% - на продукты переработки. За последние пять лет темпы роста сельскохозяйственного сектора среди всех экспортных товаров были несколько ниже. В то же время показатели одной из смежных отраслей выше, а другой - ниже (табл. 3).

На текущем этапе развития экспорт отражает сырьевую направленность и низкую технологичность производства. Сохранение текущего уровня внешней торговли и значительное увеличение экспорта в будущем имеет свои пределы в ускорении экономического роста страны.

Меры поддержки сельского хозяйства и смежных отраслей можно разделить на несколько групп: 1) налоговая и тарифная политика; 2) финансовая поддержка предприятий; 3) предоставление государственных услуг; 4) торговая политика.

В Кыргызстане принята очень благоприятная налоговая система для сельскохозяйственных производителей. Вместо подоходного налога, налога на прибыль, налога на добавленную стоимость (НДС) и других налогов сельскохозяйственные производители платят только земельный налог и взносы на социальное страхование. Базовая ставка земельного налога установлена на очень низком уровне и остается практически неизменной с 1997 года, когда этот налог был впервые введен. Учитывая, что уровень цен (измеряемый дефлятором ВВП) с тех пор вырос в 8,5 раз, реальная величина ставки земельного налога уменьшилась во столько же раз: по состоянию на 2021 год базовая ставка налога на уровне района, установленная Налоговым кодексом, составляет 2-5 долларов США в год с гектара орошаемой пашни, ставка для многолетних насаждений в 1,5-2 раза ниже, богарных пахотных земель - в 6-10 раз ниже, сенокосов - в 10-30 раз ниже, пастбищ - в 30-50 раз ниже. В высокогорных и отдаленных районах эти ставки снижаются еще на 50 %. Местные власти имеют право корректировать эти налоговые ставки, но не часто пользуются этим правом. Из вышесказанного следует, что значение ставок земельного налога является символическим. По имеющимся оценкам, эффективная ставка земельного налога составляет примерно 0,1-0,2 % от валового дохода мелких фермеров. Члены мелких фермерских хозяйств платят взносы на государственное социальное страхование (включая пенсионное и обязательное медицинское страхование) по той же ставке, что и земельный налог. Косвенным следствием очень низких ставок является то, что суммы пенсий, когда фермеры начинают получать пенсии, невелики.

Сельскохозяйственные производители, перерабатывающие собственную продукцию, также платят только земельный налог. Это еще один стимул для вертикальной интеграции (например, помимо желания иметь гарантированные поставки стандартного сырья).

Сельскохозяйственные кооперативы, сельскохозяйственные торговые и логистические центры, машинно-тракторные станции освобождены от налога на прибыль и НДС. Поставки кормов, сельскохозяйственной техники, племенного скота, семян, минеральных удобрений и химических средств защиты растений освобождаются от НДС на производство, а в некоторых случаях и от НДС на импорт. Сельскохозяйственные кооперативы-работодатели уплачивают взносы на социальное страхование по сниженной ставке -2% вместо обычных 17,25% от номинальной заработной платы работника.

Почти все предприятия, занимающиеся сельскохозяйственным производством, не являются налогоплательщиками НДС и поэтому не могут воспользоваться нулевой ставкой НДС на экспорт или воспользоваться налоговым вычетом по НДС, включенным в стоимость приобретения несельскохозяйственных ресурсов.

Очень низкие налоги и тарифы на услуги естественных монополий приводят к тому, что получатели этих платежей (муниципалитеты, водоканалы, энергетические и транспортные компании) могут аккумулировать лишь небольшие суммы, недостаточные для развития, не говоря уже о поддержании хотя бы текущего уровня производственной деятельности. Такая политика фактически перекладывает все бремя предоставления государственных услуг на государственный бюджет и, в некоторых случаях, на предприятия других секторов экономики (например, основная часть платежей в пенсионный фонд и фонд обязательного медицинского страхования осуществляется крупными предприятиями и их работниками в промышленном, коммуникационном и финансовом секторах).

Таким образом, кыргызское государство предоставляет сельскохозяйственным производителям очень благоприятный налоговый режим и различные тарифы. Содействие экспорту носит косвенный характер и заключается в снижении издержек для потенциальных экспортеров.

Список использованной литературы:

1. Абдиев М.Ж., Бекбоева А., Мамытов Б.М. Совершенствование интеграции в агропромышленном секторе Кыргызской Республике. Новосибирск, 2019.-№6 – С. 5-9.
2. Статистический ежегодник Кыргызской республики, 2021. www.stat.kg.
3. Статистический ежегодник КР Национального статистического комитета КР 2017-2021. Бишкек, 2022. www.stat.kg.

Всемирный Банк <https://www.worldbank.org/>

УДК: 336.7:336.6:004

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ БАНКОВСКИХ ПРОДУКТОВ

Исманкулова Д.Н.-магистрант группы ФКм-22, Кыргызского национального аграрного университета им. К.И.Скрябина, Кыргызстан, Бишкек
Кожугулова В.С.-к.э.н.,доцент, зав.кафедрой Финансы и кредит Кыргызского национального аграрного университета им.К.И.Скрябина, Кыргызстан, Бишкек

Аннотация. В статье описываются внедрение и использование финансовых и информационных инноваций является, которые являются одним из способов повышения эффективности работы банковских институтов. Финансовые инновации являются ключевым фактором конкурентоспособности и устойчивого развития банковского сектора. Авторами рассмотрены современные банковские продукты и технологии такие как интернет-услуги (интернет-банкинг, интернет-трейдинг), аутсорсинг в банковском деле, участие банков в электронной коммерции, информационные киоски, клиентоориентированные модели взаимоотношений клиентов с банками (внедрение персонализированных планов обслуживания клиентов).

Annotation. The article describes the introduction and use of financial and information innovations, which are one of the ways to increase the efficiency of banking institutions. Financial innovation is a key factor in the competitiveness and sustainable development of the banking sector. The authors reviewed modern banking products and technologies such as Internet services (Internet banking, Internet trading), outsourcing in banking, participation of banks in e-commerce, information kiosks, customer-oriented models of customer relationships with banks (implementation of personalized customer service plans).

Ключевые слова: банки, банковский продукт, банковская услуга, инновации, инновационная деятельность, банковские технологии

Keywords: banks, banking product, banking service, innovation, innovative activity, banking technologies

Банковский сектор подвержен постоянным изменениям и развитию. Это связано с развитием национальных экономик, внешнеэкономических связей, мировых финансовых рынков и государственного регулирования банковской деятельности.

Развитие зарубежных финансовых рынков и постепенное приведение банковских операций к мировым стандартам, характеризуют банковскую деятельность сегодня. Меняются также методы банковской деятельности, формы обслуживания клиентов и технологии ведения бизнеса.

В Кыргызстане в последние годы наблюдается активное развитие инновационных банковских продуктов. Банки стремятся предложить клиентам удобные и современные услуги, которые соответствуют изменяющимся потребностям и требованиям рынка.

К современным банковским продуктам и технологиям относятся:

- ✓ Интернет-услуги (интернет-банкинг, интернет-трейдинг)
- ✓ Аутсорсинг в банковском деле
- ✓ Участие банков в электронной коммерции
- ✓ Информационные киоски
- ✓ Клиентоориентированные модели взаимоотношений клиентов с банками (внедрение персонализированных планов обслуживания клиентов).

На сегодняшний день наиболее распространенными банковскими операциями в Интернете являются:

- ✓ Операции с ценными бумагами
- ✓ Безналичные переводы денежных средств
- ✓ дистанционное страхование;
- ✓ получение информации для помощи.

Одним из самых популярных инновационных продуктов в банковской сфере является интернет-банкинг. Клиентам предоставляется возможность управлять своими финансами удаленно, с помощью мобильных приложений или интернет-банкинга. Это позволяет сэкономить время и упростить процесс взаимодействия с банком.

Использование Интернета выгодно как для клиентов, так и для банков. Клиенты могут управлять своими средствами практически круглосуточно, независимо от географического положения, с минимальными временными и финансовыми затратами. С другой стороны, многие банковские эксперты считают, что использование интернет-технологий приводит к увеличению финансовых и информационных рисков.

В тоже время известно, что большинство мошенничеств совершается сотрудниками банков из-за несоблюдения элементарных норм безопасности внутри банка. Самое главное для клиентов банка-надежность и безопасность онлайн-операций, поэтому большинство российских банков используют интернет как средство или канал предоставления собственных услуг.

Сегодня интернет-банкинг позволяет клиентам банков покупать и продавать безналичную валюту, оплачивать коммунальные платежи, счета за мобильную связь, осуществлять межбанковские безналичные платежи, переводить средства на счета клиентов и отслеживать их. Возможность работы со счетами банковских карт позволяет клиентам банка пользоваться услугами интернет-магазинов в России и за рубежом.

Аутсорсинг в банковском деле- это передача некоторых традиционных функций управления банком внешним подрядчикам (организациям).

Аутсорсинг — это стратегия управления банком, а не просто форма партнерства. Он может допускать, например, передачу каких-либо функций по автоматизации банковских операций внешнему подрядчику (например, поставщикам программно-аппаратного оборудования, обслуживанию системы и т. д.). Для этого управленческий персонал банка должен осознавать и выявлять собственные потребности, проводить их глубокий анализ, определять масштабы деятельности экстерналистов (поставщиков услуг), иначе невозможно определить объем своих полномочий. Использование аутсорсинга снижает затраты на передаваемые функции за счет узкой специализации аутсорсинга и их реализации за меньшие деньги, а также позволяет банку перераспределить свои ресурсы на основные направления деятельности, связанные с обслуживанием клиентов.

Еще одним важным направлением развития является цифровизация банковских процессов. Это включает в себя внедрение технологий и решений для автоматизации банковских операций, улучшения качества обслуживания клиентов и повышения безопасности проводимых операций.

Также в последнее время набирает популярность использование бесконтактных технологий при оплате товаров и услуг. Это удобно и безопасно для клиентов, поэтому банки активно внедряют такие технологии в свои продукты и услуги.

Кроме того, банки начинают активнее развивать услуги в области онлайн-кредитования, цифровых платформ для инвестирования и управления финансами, а также используют новые методы аналитики данных для предоставления персонализированных услуг.

Одной из областей развития банковских услуг и операций является участие банков в электронной коммерции. Электронная коммерция - это торговля товарами и услугами с использованием электронных средств связи. Интернет-банкинг и онлайн-транзакции(коммерция) относятся к области электронной коммерции. Банки как платежные системы заинтересованы в развитии электронной коммерции, и их платежные системы нельзя рассматривать в отрыве друг от друга. Они работают параллельно, и все потоки, происходящие в электронной коммерции, должны быть воспроизведены в банковской системе. Движение товаров вызывает движение денег.

Банки в электронной коммерции не только осуществляют платежи и расчеты, но и играют роль гаранта безопасности сделок. Кредитная роль банков в онлайн-режиме также возрастает.

В долгосрочной перспективе такой возможностью является кредит на товары, финансовое обеспечение которого могут взять на себя банки. Роль банков в электронной коммерции может выйти далеко за рамки обычных электронных платежей, но пока электронная коммерция и банковское дело существуют в электронном мире независимо друг от друга.

Новым видом банковских услуг является информационный киоск. Это комплекс аппаратного и программного обеспечения, включающий сенсорные терминалы, которыми можно управлять простым прикосновением пальца к экрану, без использования клавиш

или мыши. Такие киоски могут быть оснащены различными дополнительными устройствами и подключены к локальной сети банка, Интернету и автоматизированным банковским системам. Сенсорные киоски намного дешевле банкоматов и не заменяют их, а дополняют их функциональность.

Общение с киосками удобно и просто. Они также обеспечивают быстрый доступ к местным глобальным информационным ресурсам, экономя время клиентов банка и его сотрудников. Киоски можно использовать как в операционных, так и в информационных целях. Это особенно важно при обслуживании большого количества розничных клиентов, например, для оплаты коммунальных услуг и счетов.

Они эффективны не только в офисах банка, но и в крупных торговых центрах, аэропортах, вокзалах и других местах, где требуется проведение онлайн-платежей. Подключенные к Интернету киоски также должны быть связаны с веб-сайтом платежной системы. Для массового использования киосков необходимо создать необходимую информационную и техническую среду.

Некоторые технологические инновации окажут положительное влияние на отношение потребителей к банковским онлайн-услугам. Например, более быстрый доступ в Интернет позволит людям быстрее получать необходимую информацию, что повысит ценность электронных банковских услуг для потенциальных клиентов.

Среди других инноваций-усовершенствованные поисковые системы, более персонализированные (ориентированные на конкретных пользователей) банковские продукты и услуги, а также конкурентное ценообразование во всех финансовых услугах. Услуги электронного банкинга получают более широкое распространение, что приведет к снижению цен и уменьшению издержек.

Форфейтинг представляет собой приобретение долга, выраженного в оборотном документе, таком как переводной или простой вексель, у кредитора на безвозмездной основе. Это означает, что приобретающая сторона (форфейтер) берет на себя обязательство отказаться - форфейтинг - от своего права на обращение регрессивного требования к кредитору в случае невозможности получения удовлетворения от должника. Покупка оборотного обязательства происходит с применением скидки.

Форфейтинг обладает значительными преимуществами, что делает его привлекательной формой среднесрочного финансирования. Основным преимуществом является то, что форфейтер берет на себя все риски, связанные с операцией. Кроме того, его привлекательность возрастает в связи с отказом в некоторых странах от фиксированных процентных ставок, хроническим дефицитом валюты для оплаты импортированных товаров во многих развивающихся странах, увеличением политических рисков и другими факторами.

По сравнению с лизингом форфейтинг отличается более простым документальным оформлением.

Кибербезопасность. Кибербезопасность будет горячей темой и далее. «Регулятор очень обеспокоен этим вопросом, и чем дальше идет процесс оцифровки банковских продуктов, тем больше становится вопрос безопасности и обработки данных. Защита информации требует больших реальных инвестиций со стороны банков.

Платежи. В этом году банки сосредоточатся на платежах, доля безналичных платежей растет, и этот рост ускорился из-за пандемии. Банки в этом заинтересованы, чтобы тратить больше денег через себя и получать комиссионные (за приобретение, обмен и т.д.).

Искусственный интеллект. Вопрос развития технологий, используемых с искусственным интеллектом. «Банки превращаются в конгломераты огромных массивов информации, и в банковском сегменте идет достаточно жесткая конкурентная борьба. Банкам не нужен первоначальный продукт, который, вероятно, снизит затраты и прибыль. Поэтому искусственный интеллект, обработка огромного количества информации и ее

правильное применение в части запуска банковских продуктов также могут оказаться в центре внимания фанатских организаций.

Улучшение пользовательского опыта. Существенный рост бизнеса за счет привлечения новых клиентов маловероятен, поэтому банки сосредоточатся на улучшении клиентского опыта для постоянных существующих клиентов в их привычных категориях, полагает он. «Важнее правильно профилировать путь покупателя в зависимости от выбранного целевого потребительского сегмента. Поэтому консервативный банк, ориентированный на массовый сегмент клиентов старше 50 лет, которым неудобно работать с цифровыми каналами и в целом меньше доверяют виртуальным продуктам, должен сосредоточиться на упрощении определенных этапов пути клиента. Для банков, которые в большей степени ориентированы на молодых клиентов и активно используют технологии, правильнее будет сосредоточиться на построении кратчайшего пути клиента с помощью мобильных приложений, а не онлайн-банкинга.

Цифровая ипотека. На фоне снижения ставок и специальных льгот банки должны активно выдавать ипотечные кредиты.

Таким образом, развитие инновационных банковских продуктов в Кыргызстане является важным направлением для современных банков, которые стремятся быть конкурентоспособными и соответствовать требованиям современного рынка.

Список использованной литературы:

1. Концепция цифровой трансформации «Цифровой Кыргызстан 2019-2023» 4 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа <http://ict.gov.kg/index.php> (дата обращения 02.03.2021)
2. «Государственная программа по увеличению доли безналичных платежей и расчетов в Кыргызской Республике [Электронный ресурс]. Режим доступа <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/11809/10?cl=ru-ru&mode=tekst> (дата обращения 24.03.2021)
3. НБКР. Основные направления цифровой трансформации банковских услуг Кыргызской Республики на 2020-2021 годы [Электронный ресурс]. Режим доступа <https://www.nbkr.kg/contout.jsp?item=1436&lang=RUS&material=95415>
4. Вдовина Екатерина Сергеевна КУЛИКОВА Мария Анатольевна Цифровизация банковского сектора в современных условиях. Научное электронное издание. Издательский центр ФГБОУ ВО «ТГТУ». 2022.

УДК 657.1

ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ПОТЕНЦИАЛ БУХГАЛТЕРСКОГО АУТСОРСИНГА ДЛЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РЕГИОНАХ КЫРГЫЗСТАНА: АНАЛИЗ И ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ

Ботобеков Арстаналы Ботобекович, д.э.н. профессор, Кыргызский национальный университет им. Жусупа Баласагына, Кыргызская Республика, г. Бишкек.

Тойчубеков Кабыл Шамилович, аспирант, Кыргызский национальный университет им. Жусупа Баласагына, Кыргызская Республика, г. Бишкек.

Аннотация. Сотрудничество между Кыргызстаном и Казахстаном в области науки продолжает развиваться, основываясь на общих интересах и потребностях двух стран. Обмен научными знаниями, опытом и технологиями стимулирует инновационное

развитие и содействует укреплению общественных связей между научными сообществами обеих стран. Совместные исследовательские проекты, академические обмены и научные конференции способствуют расширению кругозора и созданию благоприятного климата для дальнейшего сотрудничества в области науки. Данная научная статья посвящена анализу эффективности и потенциала применения бухгалтерского аутсорсинга для малых и средних предприятий в регионах Кыргызстана. Исследование направлено на оценку выгод и вызовов, стоящих перед предпринимателями, а также на выявление перспектив данной практики в контексте местного бизнес-сообщества. В статье рассмотрены основные факторы, влияющие на решение о внедрении бухгалтерского аутсорсинга в регионах Кыргызстана. На основе проведенного исследования предложены конкретные практические рекомендации для местных предпринимателей с целью оптимизации использования бухгалтерского аутсорсинга, учитывая специфику регионального бизнес-климата. Результаты исследования представляют собой ценный источник информации для принятия обоснованных решений о внедрении бухгалтерского аутсорсинга в малом и среднем бизнесе Кыргызстана с целью повышения эффективности и конкурентоспособности предприятий.

Ключевые слова: бухгалтерский аутсорсинг, аутсорсинг МСБ, аутсорсинг Кыргызстан

Annotation. Cooperation between Kyrgyzstan and Kazakhstan in the field of science continues to develop, based on the common interests and needs of the two countries. The exchange of scientific knowledge, experience and technology stimulates innovative development and helps strengthen public relations between the scientific communities of both countries. Joint research projects, academic exchanges and scientific conferences help broaden horizons and create a favorable climate for further cooperation in the field of science.

This scientific article is devoted to analyzing the effectiveness and potential of using accounting outsourcing for small and medium-sized enterprises in the regions of Kyrgyzstan. The study aims to assess the benefits and challenges facing entrepreneurs, as well as to identify the prospects for this practice in the context of the local business community. The article discusses the main factors influencing the decision to introduce accounting outsourcing in the regions of Kyrgyzstan. Based on the study, specific practical recommendations are proposed for local entrepreneurs in order to optimize the use of accounting outsourcing, taking into account the specifics of the regional business climate. The results of the study represent a valuable source of information for making informed decisions on the implementation of accounting outsourcing in small and medium-sized businesses in Kyrgyzstan in order to increase the efficiency and competitiveness of enterprises.

Keywords: accounting outsourcing, SME outsourcing, outsourcing Kyrgyzstan

В условиях современной экономической действительности малые и средние предприятия играют важную роль в развитии экономики многих стран, включая Кыргызстан. Для успешного функционирования таких предприятий необходимо обеспечивать эффективное управление финансами и бухгалтерским учетом. В данной статье мы рассмотрим эффективность и потенциал применения бухгалтерского аутсорсинга для малого и среднего бизнеса в регионах Кыргызстана, а также предложим практические рекомендации для предпринимателей. В 2023 году в Кыргызстане были внесены изменения в Налоговый кодекс, которые оказали существенное влияние на

бизнес-среду и практику учета. Одним из значительных изменений стало ужесточение требований к отчетности и налоговому учету для предприятий всех масштабов. Это включает в себя более жесткий контроль за правильностью ведения бухгалтерии, своевременным предоставлением отчетности и уплатой налоговых обязательств. В этом контексте бухгалтерский аутсорсинг становится особенно значимым для предпринимателей в Кыргызстане. Бизнес-среда становится более сложной и требовательной к соблюдению налогового законодательства, что увеличивает необходимость в квалифицированных бухгалтерах и налоговых консультантах. Бухгалтерский аутсорсинг предоставляет бизнесам возможность обратиться к специалистам, которые обладают не только профессиональными знаниями в области бухгалтерии и налогообложения, но и следят за последними изменениями в законодательстве. Это позволяет бизнесу избежать штрафов и проблем с налоговыми органами, а также сосредоточиться на своей основной деятельности. Более того, бухгалтерский аутсорсинг может предложить более эффективные и оптимизированные процессы учета и отчетности, что в свою очередь может привести к снижению издержек и повышению эффективности работы бизнеса. Таким образом, в условиях изменений в налоговом законодательстве в Кыргызстане, бухгалтерский аутсорсинг приобретает особое значение для предприятий всех масштабов, помогая им соответствовать требованиям законодательства и обеспечивать стабильность своего бизнеса.

1. Контекст малого и среднего бизнеса в регионах Кыргызстана.

Малый и средний бизнес играют ключевую роль в экономическом развитии регионов Кыргызстана, внося значительный вклад в формирование ВВП страны, создание рабочих мест и обеспечение устойчивости экономического роста. Однако, несмотря на свою важность, малые и средние предприятия в регионах Кыргызстана сталкиваются с рядом проблем в области бухгалтерского учета и финансового управления. Малые и средние предприятия (МСП) в Кыргызстане демонстрируют динамичный рост и значительный потенциал для развития. Эти предприятия охватывают широкий спектр отраслей, включая сельское хозяйство, производство, услуги и туризм. Малые и средние бизнесы являются источником инноваций и технологического развития, способствуют разнообразию продукции и услуг, а также укрепляют социально-экономическую структуру регионов. Одной из основных проблем, с которыми сталкиваются МСП в регионах Кыргызстана, является недостаточная квалификация бухгалтеров и финансовых специалистов. Часто предприятия не могут себе позволить нанимать опытных профессионалов или обеспечить их постоянное обучение и развитие. В результате этого качество ведения бухгалтерского учета и финансового анализа может оставлять желать лучшего, что влияет на принятие управленческих решений и финансовое здоровье предприятий. Также среди проблем в учете можно выделить сложности с налоговой отчетностью и соблюдением законодательства. Налоговые правила и требования к отчетности могут быть запутанными и изменчивыми, что создает трудности для МСП в их соблюдении. Неправильное ведение учета и нарушение налогового законодательства могут привести к штрафам и даже к закрытию предприятия. Бухгалтерский аутсорсинг представляет собой решение для многих МСП, сталкивающихся с проблемами в учете. Обращение к профессиональным бухгалтерам и финансовым консультантам позволяет предприятиям получить качественное и своевременное бухгалтерское обслуживание, а также обеспечить соблюдение законодательства и минимизацию налоговых рисков. Бухгалтерский

аутсорсинг также может быть более экономически эффективным для МСП, поскольку они могут оплачивать услуги только по мере необходимости, не тратя ресурсы на содержание собственного бухгалтерского отдела.

2. Понятие бухгалтерского аутсорсинга и его преимущества

Бухгалтерский аутсорсинг - это передача функций бухгалтерского учета и отчетности стороннему поставщику услуг. Это может включать в себя ведение бухгалтерского учета, составление финансовых отчетов, налоговое планирование и другие финансовые операции. Основные преимущества бухгалтерского аутсорсинга для малого и среднего бизнеса включают снижение затрат на содержание внутреннего бухгалтерского отдела, повышение качества бухгалтерского учета за счет использования опытных специалистов и освобождение времени и ресурсов для основной деятельности предприятия.

3. Анализ эффективности бухгалтерского аутсорсинга в регионах Кыргызстана

Анализ развития бухгалтерского аутсорсинга в Кыргызстане за последние пять лет позволяет оценить динамику и тенденции данного сегмента рынка в стране.

А) Увеличение спроса на услуги бухгалтерского аутсорсинга: За последние годы наблюдается увеличение спроса на услуги бухгалтерского аутсорсинга со стороны малых и средних предприятий, а также индивидуальных предпринимателей. Это связано с ростом осведомленности о преимуществах аутсорсинга, а также с растущими требованиями к качеству бухгалтерского учета и отчетности.

Б) Увеличение числа компаний-поставщиков услуг: За последние годы на рынке бухгалтерского аутсорсинга в Кыргызстане наблюдается увеличение числа компаний, предоставляющих эти услуги. Это свидетельствует о росте конкуренции в этом сегменте рынка и разнообразии предложений для бизнеса.

В) Внедрение новых технологий и методов работы: Компании-поставщики услуг бухгалтерского аутсорсинга активно внедряют новые технологии и методы работы, такие как автоматизация процессов учета и использование облачных сервисов. Это позволяет увеличить эффективность и качество предоставляемых услуг, а также сократить время на выполнение работ.

Г) Усиление роли бухгалтерского аутсорсинга в условиях изменений законодательства: В связи с изменениями в налоговом и бухгалтерском законодательстве в Кыргызстане, многие компании обращаются за помощью к специалистам по бухгалтерскому аутсорсингу для обеспечения соблюдения новых требований и предотвращения штрафов и нарушений.

Д) Улучшение качества предоставляемых услуг: Конкуренция на рынке бухгалтерского аутсорсинга способствует улучшению качества услуг и повышению уровня профессионализма компаний-поставщиков. Это в свою очередь способствует увеличению доверия со стороны клиентов и укреплению позиций этого сегмента рынка.

В целом, за последние пять лет в Кыргызстане наблюдается положительная динамика развития бухгалтерского аутсорсинга, что свидетельствует о росте его значимости и востребованности среди бизнес-сообщества.

4. Практические рекомендации

Для успешного внедрения бухгалтерского аутсорсинга в малом и среднем бизнесе в регионах Кыргызстана, предпринимателям следует учитывать следующие рекомендации: Тщательно выбирать поставщика услуг на основе его репутации, опыта и квалификации.

Установить четкие процедуры взаимодействия с поставщиком услуг для обеспечения эффективного сотрудничества.

Провести анализ внутренних процессов и готовности организации к внедрению бухгалтерского аутсорсинга.

Обеспечить регулярный мониторинг и оценку качества предоставляемых услуг.

В заключение, анализ развития бухгалтерского аутсорсинга в Кыргызстане за последние пять лет позволяет сделать несколько ключевых выводов о текущем состоянии и перспективах этого сегмента рынка. Во-первых, следует отметить рост спроса на услуги бухгалтерского аутсорсинга со стороны малых и средних предприятий. В условиях ужесточения налогового и бухгалтерского законодательства, предприниматели всё чаще обращаются за помощью к профессиональным бухгалтерам и налоговым консультантам для обеспечения соблюдения требований и минимизации рисков.

Во-вторых, важно отметить активное развитие компаний-поставщиков услуг бухгалтерского аутсорсинга. Конкуренция на рынке способствует улучшению качества услуг и внедрению новых технологий и методов работы, что увеличивает эффективность и доступность бухгалтерского аутсорсинга для предпринимателей. Третьим ключевым аспектом является роль бухгалтерского аутсорсинга в условиях изменяющегося законодательства. Стремительные изменения в налоговом и бухгалтерском законодательстве требуют от бизнеса быстрой адаптации и соблюдения новых требований, что делает услуги бухгалтерского аутсорсинга более востребованными. Наконец, необходимо отметить значимость бухгалтерского аутсорсинга для повышения финансовой устойчивости и конкурентоспособности малых и средних предприятий в регионах Кыргызстана. Правильно организованный и квалифицированный бухгалтерский учет позволяет бизнесу сосредоточиться на своей основной деятельности, минимизируя риски и оптимизируя управленческие решения. Таким образом, бухгалтерский аутсорсинг становится неотъемлемой частью успешного ведения бизнеса в современных условиях, а его рост и развитие в Кыргызстане свидетельствуют о значительной роли этого сегмента рынка в поддержке экономического развития и стимулировании предпринимательской активности в регионах страны.

Список использованной литературы:

- 1) Бухгалтерский аутсорсинг: теория и практика" - под ред. В.Н. Чиркова, М.М. Тагиева
- 2) Аутсорсинг финансовых и бухгалтерских услуг: практическое пособие" - Ю.В. Малахова, А.А. Пархоменко
- 3) Организация бухгалтерского аутсорсинга в современных условиях" - И.С. Баталова, Т.И. Кондратенко

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Асанакунова Айжана Сталбековна, магистрант, Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И. Скрябина, Кыргызская Республика, Бишкек

Парпиева Нуржамал Ракпаровна, кандидат экономических наук, доцент, Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И. Скрябина, Кыргызская Республика, Бишкек

Аннотация. В статье рассматриваются направления инноваций в сельском хозяйстве как ключевой фактор повышения эффективности, конкурентоспособности и устойчивости. Отмечается, что внедрение новых процессов сопровождается рядом сдерживающих факторов, таких как недостаток финансирования, низкая платежеспособность субъектов, недостаточная информированность и другие. Эффективность внедрения инноваций зависит от инновационного потенциала, в том числе инвестиционной поддержки, современных технологий, научных исследований и квалифицированного персонала. Ключевым аспектом успешных инноваций также является развитие местной инновационной инфраструктуры и сотрудничество между правительством, бизнесом и научными учреждениями. В целом инновации представляют собой перспективный путь к созданию современной и эффективной сельскохозяйственной отрасли, способной эффективно справиться с вызовами современного мира.

Ключевые слова: Инновация, сельское хозяйство, эффективность, конкурентоспособность, инновационный потенциал, инновационная инфраструктура.

Аннотация. Мақалада ауыл шаруашылығындағы инновациялардың бағыттары тиімділікті, бәсекеге қабілеттілікті және тұрақтылықты арттырудың негізгі факторы ретінде қарастырылады. Жаңа процестерді енгізу қаржыландырудың жетіспеушілігі, субъектілердің төлем қабілеттілігінің төмендігі, хабардар болмауы және т.б. сияқты бірқатар шектеуші факторлармен қатар жүретіні атап өтілді. Инновацияның тиімділігі инновациялық әлеуетке, соның ішінде инвестициялық қолдауға, заманауи технологияларға, ғылыми зерттеулерге және білікті кадрларға байланысты. Табысты инновацияның негізгі аспектісі жергілікті инновациялық инфрақұрылымды дамыту және үкімет, бизнес және академиялық орта арасындағы ынтымақтастық болып табылады. Тұтастай алғанда, инновация заманауи элементтің сын-қатерлеріне тиімді төтеп бере алатын заманауи және тиімді ауыл шаруашылығы саласын құрудың перспективалы жолын білдіреді.

Кілт сөздер: Инновация, ауыл шаруашылығы, тиімділік, бәсекеге қабілеттілік, инновациялық әлеует, инновациялық инфрақұрылым.

Annotation. The article examines the directions of innovation in agriculture as a key factor in increasing efficiency, competitiveness and sustainability. It is noted that the introduction of new processes is accompanied by a number of limiting factors, such as lack of funding, low solvency of subjects, lack of awareness and others. The effectiveness of innovation depends on innovation potential, including investment support, modern technologies, scientific research and qualified personnel. A key aspect of successful innovation is also the development of local innovation infrastructure and collaboration between government, business and academia.

Overall, innovation represents a promising path to creating a modern and efficient agricultural industry that can effectively cope with the challenges of the modern world.

Key words: Innovation, agriculture, efficiency, competitiveness, innovation potential, innovation infrastructure.

Внедрение инноваций в сельское хозяйство является ключевым фактором в современной экономике, особенно в контексте усиления конкуренции на мировых и региональных рынках. В современных условиях, когда требования к производительности и качеству сельскохозяйственной продукции постоянно растут, инновации становятся необходимостью для улучшения эффективности производства, экономии ресурсов и повышения конкурентоспособности на рынке.

Одним из главных преимуществ внедрения инноваций в сельское хозяйство является возможность увеличить производительность труда, что позволяет снизить затраты на производство и повысить выход продукции. Кроме того, инновационные технологии позволяют улучшить качество продукции, сделать ее более экологически чистой и безопасной для потребителей, что в свою очередь способствует расширению рынков сбыта и увеличению прибыли предприятий сельского хозяйства.

Инновационная составляющая выступает той основой, которая является объективно необходимой и важной для устойчивого развития любого сельскохозяйственного предприятия и отрасли в целом [1]. Инновацию в сельском хозяйстве можно определить как изменение, внесенное в технологические, организационные или производственные процессы с целью улучшения эффективности, конкурентоспособности и устойчивости аграрной деятельности.

Постепенная эволюция технологий привела к тому, что на сельское хозяйство обратили внимание технологические компании, которые научились совместно с партнерами контролировать полный цикл растениеводства или животноводства за счет умных устройств, передающих и обрабатывающих текущие параметры каждого объекта и его окружения (оборудования и датчиков, измеряющих параметры почвы, растений, микроклимата, характеристик животных и т.д.) [2].

Инновации в деятельности сельскохозяйственных предприятий являются внедряется по трем направлениям:

1. *Инновации в области человеческого капитала:*
  - Повышение квалификации сельскохозяйственных специалистов.
  - Проведение переподготовки и обучения персонала для работы с новыми технологиями.
  - Развитие системы обучения и подготовки специалистов для повышения профессионализма и эффективности труда.
2. *Инновации в области биологических факторов:*
  - Разработка и внедрение новых сортов растений с улучшенными характеристиками (более высокая урожайность, устойчивость к болезням и погодным условиям).
  - Использование современных методов генетической селекции для создания устойчивых культур.
  - Внедрение инновационных методов обработки почвы и удобрений для повышения ее плодородия и урожайности.
3. *Инновации в области технологических факторов:*
  - Внедрение современной сельскохозяйственной техники и оборудования для автоматизации процессов.

- Разработка и внедрение эффективных методов и технологий по уходу за животными (кормление, ветеринарный уход и т.д.).

- Использование цифровых технологий, датчиков, систем мониторинга и управления для повышения эффективности производства и контроля над процессами.

К сдерживающим факторам внедрения инноваций в сельское хозяйство относятся:

Недостаток финансирования: Один из основных препятствий для успешного внедрения инноваций в аграрный сектор — это ограниченные финансовые ресурсы. Не всегда имеется достаточное количество средств для приобретения новой техники, внедрения современных технологий или проведения научных исследований.

Длительные сроки разработки: Некоторые инновации в сельском хозяйстве требуют длительного времени для разработки и тестирования. Это может замедлить процесс внедрения новых методов и технологий на предприятиях.

Низкая платежеспособность субъектов: Отсутствие поддержки со стороны государства или недостаточная платежеспособность могут затруднить доступ к кредитам или субсидиям для внедрения инноваций.

Недостаточная информированность и образование: не всегда сельскохозяйственные работники и предприниматели имеют достаточное знание о существующих инновациях и их потенциальной выгоде. Это может привести к нежеланию рисковать и внедрять новые методы.

Сложность организации: некоторые инновации требуют изменений в организационной структуре предприятий или внедрения новых процессов управления. Это может вызывать сопротивление со стороны персонала или затруднять адаптацию к новым условиям работы.

Непредсказуемость климатических и природных условий: сельское хозяйство сильно зависит от погодных условий, климатических изменений и естественных катастроф. Неопределенность в этом плане может создавать трудности для планирования и успешной реализации инноваций.

При внедрении инноваций в деятельность сельскохозяйственных предприятий важным условием является наличие инновационного потенциала. Инновационный потенциал – это способность меняться, совершенствоваться, прогрессировать, это источник развития. То есть это способность предприятия производить новую, научно совершенную продукцию с улучшенными свойствами. Выделяют ряд элементов инновационного потенциала: природно-климатический, материально-технический, научный, кадровый, организационный. Для эффективного развития сельскохозяйственного предприятия и повышения инновационного потенциала необходимым условием является обеспечение взаимосвязи таких факторов, как: инвестиционная поддержка, сельское хозяйство, промышленность, производящая сельскохозяйственную продукцию, перерабатывающая промышленность, инфраструктура для инноваций, научно-техническое сотрудничество в АПК, совершенствование системы нормативных и законодательных актов.

Особенности внедрения инноваций в сельское хозяйство Кыргызской Республики включают адаптацию новых технологий к уникальным климатическим и географическим условиям региона. Это требует разработки специфических решений и методов, учитывающих особенности местного аграрного сектора. Несмотря на благоприятные природно-климатические условия для развития отрасли, «Кыргызстан относится к числу

стран, которые имеют ограниченные площади пахотных земель для сельскохозяйственного производства и ограниченный потенциал для их увеличения. Пахотные земли составляют 1205,0 тыс. га, или всего 11 % от всего земель сельскохозяйственных угодий и 6,0 % от всего земель административных территорий республики. Имеющаяся место тенденция роста трансформации (трансформировано более 3,0 % земель сельскохозяйственного назначения) и деградации пашни (деградировано более 35,0 % пашни), высокая доля снизивших продуктивность пастбищ (деградировано около 80,0 % пастбищ), в перспективе может создать проблемы устойчивого снабжения населения продуктами питания» [3]. В КР инновационное развитие сельскохозяйственных предприятий сдерживает слабое развитие НТП, отсутствие тесной взаимосвязи между государственным и частным бизнесом, резкое снижение затрат на аграрную науку, неподготовленность кадров, малоэффективная маркетинговая работа и прочее. В стране отсутствует должное стимулирование внедрения инноваций в сельском хозяйстве.

Для эффективного внедрения инноваций в сельскохозяйственные предприятия необходимо:

- Усовершенствовать государственное регулирование цен на продукцию;
- Разработать всесторонние программы стимулирования инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий;
- Разработать стратегию максимального использования их инновационного потенциала;
- Активизировать внедрение инноваций на предприятиях для повышения конкурентоспособности продукции на рынке;
- Обеспечить финансовую поддержку для закупки иностранной техники, семян новых сортов, средств защиты растений и др.

В заключении можно подчеркнуть, что инновации играют важную роль в развитии аграрного сектора страны. Учитывая уникальные природные условия и экономические особенности, необходимо акцентировать внимание на адаптации инноваций к местной специфике. Сельскохозяйственные организации имеют реальные возможности использовать современные научные достижения, что гарантирует получение очевидных конкурентных преимуществ. Однако следует учитывать, что современные технологии требуют не только наличия квалифицированного персонала, но и вложения значительных финансовых средств [4]. Финансовая поддержка и стимулирование инноваций являются неотъемлемыми компонентами успешного развития сельского хозяйства. Важным фактором также является развитие местной инновационной инфраструктуры, включая образовательные программы и исследовательские центры. Сотрудничество между государственными, бизнес-структурами и научными учреждениями играет ключевую роль в реализации инновационных проектов и обеспечении устойчивого развития сельского хозяйства.

Преобразование аграрного сектора в инновационную отрасль экономики возможно при взаимодействии науки, бизнеса и государства [5]. Следует также подчеркнуть, что процесс адаптации инноваций в реальный сектор занимает длительное время, однако и эффекты от внедрения инновационных решений, которые влияют на структурные изменения, в силу особенностей сектора, вероятно, также будут сказываться в долгосрочной перспективе [6]. В общем, инновации в области сельского хозяйства представляют собой перспективную стратегию для формирования современной и производительной отрасли, способной успешно решать вызовы современной эпохи.

Список использованной литературы:

1. Терновых К. С., Куренная В. В., Агибалов А. В. Развитие инноваций в сельском хозяйстве: тенденции, перспективы // Вестник Воронежского государственного аграрного университета. – 2020. – Т. 13. – №. 2. – С. 96-103. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-razvitiya-innovatsionnoy-deyatelnosti-v-selskom-hozyaystve-marketingovye-orientiry/pdf>
  2. Ивойлова И. В. Инновации в сельском хозяйстве: цифровизация // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2022. – №. 2. – С. 58-62. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-v-selskom-hozyaystve-tsifrovizatsiya>
  3. Концепция аграрного развития Кыргызской Республики. — Текст: электронный // Кабинет министров КР: [сайт]. — URL: http://admin.koombtalkuu.gov.kg/uploads/npa_versions/6141ebd0033fa1.48745238.pdf (дата обращения: 02.03.2024)
  4. Соколова А. П., Кулешова В. С., Прокопенко М. Л. Инновации в сельском хозяйстве как фактор устойчивости отрасли // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2022. – №. 8. – С. 216-222. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-v-selskom-hozyaystve-kak-faktor-ustoychivosti-otrasli>
  5. Минина Н.Н. Инновации как направление повышения устойчивости растениеводства Республики Беларусь // Вестник Белорусской государственной сельскохозяйственной академии. 2019. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-kak-napravlenie-povysheniya-ustoychivosti-rastenievodstva-respubliki-belarus> (дата обращения: 02.04.2024).
- Ахмадеев А. М. Важность инноваций для развития российского сельского хозяйства // Экономика и управление: научно-практический журнал. – 2022. – №. 4. – С. 166. URL: <https://ekam-journal.com/images/2022/4-2022/Akhmadeev.pdf>

УДК 657.1

ДОЛЛАРОВЫЙ ГАМБИТ И ЦУГЦВАНГ АМЕРИКАНСКОЙ ГЕГЕМОНИИ

**Ишенов Бейшенбек Чонмурунович, д.э.н., профессор КЭУ им. М.Рыскулбекова,
Кыргызская Республика, г. Бишкек**

**Тынынстанова Мунира Макеновна, старший преподаватель, КНУ им.
Ж.Баласагына, Кыргызская Республика, г. Бишкек**

Аннотация. В этой статье рассматриваются тренды перемен мировой экономики, с переосмыслением книги З. Бжезинского «Великая шахматная доска: главенство Америки и её геостратегические императивы».

Развитием цифровых платежных платформ, торгово-экономические операции стран БРИКС осуществляются в нацвалютах. Идет процесс крушения американской долларовой гегемонии на мировой арене. Уход от долларовой зависимости повышает платежеспособность и экономическую устойчивость стран.

Ключевые слова: долларовый гамбит, цугцванг, дедолларизация, цифровые платежные платформы, гегемония, санкционная политика, платежеспособность и экономическая устойчивость, экономика, финансы, технологии.

Annotation. This article examines the trends of change in the global economy, with a rethinking of Z. Brzezinski's book "The Great Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives."

With the development of digital payment platforms, trade and economic transactions of the BRICS countries are carried out in national currencies. The process of collapse of American dollar hegemony on the world stage is underway. Moving away from dollar dependence increases the solvency and economic stability of countries.

Key words: dollar gambit, zugzwang, dedollarization, digital payment platforms, hegemony, sanctions policy, solvency and economic sustainability, economics, finance, technology.

«Великая шахматная доска: главенство Америки и её геостратегические императивы» З. Бжезинского, подлежит существенному переосмыслению спустя более четверть века.

Книга, по нашему мнению, состоит из пяти концептуальных размышлений автора:

1) О геополитическом могуществе США и о стратегии, благодаря которому это могущество может быть реализовано в XXI веке;

2) Наибольшее внимание уделяется геополитической стратегии США относительно Евразии, полагая, что главенство на этом континенте фактически является главенством во всем мире, и считает наиболее важными стратегическими целями США – распространить свое влияние в центральной Азии и странах СНГ;

3) О необходимости геополитического реванша в отношении России, он называет Россию «черная дыра», имея ввиду, невозможность тогдашней элиты сопротивляться и вести суверенную политику управления государством;

4) Говоря о будущем разделении финансовых, экономических, информационных, природных ресурсов считает Украину последним апостолом Российской империи, и только окончательное отделение Украины от России и установление в ней прозападной политической элиты, позволит США сохранить и упрочить состояние единственной «мировой империи и гегемонии»;

5) Главным препятствием для достижения стратегических целей США, по его мнению, является создание большой коалиции из Китая, России и Ирана.

Сейчас мы становимся очевидцами того, что происходит вал глобальных перемен, невиданных за столетие. Самое интересное в этом контексте являются материалы отчета опубликованного в Пекине. В отчете Китая говорится, что он уже воплощает свои идеи о том, каким должен стать наш мир. Китай успешно становится мировым лидером не только финансово-экономическим, технологическим, но и идейным.

Некоторые страны, и в первую очередь, Россия, Китай и Индия – каждая по своему считают, что мир меняется невиданным образом, и выдвигали идеи, что в такой ситуации делать. К такой платформе с 1 января 2024 года подключились еще пять стран Африки и Ближнего востока, пополняя политическую, экономическую, финансовую идею стран БРИКС.

Здесь уместно учесть множество факторов и цифр к 2030 году инфраструктурный проект «Пояс и путь» будет генерировать 1,6 триллиона нынешних долларов в торговле, в настоящее время на долю пяти стран БРИКС приходится 31,5% мирового ВВП и 46% населения Земли [1]. Эти цифры надо вписывать в реальность происходящего в Китае и того что вокруг, что позволяет нам сделать следующие выводы:

Первое Китай только что выдержал с честью большую и лживую информационную кампанию под названием «конец китайскому чуду, в экономике, там страшные проблемы». В России тоже нашлось много желающих поддаться на эти фальшивки. В 2023 году ВВП Китая увеличился на 5,2%, заняв одно из первых мест - по темпам роста среди крупнейших экономик мира, тем самым обогнав США вдвое [2].

Санкционная компания США была, направлена, на то чтобы организовать бегство капиталов. Но сейчас они текут именно в Китай в ранее невиданных масштабах, причем, прежде всего туда, где изобретаются или используются самые высокие в мире технологии. Для нас очевидно, что у тех, кто имеет дело с Китаем, экономика сильнее, а победы такого рода заметно повышают внимание к предложениям страны о том, как нам обустроить мир и улучшить глобальное управление. Необходимо отметить что, несмотря на тотальную санкционную политику запада, Россия стала лидером по экономическому развитию в европейском континенте.

Второе в Пекине, России и других странах БРИКС сейчас параллельно и одновременно происходят множество форумов самого разного направления: экономические, финансовые, технологические на тему как дальше управлять миром совместно против однополярной политики США и его Западных сателлитов. Нигде в мире больше нет ничего подобного, не в США же ехать за долларами. 18-20 октября 2023г. в Пекине состоялся один из крупнейших событий форум «Один пояс - один путь», на котором приняли участие более полутора сотен стран. Это означает что, Пекин становится идейной столицей мира.

Третье ничего уникального в «Белой книге» информационного офиса китайского правительства нет, наоборот, там много очевидного. Это и узнаваемые принципы ООН, и мысли, которые десятилетиями (если не столетиями) высказывались разными государствами и народами. В Пекине их просто объединили. Естественно, было бы странно, если бы китайцы и без того разделяются «мировым большинством», то есть всеми, кроме нынешнего заигравшегося Запада.

Четвертое за всю послевоенную историю США американские санкции не сработали ни разу. То есть не сработали так, как они должны были согласно заявлениям Вашингтона. Должны были привести к смене режима и смене политики той или иной страны, а в результате глобалисты во главе с США получили громадный список неудач: Северная Корея, Куба, Ирак, Сирия, Венесуэла, Россия, Китай, талибы в Афганистане, Украина и др., везде без исключения провал санкций. Следует подчеркнуть, что даже раздача помощи своим друзьям не принесла желаемых результатов. Получается, американская империя не умеет ни наказать неприятеля, ни помочь развиваться приятелю?? Удивительные факты приводит ветеран американской внешнеполитической деятельности, советник Рональда Рейгана Дуглас Бендоу в своей статье, где американская помощь начиная с 1945 до самого 1995-го везде проваливалась. Не важно как эта помощь шла через ООН, через спецгентство USAID, Всемирный банк и т.д. Раздали примерно триллион долларов толку никакого[3]. Отсюда выводы: множество стран, получающих помощь, сегодня более нищие, чем когда началась помощь США. Не добиваются прогресса, делают это вопреки, а не благодаря внешней (американской) помощи. Большая часть Африки, часть Латинской Америки, Азии и Ближнего Востока в сфере экономики чувствуют себя хуже чем, 20- 25 лет назад.

У Америки и его западных марионеток управлять остальным миром своим «могущественным долларом» практически не получается. Сейчас суть момента в международных отношениях активные и практические действия не западного мира по части того, чтобы самим решать свои проблемы, в обход западников, создавая новые политические, экономические, финансовые платформы.

Уход от долларовой зависимости — одна из основных задач БРИКС. Обновленный БРИКС идет дальше в расширении платежей, не привязанных к доллару и подконтрольной США SWIFT. Ставка на расчеты и кредитование в нацвалютах стран БРИКС является основным трендом обслуживания торгово-экономических операций. Торговые операции за 2023 г. между Россией и Китаем уже 95% — в рублях и юанях.

Это повышает платежеспособность и экономическую устойчивость к неопределенностям и внешним потрясениям, уверен глава центра исследований БРИКС научно-исследовательского института развития Фуданьского университета Шэнь И.

BRICS Pay, наряду с развитием цифровых платежных платформ внутри стран БРИКС, в частности в Китае, сильно пошатнет позиции доллара на мировой арене. "Это опаснее для американской гегемонии, чем ядерное оружие", — подчеркнул в своей статье бывший министр финансов Греции Янис Варуфакис [4].

Пол Кругман, гражданин Африки, который является единственным лауреатом Нобелевской премии (2008 г.) по экономике «международная торговля» обращает внимание читателей на то, что ФРС накануне каждого кризиса объявляет, что никаких признаков кризиса нет. То есть лжет, он считает, что было бы неплохо, если американцы отвлекутся на экономические пертурбации у себя дома и перестанут мутить воду за рубежом. Проблема в том, что каждый раз штаты из их кризисов вытаскивало все человечество.

Каждый кризис для США это повод обложить налогом и санкциями страны остального мира. Пока американская экономика была мировым паровозом, правительства и Центробанки стран с этим мирились. Сейчас никакого экономического смысла в том, чтобы спасти США, не осталось.

Конец американской долларовой аферы очевиден: «дальше ваши рыжие кудри примелькаются, и вас начнут просто бить». Китай не будет спасать США от рецессии, как раньше, признал очевидное Wall Street Journal [5].

Ежегодно (август) в городке Джексон-Хоул, штат Вашингтон проходит закрытое собрание председателей западных Центробанков. Председатель ЕЦБ Кристин Лагард выступила там с достаточно сенсационной речью. «Есть вполне вероятные сценарии, предполагающие фундаментальные изменения глобального экономического (наверняка имела в виду долларового) взаимодействия, сказала она. Мир может войти в новую эру, в которой предыдущие правила больше не будут работать [6]. Лагард возможно в чисто французской манере намекает на возможную ситуацию, когда евро захватит глобальное лидерство, которого у него никогда не было. По нашему мнению К.Лагард погружена в фантазию, не считаясь с реалиями отрицательного роста экономики стран Европы. Хотелось бы напомнить читателям, что в 2011 году Доминик Стросс-Кан высказал, что Вашингтонский консенсус вреден для мировой экономики, и за это его сняли с должности главы МВФ. По мнению многочисленных экспертов сейчас Евросоюз находится на последнем дыхании дно экономики пробито, и течь превратилась в бурный поток инфляции и обнищания. Политический разлом тоже очевиден.

Сейчас, назрела ситуация, где можно уверенно предположить о начале деградации долларовой парадигмы и крушении однополярной гегемонии. Главным катализатором такой ситуации является создание и функционирование стран БРИКС+.

Необходимо отметить, что пока (вопрос времени) доллар в определенной степени будет обслуживать мировую экономику. Однако существующие темпы перехода на национальную валюту стран БРИКС, ЕАЭС опережает темпы применения доллара в мировой торговле, а также пассивное отношение к резервной валюте (доллара) во многих странах ускоряет процесс «кончины» доллара.

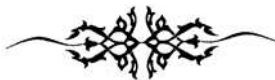
Сейчас неумолимо идет процесс дедолларизации мировой экономики, многие страны хотят выбрать траекторию использования национальных валют взаимных расчетов, также естественно ведутся экспертные обсуждения о возможности, целесообразности и реализуемости планов по введению нацвалюты.

Долларовый гамбит не оправдал свое назначение, а, цугцванг американской гегемонии имеет место существовать!

Хотелось бы завершить статью с речью Владимира Путина на международной парламентской конференции «Россия Латинская Америка» все государства в своем единстве и многообразии были сильными, самостоятельными и успешными, и напоминанием фундаментальной книги крупного ученого-экономиста, академика России Сергея Глазева: «Третья мировая война: Америка начинает и проигрывает».

Источники:

1. <https://ria.ru/20230927/kitay-1898834392.html>
2. <https://www.interfax.ru/world/948955>
3. <https://ria.ru/20230919/ssha-1897070431.html>
4. <https://ria.ru/20240325/briks-1935017090.html>
5. <https://sputnik-ossetia.ru/20230927/dollar--vse-zapad-ischet-standartnye-puti-vykhoda-iz-retsessii-25886942.html>
6. <https://ria.ru/20230927/dollar-1898806706.html>

УДК 33.01

**РЕСУРСЫ-СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ЭЛЕМЕНТ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ
СТРАН ЕАЭС**

**RESOURCES ARE A STRATEGIC ELEMENT OF DEVELOPMENT
ECONOMICS OF THE EEU COUNTRIES**

**Тынынстанова Мунира Макеновна, старший преподаватель КНУ им. Ж.
Баласагына, Кыргызская Республика, г. Бишкек**

Аннотация. Экономические теории и философские направления развиваются интенсивно, путем диверсификации концепций стратегирования. Символическим веянием времени является так называемый «несиловой» подход к решению экономических задач, с использованием информационно-интеллектуальных и нематериальных ресурсов. Исследуемая теоретическая концепция объединяет ряд понятий вокруг одной терминологической дефиниции «РЕСУРСОЛОГИЯ», то есть науки о ресурсной экономике и ресурсоориентированном мировоззрении.

Economic theories and philosophical trends are developing intensively, in way of diversifying concepts. The symbolic trend of contemporary times is the so-called «non-force» approach to solving economic problems, using information-intellectual and non-material resources. Researched theoretical concept combines a number of concepts around one terminological definition of resourceology, or «resource solution», that is, the science of resource economics and a resource-oriented philosophy.

Ключевые слова: Ресурсология, ресурс, экономическая теория, политическая система, диверсификация, экономика «зелёная», «креативная», «цифровая» и «инновационная».

Resource science, resource, economic theory, political system, diversification, and: "green", "creative", "digital" and "innovative" economy.

В общем плане *ресурсы* – это радикально основополагающая сущность природы и человека, с вечно недостающими компонентами. Дефицит – вечный спутник ресурсов, даже при достаточном количестве материальных составляющих. Потому что нет в природе структур, достигающих полной Единицы ($N_i=1,0$). Ресурсы должны оцениваться во временном, стратегическом измерении, и при этом необходимо мыслить категориями эпохальными, а не преходящими, временными. Понятие «ресурс» и близкое к нему понятие «потенциал» широко применяется в психологии.

Современные геополитические и геоэкономические конфликты в частности Россия с Украиной и странами запада, прежде всего, связана с обеспечением углеводородных ресурсов (нефтегазовые, энергетические). Санкции западных стран Европы и США в исключительной степени связана с присвоением природных ресурсов путем необъявленной войны Россией.

Ресурсы – материальные и нематериальные – есть жизненно необходимые составляющие экономики, финансов, технических и технологических средств, энергетики, природных богатств, а также информационные, интеллектуальные и духовные формы

жизнедеятельности ($N_r < 1,0$, где совокупность ресурсов всегда меньше целого, то есть единицы).

Есть также политические и геополитические ресурсы в широком измерении. Географическое местоположение и межгосударственные отношения являются ключом к решению внутренних и международных проблем в количественном и качественном измерении. Водно-энергетические, геологические и таможенные ресурсы являются важнейшими составляющими источниками развития государственного масштаба.

Резервы являются необходимым компонентом ресурсной основы экономики и человеческого материала. Запасы, наличие, возобновляемые средства производства имеют непреходящую ценность для такого универсального феномена как ресурс.

Будучи приверженцами *практического принципа* философского анализа, мы ставим целью осмыслить *ресурсную основу* развития экономического мышления. То есть, философии, внедренную в систему экономического мышления. Поэтому и возникла необходимость выхода в свет такого «укомплектованного» термина как Ресурсология.

На следующем месте по значимости могут оказаться образовательный ресурс и информационное общество, цифровая экономика. Исходя из этих суждений, мы отмечаем необходимость совершить Технологическую революцию для преодоления пресловутого «ресурсного парадокса». Это – эффективное использование изобретений и инноваций в области информационной, производственной и политической технологий. Без научного подхода к управлению ресурсами невозможно добиваться каких-нибудь значительных результатов в экономике и государственной политике. [1]

Комплексный анализ Ресурсологии приводит к тому, что главным ресурсом для развития системы (государственный строй, экономика, политика, пирамида управления) является ЧЕЛОВЕК, с его достоинствами и недостатками, с комплексом мировосприятия, сущностью, вечно стремящейся достичь совершенства. В XXI веке ресурсы становятся решающей движущей силой общественного прогресса, когда они правильно используются в организационных мерах в социальном переустройстве и развитии экономического потенциала.

Министр по интеграции и макроэкономике Евразийской экономической комиссии Сергей Глазьев подчеркнул, что страны ЕАЭС имеют достаточно знаний и опыта для выстраивания эффективной системы научно-технического развития, с использованием региональных ресурсов стран содружества. [2]

Смена технологических и мирохозяйственных укладов связанные с санкциями стран запада к России и Китая открывает огромные возможности для развития экономики стран ЕАЭС. Эти возможности практически реализуются группой стран Юго-Восточной Азии. К примеру, Китай демонстрирует в первом квартале несмотря на пандемию COVID-19 промышленный рост порядка 30%, – отметил Сергей Глазьев. – В ЕАЭС базовым элементом стратегии опережающего развития может стать ноономика. Это новый подход и видение перспектив экономического развития на основе имеющегося ресурсного капитала и в первую очередь активизации творческого потенциала личности. [2]

Необходимо подчеркнуть, что экологическую систему без контроля ресурсного фактора нельзя поддерживать в равновесии.

Информационный ресурс, знания становятся интегральным нематериальным фактором развития. Интересным, неотъемлемым свойством ресурсов является их *дефицитность* во всех их компонентах. Полноты, или излишков ресурсов не бывает в природе ($N_r < 1 - D_n$), где N – общая сумма ресурсов; D – сумма дефицита. R_t – временные ресурсы.

Всякая экономика испытывает вечный дефицит даже при избыточном количестве материальных ресурсов. Поэтому планирование скорости выполнения работ, мероприятий, программ имеет стратегически важное значение.

Все же при сконцентрированном взгляде на череду проблем, Время выдвигается как главный ресурс жизни человечества. Скорость выполнения и темпы исполнения

пошаговых программ тоже важны как задача развития экономики. Ресурс в таком ракурсе является как успех, достижение цели как удовлетворение очередной ступени выполнения задач.

$$R_t = N_t - D_t,$$

То есть, составляет разницу между общей суммой ресурсов и дефицитом во всех его показателях. Ибо дефицит восполняется во временном отрезке деятельности, в определенном процессе событий.

Качество тоже является компонентом ресурсов: оно есть суть результат организации работ. Как высшее достижение квалификации исполнителей, качество концентрирует последние достижения технологического процесса и знаниевых ресурсов.

Проведение каждой операции требует активации ресурсных компонентов. Это по определению, составляют две группы:

В настоящее время необходимо *переосвидетельствование* ресурсного видения развития системы. Необходимы экспертные оценки деятельности каждой государственной структуры, которые так или иначе заняты распределением и функционированием ресурсов в стратегическом и тактическом масштабах.

В ресурсологическом видении *Социальное время* имеет важное место как коллективно осознанное переживание общих задач для их решения в хронологическом осмыслении. Потому что оно осмысливается как сумма личного времени людей. Взаимодействие между людьми в едином социальном времени и пространстве является катализатором выполнения задач и манифестации потенциала ресурсов.

Для государств со слабой экономикой как Кыргызстан, но владеющих богатыми природными ресурсами, если не использовать ресурсы эффективно, или вовсе не знать как пускать в дело свои, внутренние ресурсы, то их просто заберут и ими будут распоряжаться чужие силы. Например, так и произошло с нашей золотодобывающей отраслью, где канадская частная компания использовала рудник «Кумтор» в своих корыстных интересах.

Разумеется, главным и определяющим ресурсом в стране являются человеческие ресурсы. Человек выступает как субъект, творец, двигатель и цель развития государства и экономики. Образовательный уровень, профессионализм, личностные качества и социальная активность людей являются параметрами развития общества. В то же время талант, целеустремленность и заинтересованность человека есть те мотиваторы, которые образуют человеческий капитал. Человечество еще должным образом не научилось управлять ресурсами. Глубокое внедрение ресурсологической науки во все сферы жизни спасет мир от энергетического дефицита, экономического коллапса, политических кризисов и финансового дефолта. Ожидаемые экономические рецессии и финансовый дефолт стран запада и США основаны не на научных исследованиях, а прежде всего политических эмоциях. Следовательно, гармония с природой есть главное условие стабилизации ресурсной базы государств и его экономического развития. Мы считаем, что интеграционным полем для Кыргызстана сегодня является ЕАЭС. При этом каждая отдельно взятая страна есть стабилизатор и резервуар ресурсов.

«Ресурсология замкнутая» как *дефиниция* направлена на то, чтобы осознать, что – это целостное мировоззрение, как система взглядов на экономику и общество. Философия данной категории зиждется на универсализме, ибо ресурс – категория универсальная. Эта теоретическая база строится на интеграции многих наук как экономика, философия, геология, климатология, экология, статистика, политология (в т.ч. геополитика) и социология. [3]

Ресурсология как *научное направление* призвано стать «дорожной картой» развития стран с разным уровнем развития экономики, их стратегическим курсом на прогрессивный тренд экономики и общества. [4]

Структурными элементами ресурсного взаимодействия являются, как правило, субъект, объект, цель, средства, процесс и результат. Так называемая «замкнутая»

взаимосвязь «объект, процесс, результат» придает устойчивую целостность данной системе. В ней объект и результат составляют единое целое, различающееся во времени и по своему состоянию. Сам объект взаимодействия является продуктом предшествующего взаимодействия, а его результат станет, в свою очередь, объектом для будущего взаимодействия. Результатом субъектно-объектного и субъектно-субъектного взаимодействия являются «продукты»: открытия, изобретения, новые виды продуктов и средств, обеспечивающие потребности человека. Это также связи или отношения, роли, статус, положение либо их изменение или преобразование.

Здесь нельзя не упомянуть так называемое «ресурсное проклятие», или парадокс изобилия. Проклятие ресурсов – теория о негативном влиянии природного богатства на экономический рост, впервые была озвучена Ричардом Аути в 1993 году [5] для объяснения странной ситуации, что страны, богатые природными ресурсами, были не в состоянии использовать это богатство для развития своей экономики, и вопреки ожиданиям роста, имели более низкий рост, нежели страны, располагающие меньшими природными ресурсами. К основным проблемам ресурсоориентированных государств относятся плохая организация управления и коррупция (Resource curse, paradox of plenty – сырьевая спертость, или замкнутость системы).

Есть много возможных объяснений этого явления, но, вообще говоря, считается, что оно вызвано тем, что слишком большая часть капитала и рабочей силы страны сосредоточена всего в нескольких ресурсозависимых отраслях.

Помимо сырьевых, отстающие страны не смогли реализовать и человеческие ресурсы. В странах, где много талантливых и образованных людей, неумение организовывать человеческий капитал приводит ко всеобщей фрустрации и социальной апатии.

Кыргызстан имеет отличную природную среду для развития туризма и здравоохранения. Но прежде всего неумение (или нежелание) организовать работу с имеющимися ресурсами как демотиватор - тянет республику все время назад. Тут необходимо разобраться с приоритетными направлениями для развития, а не для разорения природы страны. Кыргызстан не так уж и бедная страна, если использовать природные ресурсы правильно.

По оценкам Мирового Банка, «Кыргызская экономика уязвима перед внешними шоками из-за ее зависимости от одного золотого рудника «Кумтор», на который приходится около 10% ВВП, а также от денежных переводов трудовых мигрантов, на которые приходилось примерно 30% ВВП в 2011-2015 годах».[6] Ситуация на сегодняшний день практически не изменилась.

Неумение организовывать систему управления и социальную политику дает снижение производства или вовсе уничтожение имевшейся производственной базы. В таких государствах вся система работает на обслуживание семейно-мафиозных и криминальных структур, но не государственную систему.

Что касается экономики Кыргызстана, то основной ее проблемой является ее недостаточная диверсификация (или отсутствие вообще). Всемирный банк считает, что КР поддерживает макроэкономическую стабильность, инвестирует в инфраструктуру и улучшает доступ к социальным услугам. Для полной реализации потенциала необходимо диверсифицировать экономику через развитие частного сектора, а также повышать навыки и продуктивность рабочей силы.

По степени сложности экономика Кыргызстана существенно уступает не только таким «отсталым» экономикам России и других стран СНГ, а также ШОС и другим странам «третьего мира». Страны, экспортеры нефти и газа, а также других природных ископаемых, имеют некоторую степень сложности и стратегии импорта-экспорта. Успех и неудача диверсификации стран – экспортеров нефти и других природных ресурсов – зависят больше от реализации соответствующей экономической политики, чем от других обстоятельств. Многие страны-экспортеры нефти, тем не менее, показывают частичные

успехи в диверсификации своей экономики, и степень успешности этих процессов также сильно отличается. [6] Кыргызстан в этом плане мог бы найти применение своего водно-энергетического и природного потенциала для укрупненного хозяйствования, чтобы успешно выходить в международный рынок.

Отдельной темой для размышлений может служить геополитика как основа современного управления ресурсами мира, по региональным сегментам.

Водные ресурсы и водохозяйственная инфраструктура Кыргызстана являются решающим активом в ресурсной базе страны. Страна находится на истоках пресной воды. Имеется возможность обеспечить на все 100 процентов энергетикой только на основе ГЭС. Есть возможность построить ГРЭС на местах извлечения каменного угля, производя побочные химические вещества. Помимо этого, обилие солнца и ветров позволили бы производить энергию для каждого региона страны и излишки водной энергии продавать Китаю, Пакистану, Афганистану и другим соседним странам.

Все же неумение или нежелание руководителей всех уровней, завязанных в коррупции и живущих на противоречии личных интересов с государственными, делает невозможным успешное развитие экономики страны. На одной только энергетической отрасли имеется несколько десятков компаний-паразитов, «кормящихся» за счет народа, не произведя ни одного ватта электроэнергии.

Всем известно, что гидроэнергетический потенциал рек составляет около 174 млрд. кВт. час, а мощность – 19,8 млн. кВт. Огромные объемы водных ресурсов сконцентрированы в 6580 ледниках, запасы которых составляют около 760 млрд. куб.м.

Рамки союза в рамках ЕАЭС (ТЭС) не должны ограничиваться беспопытной торговлей, потому как требуется унификация стандартов, логистики, взаимное признание квалификаций, хотя бы частичное объединение рынков труда и прочие возможности, открываемые современными экономическими формами объединений. У нашего главного стратегического партнера России были и остаются альтернативные возможности вступления в подобные союзы. Например, в ЕС, с 13 раз превышающим ВВП России. Чуть меньший экономический смысл имело бы формирование таможенного союза России с Китаем и Турцией. Тогда интегрирование кыргызстанской экономики к российской шла бы значительно легче.

Поскольку Кыргызстан ищет выгодное развитие в экономическом партнерстве с РФ и КНР, «Транзитный союз» России с Китаем и ЕС для обеспечения экономически эффективного сухопутного торгового пути между ЮВА и Европой мог бы превратить Россию в ведущего игрока транзитного рынка величиной более триллиона долларов в год, растущего по несколько процентов в год. Наконец, став ассоциированным членом ЕС, Россия могла бы использовать нерешительность ЕС в плане сближения с Турцией и выступить своего посредником, сформировав с Турцией (чей ВВП составляет 68% от российского) экономический союз, облегчающий Турции взаимодействие с Европейским рынком. Тем самым обеспечил бы успешное продвижение кыргызстанской экономики в союзе только с Россией. Интеграция в Тюркский мир пока остается призрачным для КР ввиду дезинтегрированности экономик Тюркского Сообщества.

Явная дифференциация экономик обуславливается в пору конфликта между Россией и Украиной. Кто заинтересован в этом диссонансе экономик и разрушительном военном столкновении, когда мир раскололся надвое? Всем понятно, что главная мотивирующая причина данного конфликта – это борьба за ресурсы. [7] Сюда относятся: территории, природные залежи и наземные биомассивы, углеводородные средства энергетики, пресная вода. При этом международное распределение труда изменился: ресурсное состояние стран изменился. Военные расходы воюющих сторон и их союзников пожирают огромные ресурсы стран, даже не вовлеченных в военные действия.

Спровоцированная деструктивными силами Запада российско-украинская война 2022 года в некоторой степени может снижать ресурсную базу РФ и ее союзников, но не сможет разрушить ее, как планируют страны, вводящие всевозможные санкции в

отношении России. Ибо Россия оперативно диверсифицирует свою экономику, исходя из сложившейся реальности.

Доминирующую роль для экономики Кыргызстана играла и будет играть Россия. В то же время для самой России доминирующим партнером мог бы являться Европейский Союз. Санкционные меры по отношению к РФ сильно ограничили ее возможности партнерства с ЕвВ и «Большой Семеркой» вообще. А для Кыргызстана ключом к интеграции является та же Россия, интегрированная в Европейскую экономику, заодно открывая путь Турции в Европейский рынок. Связь России с ЕС в смысле зависимости ЕС от российских углеводородов и России – от европейских технологий и техники имеет существенное значение для Кыргызстана, который также во многом зависит от российских углеводородных и материально-технических ресурсов. Теперь, в условиях «войны санкций» и углубляющейся изоляции РФ от Западного мира, когда известные теории конфликтов между «морскими» и «сухопутными» державами проявились воочию, международное ресурсное распределение сил получает новые черты. Западная Европа должна найти альтернативные источники энергии взамен сокращаемой углеводородной.

При всем многообразии к понятию «ресурс», мы выделяем новую область науки как РЕСУРСОЛОГИЯ, имея ввиду междисциплинарную отрасль знаний, имеющую интеллектуальную и практическую ценность в процессе исследования экономических реалий современности, с ориентиром на будущее. Без правильного ресурсного видения трудно найти хорошие перспективы развития общества и экономики. Комплексный подход к ресурсам становится злободневным требованием в контексте изучения новых экономических реалий. Человек как субъект экономики не может не обратиться к логико-философским аспектам экономических знаний как инструменту правильного управления системой экономических и социальных отношений, составляющих основу государственности.

Задача дня заключается в том, чтобы найти наиболее краткие пути к выходу из глобального экономического коллапса. Одним из инструментов к осуществлению данной цели является комплексный подход к узловым проблемам экономики. Из этих соображений и предпринимается исследование сокрытого раньше от внимания исследователей - ресурсный подход к мышлению. Таковы мотивы появления междисциплинарной дефиниции «ресурсология».

Конечно, в данной статье мы затронули лишь малую часть проблемы. Предстоит большая коллективная работа по продвижению ресурсологического мышления в систему философских и экономических знаний, чтобы вооружить сферу управления необходимым мыслительным инструментом в поисках кратчайших путей к развитию нового менеджмента.

Любая наука нуждается в целенаправленной методологической базе. В данном случае логико-философский подход становится необходимым базисным элементом экономической теории, которую ресурсология призвана обогатить своими инструментальными элементами.

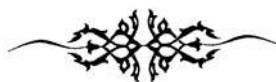
Прежде всего, надо определиться с ресурсной базой и направить усилия на приоритетах на ближайшие годы. Поэтому ресурсология имеет практическое значение. Чтобы выйти из парадоксального положения «всё есть, а развития нет», необходимо осмыслить базовые опоры изменения ситуации к динамическому прогрессу. Мы видим таким научным инструментом прогресса ресурсо-ориентированное мышление. Таковы предпосылки и мотивация к появлению данного термина для общественного воззрения.

Список использованной литературы:

1. Квинт, В. Л. Стратегирование трансформации общества: знание, технологии, нономика / В. Л. Квинт, С. Д. Бодрунов. – Санкт-Петербург : Ассоциация "Некоммерческое партнерство по содействию в проведении научных исследований "Институт нового индустриального развития им. С.Ю. Витте", 2021. – 351 с. – ISBN 9785000200834.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45804264>

2. Деловой Форум «Стратегия опережающего развития» - 21.04.2021 г. Москва, ул. Большая Татарская, д.35, к.3.
3. Neo H., in International Encyclopedia of Human Geography, 2009.
4. Anurag N. Banerjee, Nilanjan Banik, in Changing the Indian Economy, 2018.
5. Industrial policy reform in six large newly industrializing countries: The resource curse thesis. 1994.
6. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kyrgyzrepublic/overview#1>
7. Bill Kissane, in International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition), 2015.

УДК: 330.35

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА– ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА СТРАНЫ

Буньковский В.И. д.э.н., профессор. Заведующий кафедры «Экономика и менеджмент» Ангарского филиала НОУ ВПО «Сибирская академия права, экономики и управление» г. Ангарск РФ.

Исаков Г.Ж. канд. экон. наук., Международный Таразский инновационный институт им. Ш Муртазы. г. Тараз.

Түйіндеме: Қазіргі уақытта адам капиталы өндірістің және жалпы ұлттық экономиканың негізгі факторларының бірі болып табылады. Дегенмен, «адам капиталы» ұғымының өзі экономикалық теорияда салыстырмалы түрде жаңа болып табылады және адам капиталын бағалау, оның экономикалық өсу мен әлеуметтік дамуға қосқан үлесі, оны микро және макродеңгейде басқару тәсілдері толық зерттелмеген және әлі де бар. қазіргі заманғы шындықтардың қажеттіліктері мен мәселелеріне сәйкес дамуда. Мақалада білім беру саласындағы адам ресурстарын басқару теориясы мен тәжірибесінің іргелі мәселелері берілген.

Аннотация: В настоящее время человеческий капитал является одним из ключевых факторов производства и национальной экономики в целом. Однако само понятие «человеческий капитал» относительно новое в экономической теории, а подходы к оценке человеческого капитала, его вклада в экономический рост и социальное развитие, к управлению им на микро- и макроуровне до конца не изучены и развиваются в соответствии с потребностями и вызовами современных реалий. В статье представлены основополагающие вопросы теории и практики управления человеческими ресурсами в сфере образования.

Abstract: Currently, human capital is one of the key factors of production and the national economy as a whole. However, the very concept of “human capital” is relatively new in economic theory, and approaches to assessing human capital, its contribution to economic growth and social development, and to managing it at the micro and macro levels have not been fully studied and are developing in accordance with the needs and challenges of modern realities. The article presents fundamental issues in the theory and practice of human resource management in the field of education.

Кілтті сөздер: адами капитал, экономикалық өсу, технологиялық алға басу, макроэкономикалық модель, білім деңгейі, халық денсаулығы, мемлекеттік шығындар, кедейшілік.

Ключевые слова: человеческий капитал, экономический рост, технологический прогресс, макроэкономические модели, уровень образования, здоровье населения, государственные расходы, бедность.

Key words: human capital, economic growth, technological progress, macroeconomic models, education level, public health, government spending, poverty

В Прошлом году в Астане прошел Форум науки и высшего образования-2023: «Развитие человеческого капитала как основа экономического роста страны», организованный Министерством науки и высшего образования. Форум объединил работников образования и науки, представителей вузов и НИИ, членов Общественного совета, молодых ученых и студентов, зарубежных и отечественных экспертов.

«Как известно, вопросы развития науки и высшего образования находятся под пристальным вниманием Главы государства. Также перед нами стоит задача перезагрузки отрасли науки. В этом направлении мы начали переход на новую модель управления наукой», — сказал премьер.

Заместитель Премьер-Министра РК Тамара Дуйсенова отметила значимость высшего образования и науки для инновационного развития страны и повышения профессиональных навыков молодежи страны. «Правительством страны приняты меры по развитию высшего образования и науки, а также решению отдельных проблем и ключевых задач, исходящих из поручений Главы государства. Мы открываем филиалы ведущих зарубежных вузов. Это направлено на повышение качества образования, трансфера знаний и повышение конкурентоспособности высшего образования страны», — отметила спикер.

Важность сотрудничества между различными университетами и научно-исследовательскими институтами озвучил министр науки и высшего образования РК Саясат Нурбек. Он также привел примеры успешных проектов, получивших широкое признание в мире. «Общий бюджет науки на 2023-2025 годы вырос в 3,5 раза и составил 643 млрд тенге. В рамках реализации поручений Главы государства проведена работа по повышению статуса ученых и укреплению кадрового потенциала. В два раза увеличена зарплата ученых. Средняя – 257 тыс. тенге, максимальная – 1,5 млн тенге. В рамках совершенствования законодательства и де бюрократизации науки создан Национальный совет по науке и технологиям с учетом международного опыта, приняты отраслевые дорожные карты научно-технологического развития по стратегическим направлениям экономики», — сообщил министр. Качество трудовых ресурсов играет важную роль в повышении конкурентоспособности государственной экономики. Интеллектуальное развитие создаёт базу для общественного прогресса, который, в свою очередь, служит краеугольным камнем научно-технического прогресса, научных открытий и инноваций. Становление и развитие современного информационного общества ставит задачи качественного повышения человеческого потенциала и, соответственно, выдвигает повышенные требования к качеству образования.

В экономической литературе человеческий капитал определяется как сформированный в результате инвестиций и накопленный человеком определённый запас здоровья, знаний, навыков, способностей, моти-вационных факторов, содействующих повышению производительности труда и эффективности производства и влияющих на рост доходов. К примеру, в США 8% населения, занятого в сфере науки и высоких техноло-гий, создает 20% ВВП. В пределах 66% работающего населения имеет высшее или же незаконченное высшее образование. Правительство страны намерено уже при жизни нынешнего поколения довести данный показатель до 90% [1].

Образование представляет собой самую важную часть человеческого капитала. Важнейшим условием дальнейшего развития Казахстана в контексте выдвинутых задач по

модернизации экономики является формирование совершенной системы подготовки кадров на основе богатого интеллектуального наследия народа и общечеловеческих ценностей, достижений современной культуры, экономики, науки, техники и технологий. Высокий человеческий потенциал, способный изготавливать конкурентоспособную продукцию, выступает в Казахстане более ценным производственным ресурсом, чем морально устаревший и сильно изношенный основной капитал. Образование оказывает прямое воздействие на экономическое развитие через следующие составляющие:

1. Научные открытия, инновационные проекты, внедрение современных технологий. Различные теории экономического роста однозначно доказывают, собственно что устойчивый экономический рост возможен лишь только в условиях инновационного типа развития экономики.

2. Квалификация и качество рабочей силы. Недостаточность капиталовложений в развитие социальной сферы, особенно в образование и здравоохранение, задерживает экономический рост [2].

В период после распада СССР во многих странах СНГ наблюдалось снижение качества человеческого капитала, собственно что привело к снижению ценности образования. В Казахстане были предприняты меры по сохранению и развитию интеллектуального потенциала страны, посредством системных реформ в системе образования. Основу реформ составила новая концепция непрерывного образования, соответствие образования к потребностям рынка труда посредством создания свежей системы среднего специального, профессионального образования. Уровень образования населения страны предопределяет потенциал трудовых ресурсов страны, её экономический потенциал, а также безопасность и перспективы будущего развития страны, так как рост значения образования населения даёт положительный дополнительный импульс развитию всего общества. Человеческий капитал включает коллективные знания, навыки и компетенции, которые накоплены сотрудниками организации. Период до 2020 основной акцент в сфере образования будет делиться на повышение его качества, соответствия потребностям современного этапа научно-технического развития экономики и общества в целом, создания системы непрерывного повышения квалификации переподготовки кадров для всех работников предприятий и организаций, независимо от форм собственности. Будет расширяться система высшего образования, особенно за счёт открытия филиалов ведущих зарубежных институтов, обеспечивающих высокое качество образования для отраслей, определяющих научно-технический прогресс. По мере своей трудящейся деятельности, человек получает определённый доход. Получение дохода создаёт условия лишь только для реализации своих возможностей, но и для инвестиций в своё развитие - повышение качества жизни, образование, здоровье. В то же время, трудовая деятельность позволяет каждому человеку использовать и реализовать свой индивидуальный человеческий капитал, тем самым способствуя экономическому росту и повышению значения жизни всего общества и создавая расширяя возможности для развития остальных членов общества. Проводимая реформа образования в РК направлена на формирование рабочей силы в новых экономических условиях. В свое время первый Президент РК Н.А. Назарбаев на первом съезде работников образования подчеркнул: «Отрадно заметить, что получили развитие разнообразные формы образовательных учреждений. Созданы благоприятные условия для работы частного сектора в образовании. В связи с данным представляет интерес сотрудничество частных и государственных учреждений, чему есть уже пример. С другой стороны, надо усилить контроль за соблюдением ими требований госстандартов образования». Происходящие в мире динамичные изменения в развитии и внутренней рыночной экономики требуют соответствующих изменений и в системе образования. Необходимость в этом диктуется следующими причинами:

во-первых, образовательная сфера Казахстана, как и любого демократического государства, вынужден активно интегрироваться в мировое образовательное пространство. А это требует изменений как структуры, так и содержания образования в соответствии с требованиями современного общества;

во-вторых, как это вытекает из современной тенденции общечеловеческого развития, приоритетность образования в государственной политике любой страны проявляет себя как объективный закон социально-экономического прогресса. Непризнание этого закона равносильно самоуничтожению как духовного, так и социального основания самого государства. В США Закон о развитии образования провозглашает американскую систему образования «инструментом национальной обороны и власти, от которого зависит выживание и процветание нации»;

в-третьих, на пороге XXI века практически все страны мира на первое место выдвигают качество образования, которое уже не измерить уровнем обычной грамотности, а более высоким показателем - функциональной образованностью.

В течение последнего десятилетия образовательная система Республики Казахстан, как и в большинстве зарубежных стран, претерпела значительные изменения и находится в процессе формирования, то есть осуществляется переход на кредитную систему обучения. Переход республики к рыночной экономике, выход ее в мировое экономическое пространство, будет требовать обеспечения нужд экономики кадрами по новым экономическим, финансовым, правовым и другим специальностям по таким, как теоретическая экономика, экономика и менеджмент в социальной сфере и отраслях, статистика, государственное и муниципальное управление, маркетинг и коммерция, финансы и кредит, бухгалтерский учет и аудит, экономика и социология труда, экономика природопользования, товароведение и экспертиза качества потребительских товаров, документоведение и документационное обеспечение управления, экономическая кибернетика, международные экономические отношения, туризм и т.д. Особую роль при этом необходимо отводить языковой политике и знанию иностранных языков.

Возрастет также потребность отраслей национального хозяйства и социальной сферы в таких специалистах как психологи, социологи, политологи, социальные педагоги, социальные служащие. Потребуется значительное расширение подготовки специалистов для сферы услуг, по информационному обеспечению науки, производства и других видов деятельности. Для этого надо значительно увеличить подготовку квалифицированных рабочих и специалистов для развития малого и среднего бизнеса. Таким образом, в соответствии с государственной политикой основными приоритетными направлениями развития образования, которые действуют и остаются:

- сохранение накопленного образовательного потенциала, проведением оптимизации образования;
- модификация модели образования в условиях многонационального государства;
- создание многовариантных моделей системы образования, т.е. переход к лично-ориентированной модели и новым эффективным технологиям обучения на основе диверсификации содержания образования и сети образовательных учреждений;
- интеграция Республики Казахстан в мировое образовательное пространство;
- адаптация системы образования к условиям рыночной экономики;
- создание условий для поддержки и развития сети негосударственных учебных заведений общего и профессионального образования;
- сбалансированное развитие образования в соответствии с потребностями рынка труда, социальными запросами общества;
- модернизация учебно-материальной базы;
- информатизация образования;

• формирование гибкой системы финансирования и кредитования образования, в том числе за счет повышения роли работодателей всех форм собственности [4].

Для реализации этих направлений нужно будет создавать и обновлять законодательную, нормативную, правовую, организационную и содержательную базу в соответствии с требованиями демократизации политической, экономической и социальной жизни. Таким образом, вложения в образование следует рассматривать целиком как производительные капитальные вложения при условии, что по своему содержанию полученные в процессе обучения знания соответствуют объективным потребностям общественного производства. Затраты на образование – это своего рода вложения, которые окупаются тем, что на этой основе достигается увеличение выпуска продукции, экономия рабочего времени, расширение ассортимента и повышение качества продукции. Понятие «капитал образования» займет соответствующее место среди экономических категорий, характеризующих качественное состояние рабочей силы и отражающих интеллектуальные богатства общества. Тем более, что инвестиционная природа затрат на образование давно признана многими экономистами.

Список литературы.

1. Аганбегян, А.Г. Человеческий капитал и его главная составляющая – сфера экономики знаний" как основной источник социально-экономического роста [Текст] / А.Г. Аганбегян // Экономические стратегии. - 2017
2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. – М., 2016.
3. Шайхлисламова Л.И. Культурный потенциал: определение, сущность, специфика. // Филология, искусство, ведение и культурология: актуальные вопросы и тенденции развития: материалы международной заочной научно-практической конференции. – Новосибирск: «Сибак», 2014.

ЭОЖ 004.738.52

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҮКІМЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

**Досмаханбет Айбек, студент. Наренова Айман Нурмагамбетовна, к.э.н.,
қауымдастырылған профессоры (доценті),
«Дулати университеті» КеАҚ,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аннотация. Мақалада ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігін арттыру және көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын жақсарту негізінде мемлекеттік басқаруды жетілдіру мүмкіндіктері қарастырылады. Тақырыптың өзектілігі бірыңғай әлеуметтік-жауапты және ашық ақпараттық-орнықты кері байланысы бар мемлекеттік билікті ұйымдастырудың бюрократиялық кедергілер мен сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетуге мүмкіндік беруімен байланысты.

Кілт сөздер. Электрондық үкімет, цифрландыру, ұлттық ақпараттық ресурстар, әкімшілік жүйені жетілдіру, мемлекеттік басқарудың тиімділігі.

Аннотация. В статье рассматриваются возможности совершенствования государственного управления на основе использования информационно-коммуникационных технологий, повышения эффективности работы государственных органов и улучшения качества предоставляемых государственных услуг. Актуальность

темы обусловлена тем, что организация государственной власти с единой социально-ответственной и открытой информационно-устойчивой обратной связью позволяет снизить бюрократические барьеры и коррупционные риски.

Ключевые слова. Электронное правительство, информационно-коммуникационные технологии, национальные информационные ресурсы, совершенствование административной системы, эффективность государственного управления

Annotation. The article examines the possibilities of improving public administration through the use of information and communication technologies, improving the efficiency of public bodies and improving the quality of public services provided. The relevance of the topic is due to the fact that the organization of state power with a single socially responsible and open information-stable feedback allows to reduce bureaucratic barriers and corruption risks.

Key words. E-government, information and communication technologies, national information resources, improvement of the administrative system, efficiency of public administration.

Бірқатар дамыған елдерде қазіргі заманғы азаматтық қоғам мен ашық мемлекеттік басқаруды құрудың негізгі элементтерінің бірі мемлекеттік қызметшілермен тікелей байланыссыз әлеуметтік маңызды мәселелерге жедел жауап алуға мүмкіндік беретін, қажетті қызметтерді алу кезінде әкімшілік сипаттағы ықтимал кедергілерді қысқартатын, сондай-ақ азаматтардың ресми ақпаратқа қол жеткізуін жеңілдететін электрондық үкімет жүйесі болып табылады.

90-шы жылдардың ортасында әлемнің көптеген елдері қазіргі заманғы шарттарға сәйкес келмейтін мемлекеттік басқарудың дәстүрлі үлгілерін қайта қарау қажеттілігіне тап болды. Ақпараттық технологиялардың дамуымен мемлекеттік құрылымдардың, бірінші кезекте халыққа мемлекеттік қызметтер көрсету бөлігінде неғұрлым тиімді жұмысын ұйымдастыру мүмкіндігі пайда болды [1].

Бүгінде тіпті ең демократиялық бағдарланған және дамыған елдерде де азаматтардың көпшілігі мемлекеттік басқару органдарының дәстүрлі құрылымын қымбат және өз мүдделеріне шоғырланған және әлеуметтік қажеттіліктер мен қажеттіліктерді елемейтін деп санайды. Мемлекеттік биліктің жалпы қабылданған институттары мен мемлекеттік құрылымдарға түрлі мәселелерді шешу кезінде шенеуніктер тарапынан үнемі бюрократиялық кедергілерге тап болатын шағын және орта бизнес өкілдері де жоғары талаптар қояды [2]. Осындай кемшіліктердің нәтижесінде мемлекеттік басқару органдарының жұмысында e-government функционалдық идеясы кеңінен таралған, ол бірыңғай әлеуметтік-жауапты және ашық ақпараттық-орнықты кері байланысы бар мемлекеттік билікті ұйымдастыру деп түсініледі. e-government және электрондық демократия идеясын алғаш рет АҚШ пен Ұлыбритания ғалымдары ұсынды, бұл негізгі демократиялық құндылықтарды қорғау және дамыту үшін және азаматтардың билік органдарының шешім қабылдау процесіне қатысуы үшін жаңа ақпараттық технологияларды пайдалануды білдіреді.

Мемлекеттік басқару органдарының Интернетті пайдалануы технологиялық дамыған елдерде мемлекеттік билікті басқару тиімділігін арттырудың стратегиялық маңызды бағыты ретінде қарастырылады. Заңға сәйкес ақпараттық технологиялар «ақпаратты жинауды, жасауды, сақтауды, жинақтауды, өңдеуді, іздестіруді, шығаруды, көшіруді, беруді және таратуды қамтамасыз ететін технологиялық кешенге интеграцияланған бағдарламалық-техникалық құралдар әдістерінің, өндірістік процестерінің жиынтығы» ретінде айқындалған [2]. Ақпараттық технологиялар бүгінгі күні мемлекеттік аппарат жұмысының тиімділігін арттырудың, оның нәтижесіз шығыстарын төмендетудің және ондағы болып жатқан процестердің ашықтығы (ашықтығы) есебінен мемлекеттік биліктің қоғамдағы беделін нығайтудың неғұрлым айқын және пәрменді құралы болып табылады. Сондықтан көптеген мемлекеттер нәтижелілік пен қоғамға есеп беру қағидаттарына негізделген мемлекеттік басқарудың жаңа моделін жасауда.

Әлемдік тәжірибе e-government құру кезеңдері мен жобаларын әзірлеу және іске

асыру бойынша әртүрлі модельдер бар екенін көрсетеді. Американдық модель оның АҚШ-та қалыптасу ерекшеліктерін көрсетеді; Еуропалық - Батыс, Орталық және Шығыс Еуропа елдерінің көпшілігінде электрондық-мемлекеттік құрылымдарды дамытуды қамтиды; Азия моделі Сингапур мен Оңтүстік Кореяда табысты болды.

Американдық e-government моделінің бағдарла-масы азаматтар мен заңды тұлғалардың мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылын жеңілдетуді, қолжетімді-лігін және қымбат емес болуын басты мақсат етіп қояды. Еуропалық модельге Еуропалық Одақтың барлық елдері үшін e-government қызметін дамыту және реттеу үшін ұсынымдары міндетті болатын ЕуроПарламент, Еурокомиссия, Еуропалық сот сияқты мемлекетаралық институттар тән. Азиялық модельді басқару стилі бірегей, ол азиялық корпоративтік мәдениет типіне және иерархиялық пирамида қағидаты бойынша ұйымдастырылған көп қабатты мемлекеттік басқару жүйесіне сүйенеді. Мәселен, Оңтүстік Корея үкіметі халықтың ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруға және мәдениет пен білім беру жүйесіне ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізуге назар аударды [3].

Қазіргі заманғы ақпараттық қоғам мемлекет пен оның азаматтары мен ұйымдары арасындағы ақпараттық қатынастарды реттеу жөніндегі маңызды функцияларды орындайтын e-government пен тығыз байланысты. Қалыптасып келе жатқан жаһандық ақпараттық қоғам жағдайында e-government-тің ұлттық ақпараттық ресурстарға тең құқықтар мен қолжетімділікті қамтамасыз ету, азаматтарға қажетті ақпарат пен электрондық қызметтер көрсету, онлайн фискалдық функциялар мен салықтық бақылауды жүзеге асыру, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және т.б. жөніндегі маңызды міндеттері атап өтіледі.

Қазақстан тиімді және ашық мемлекеттік басқаруды қамтамасыз ету бойынша жұмыс жүргізуде, оның дәлелі елде e-government енгізу болып табылады, ол азаматтар мен ұйымдарға мемлекеттік органдардың қызмет көрсету сапасын жақсартуға және мерзімдерін қысқартуға, әкімшілік жүйені одан әрі жетілдіруді ескере отырып, мемлекеттік органдар қызметінің ақпараттық базаларына қолжетімділікті қамтамасыз етуге, мемлекеттік органдардың қызметін қадағалау мүмкіндігіне, мемлекеттік аппараттың құрамы бойынша тиімді және оңтайлы жағдайлар жасауға бағытталған. e-government негізгі идеясы - мемлекеттің ведомстволық мүдделерге бағдарлануынан азаматтардың мұқтаждық-тары мен проблемаларын шешуге көшу. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар негізінде барлық деңгейдегі билік органдарының азаматтармен және бизнес-қоғамдастықпен жедел қарым-қатынасын ұйымдастыруға мүмкіндік беретін ақпараттық кеңістік құрылды [4].

Құрылғаннан бергі 6 жыл ішінде мемлекеттік корпорацияның жұмысы «бір терезе» қағидатынан «бір өтініш» және «өмірлік жағдайлар» қағидаттарына дейін 267 миллионнан астам қызмет көрсетілсе, 2022 жылы 16 миллионнан астам қызмет көрсетілді [5].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Сихимбаев Д. «Электронное правительство» призвано обеспечить открытость госорганов для граждан страны» КАЗИНФОРМ, октябрь 2007г.// <https://articlekz.com/article/7092>
2. Закон Республики Казахстан «Об информатизации» №418-V от 24 ноября 2015 года// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418#z351>
3. Аубакирова Г.М., Исатаева Ф.М. Модернизация государственного управления на принципах корпоративного управления, транспарентности и подотчетности обществу – Экономика, предпринимательство и право – том 11, №4, (апрель 2021) // <https://1economic.ru/lib/112003>
4. Есжанова Н.Қ. Создание портала электронного правительства – Вестник КазНУ - №2 (77) - 2015 // <https://bulletin-history.kaznu.kz/index.php/1-history/issue/view/23/2-77-2015>
5. Государственные услуги и информация онлайн // <https://egov.kz/cms/ru>

ӘОЖ 332.142.4

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Өмірболат Нұрислам Нұрланұлы, магистрант,
Наренова Айман Нурмагамбетовна, э.ғ.к, қауымдастырылған профессоры
(доценті)

«Дулати университеті» КеАҚ,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация. Мақалада Өңірлерді дамытудың мемлекеттік бағдарламасын іске асырудың проблемалары мен нәтижелері, Жамбыл облысының әлеуметтік-экономикалық жай-күйі, қолда бар базалық салалар, аумақтарды экономикалық дамытудың күшті жақтары және өңірлік экономиканың ағымдағы құрылымын әртараптандыру перспективалары негізінде қалыптасатын өңірлердің бәсекеге қабілеттілігі қаралады.

Кілт сөздер. Даму стратегиясы, мемлекеттік саясат, өңірдің әлеуеті, Жамбыл облысының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, инфрақұрылым, бәсекелестік артықшылық.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы и результаты реализации Государственной программы развития регионов, социально-экономическое состояние Жамбылской области, конкурентоспособность регионов, формирующаяся на основе имеющихся базовых отраслей, сильных сторон экономического развития территорий и перспектив диверсификации текущей структуры региональной экономики.

Ключевые слова. Стратегия развития, государственная политика, потенциал региона, социально-экономическое состояние Жамбылской области, инфраструктура, конкурентное преимущество.

Annotation. The article discusses the problems and results of the implementation of the State Program for Regional Development, the socio-economic state of the Zhambyl region, the competitiveness of the regions, formed on the basis of the existing basic industries, the strengths of the economic development of the territories and the prospects for diversification of the current structure of the regional economy.

Key words. Development strategy, state policy, potential of the region, socio-economic state of Zhambyl region, infrastructure, competitive advantage.

Елдің 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарының мақсаты - ел халқының әл-ауқатын арттыруға, бәсекеге қабілетті экономиканы дамытуға бағытталған 10 жалпыұлттық басымдық бойынша ел мен өңірлерді дамытудың жаңа бағытын бекіту. 10-ншы жалпыұлттық басымдық өңірлердің әлеуетін ашуға және олардың әлеуметтік-экономикалық жүйелерінің бәсекеге қабілетті-лігін нығайтуға, орталықтандырылған басқарудан өңірлердің дербестігін арттыруға, өңірлік теңсіздіктен сыртқы және ішкі байланыстылықты қамтамасыз етуге, іскерлік белсенділікті ынталандыруға көшуге бағытталған [1].

Жамбыл облысының әлеуметтік-экономикалық жағдайының ағымдағы жағдайы бағдарламалық құжаттардың негізгі ережелері мен қағидаттарына сәйкес келеді [2]. Жамбыл облысы экономиканы индустриялан-дыру деңгейі төмен ауыл шаруашылығы өңірі болып табылады, халықтың 60% астамы ауылдық жерлерде тұрады. Өңір фосфоритті және плавиқошпатты шикізаттың бірегей базасы болып табылады (республиканың фосфориттерінің теңгерімдік қорларының ≈72%). Бұдан басқа, жер қойнауы асыл және түсті металдарға (алтын, күміс, мыс, мырыш, қорғасын), металл еместерге (бариттер, көмір, минералды тұздар), құрылыс материалдарына, уранға бай.

Статистика мәліметтері бойынша 2023ж. қаңтар-тамызда өнеркәсіп өндірісінің көлемі 7574,6 млрд. құрады, НКИ 106,7%. Тау-кен өндіру өнеркәсібінде және карьерлерді игеруде

өсу байқалады, 14,0% (Т69,1 млрд.), өңдеу өнеркәсібінде 7,6% (Т412,4 млрд.). Сонымен қатар, электр энергиясымен, газбен, бумен, ыстық сумен және кондицияланған ауамен жабдықтаудағы қызмет көрсету көлемі 5,2% (Т89,0 млрд.), сумен жабдықтаудағы, қалдықтарды жинаудағы, қайта өңдеудегі және жоюдағы, ластануды жоюдағы қызмет көрсету көлемі 6,5% (Т4,0 млрд.) қысқарды [3].

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 2022ж. қаңтар-тамызға қарағанда Т231,7 млрд. немесе 97,0%, оның ішінде өсімдік шаруашылығы Т92,0 млрд. құрады (НКИ 90,0%), мал шаруашылығы Т139,6 млрд. (НКИ 102,7%).

2023ж. АӨК қолдауға Т27 369,7 млн. субсидия бөлінді, оның ішінде республикалық бюджеттен - Т6 716,0 млн., жергілікті бюджеттен - Т20 653,7 млн. 01.09.2023ж. жағдай бойынша игерілгені Т16 243,8 млн. 2023 жылы. ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы егіс алаңы 762,5 мың га құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 6,3 мың га артық. Дәнді және бұршақты дақылдар 407,2 мың га, майлы дақылдар - 65,6 мың га, көкөніс және бақша дақылдары - 59,8 мың га, картоп - 11,3 мың га, қант қызылшасы - 10,8 мың га, жем-шөп дақылдары - 212,2 мың га алқапта орналасқан [4].

15.09.2023ж. жағдай бойынша 379,7 мың га масақты дәнді дақылдар жиналды немесе егін жинау алаңының 100%, онда түсімділік 9,6 ц/га құрады. Мал шаруашылығында шаруашылықтардың барлық санат-тарында ет (тірі салмақта) 82,6 мың тонна немесе 104,9%, сүт 232,9 мың тонна (101,4%), жұмыртқа 88,4 млн. дана (91,4%) өндірілді. ІҚМ саны 548,3 мың бас (105,2%), қой 3784,3 мың бас (108,6%), жылқы 190,4 мың бас (109,3%), құс 1993,3 мың бас (106,3%) құрады. 2023ж. қаңтар-наурызда ШОБ субъектілері шығарған өнім көлемі, яғни Т192,5 млрд. (138,8%), жұмыспен қамтылғандар саны 157,1 мың адамды (122,0%) құрады. Жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің саны 01.09.2023ж. 107,4 мың бірлікті құрады. Тіркелген ШОБ субъектілерінің жалпы көлеміндегі жұмыс істеп тұрған субъектілердің үлесі 89,4% құрайды.

2021-2025жж. арналған кәсіпкерлікті дамыту ұлттық жобасы шеңберінде (Бизнестің жол картасы-2025 іске асырыла бастағаннан бері) қолдаудың барлық қаржы құралдары бойынша Т231,8 млрд. 10 085 жобасы іске асырылуда. Олардың ішінен «Сыйақы мөлшерлемесінің бір бөлігін субсидиялау» құралы бойынша Т172,4 млрд. 5309 жоба (Т13,8 млрд. 537 жоба) мақұлданды. «Неселер/ қаржы лизингі бойынша кепілдендіру» құралы бойынша Т37,2 млрд. кепілдік сомасына 4362 жоба (Т5,9 млрд. 477 жоба) іске асырылуда [5]. «Өндірістік (индустриялық) инфрақұрылымды жүргізу» құралы бойынша Т21,4 млрд. 136 жоба (Т283,4 млн. 6 жоба) іске асырылуда.

Өңірдің даму перспективалары Жамбыл облысын дамытудың 2025ж. дейінгі жоспарында ұсынылған, ол үш негізгі бөлімді қамтиды: жеке инвестициялық жобалар, бюджет қаражаты есебінен жобалар, халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету.

Жамбыл облысын дамыту жоспары аясында таяу үш жылда өнеркәсіп серіктестік бағдарлама негізінде дамитын болады. 153 ауылдық округте және төрт қалада 2025 дейін АӨК және өнеркәсіп салаларында жалпы Т1193 2,16 трлн. 13900 жаңа, оның ішінде 12700 тұрақты жұмыс орнын құру жоспарлануда. Бюджет қаражаты есебінен 11300 жұмыс орнын құруды көздейтін Т624,3 млрд. 2130 жобаны іске асыру жоспарлануда [6].

Өңірде қолайлы инвестициялық ахуал қалыптасқан, бірлескен кәсіпорындар саны өсуде, әлемнің ірі компанияларының өкілдіктері ашылуда, табиғи ресурстарды бірлесіп әзірлеу және шикізат пен материалдарды өңдеу жобалары әзірленуде және жүзеге асырылуда, прогрессивті технологиялар енгізілуде. Өңірдің бай табиғи ресурстары, әлеуметтік және саяси тұрақтылығы өңірді шетелдік капитал салу үшін тартымды өңірлердің біріне айналдырады [7].

Егер қабылданған бағдарламалық құжаттар күтілетін экономикалық тиімділікті бермесе, бұл жергілікті атқарушы органдардың қанағаттанарлықсыз қызметіне, кәсіпкерлік субъектілерінің төмен мүдделілігіне, кадр әлеуетінің сапасына байланысты болуы мүмкін, онда үздіксіз жетілдіру жүйесін енгізу Жамбыл облысының кеңістіктік-салалық даму моделін қалыптастыру кезінде айқындаушы болады..

Кәсіпкерлік, өнеркәсіп, агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің, денсаулық сақтау және білім беру жүйесінің, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдардың әлеуетін арттыру кезінде осы процеске қатысушылар арасындағы өзара байланыс жеделдетіледі және стратегиялық

құжаттардың Жамбыл облысы халқының қажеттіліктерін қанағаттандыруға және қабылданатын мемлекеттік шешімдердің тиімділігіне және сайып келгенде өңірдің және тұтастай алғанда елдің орнықты дамуына бағдарлануына қол жеткізіледі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту» ҚР Президентінің 15.02.2018 жылғы №636 Жарлығына өзгерістер енгізу туралы ҚР Президентінің 26.02.2021 жылғы №521 Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000521#z11>

2. О проекте Указа Президента РК «Об утверждении Плана территориального развития РК до 2025 года» Постановление Правительства РК от 13.09.2021 года №634// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000634>

3. <https://stat.gov.kz/ru/region/zhambyl/>

4. <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl-economy/documents/details/619111?lang=ru>

5. <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl-economy/documents/details/618312?lang=ru>

6. <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl/documents/details/128984?lang=ru>

7. <https://ztgzt.kz/est-stabilnye-proizvodstva-interesy-chastnye-polza-obshhaya/?ysclid=ltvj3qrwil274851473>

ӘОЖ 336.02

КОРПОРАЦИЯЛЫҚ ТАБЫС САЛЫҒЫНЫҢ РӨЛІ: САЛЫҚТЫ ЕСЕПТЕУДІҢ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ТЕТІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Магистрант Аман А.Ұ., жетекшісі э.ғ.к., доцент Молдабеекова А.Ш.

М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақсан Республикасы Тараз қ.

Аннотация. Бұл мақалада Республикалық бюджет кірістері - ол мемлекеттік функцияларды орындауға қажетті елдің бір ортаға топталған қаржы ресурстарының бөлігін және заңнамаларға сәйкес билік орындарының әр деңгейлеріне иелік істеуге ақысыз және қайтарылмайтын тәртіппен түсетін ақша құралдарын көрсетеді және корпорациялық табыс салығы осы бюджеттің кірісін қалыптастыратын жолдары қарастырады.

Кілт сөздер: Салық, корпорациялық табыс салығы, республикалық бюджет, бюджет кірістері, жеке табыс салығы, негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер. Салықтық емес түсімдер.

Аннотация. В данной статье отражаются доходы республиканского бюджета-часть финансовых ресурсов страны, сгруппированных в одну среду, необходимых для выполнения государственных функций, и денежные средства, поступающие в безвозмездном и невозвратном порядке для распоряжения каждым из органов власти в соответствии с законодательством, и дается резолюция о том, как корпоративный подоходный налог формирует доходы данного бюджета.

Ключевые слова: Налог, корпоративный подоходный налог, республиканский бюджет, доходы бюджета, индивидуальный подоходный налог, поступления от продажи основного капитала. Неналоговые поступления.

Annotation. This article reflects the revenues of the republican budget-a part of the country's financial resources, grouped into one environment, necessary for the performance of state functions, and funds received free of charge and non-refundable for the disposal of each of the authorities in accordance with the law, and a resolution is given on how corporate income tax generates revenues of this budget.

Keywords: Tax, corporate income tax, republican budget, budget revenues, individual income tax, proceeds from the sale of fixed assets. Non-tax receipts.

Бюджет кірістерінің басты матиралды көзі- ол Ұлттық табыс. Ұлттық табыстың өсуі мемлекет кірістері мен мемлекеттік бюджет кірістері көлемінің тұрақты ұлғайуын қамтамасыз етеді. Мемлекеттік кірістердің айтарлықтай бөлігі- ол өндіріс пен айналым салалары мен әр түрлі меншік формаларының кәсіпорындарында жасалған қоғамның таза табысы. Соныменен бірге, мемлекеттік жалпымемлекеттік мұқтаждықтарды қанағаттандыру үшін әр түрлі кәсіптік іс - әрекетпен өндірістік пен өндірістік емес салаларда шұғылданатын азаматтардың табысының бөлігін өз кірістеріне алады [1].

Бюджетке түсетін кірістер, олар жұмылдыратын формалар мен әдістер жиынтығы мемлекеттік бюджеттің жүйесін құрайды. Мұндай түсімдер маңында Бюджет кодексімен тағайындалған белгілі мөлшерде және тағайындалған мерзімде бюджет есебіне алынатын міндетті төлемдер түсініледі.

Салықтар, алымдар, баж салықтары арқылы экономиканың басымдылық салалары мен бөлек экономикалық аумақтарды жетілдіруге немесе олардың дамуын бляуланға, тұрғындардың бөлек топтарының табыстарын реттеуге, белгілі бір экономикалық іс-әрекетті ынталандыруға не болмаса одан бас тартуға мүмкіндік жасауға болады.

Анықтама бойынша салықтық түсімдер деп «ҚР бюджетке салықтар және басқада міндетті төлемдер жөніндегі» ҚР Заңымен тағайындалған бюджетке төлитін салықтар мен басқада төлемдер айтылады. Сондықтан, салықтық түсімдердің экономикалық мазмқнын солардың негізіндегі салықтар құрайды. Олар кірістердің матиралдық көзі - Ұлттық табысты қайта бөлісуге қатысатын болғандықтан өндірістік қатынастардың арнайы формасын құрайды. Осыған байланысты салықтық түсімдер тұрақты ішкі белгілерімен, заңнамалықты даму мен ерекше формаларымен сипатталады. Олар нақты әрекеттегі ақшалай қатынастармен дәлелденеді және қаржы қатынастарының бөлігі ретінде үнемі қозғалыста болады.

Кесте 1- Тараз қаласы салық басқарма бойынша республикалық бюджеттің құрамы мен құрылымындағы корпорациялық табыстың үлесін талдау

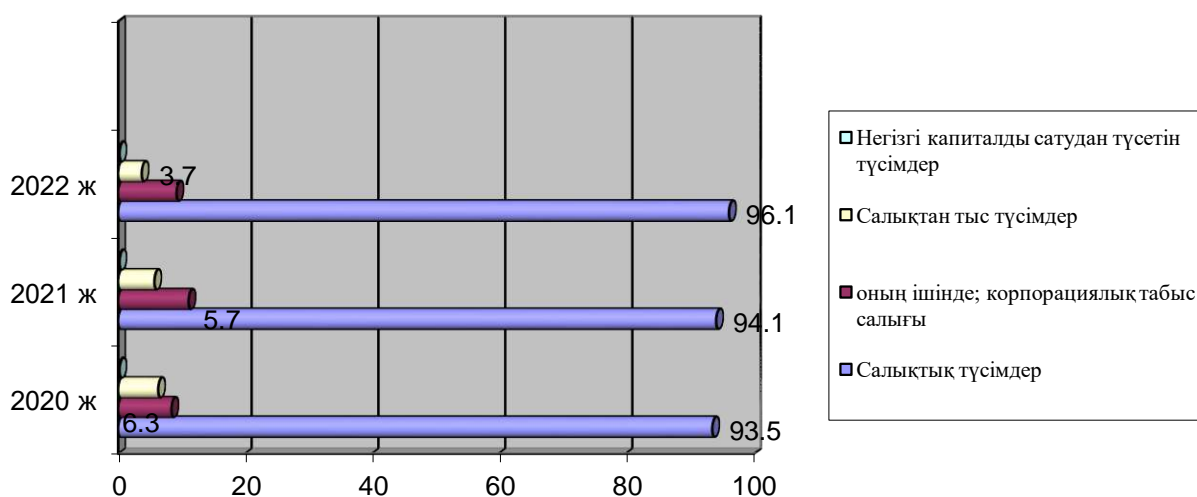
р/с	Көрсеткіштер	2020 ж		2021 ж		2022 ж		2022 ж нақ.түсім. 2021 ж нақ.түсіммен салыстырғандағы ауытқуы (+; -)	өсу қарқыны, %
		сомасы мың.тг	үлес салмағы, %	сомасы мың.тг	үлес салмағы, %	сомасы мың.тг	үлес салмағы, %		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Салықтық түсімдер	11599024	93,5	11902366	94,1	15975918	96,1	4376894	137,7
1.1.1	Оның ішінде корпоративтік табыс салығы	1051449	8,4	1411502	11,1	1530917	9,2	479468	145,6
2	Салықтан тыс түсімдер	792267	6,3	727261	5,7	622632	3,7	-169635	78,5
3	Негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер	9733	9,2	14125	0,2	11222	0,2	1489	115,3

Республикалық бюджет	12401024	100,0	12643752	100,0	16609772	100,0	4208748	133,9
----------------------	----------	-------	----------	-------	----------	-------	---------	-------

Есептеу нәтижелері бойынша Тараз қаласы салық басқарма бойынша республикалық бюджеттің құрамы мен құрылымындағы корпорациялық табыстың үлесі 2022 жылдың нақты түсімін 2021 жылдың нақты түсімімен салыстырғанда республикалық бюджет 4208748 мың теңгеге немесе 33,9 пайызға өскен, , себебі салықтық түсімдер 4376894 мың теңгеге немесе 37,7 пайызға, оның ішінде корпоративтік табыс салығы 479468 мың теңгеге, негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер 1489 мың теңгеге өсулеріне байланысты болған. Осы мәлімтерге сүйене отырып Тараз қаласы салық басқарма бойынша республикалық бюджетке түсетін түсімдердің құрамы мен құрылымындағы корпоративтік табыс салығының қозғалысын 1-суретте қарастырамыз.

Республикалық бюджет кірістер құрылымы Бюджеттік кодекс ережелеріне сәйкес салықтық және салықтық емес түсімдер, негізгі капитал сатудың түсімдері мен ресми трансферттерден көрсетіледі. Бұл кірістер салықтық заңнамалар мен елдің әлеуметті – экономикалық дамудың орта мерзімді жоспарыны маңызды макроэкономикалық көрсеткіштер негізінде анықталады. Республикалық бюджеттің кірістер саясаты салықтық саясат және кірістер құрылымы мен түсімдер болжамының өзгерістер есебімен құрылады.

Республикалық бюджеттің атқарылуы туралы жылдық есепке түсіндірме жазба мен түсімдер бойынша атқарылуы туралы, сондай-ақ республикалық бюджеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалауды қоса алғанда, олардың іске асырылуы туралы талдамалық есеп қоса тіркеледі [2].

Сурет 1- Тараз қаласы салық басқарма бойынша республикалық бюджетке түсетін түсімдердің құрылымындағы корпорациялық табыс салығының үлесі

Берілген мәліметтер бойынша Тараз қаласы салық басқарма бойынша республикалық бюджет кірісіне түсетін түсімдер құрылымы келесідегідей пайызды құраған;

- салықтық түсімдер 94,5 пайызды; оның ішінде корпорациялық табыс салығы 9,5 пайызды құраған;

- салықтан тыс түсімдер 5,2 пайызды;

- негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер 0,2 пайызды құраған.

Осы мәліметтеге сүйенсек бюджет құрамында салықтық түсімдер жоғары пайызды құрағандықтан республикалық бюджет құрамындағы салықтық түсімдердің құрамын келесі б-кестеде қарастырамыз.

Кесте 2- Тараз қаласы салық басқарма бойынша республикалық бюджет түсімінің құрамы мен құрылымындағы корпорациялық табыс салығын талдау

p/c	Көрсеткіштер	2020 ж		2021 ж		2022 ж		2022 ж нақ.түсім. 2021 ж нақ.түсімен салыстырғандағы ауытқуы (+; -)	өсу қарқыны, %
		сомасы мың.тг	үлес салмағы, %	сомасы мың.тг	үлес салмағы, %	сомасы мың.тг	үлес салмағы, %		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Салықтық түсімдер	11599024	93,5	11902366	94,1	15975918	96,1	4376894	137,7
1.1.1	Корпоративтік табыс салығы	1051449	8,4	1411502	11,1	1530917	9,2	479468	145,6
2	Тауарлар, жұмыстар мен қызметтерге салынатын ішкі салық	8344256	67,2	8663393	68,5	11615266	69,9	3271010	138,0
3	Халықаралық сауда мен сыртқы операцияларға салық	1899311	15,3	1519139	12,0	2460367	14,8	561056	129,5
4	Міндеті төлемдер	304882	2,6	308212	2,5	369368	2,2	64346	121,1
	Республикалық бюджет	12401024	100,0	12643752	100,0	16609772	100,0	4208748	133,9

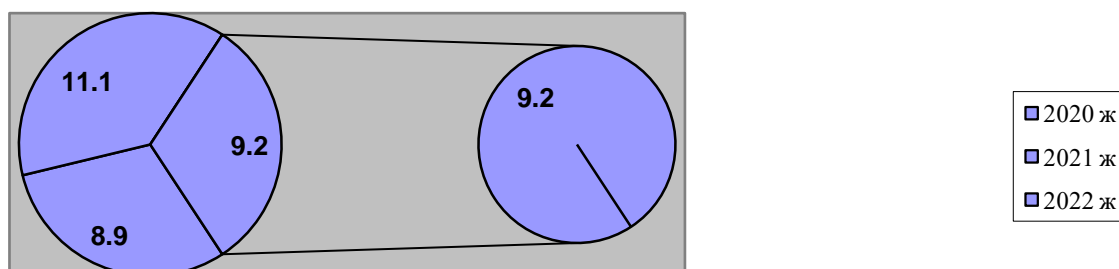
Есептеу нәтижелері бойынша Тараз қаласы салық басқарма бойынша республикалық бюджет 2022 жылдың нақты түсімін 2021 жылдың нақты түсімімен салыстырғанда 4208748 мың теңгеге өскен, себебі ол салықтық түсімдердің 4376894 мың теңгеге, оның ішінде корпоративтік табыс салығының 479468 мың теңгеге, тауарлар, жұмыстар мен қызметтерге салынатын ішкі салықтың 3271010 мың теңгеге, халықаралық сауда мен сыртқы операцияларға салықтың 561056 мың теңгеге, міндетті төлемдердің 64346 мың теңгеге өсулеріне байланысты болған.

Кесте 3- Тараз қаласы салық басқармасы бойынша республикалық бюджет кірісіне түсетін салықтық түсімдердің ішінде корпорациялық табыс салығының құрамы мен құрылымын талдау

p/c	Көрсеткіштер	2021 ж		2021 ж		2022 ж		2022 ж нақ.түсім. 2021 ж нақ.түсімен салыстырғандағы ауытқуы (+; -)	өсу қарқыны, %
		сомасы мың.тг	үлес салмағы, %	сомасы мың.тг	үлес салмағы, %	сомасы мың.тг	үлес салмағы, %		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Салықтық түсімдер	11599024	93,5	11902366	94,1	15975918	96,1	4376894	137,7

1.1	Корпоративтік табыс салығы	1051449	8,4	1411502	11,1	1530917	9,2	479468	145,6
1.1.1	Резидент заңды тұлғалардан алынатын КТС	989631	7,9	1354228	10,7	1492739	8,9	503108	150,8
1.1.2	Резидент емес заңды тұлғалардан алынатын КТС	222	0,001	-223	-0,001	9	-	-213	4,0
1.1.3	Резидент заңды тұлғалардан алынатын төлем көзінен ұсталынатын КТС	5	-	1221	0,009	7368	0,1	7363	147,3
1.1.4	Резидент емес заңды тұлғалардан алынатын төлем көзінен ұсталынатын КТС	61591	0,5	56275	0,4	30800	0,18	-30791	50,0
Республикалық бюджет		12401024	100,0	12643752	100,0	16609772	100,0	4208748	133,9

Тараз қаласы салық басқарма бойынша республикалық бюджет кірісіндегі корпорациялық табыс салығы 2021-2022 жылдар аралығында 479468 мың теңгеге өскен; резидент заңды тұлғалардан алынатын корпорациялық табыс салығы 503108 мың теңгеге, резидент емес заңды тұлғалардан алынатын табыс салығының 7363 мың теңгеге өсуіне байланысты болған.

Сурет 2-Республикалық бюджет кірісіне түсетін корпорациялық табыс салығының құрамының үлесі

Тараз қаласы салық басқармасы бойынша республикалық бюджетке түсетін салықтық түсімдер 93,6 пайызды құраса, оның ішінде корпорациялық табыс салығы 9,5 пайызды құраған, оның құрамы төмендегідей пайызды құраған;

- резидент заңды тұлғалардан алынатын корпорациялық табыс салығы 9,1 пайызы;

- резидент емес заңды тұлғалардан алынатын төлем көзінен ұсталатын корпорациялық табыс салығы 0,4 пайызды құраған.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1.Салықтар және салық салу [Мәтін] : оқулық / А. Нурумов, А. Бекболсынова, Б. Ермекбаева, М. Арзаева. - Астана : Фолиант, 2021. - 584 б

2.Налогои и налогообложение [Текст] : учебник / А.Нурумов, А. Бекболсынова, Б. Ермекбаева, М. Арзаева. - Астана : Фолиант, 2018. - 736 с.

ӘОЖ 336. 02

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙ ЖАСАУДАҒЫ САЛЫҚ МЕХАНИЗМІНІҢ РӨЛІ

**Студент Иманқұл Е.Ж., жетекшісі э.ғ.к., доцент Молдабеекова А.Ш.
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақсан Республикасы Тараз қ.**

Аннотация. Бұл мақалада өндірістің сапалы жетілдірілуі, нарықты жағдайда инвестициялық процесс негізін құрайтын, жаңалық енгізу түрінде жүзеге асырылу бағыттары айқындалады.. Сұраныстың дамуы, оның диверсификациясы, осы сұраныстың қанағаттануының өндірістік тәсілдерін жетілдіру керектігіне алып келетін жолдары нақты анықтай мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: Инвестиция. Тікелей инвестиция, жанама инвестиция, мнвестициялық қызмет, негізгі қор, Венчурлік капитал, Портфельдік инвестициялар, Аннутет,жер салығын төлеушілер.

Аннотация. В данной статье определяются направления реализации в виде качественного совершенствования производства, внедрения новшеств, составляющих основу инвестиционного процесса в рыночных условиях.. Рассматриваются вопросы развития спроса, его диверсификации, четкого определения путей, ведущих к совершенствованию производственных подходов к удовлетворению этого спроса.

Ключевые слова: инвестиции. Прямые инвестиции, косвенные инвестиции, инвестиционная деятельность, основной фонд, венчурный капитал, портфельные инвестиции, Аннутет, плательщики земельного налога.

Annotation. This article defines the directions of implementation in the form of qualitative improvement of production, the introduction of innovations that form the basis of the investment process in market conditions.. The issues of demand development, its diversification, and the clear definition of ways leading to the improvement of production approaches to meeting this demand are considered.

Keywords: investments. Direct investments, indirect investments, investment activities, fixed assets, venture capital, portfolio investments, Annuity, land tax payers.

Қазақстан Республикасындағы «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қорғау» Заңы бойынша тікелей инвестициялар – республиканың тәуелсіздік кепілдігіне байланысты және арнайы техникалық көмек пен грантқа арналған инвестициялардан басқа барлық инвестиция түрлері. Жанама инвестициялар – қоржындағы инвестициялар, басқаша айтқанда құнды қағаздар мен мүліктік бағалы заттар. Инвестициялық қоржынға кіретін бағалы қағаздар олардың атқарымдық мақсатына қарай ірі банкілердің инвестициялық қоржынында жетекші рольге ие болып отырған меншікті инвестицияларға және қайталама өтімді резервтер дейтінге, яғни өтімді активтерге ең алдымен мемлекеттік міндеттемелерге бөлінеді.

Қазіргі жағдайларда капиталды қалпына келтіру заңдылықтарын қарастыруда, өнеркәсіптік өндірістің жаңа технологиялық базасына ауысуында жаңалық енгізу мен инвестиция ұғымдары негізгі болып табылады.

Нақты алынған өндірістің техникалық және экономикалық мүмкіндіктері сұраныстың даму мен күрделенуі қарқынынан қалып отырады, өйткені тұтынушыға бұрынға баға бойынша жоғары нәтиже керек, ол уақыт өткен сайын ұлғайып отырады (сапа, төзімділік, т.с.с.).

Инвестициялық қызмет бұл – инвестицияларды салып және инвестицияларды жүзеге асыру бойынша тәжірибелік әрекеттер жиынтығы [1].

Негізгі қорға қаржы жұмсау (өндірістің негізгі қоры) босалқы қорларға, резервтерге, сондай-ақ пайда, дивиденд және басқа да табыс табу мақсатымен құнды қағаздар шығаруға ұзақ мерзімді капитал бөлуді инвестиция деп атайды. Инвестицияны материалдық - заттық және ақшалай нысанына бөлуге болады. Материалдық - заттық инвестиция - ол салынуға тиісті өндірістік және өндірістік емес объектілер, жабдықтар, машиналар және т.б., сонымен қатар, ол - ауыстыруға немесе техникалық парктерді кеңейтуге, материалдық заттарды басқа инвестицияның ақшалай нысаны болса, ол - ақшалай капиталдың материалдық-заттық инвестициясын жасауға, инвестициялық тауарларды қамтамасыз етуге жұмсалады.

Өндірістегі жалпы инвестицияны өнім инвестиция деп атайды. Ол - негізгі капиталдың (негізгі қор) артуын қодауға бағытталады. Жалпы инвестиция біріктірушінің екеуінен қосылады. Оның ішінде біреуі-амортизация Ол-негізгі өндіріс құралдарының ұдайы тозу және оның құнын өндіретін өнімге көшіру процесі.

Екінші біріктіруші таза инвестиция-бұл капиталдың қаржы жұмсау негізгі қорларды арттыру, өсіре беру, ғимараттар салу, өндіру және қондыру, қосымша жабдықтар, қолда бар өндіріс қуаттылығын жаңғырту мақсатында іске асырылады. Материалдық өндіріссалаларындағы инвестициялармен қатар, олардың едәуір бөлігі әлеуметтік-мәдени салаларына, яғни ғылым, білім, денсаулық, дене шынықтыру, спорт, қоршаған табиғи ортаны қорғай, осы салалардағы қолданылып жүрген техника мен технологияларды одан әрі жетілдіруге жұмсалады.

Кәсіпорынның инвестициялық қызметі - оның жалпы шаруашылық қызметінің ажыратылмайтын бөлегі болып табылады. Кәсіпорынның экономикасында инвестицияның маңызы орасан зор. Қазіргі өндіріс үшін ұзақ мерзімді факторлардың маңызының өсуі ерекше. Егер де кәсіпорын ойдағыдай жұмыс істейтін, өнімнің сапасын арттыратын және рынокта өзінің жайғасымын нығайтатын болса, онда капитал слу қажет оны салу пайдалы. Сондықтан да оған инвестициялық стратегияны мұқият әзірлеп, жоғарыдағы айтылған мақсаттарға жету үшін оны үнемі жетілдіріп отыруы қажет.

Кәсіпорынның инвестициялық стратегиясы екі біріктіруден анықталады: көлемі және ресурстар сипаты, сол сияқты нарыққа және бәсекеге жарамдылығы. Бұл екеуінің біріктілігін талдау кәсіпорынның стратегиясын қисынға келтіруге мүмкіндік береді.

Сонымен, жалпы түрінде инвестиция ақша қаражаты ретінде, банктік салықтар, акциялар және басқа да құнды қағаздар, технология, машиналар, жабдықтар, лицензиялар, оның ішінде тауар белгілеріне, несиелер, кез келген басқа да мүліктер немесе мүліктер құқығы, зиялы құндарды кәсіпкерлік қызмет объектілеріне немесе басқа да қызмет түрлеріне пайда (табыс) және әлеуметтік нәтижеге жету мақсатына пайдаланады.

Инвестициялық қаржы жағынан анықтамалығы-бұл табыс табу мақсатында шаруашылық қызметіне жұмсалатын активтердің (қаржы) барлық түрлері. Ал экономикалық жағынан экономикалық анықтамалығы-ол ұруға, кеңейтуге, қайта құруға, негізгі капиталды техникамен жарақтандыруға, сол сияқты айналмалы капиталға осымен байланысты емес өзгерістерге жұмсалатын шығыстар деп түсіндіруге болды. Шынын айтқанда, тауар-материалдық босалқы қорлардың өзгерістері көпшілігінде негізгі капиталға жұмсалатын шығыстар қозғалысын түсіндіреді.

Нарықтық жағдайда инвестиция кез келген формада қаржы жұмсау үрдісі ретінде табыс табуға немесе қандай да болмасын басқа да нәтижеге тығыз байланысты [2].

Инвестиция - бұл ресурс, оны жұмсай отырып, болжаланған нәтижеге жетуге болады. Сонымен, инвестицияның мәні инвестициялық қызметтің екі жағын өзіне ұштастырады: ресурс шығындары және нәтижелілік, яғни инвестициялар өз нәтижелерін бермесе, онда олар пайдасыз болғаны.

Инвестициялар қаржы ресурстарын пайдалануды қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді күрделі қаржылар формасында жүзеге асырылады. Инвестициялардың түрлері бойынша тәуекелдік (венчурлік), тікелей, портфельдік және аннуитеттік болып бөлінеді.

Венчурлік капитал- үлкен тәуекелге байланысты жаңа саладағы қызмет көрсетудегі жаңа акциялар формасында шығарылатын инвестициялар болып табылады. Венчурлік капитал жұмсалған қаржының үлкен өтелімділігі есебіндегі өз өзінен байланысты емес жобаларды инвестициялайды. Ол өзіне түрлі формадағы капиталды ұштастырады: несиелік, акционерлік, кәсіпкерлік.

Тікелей инвестициялау - шаруашылық субъектілерінің табыстар түсіруіне және осы субъектіні басқаруға қатысу құқығын алу мақсатындағы жалға капиталға жұмсалуды болып табылады.

Портфельдік инвестициялар - портфельді қалыптастыруға байланысты (түрлі инвестициялық құндар жиынтығы) және құнды қағаздарды сатып алу, сол сияқты басқа да активтер болып есептеледі.

Аннуитеттік- тұрақты аралық уақыт арқылы салымшыға елеулі табыс әкелетін, сақтандыру және зейнетақы қорларына жұмсалатын қаржыларды көрсетеді.

Күрделі қаржының көлемін анықтау үшін кәсіпорындар бойынша заттай және өндіріс қажетін қамтамасыз ететін негізгі қорлардың қанша болу керектігі жөнінде жеткілікті мәліметтер болуы тиіс. Күрделі қаржының көлеміне кәсіпорындардағы өндірісті ұлғайту қаржыны, өндірілетін өнімдер немесе тауарлардың көлемінің артуы, сондай-ақ, қолданылатын құралдардың қызмет көрсету мерзімінің ұзақтылығы және бұрын жұмсалған қаржының амортизациялық ретіндегі айналғыштығын жылдамдату немесе өндіріс құралдарының құнын өндіретін өнімнің құнына көшіруді тездету тікелей әсер етеді.

Еліміздің инвестициялық саясаты ірі салымдарды қаржыландыру үшін жағдайлар жасауға, тауар өндіру және қызмет етуді жоғары тиімділікпен нарық қатынастары субъектілерінің сұраныстарына сәйкес ұлғайтуға бағытталуы тиіс.

Қазақстан экономикасын тұрақтандыру және дамытудың маңызды жолдарының бірі-инвестициялық қызметті ұлғайту, ең алдымен еліміздің ішкі резервтерін жұмылдыру және көбірек тиімді пайдалану болып табылады. Инвестицияға түсетін салыққа жер салығы, мүлік салығы, корпоративтік табыс салықтары жатады [3].

Әр қайсысына тоқталып кететін болсақ, жер салығы дегеніміз - республикадағы жер қатынастары саласындағы өзгерістер Қазақстан Республикасының жер реформасы жөніндегі заңдарында Жер Кодексінде бейнеленеді. Қазақстанның Жер Кодексінде жер Республиканың айырықша меншігі деп айтылған. Жерді иелену және пайдалану үшін төленетін ақы жер салығы ретінде қарастырылады. Бұл салықтың мақсаты - жерді ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету және сақтау, құнарлығын арттыру, жергілікті аймақтардың әлеуметтік- мәдени дамуы үшін қажетті шараларды іске асыру үшін бюджетке түсетін табыстарды құру.

Жер салығын төлеушілер - меншігіндегі немесе тұрақты пайдалануында жер учаскесі бар заңды тұлғалар, олардың филиалдары, өкілдіктері және жерге иелік етуші жеке тұлғалар.

Мүлік салығы - салық салу объектісіне қарай мүлікке салынатын салық тікелей салықтарға жатады. Белгіленген ставкаларды есепке ала отырып, салық мүліктің құнына тікелей салынады.

Мүлікке салығын төлеушілер - Қазақстан Республикасының аумағында меншік шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығында салық салу объектісі бар заңды тұлғалар.

Корпорациялық табыс салығы – заңды тұлғалардың табысына салынатын жалпы мемлекеттік тікелей салық

1- кесте

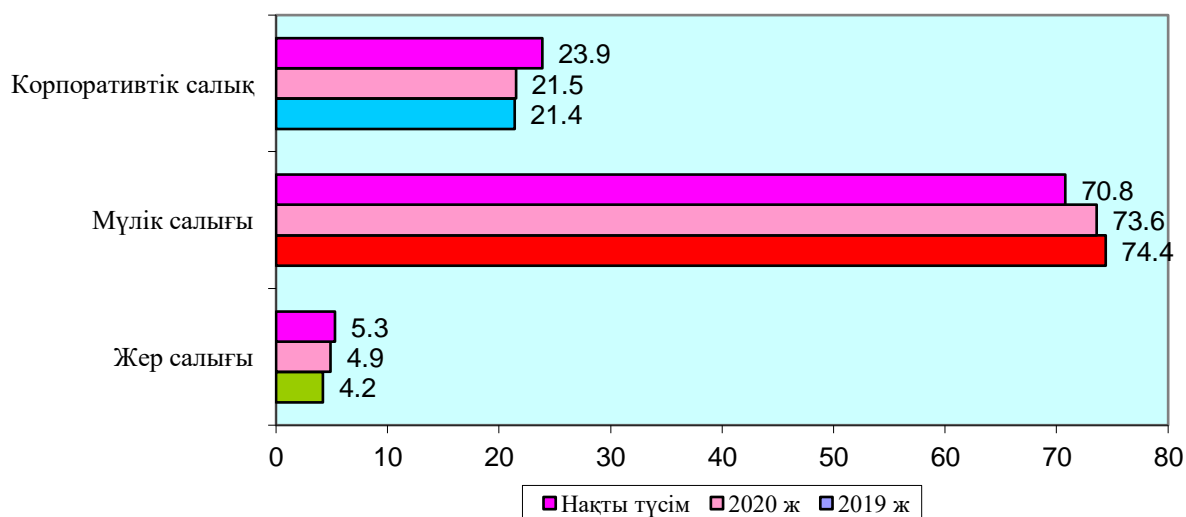
Инвестициялық салыққа түсетін салықтың түрлері

р/с	Көрсеткіштер	2021 жыл			2022 ж		
		Жоспар	Нақты түсім	Ауытқуы (+;-)	Жоспар	Нақты түсім	Ауытқуы (+;-)
1	Жер салығы	4221	9691	5470	403052	418071	15019
2	Мүлік салығы	123340	83473	-39867	211081	216674	5593
3	Корпорациялық табыс салығы	273151	296891	23740	1773642	1621592,8	-152049,2
<i>Барлығы</i>		<i>400712</i>	<i>390055</i>	<i>-10657</i>	<i>2387775</i>	<i>2256337,8</i>	<i>-131437,2</i>

Есептеу нәтижелері бойынша инвестициялық салыққа түсетін салықтың түрлері бойынша 2021 жылдың нақтысын жоспармен салыстырғанда барлығы 10657 мың теңгеге кеміген, себебі ол мүлік салығының 39867 мың теңгеге кемуіне байланысты болған.

Ал 2022 жылдың нақтысын жоспармен салыстырғанда инвестициялық салықтар 131437,2 мың теңгеге кеміген, себебі ол корпорациялық табыс салығының 131437,2 мың теңгеге кемуіне байланысты болған.

Келесі суретте инвестициялық салыққа түсетін салықтардың үлес салмағы бейнеленген.

1-сурет. Инвестициялық салыққа түсетін салықтардың үлесі
Есекерту: 1-кестенің мәліметтері негізінде есептелген.

Бұл диаграммада инвестициялық салыққа түсетін салықтардың үлесі бойынша 2021-2022 жылдардағы және нақты түсімдері бойынша үлестері есептеліп отыр. Яғни жер салығының 2021 жылғы үлесі 4,2 пайызды., ал 2022 жылы 4,9 пайызды., мүлік салығының

2021 жылғы үлесі 74,4 пайызды., ал 2022 жылы 73,6 пайызды құраған., корпоративтік табыс салығы 2021 жылғы үлесі 21,4 пайызды, ал 2022 жылы 21,5 пайызды құраған.

Инвестициялық қызметті жүзеге асыру арқылы мемлекет иновациялық жетістіктерге жете алады. Ескере кететін болсақ ұзақ мерзімді қаржыландырудың бірден бір қайнар көзі болып табылатын инвестициялар, лизингтер, бағалы қағаздар болып табылады. Бүгінгі күні біздің елімізде осы инвестициялық саясат, лизингтік келісім және қор биржасындағы бағалы қағаздардың қарқынды дамуы күннен күнге өз мәресіне жетуде.

Кез-келген істі бастау үшін міндетті түрде қаражат керек. Сондықтан қаржыландырудың көздерін анықтап және оларды қалай басқарудың амалдарын саралап және де Қазақстан Республикасындағы банктердің, қаржылық институттардың, кәсіпкерліктердің, ұйымдардың ұзақ мерзімді қаржыландыру көздерінің басқарылуын жан - жақты талдап, зерттеп білу. Онда кездесетін кемшіліктерді ескеріп, оңтайландыру шаралары мен бағыттарын ұсыну.

Мемлекеттің салықтық құқығы миллиондаған қатысушылары бар, әлеуметтік – экономикалық маңызы мен қажеттілігі күн санап өсіп келе жатқан, барлық қаржылық - құқықтық реттеу әлеуетін мемлекеттік бюджеттік салықтар есебінен қалыптастыру жолында пайдаланатын ерекшеленген құқықтық құрылым болып табылады. Қаржылық-фискалдық билік органдарының қоғам мен экономика өмірінде өзінше із қалдыратын айтарлықтай күрделі әрі елеулі салықтық іс-қимылдары әрдайым салық салуға, салықтық құрылысқа, салық әкімшілігін жүргізуге және салықтық құзыреттер белгілеуге байланысты салықтық құқықтық нормаларға негізделді.

Осындай жәйттер және мемлекеттің қаржылық іргетасын қалыптастыратын салықтық құқықтық қатынастар салықтық заңдар саласының жетілдіруіне, мемлекеттің салықтық құқығының жаңаша даму сатысына көтерілуіне, сондай-ақ халықаралық салықтық құқық нормалары мен ережелерінің Қазақстан Республикасының Салық кодексінде көрініс табуына барынша ықпалын тигізіп отыр.

Бүгінде, мемлекеттің салықтық құқығының реттеуші әлеуетті сол қалпында сақталғанымен, оның демократиялық, өркениетті әрі әлеуметтік – рыноктық елдер қатарлы және халықаралық салықтық құқық стандартына сай даму арнасына түскені мынадай:

1) салық салу барысында тек мемлекеттің қажеттіліктерін ғана қамтамасыз етіп қоймай, сонымен бірге салық төлеушілердің тиісті мүдделерін сақтау;

2) салық төлеушінің салықтық-құқықтық мәдениеті мен азаматтық сана-сезімін мемлекет пен қоғамның материалдық мүдделеріне сай қалыптастыру негізінде, оны өктем- билік нысанымен ресімделген салық салмағының ауыртпашылығынан белгілі бір дәрежеде босату;

3) салық төлеушілердің қаржылық- шаруашылық қызметтері аясында ұдайы жүргізілетін мемлекеттік салықтық бақылау- тексерулерді жүйелендіру, тәртіптендіру бәсеңдету арқылы салық төлеушілердің өз құқықтарын дербес іске асыруларына мүмкіндік беру;

4) салықтарды белгілеу барысында салық төлеушінің қаржылық төлем қабілеттілігін есепке алу, мүмкіндігінше диспозитивтік салықтық құқықтық реттеу әдісін қолдану және уәкілетті салық органдарын тежеп ұстау арқылы салық төлеушінің мүддесіне сай құқықтардың қалыптасуын кепілдендіру сияқты элементтерден және принциптерден көрінеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1.Салықтар және салық салу [Мәтін] : оқулық / А. Нурумов, А. Бекболсынова, Б. Ермекбаева, М. Арзаева. - Астана : Фолиант, 2021. - 584 б

2.Налоги и налогообложение [Текст] : учебник / А.Нурумов, А. Бекболсынова, Б. Ермекбаева, М. Арзаева. - Астана : Фолиант, 2018. - 736 с.

ӘӨЖ 332.122: 338.46

КӘСПОРЫННЫҢ ӨСУ СТРАТЕГИЯСЫ

Шоханова И.Ш., бейіні бойынша докторы, аға оқытушы, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті КеАҚ, Тараз.

Тойбай А.Н., 7М04120 – «Менеджмент» БББ магистранты, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті КеАҚ, Тараз.

Аннотация. Мақалада кәсіпорынның бәсекелестік стратегиясы сипатталған. Автор бәсекелестік стратегиялардың әртүрлі түрлерін және оларды нарықтық ортада қолдану мүмкіндіктерін егжей-тегжейлі талдауды ұсынады.

Кілт сөздер: стратегия, бәсекелестік, ресурстар, стратегиялық жоспарлау, бәсекелестікке қабілеттілік

Аннотация. В статье описана конкурентная стратегия предприятия. Автором представлен детальный анализ различных видов конкурентных стратегий и возможности их применения в рыночной среде.

Ключевые слова: стратегия, конкуренция, ресурсы, стратегическое планирование, конкурентоспособность

Annotation. The competitive strategy of venture is described in the article. The author presents a detailed analysis of various kinds of competitive strategies and opportunities of their application in the market environment.

Keywords: strategy, competition, resources, strategic planning, competitiveness

Қазақстан Республикасы ұстанымы ашық, приоритетті бағыттары айқын негізде, нық қадаммен, жаһандану процессіне қарай бет түзеген мемлекет. Солай дей тұрғанмен, қазіргі таңда атқарылуы тиіс, мәселесі күн тізбегінен түспеген сұрақтар әлі көп.

Кәсіпорынның бәсекелестік стратегиялары — Еліміз Қазақстанды ұзақ мерзімді стратегиялық бағдарламасына сәйкес мақсатты даму үстінде. Елбасымыз атап көрсеткендей, бүгінгі күн тәртібінде әлем қоғамдастығындағы Қазақстанның және барлық Қазақстандық-ғалымдардың, менеджерлердің, бизнесмендердің, мамандар мен жұмысшылардың бәсекеге қабілеттілігі мәселе болып тұр[1,3].

Зерттелген жұмыста, мақаланың тереңдігін қамтамасыз ету мақсатында отандық және шет елдік ғалымдар жұмысы мысалға алына отырып, статистикалық мәліметтерге сүйене жүргізілді.

Осы орайда шаруашылықтың жаңа жағдайларында нарықтық қатынастарға бейімделген басқару жүйесін құру процесін жеделдеткен жөн. Өте тұрақсыз және сыртқы орта факторларының анықталған жағдайында әр түрлі бизнес аясында тауар өндіріп, қызмет көрсететін ұйымдар үшін ұзақ мерзімді келешектерде кәсіпорындардың әрі қарай гүлденіп, өркен жаюының кепілдігін қамтамасыз ететін бәсекелестік стратегиясын қалыптастыру және оны тиімді іске асыру ең өзекті мәселеге айналып отыр.

Әдебиеттерде көп қарастыратын, тәжірибиеде өзін-өзі ақтай білген бизнес стратегияларының кең тараған түрін базистік немесе эталондық стратегиялар деп атайды. Олар мынандай элементердің біреуіне немесе бірнешеуінің жай — күйінің өзгеруіне байланысты болады: өнім, нарық, сала, ұйымның сала ішіндегі жағдай және технология. Бұл бес элементердің әрқайсысы ағымдағы немесе жаңа жағдайда болады.

Эталондық стратегиялар ұйымның төрт түрлі тәсілдерімен өсіп келе жатқандағын білдіреді.

1. Эталондық стратегияның бірінші тобын шоғырландырылған өсу стратегиялары құрайды. Бұл стратегияларды сала ерекшелігін, қызмет аясы мен өндіретін өнімді өзгертпей-ақ жалпы көрсеткіштерді арттыру үшін қолданылады. Осы топтың нақты стратегиялары мынадай:

— нарықтағы позициясын күшейту. Мұнда кәсіпорын берілген нарықты белгілі бір өніммен жаулап алу үшін қолынан келгеннің бәрін жасайды;

— нарықты дамыту стратегиясы. Мұнда өндірілген өнімге жаңа нарық іздестіріледі;

— өнімді дамыту стратегиясы. Мұнда берілген нарыққа жаңа өнімді енгізу және оны өткізу көзделінеді.

2. Бизнесі дамытудың эталондық стратегиясының екінші тобын әртараптандырылған өсу стратегиялар кәсіпорын берілген нарықта бұрынғы өнімімен ары қарай дами алмайтындай жағдай туғанда қолданылады.

Мұндай стратегиялардың негізгі түрлері мынадай:

— өндірісте жаңа өнім түрін өндіруге жаңа мүмкіндіктерді пайдалану негізінде орталықтандырылған әр-тараптандыру (диверсификация). Бұл жерде жұмыс істеп тұрған өндіріс бизнестің ортасында қалып қояды да, жаңа өндіріс игеріледі нарықтағы мүмкіндіктерге орай немесе компания іс-әрекетіндегі басқадай күшті жақтарда пайда болады;

— көлденен әртараптандыру, нарықта жаңа технология мен өндірілген, қолданыстағы тауарға ұқсамайтын ерекше тауар көмегімен өсу мүмкіндігін қарастырады. Мұнда компания ең алдымен дара өнім өндіруге құзіретілігіне бағалау жүргізгені жөн;

— конгломеративті әртараптандыру стратегиясының мәні компанияның қолданыстағы тауарға технология жағынан байланысы жоқ жаңа өнім өндіруінде жатыр. Бұл жүзеге асыру жағынан ең қиын стратегия болып есептелінеді, себебі ол ойдағыдай жүзеге асырылуы көптеген факторларға, атап айтқанда, персоналдың құзіреттілігінен бастап, менеджердің өзіне тән ерекшелігі, нарық өмірінің маусымдылығы және қажетті нақты мүмкіндіктерге ие болса, көп шығынға ұшырайды немесе дағдарысқа ұшырайды.

3. Эталондық стратегияның үшінші тобы жаңа құрылымдарды қосу есебінен кәсіпорынды кеңейтуге байланысты біріктірілген өсу деп аталатын стратегияларды өз қатарына алады. Бұл топқа мыналарды жатқызуға болады.

• сатылап біріктіретін кері стратегиясы, жабдықтаушылардың үстнен қатаң қадағалау және жабдықтаушының еншілес компания құруы есебінен өсуге бағытталған. Стратегияның бұл түрін қолдау кәсіпорынның жабдықтаушылардың бағасы мен жабдықтар бағасының өзгеруіне тәуелді болмайтын жағдайын жасайды;

• алға ұмтылатын сатылас біріктіру стратегиясының мәні — компания мен түпкі тұтынушы арасындағы құрылым, яғни сату және бөлу жүйесінің үстінен қатаң бақылау жүргізуге немесе жаңа құрылымдар құру есебінен кәсіпорындарды кеңейтуден тұрады.

4. Эталондық стратегияның төртінші түрі қысқарту стратегиясы деп аталады. Кейбір жағдайларда бизнесті жаңартудың бұл стратегиясы ең соңғы мүмкіндік болуы мүмкін, өйткені жаңару және жаппай тездету көбіне кәсіпкерлікті дамыту жолындағы бір-біріне қайшы процестер. Бизнесі мақсатты қысқарту стратегиясының төрт түрін бөліп көрсетуге болады.

— кәсіпорын бизнесін ары қарай жүргізе алмайтын жағдайда қолданылатын жою стратегиясы. Кәсіпорын өзінің қызмет ету аясына ұзақ мерзімді өзгеріс енгізу үшін бизнесінің немесе бөлімшелерінің бірін сату немесе жабу арқылы қысқарту стратегиясы. Әдетте кәсіпорын мұндай стратегияны өндірістің өсуі басқалармен сәйкес келмегенде немесе кәсіпорын мақсатына орай қолданады;

— өндірістік шығындардың көлемін азайту бойынша іс-шаралар жүргізуге бағытталған стратегия. Бұл стратегияны жүзеге асыру шығындарды азайту, өнімділікті арттыру, персоналды қысқарту және тіпті жұмыстан шығару, пайдалы тауардың өндірісін

тоқтатумен байланысты. Іс жүзінде ұйым бірнеше стратегияларды бірге қолдануы (әсіресе көп салалы компаниялар) және оларды белгілі бір жүйе бойынша жүзеге асыру мүмкін. Бұл жағдайларда құрамдастырылған стратегия ұғымын қолданамыз. Кәсіпорынның ерекше стратегияларын іске асыратын бірнеше амалдардың өз тәртіптері бар. Олардың ішінен мыналарды атап өтуге болады;

— стратегиялық жоспарлау жалпы бағадарлау мен белгілі шектеулермен сипатталады. Оның негізгі параметірлері қатаң сақталу керек, өйткені олардың көмегімен ықтимал өзгерістерді бағалауға болады.

— жоспарлауда сценарийлерді қолдану. Оптимистік тұрғыдан келешектегі оқиғаларды ең оңтайлы, ал пессемистік тұрғыдан ең қолайсыз даму барысын анықтау. Мұндай әдістеме барлық ықтимал нәтижелерді қамтуды талап етеді. Әдетте жоспарлау шеңберінің базасы ретінде аталған екі нұсқаның бірігуін ғана әзірлейді. Мұнда алдын-ала ескерту жүйесін әзірлеу өте маңызды. Бірақ, бұл түзету енгізу процесі нақты жағдай мен шығындарды талдауды қажет етеді.

Жоғарыда айтылғандарды назарға ала отырып, стратегияны кәсіпорын саясатынан бөліп, басқарудың жеке функциясы ретінде қарастыруы керек деген қорытындыға келеміз.

Кәсіпорын стратегиясы мен саясаты өзара байланысты болады. Бір жағынан, стратегия кәсіпорын саясатының норма мен принциптеріне бағынышты болса, екінші жағынан, америкалық экономистердің зертеулерінде көрсеткендей, сол принциптер мен нормалар стратегиядан келіп шықты. Бұл жерде кәсіпорынның стратегия жүзінде анықталған саясаты туралы айтып өткен жөн. Стратегия компанияны тиімді басқаруға әсер ететін көптеген бәсекеге қабілетті амалдар мен жалпы тәсілдерге бөлінеді.

Жалпы алғанда кәсіпорын стратегиясы–барлық негізгі функциялар мен бөлімшелерді қамтитын мақсаттарды, тұтынушыларды қанағаттандару және нарықтық позициясын нығайтуға кәсіпорынның басқару жоспары.

Стратегияны таңдау — бүкіл ұйым бойынша жинақталған өндірістік шешімдер мен бәсекеге қабілетті амалдарды бір арнаға келтіру. Амалдар мен тәсілдердің мұндай бірлігін кәсіпорынның ағымдағы стратегиясы білдіреді. Жақсы ойластырған стратегия кәсіпорынды келешекке дайындап, оның ұзақ мерзімді даму бағытын белгілейді және оның нақты іскерлік позицияға орналасу ниетін анықтайды[2,4].

Кәсіпорын стратегиясы-ойланып істелген мақсаты іс-әрекеттерден және күтілмеген оқиғалармен күшейе түскен бәсекелестік күреске жауап қайтару. Кез-келген кәсіпорында қай деңгейде болсын, келешекке тәуелділік болады. Менеджерлер барлық стратегиялық әрекеттерді, жаңа технологиялардың пайда болуы, мемлекеттік регламентация, сатып алушылардың ынтасы артуы және тағы басқа. Осы сияқты өзгерістерді алдын ала болжап, біле алмауына байланысты стратегияны іске асыру барысында оған өзгертулер мен түзетулер енгізіп отырады. Осыдан келіп, ұйымның стратегиясы алдын — ала жоспарланған әрекеттер мен күтілмеген оқиғаларға байланысты енгізілген түзетулерден тұрады деп айта аламыз. Ағымдағы стратегия кәсіпорынның ішкі және сыртқы ортасында болып жатқан өзгерістерді ескере отырып, әзірленеді.

Стратегияны қалыптастыру тек жоғары басшылықтың ғана міндеті емес. Ірі кәсіпорындарда стратегияны қалыптастыру жөнінде шешім қабылдауға жоғарғы буын басшылары мен қатар коммерциялық және өндірістік бөлімшелердің, кәсіпорын бөлімшелері ішіндегі атқарушы (өндіріс, маркетинг және өткізу, қаржы, кадрлар және тағы басқалар) басшылары, өнімнің шығарылуына жауапты өндірістік кәсіпорын басшылары мен жетекшілері де қатысады. Ал, әртараптандарылған кәсіпорын стратегиясы жеке ұйымда төрт деңгейде қалыптасады.

Бірінші деңгейде — корпоративтік стратегия әзірленсе;

Екінші деңгейде — компанияны әртараптандыруға себеп болған бизнес бірліктерінің стратегиялары әзірленеді;

Үшінші деңгейде — бизнес ішіндегі әрбір атқару қызметтерінің стратегиясы (атқару стратегиясы) әзірленеді бұған өндірістік, маркетинг қаржылық және тағы басқа стратегия түрлерін жатқызуға болады;

Төртінші деңгейде — негізгі жұмыс бөлімшелеріне бағытталған оперативті стратегиялар әзірленеді.

Әрбір кәсіпорын өзінің дамуына қолайлырақ болған стратегияны әзірленуіне байланысты қалыптасқан жағдайды ескере отырып, мынадай стратегияларды келтіруге болады. Берілген кәсіпорынның жаңа объектілеріне салыстыру стратегиясы, тауарларды нарыққа жылжыту стратегиясы персоналды іріктеу және дайындау стратегиясы өсу стратегиясы франчайзинг, шығандарды азайту және әлеуметтік стратегиялар.

Кәсіпорынның стратегиялық миссиясын әзірлеу, мақсаттарды белгілеу мен стратегияны таңдау — кәсіпорынның даму бағытын таңдау үшін қажетті басты мәселесі. Олар кәсіпорынның қай бағытта даму қажеттілігін, қысқа және ұзақ мерзімді стратегиялар мен белгіленген нәтижелерге жетудегі амалдары мен тәсілдерін белгілейді. Мұның барлығы өз кезегінде стратегиялық жоспардың негізін қалайды.

Стратегиялық жоспарлау үдерісі басқару шешімдерін қабылдауға көмектесетін құрал болып табылады. Оның міндеті-ұйымға жаңартулар мен өзгерістерді жеткілікті дәрежеде қамтамасыз ету. Стратегиялық жоспарлау барысында басқарушылық қызметтің төрт түрін көрсетуге болады: ресурстарды бөлу, сыртқы ортаға бейімделу, ішкі үйлестіру және ұйымдастырылған стратегиялық болжау.

Ресурстарды бөлу — қор, басқарушылық қабілет пен технологиялық тәжірибе сияқты шектеулі ұйымдық ресурстарды бөлуді құрайды.

Стратегиялық сипаттағы барлық әрекеттерді қамтитын сыртқы ортаға бейімделу кәсіпорынның сыртқы орта мен қатынасын жақсартады. Кәсіпорын сыртқы қолайлы мүмкіндіктерге де, қауіп-қатерлерге де икемделіп стратегияның қоршаған ортаға жақсы бейімделуін қамтамасыз етуі қажет.

Талданатын объектіге сыртқы факторлардың әсері үлкен. Бұлар сала өнімін тұтынушылар, мемлекет саясаты және халықтың төлем қабілеті.

Ішкі үйлесу тиімді біріктіру мен ішкі операциялардың оң нәтижесіне жетуін мақсат еттеді, кәсіпорынның күшті және әлсіз жақтарын анықтау үшін стратегиялық қызметті үйлестіруді қамтиды.

Стратегиялық жоспарлау басқару аппараты қызметкерлердің жұмысына өзіндік талпатарын қояды. Ол талаптарға мынадай элементтер кіреді:

Бірінші элемент — жағдайды үлгілей білу. Ол үшін қажеттіліктер мен тұтынушы сұранысының, бәсекелестер өнімінің сипаты мен өзінің тұтынушылық қажеттіліктерін қанағатандыра білу қабілетінің арақатынас заңдылықтарын анықтау мақсаты мен мұқият талдау жүргізу қажет.

Екінші элемент — өзгерістер қажет екендігін анықтай білу қабілеті. Нарық жағдайында қызмет ететін кәсіпорындағы өзгеріс қарқыны жоспарлы экономикаға қарағанда әлде қайда күштірек болады және ол сыртқы нарықтық жағдайдың тегеурінді болуына байланысты екендігі түсіндіріледі.

Үшінші элемент — өзгерістер стратегиясын қалыптастыру. Оңтайлы стратегияны іздеу — кәсіпорынның қазмет етуінің қолайлы нұсқасын зиялы түрде творчестволық тұрғыдан қарастыру процесі. Оның негізінде жетекшілер мен мамандардың жағдайын даму бет алысын көре білу қабілеті жатыр. Стратегиялық жоспарды дайындаушылар әр түрлі сенарийлерді әзірлей білуі, болжау әдістерін менгеруі. Тұтынушылардың қажеттіліктерін анықтай білу керек.

Төртінші элемент — стратегиялық жоспар әзірлеуде пайдаланатын әр-түрлі сенімді әдістерді қолдану тәртібі.

Бесінші элемент — стратегияны жүзеге асыра білу қабілеті. Стратегия ғылыми негізделген жоспар болса да оның, кәсіпорын жұмысшыларының практикалық қызметі мен екі жақта байланысы бар. Бір жағынан, жоспар мен бекітілмеген кез келген әрекеттің

пайдасы болса. Екінші жағынан, практикалық қызмет пен байланыспаған ойлау процесі де нәтижесіз болмақ. Сондықтан стратегияны жүзеге асыруға қатысатын кәсіпорын жұмысшылары технологияны меңгергені жөн.

Кәсіпорын стратегиясын жүзеге асырудың құралы ретінде оны дамытудың стратегиялық жоспарды жасау керек.

Әлемдік тәжірибиеде қалыптасқан стратегиялық жоспарлаудың мынадай сатылары бар:

1. объектінің дамуын стратегиялық жоспарлау бойынша ұйымдастыру;
2. мақсатқа жетудің баламалы жолдарын анықтау және оларды бағалау;
3. менеджер белгілеу және жоспардың жалпы жобасын әзірлеу ;
4. стратегиялық жоспардың жобасын жүзеге асыру, жоба бойынша әрекетер жоспары мен оның құрамдас бөліктерін бақылау, бағалау және қажет болған жағдайда өзгертулер енгізу[5,6].

Фирма стратегиясы таңдап алынған соң оны жүзеге асыру жөніндегі күрделі жұмыс басталады ол үш міндеті атқаруға бағыталады.

Ұйымда өзгерістер жасау тандалған стратегияларға сәйкес қазметтерді атқаруға жағдай жасайды. Өзгерістердің қажеттілігі мен дәрежесі ұйымның стратегияны тиімді жүзеге асыруға арналған дайындық деңгейіне байланысты.

Стратегиялық өзгерістер дұрыс жасаған жағдайда жүйелі сипатқа ие болады. Бұл орайда кәсіпорын қызметінің барлық жақтарын қамтиды.

Жоғарыда айтылғандарды қортындалайтын болсақ, стратегиялық жоспарлау — басқару объектісін әлсіз және күшті жақтарын, мүмкіндіктері мен кедергілерін ескере отырып, оның келешекте тұрақты қызмет етуіне бағытталған творчестволық процесс.

Әр түрлі стратегияны әзірлеу бір-біріне ұқсамайды. Кішігірім кәсіпорын стратегиясы оның жетекшісі ауысша тапсырмасы негізінде әзірленсе, ірі кәсіпорындар жыл сайын кәсіпорын мен оның бөлімшелерін дамытуды жазбаша, жоспар түрінде белгілейді және әкімшіліктің қатысуы, ұсынылып отырған шешімдер бойынша зерттеулер жүргізіледі, оны талқылауға салу үшін кездесулер ұйымдастыру арқылы стратегиялық жоспар әзірленеді. Стратегияны қалыптастыруды ұйымдастыру кезеңінде басшы ұйым жағдайын дамытуды жазбаша, жоспар түрінде белгілейді. Стратегияны қалыптастыруды ұйымдастыру кезеңінде басшы ұйым жағдайын талдай отырып, оңтайлы стратегияны таңдап алады.

Стратегияны қалыптастыруда оны жүзеге асыру үшін қажеті күшке немесе күзіретілікке ие болу өте маңызды. Кәсіпорынның бір нәрсені жақсы меңгерілуі стратегияны қалыптастыруға негіз болады, өйткені, ол біріншіден, мүмкіндікті пайдалану біліктілігі мен қабілетін білдірсе, екіншіден, бәсекелестік артықшылықты, ал үшіншіден, стратегиялық әлеуетті анықтайды.

Бәсекелестікке қабілеттілікке жетудің ең оңай жолы — ұйым өзі бәсекелестерінің әлсіз артықшылықтары жоқтығын анықтап, басымдығын нығайту. Яғни, кәсіпорын бәсекелестері сондай табыстарға ие болмаса, бәсекеде жауап бере алмаса, біраз шығынға ұшырайды.

Кәсіпорын айтарлықтай жеңіске ие болмаған күнде қолда бар ресурстарға, нақты тәжірибиеге сүйене отырып, өз стратегиясын әзірлеу керек. Қолда бар ресурстар мен біліктілікті қолданбайтын стратегияны құру әрқашан тиімсіз болмақ[6].

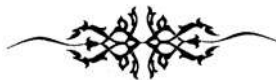
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Агафонов А.А., Башкатова И.И., Эффективная логика складирования для подготовки.«Экономика и предпринимательство» 2019г.

2. Дүниежүзілік банк. Біз 2018 жылғы жарыстарға қосыламыз. Әлемдік экономикадағы сауда логистикасы. Логистикалық тиімділік индексі және оның көрсеткіштері. //https://ipi.worldbank.org/domestic

3. Департамент транспорта и инфраструктуры. Евразийская экономическая комиссия. (2019). Анализ существующих международных транспортных коридоров, проходящих по территориям государств-членов ЕАЭС. <http://www.eurasiancommission.org>.

4. Мейірбеков А.Қ., Әлімбетов Қ.Ә. Кәсіпорын экономикасы. Алматы: «Экономика».
5. Тренев Н.Н. Стратегическое управление. Москва: «ПРИОР», 2002 г.

УДК: 338.26

ҰЙЫМДАРДЫҢ АҚША АҒЫМЫН ТАЛДАУ ҮШІН АҚПАРАТТЫҚ БАЗА

Кожабеков Совет Сейтханович-к.э.н., доцент
Альпенова Баян Асановна - магистр, старший преподаватель,
Суранова Акнур Нуркенқызы - магистрант ОП 7М04117- «Бухгалтерский учет и аудит»
Таразский региональный университет им.М.Х.Дулати Республика Казахстан
г.Тараз

Аннотация. Бұл мақалада ақша қозғалысы туралы ақпарат базасы қарастырылады. Өртүрлі типтегі ұйымдардағы аналитикалық жұмысты ақпараттық қамтамасыз ету саласындағы мамандардың көпшілігі оның сапасын арттыруға ерекше көңіл бөледі, оған қол жеткізу деңгейі іргелі қағидалардың сақталуына байланысты. Жоғары сапалы ақпараттық қамтамасыз ету қазіргі жағдайда ұйымның өзі және барлық мүдделі тараптар үшін тиімділіктің берілген деңгейін қамтамасыз ету үшін қаржылық шешім қабылдау процесінде белгісіздікті азайтудың қажетті құралы ретінде түсіндіріледі.

Кілт сөздер: ақша қозғалысы, талдау, ақпараттық база, бағалау, қаржылық есеп беру.

Аннотация. Данная статья рассматривает информационную базу о денежных потоках. Большинство специалистов в области информационного обеспечения аналитической работы в организациях различного типа особое внимание уделяют повышению его качества, уровень достижения которого зависит от соблюдения основополагающих принципов. Качественное информационное обеспечение трактуется в современных условиях как необходимый инструмент снижения неопределенности в процессе принятия финансового решения для обеспечения заданного уровня эффективности для самой организации и всех заинтересованных сторон.

Ключевые слова: денежный поток, анализ, информационная база, оценка, финансовая отчетность.

Annotation. This article examines the information base on cash flows. Most specialists in the field of information support for analytical work in organizations of various types pay special attention to improving its quality, the level of achievement of which depends on compliance with the fundamental principles. High-quality information support is interpreted in modern conditions as a necessary tool for reducing uncertainty in the process of making a financial decision to ensure a given level of efficiency for the organization itself and all interested parties. **Keywords:** cash flow, analysis, information base, assessment, financial reporting.

Әрбір ұйымның мақсаты - пайда табу және оның қызметінің үздіксіздігін қамтамасыз ету. Дегенмен, рентабельді кәсіпорынның өзінде айналым қаражатының баяулауы және операциялық цикл ұзақтығының ұлғаюы туындауы мүмкін, үнемі қаражат тапшылығын сезінсе, дағдарыс алдында болуы мүмкін.

Кәсіпорын табыстылығының жеткілікті деңгейін және оның үздіксіздігін қамтамасыз ету мақсатында ақша ағындарын басқаруға негізделген көзқарас қағидаларын басшылыққа алу маңызды, оның негіздемесі жоғары сапалы бухгалтерлік және аналитикалық ақпаратпен қамтамасыз етілуі керек. Ақша қаражатының қозғалысы туралы деректер акционерлер, менеджерлер, инвесторлар және кредиторлар үшін өте маңызды.

Акционерлерге кәсіпорынның даму мүмкіндіктерін және оның төлем қабілеттілігінің жағдайын бағалау, кәсіпорынның өз міндеттемелерін өтеу және басқа да қаржылық міндеттемелерді орындау қабілетін бағалау үшін ақша қаражаттарының қозғалысы туралы ақпарат қажет. Инвесторлар мен кредиторлар, егер бұрын алынған несиелер мен олар бойынша пайыздарды өтеу айтарлықтай үлкен болса және қаражатты операциялық айналымнан бұрып жіберсе, дивидендтерді төлеу үшін компания оң ақша ағындарын қамтамасыз ете ме, жоқ па білуі керек.

Ақша қаражатының қозғалысы туралы ақпарат, кез келген басқа экономикалық ақпарат сияқты, түсінікті, сенімді, салыстырмалы және дер кезінде ұсынылуы керек. Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы жинақталған ақпарат тиісті түрде өңделуі, топтастырылуы, талдануы, жинақталуы, бағалануы және басқару тәжірибесінде пайдаланылуы керек.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы ақпаратты дұрыс қалыптастыру, оны талдау және бағалау шаруашылық жүргізуші субъектінің табысты жұмыс істеуінің маңызды факторлары болып табылады, бұл ішкі басқару және қаржылық есеп пен бақылау функцияларын жоғары сапалы ұйымдастыруды білдіреді. Ақша ағындарының жоғары сапалы мониторингі басшылыққа кәсіпорын қызметінің және оның еншілес ұйымдарының қызметіндегі әртүрлі салалардағы кемшіліктерді уақтылы анықтауға, оларды жою және бизнестің тиімділігін арттыру бойынша шараларды болжауға көмектеседі. Дегенмен, ақша ағындары туралы ақпаратты қалыптастыру және бағалау проблемалары әлі жеткілікті түрде зерттелмеген.

Кәсіпорынның шаруашылық операциялары туралы, оның ішінде ақшалай активтер қозғалысы туралы алғашқы ақпарат бастапқы құжаттарда тіркеледі және сәйкес аналитикалық және синтетикалық есеп регистрлерінде жинақталады. Бұл ақпарат ұйымның қызмет түрлеріне, басқару кезеңдеріне және бизнесті басқару бойынша шешім қабылдау мақсатына сәйкес әртүрлі сипаттамалар мен бағыттар бойынша рейтингке сәйкес ағынды режимде берілуі мүмкін.

Ақша қаражатының қозғалысы туралы жинақталған ақпарат әртүрлі контрагенттер алдындағы міндеттемелерді уақтылы және толық көлемде орындап қана қоймай, сонымен бірге уақытша босатылған және жинақталған қаражаттарды тиімді пайдалану, кіріс әкелуге бағытталатындай әртүрлі шешімдер қабылдау үшін пайдаланылуы керек. құралдар, олардың негізгі қасиеттерінің бірі - «Ақша жаңа ақша жасайды».

Шаруашылық жүргізуші субъектінің қаражаты туралы ақпаратты дұрыс қалыптастыру мен бағалаудың маңыздылығын атап өткен жөн. Бәсекеге қабілетті болуға және ішкі нарықта да, сыртқы нарықта да өз позицияларын нығайтуға ұмтылатын кәсіпорындар ақша ағындары, олардың өзгеруі және қаржылық жағдайға әсері туралы ақпаратты қалыптастыруға бірінші кезекте назар аударуы керек.

Бұл мәселені зерделеу барысында қазіргі уақытта ақша қозғалысы туралы ақпаратты қалыптастыру мен бағалаудың егжей-тегжейлі және әмбебап жүйесі жоқ екені белгілі болды. Тәжірибеде көп жағдайда ақша ағындарының ретроспективті талдауы жүргізіледі, ал ақша ағындарын басқарудың нақты тиімділігін бағалауды тек қана ірі ұйымдар жүргізеді, олардың әкімшілік жүйесінде арнайы қазынашылық және қаржылық бақылау бөлімдері бар. құрылды.

Жалпы ұйымның және оның құрылымдық бөлімшелерінің ақша ағындарын басқару жүйесін есепке алудың және аналитикалық қамтамасыз етудің бірыңғай әдістемесінің болмауы іс-жүзінде қаржы ресурстарының кірісі мен шығысында теңгерімсіздікке әкеледі, теріс әсер етеді және тұтастай алғанда бизнестің тиімділігіне теріс әсер етеді. Демек, ұйымның ақша ағындарын басқарудың барлық аспектілерін есепке алудың және аналитикалық қамтамасыз етудің тиімді әдістемесін әзірлеу өзекті және іс жүзінде сұранысқа ие.

Көптеген ғылыми жарияланымдарды талдау олардың авторлары, әдетте, ұйымдардың ақша ағындарын басқарудың жекелеген ішкі жүйелеріне фрагментті талдау

жүргізетінін көрсетті, олардың ақпараттық негізі ақша ағындары бойынша қаржылық есеп беру болып табылады. Кәсіпорынның ақшалай активтерін пайдалану сапасының толық бейнесін алу үшін басшылыққа ақша қозғалысы туралы жан-жақты аналитикалық ақпарат қажет және олар басқару шешімдерін қабылдау үшін сенімді болуы керек [1, 236 б.].

Басқару қызметінде ақша ағындарын басқару жүйесін есепке алу және аналитикалық қамтамасыз ету әдістемесі өте маңызды рөл атқарады. Мәліметтердің үздіксіздігі, ұйымның нақты қаржылық шешімді жүзеге асыруға дейінгі және одан кейінгі жағдайын салыстыру мүмкіндігі - осы жағдайлардың барлығы қаржылық жағдайдың сапасына, нарықтық құнына және нарық қатысушылары үшін инвестициялық объект ретінде ұйымның тартымдылығына тікелей әсер етеді. . Ұйымның ақша ағынын басқару үшін таңдалған әдістер қолда бар бухгалтерлік ақпаратты, қолма-қол ақша мен ақша қаражаттарының нысандарының қол жетімді жиынтығын, сондай-ақ басқару шешімдерін қабылдау процесіндегі жауапкершілік деңгейін ескеруі керек [2, б. 48].

Ағымдағы отандық тәжірибені талдау нормативтік талаптарға сәйкес жасалған қаржылық есеп беру ұйымның нақты қаржылық жағдайын әрқашан сенімді және объективті түрде көрсетпейтінін көрсетеді. Сондықтан, шешім қабылдау үшін бастапқы деректердің сенімділігін қиындата отырып, жеке мақалаларға үнемі түзетулер енгізу қажет.

Сондықтан, бухгалтерлік есептің қолданбалы әдістерін әзірлеу және ақша ағындарын басқару бойынша шешім қабылдауды аналитикалық қамтамасыз ету процесінде ұйым оларды пайдаланудың нақты қадамдық тәсілін қамтамасыз етуі керек, оның бастапқысы ақша қаражатын жинау және жинақтау болып табылады. қажетті бастапқы деректер.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы бухгалтерлік және аналитикалық ақпаратты қалыптастыру шаруашылық жүргізуші субъектінің ақша қаражаттары мен олардың баламаларын қалыптастыру және ұтымды пайдалану мүмкіндігін бағалау кезінде, оларды қызмет түрлері бойынша тиімді бөлуде, «таза ақша позициясының» жеткілікті деңгейін сақтауда, және ұйымның қаржылық және ақшалай табыстылығы арасындағы байланысты сипаттайтын негізгі және қосымша факторларды болжау. Яғни, ақша ағынын басқару бойынша шешім қабылдаудың негізгі принциптері жүйелі және жан-жақты болуы керек [3, б. 71].

Өртүрлі типтегі ұйымдардағы аналитикалық жұмысты ақпараттық қамтамасыз ету саласындағы мамандардың көпшілігі оның сапасын арттыруға ерекше көңіл бөледі, оған қол жеткізу деңгейі іргелі қағидаттардың сақталуына байланысты. Жоғары сапалы ақпараттық қамтамасыз ету қазіргі заманғы жағдайларда ақпараттық қамтамасыз ету ретінде түсіндіріледі. Ұйымның өзі және барлық мүдделі тараптар үшін берілген тиімділік деңгейін қамтамасыз ету үшін қаржылық шешім қабылдау процесінде белгісіздікті азайтудың қажетті құралы [4, б. 145].

Ұйымды басқару үшін бухгалтерлік есеп пен аналитикалық ақпараттың жоғары маңыздылығын айта отырып, мүдделі тараптардың ұйымның нақты жағдайы туралы хабардар болмауы ұйымның қызметіне қауіп төндіретінін атап өтуге болады, оның тоқтатылуына дейін. әрекеттер.

Ақша ағындарын басқару жүйесін ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету сапасының негізгі сипаттамалары, сонымен қатар оған қойылатын талаптар:

- уақыттылығы;
- сенімділік;
- ұтымдылық;
- өндеуді түрлендіру және автоматтандыру;
- салыстырмалы және қабылдаудың жеңілдігі;
- өзектілігі, қалауы және қолжетімділігі.

Уақытты қамтамасыз ету мүдделі пайдаланушыларға ақша ағындары туралы ақпаратты басқару шешімдерін қабылдау үшін қажетті уақытта беруді қамтиды, бұл оны жинау мен өңдеуді жеделдету арқылы қамтамасыз етіледі.

Ақпарат сенімділігінің жеткілікті деңгейіне оның Қазақстан Республикасының «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп беру туралы» Заңына сәйкес кәсіпорында бухгалтерлік есеп тәртібін ұйымдастыру кезінде сақталуы арқылы қол жеткізіледі.

Қолма-қол ақша қозғалысы туралы ақпараттың ұтымдылығының шарты - деректерді жинауды, жинақтауды, сақтауды және пайдаланушыларға таратуды басқару, бұл процестердің шығындары компания алатын нәтижелермен өтеледі деп есептей отырып, тиісті деректерге ие. тиімді бизнесті басқару.

Ақпараттың түрлендіру мүмкіндігі ұйымның ішкі басқару жүйесінің қандай деңгейіне арналғанына байланысты оның егжей-тегжейлі немесе жинақталған деректер түрінде ұсынылуын білдіреді. Бұл принципті іске асыру мәліметтерді автоматтандырылған өңдеудің заманауи техникалық және бағдарламалық құралдарын және ақпараттық технологияларды енгізу арқылы жүзеге асырылады.

Салыстырмалылық талабы сонымен қатар цифрлық деректер тізімінде ғана емес, сонымен қатар көрнекі кестелік және графикалық бейнелерде, презентациялар түрінде ұсынылған ақпаратты қабылдаудың жеңілдігін қамтамасыз етеді, пайдаланушыларға ашылған жағдайды талдау және бағалау үшін қабылдаудың жеңілдігін тудырады.

Ақпараттың өзектілігі, сақтығы және қолжетімділігі оның мүдделі пайдаланушылардың (акционерлер, басшылық, кредиторлар, сатып алушылар, жеткізушілер және т.б.) мүдделеріне сәйкестігімен анықталады. Ақпараттың қолжетімділігі мен анықтығы оны кез келген мүдделі пайдаланушы үшін жалпыға ортақ игілікке жариялау арқылы қол жеткізіледі. Бұл ретте ақпараттың қолжетімділігін көрсетуге белгілі шектеулер бар, бұл кезде шамадан тыс жария ету коммерциялық құпияны қорғауға теріс әсер етуі мүмкін.

Демек, ұйым бір жағынан ақпараттық асимметрияға бейімділік болмайтындай ашықтық принципін жүзеге асыруы керек, екінші жағынан сыртқы пайдаланушылар үшін деректердің қолжетімділігінде сақтық пен шектеулер сақталуы керек. Ақша ағындарын басқару үшін ұйымның ақпараттық қамтамасыз етудің тұтас жүйесін құрайтын ақпараттық компоненттер келесі деректерден тұрады:

- мерзімді есеп берудің бухгалтерлік деректері;
- басқарушылық есеп пен есеп беру деректері;
- статистикалық есеп және есеп беру деректері;
- салық есебі мен есеп беру деректері;
- операциялық есеп және есеп беру деректері;
- сыртқы бухгалтерлік емес мәліметтер;
- ішкі бухгалтерлік емес мәліметтер;
- жоспарлы бюджет деректері;
- стратегиялық бизнес-жоспарлардың деректері.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы ең толық ақпарат ұйымның жылдық қаржылық есеп беруінде ұсынылған – ақшалай операциялардың түрлері: ағымдағы, инвестициялық және қаржылық, түсімдердің түрлері, қаражаттардың шығыстары және олардың қалдықтары туралы егжей-тегжейлі мәліметтерді ашатын есеп. есеп беру күндері бойынша. Ұйымның қаржылық есептілігі бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы заңда, қаржылық менеджмент және бухгалтерлік есеп бойынша тиісті нормативтік құқықтық актілерде қамтылған талаптарды орындай отырып, бухгалтерлік есеп деректеріне сәйкес жасалады.

Ақша қаражаттарының қозғалысын басқаруды ақпараттық қамтамасыз етудің ең маңызды құрамдас бөлігі бухгалтерлік есеп болып табылады, атап айтқанда, есеп беру күніндегі ақша қаражаттарының қалдықтары мен олардың баламалары туралы ақпаратты көрсететін Бухгалтерлік баланс, сондай-ақ ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп,

эртүрлі операциялардың түрлерін көрсетеді және мүдделі пайдаланушыларға кезең басындағы және аяғындағы қолма-қол ақша қалдықтары, ақша түсімдері мен шығыстарының барлық түрлері туралы, сондай-ақ таза қалдық туралы толық ақпаратты ұсынады.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепті енгізу қажеттілігін анықтаған ең маңызды себептер:

1) компанияға қаражатты инвестициялау немесе ұсыну кезінде инвесторлар мен кредиторларға ақпаратты ашу қажеттілігі, инвестор немесе кредитор қаражаттың қалай, қашан және кіммен қайтарылатынын білуі керек және бұл барлық ақпаратты көрсететін ақша қозғалысы туралы есеп;

2) есепті пайдалана отырып, кәсіпорынның өтімді активтері және оның қаржылық жағдайы туралы ақпаратты алу қажеттілігі; қажетті талдау жүргізгеннен кейін ақпаратты пайдаланушы кәсіпорынның өтімді активтерін, оның қаржылық жағдайын бағалап, бір шешімге келе алады. олардың басқару әрекеттерінің қолайлылығы туралы қорытынды;

3) ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп, жинақтау негізінде қалыптасатын басқа қаржылық есептіліктен айырмашылығы, қызмет түрлері бойынша белгілі бір уақыт кезеңіндегі кірістер мен шығыстарды көрсетеді. Бұл ақпарат ішкі менеджмент пен сыртқы пайдаланушылардың басқару шешімдерін қабылдау кезінде өте құнды;

4) ақша қаражатының қозғалысы туралы есептегі ақпарат кәсіпорынның ағымдағы сәттегі абсолютті өтімді жағдайын бағалауға және болашаққа арналған трендті анықтауға көмектеседі;

5) мемлекеттік органдардың фискалдық және бақылау функцияларын орындауы үшін ақша қаражатының қозғалысы туралы ақпараттың маңыздылығы.

Кәсіпорынның міндеттемелерін өтеу үшін белгілі бір уақытта қаражаттың болуы оның қаржылық төлем қабілеттілігін сипаттайды. Сонымен бірге ақша ағындарын қалыптастыру мен пайдалану тиімділігін арттыруға қатысты барлық басқару шешімдері ақша қаражаттарының түсуі мен жұмсалуды бақылауға мүмкіндік беретін ішкі есеп регистрлері болып табылатын белгілі бір ақпараттық базаға негізделеді.

Кәсіпорынның ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепте ағымдағы, инвестициялық және қаржылық қызметке қаражаттардың түсуі мен жұмсалуды туралы белгілі бір кезеңдегі ақша ағындарының құрамы мен құрылымының өзгеруі туралы ақпарат ашылады. Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептегі ақпараттың көлемі мен сипаты оны қалыптастыру әдісіне байланысты – 7 IAS сәйкес тікелей немесе жанама.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп беруді жасаудың тікелей әдісінің мәні мынада: ақша қаражаттарының қозғалысын есепке алу кезінде кәсіпорынның есептік кезеңдегі операциялық қызметінен түсетін ақша қаражаттарының тікелей түсуі мен шығысы ашылады.

Инвестициялық және қаржылық қызметтен түсетін ақша ағындары қаржылық есепте тек тікелей әдісті қолдана отырып көрсетіледі. Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп деректері мыналарды қамтамасыз етеді:

- алынған қаражат көздері мен олардың жұмсалуды бағыттары туралы бухгалтерлік және аналитикалық ақпаратты ашу;

- есептің ағымдағы қызмет барысында алынған және төленген қаражаттардың негізгі құрамдас бөліктерінің жалпы сомаларын көрсететін бухгалтерлік есеп регистрлерінің деректерімен байланысы;

- ағымдағы, инвестициялық және қаржылық қызметке қатысты ақша қозғалысы туралы мәліметтерді ашудың салыстырмалылығы;

- аналитикалық есеп деректері бойынша транскрипттерді (қаржылық есептілікке ескертулерде қосымша ашу) пайдалану арқылы егжей-тегжейлі көрсету арқылы ақпараттың ең аз көлемін кеңейту мүмкіндігі.

Ақша қаражатының қозғалысы туралы есепте берілген ақпарат тек бизнестің ақша ағынын басқару үшін ғана емес, пайдаланылады. Бұл ақпарат тұтастай алғанда қаржылық

жағдайды талдау процесінде пайдаланылады, өйткені бұл ақпараттың көмегімен ұйымның қаржылық-шаруашылық қызметінің әртүрлі аспектілерін талдауға және бағалауға болады;

- есепті және алдыңғы есепті кезеңнің нәтижелері және олардың динамикасы;
- қаражаттың түсуі мен пайдаланылуының негізгі көздерінің деректемелері;
- болашақта қаражаттың түсуі мен жұмсалыуының белгіленген тенденциялары мен мүмкіндіктері;

- қолма-қол ақша төлемдері мен ағымдағы операциялар бойынша қолма-қол ақша түсімдерінің меншікті көздерінің сәйкестігі;

- өтімділіктің қол жеткізілген деңгейі және оның динамикасы;
- қарыз қаражаты есебінен қаржыландыру қызметінің тәуелділігі;
- қарыз қаражатына қызмет көрсету төлемінің пайыздық деңгейі;
- кәсіпорын қызметінің әрбір саласының маңыздылығы (ағымдағы, инвестициялық және қаржылық);

- ұзақ мерзімді инвестициялардың бағыттары мен түрлері бойынша инвестициялық қызметтің қызметі.

Ағымдағы операциялардан түсетін ақша ағындары өнімді өндірумен және сатумен немесе қызметтерді көрсетумен немесе жұмыстарды орындаумен байланысты қарапайым қызметтен ақша ағындарын тудырады. Сонымен бірге жабдықтаушылармен, еңбекақы бойынша қызметкерлермен, салық төлеуге арналған бюджетпен, пайыздарды төлеу үшін несиелік мекемелермен есеп айырысуды жүзеге асыру үшін қаражат түсімінің жеткіліктілігі кәсіпорынның өтімділігін, оның жұмыс істеп тұрған өндірісін сақтау қабілетін сипаттайды. белгілі бір деңгейде сату көлемі. Есепті және өткен кезеңдердегі ағымдағы операциялар бойынша ақша қаражаттарының қозғалысы туралы салыстырмалы ақпарат ағымдағы операциялардан болашақ ақша ағындарын болжау үшін негіз болып табылады. Ағымдағы операциялардан ақша ағындарының мысалдары:

- өнімді (тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді) өткізуден түскен тұтынушылардың дебиторлық берешегін өтеу;

- өнімді (тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді) болашақта жеткізу үшін сатып алушылардан аванстық төлемдерді алу;– поступление арендных платежей, включая роялти;

- қысқа мерзімді қаржылық инвестицияларды қайта сатудан түсетін түсімдер;
- айналым активтерін жеткізушілерден шоттарды төлеу;
- персоналға еңбекақы төлеу;
- салықтарды, алымдарды, бюджетке және бюджеттен тыс қорларға міндетті

төлемдерді төлеу;

- банктік несиелер бойынша пайыздарды төлеу.

Кәсіпорынның инвестициялық операциялардан түсетін ақшалай қаражаттарының қозғалысы оның инвестициялық сипаттағы төлемдерді жүзеге асыру, атап айтқанда, басқа ұйымдарға несие беру, басқа ұйымдармен бірлескен қызметке қатысу, негізгі капиталға инвестициялау, құрал-жабдықтарды жаңарту, қатысу қызметін сипаттайды. басқа кәсіпорындардың жарғылық капиталын қалыптастыруда қаржылық лизинг (лизинг) бойынша сатып алынған негізгі құралдар үшін лизинг төлемдерін төлеуге және т.б. Инвестициялық қызметтен түсетін ақшалай түсімдер айналымнан тыс активтерді сатумен, бұрын берілген несиелерді қайтарумен және оларды ұсыну бойынша сыйақылармен, сондай-ақ басқа компаниялардың капиталына қатысудан түскен табыстармен байланысты.

Ұйымның қаржылық операцияларын жүзеге асыру кезіндегі ақша қозғалысы қарыз қаражатының қозғалысымен, жарғылық капиталдың өзгеруімен (акцияларды шығару немесе оларды сатып алу), сондай-ақ осы компанияның иелеріне кірістерді төлеумен (дивидендтер) байланысты.), мысалдары:

- акционерлер арасында акцияларды бастапқы орналастырудан, жарғылық капиталды көбейтетін акцияларды қосымша шығарудан түскен ақшалай түсімдер;
- қарыздар мен қарыздар бойынша қарыздың негізгі сомасының түсуі;

- облигациялар шығарылымын орналастыруға байланысты қаражаттың түсуі;
- акционерлерден меншікті акцияларды сатып алудан түскен ақшалай түсімдер;
- акционерлерден меншікті акцияларды сатып алуға бағытталған қаражаттың кетуі;
- борыштық міндеттемелер (несиелер, қарыздар, оның ішінде облигациялар шығарылымы) бойынша қарыздың негізгі сомасын өтеу;
- меншік иелеріне (қатысушыларға) дивидендтер төлеу.

Қаржылық операциялар бойынша ақша қаражаттарының қозғалысы туралы деректер болашақтағы ақша ағындарына қатысты кредиторлар мен акционерлердің (қатысушылардың) талаптарын қанағаттандыруды болжау және жоспарлау үшін, сондай-ақ қарыздық және үлестік қаржыландыруды тарту бойынша болашақ қажеттіліктерді анықтау үшін негіз болып табылады.

Ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп кәсіпорынның ақша қаражатының кезең ішінде қалай пайда болғанын және қалай пайдаланылғанын түсіндіреді. Есеп берудің бұл нысаны кәсіпорынның есептік кезеңдегі қаржылық нәтижелерін көрсететін, есептеу әдісімен есептелген кірістер мен шығыстар туралы деректерді ашатын қаржылық нәтижелер туралы есепті алмастырмайды, бұл шаруашылық операциялардың есепті кезеңде көрсетілетінін білдіреді. олар осы операцияларға байланысты ақшалай қаражаттардың түсуіне немесе төленуіне қарамастан іс жүзінде жасалған. Қаржылық нәтижелерді дайындаудың есептеу әдісінен айырмашылығы, ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепте олардың ақша қаражатына әсері бойынша операциялар көрсетіледі.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп, оның аты айтып тұрғандай, тек ақша қаражаттары мен олардың баламаларының нақты түсуі мен шығысы туралы ақпаратты ғана қамтиды; Тиісінше, ол қолма-қол ақшаның түсуі мен төлемдерінің көлеміне тікелей әсер етпейтін барлық қаржылық операцияларды алып тастайды. Ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп қолма-қол ақшасыз операцияларды көрсетпеуі керек және осының нәтижесінде есеп пайдаланушылар басқару мақсатын дұрыс түсінуі үшін тек қана ақша қаражаттарымен және ақша қаражаттарының баламаларымен байланысты операциялық, инвестициялық және қаржылық қызметтен түсетін ақша ағындарына басты назар аударады. осындай деректердің шешімдері.

Осылайша, ұйымның ақша ағындары туралы ақпаратты ашудың егжей-тегжейлі деңгейін арттыру үшін есеп құрылымына ұйымның ақша ағындары туралы қосымша ақпаратты енгізу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Семенова Н.Н. Аналитическое обеспечение стратегического финансового менеджмента / Н.Н. Семенова // Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. – 2016. - № 26. –с. 234-239.
2. Долгова, М. А. Проблемы в управлении денежными потоками / М. А. Долгова // Символ науки. – 2017. – № 12. – с. 48.
3. Кеменов, А. В. Управление денежными потоками организации / А. В. Кеменов. – М. : Юнити-Дана, 2015. –192 с.
4. Пласкова, Н. С. Теория и практика стратегического экономического анализа результативности бизнеса : монография. – М. : МАКС Пресс, 2007. – 368 с.

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ МӘНІ МЕН
ҚАЖЕТТІЛІГІ**

Кудабаева Ляззат Асанбайқызы М.Х. Дулати атындағы ТарҰУ-і, «Экономика және менеджмент» кафедрасының доцент м.а., PhD
Байдашев Ескендір Талғатұлы М.Х. Дулати атындағы ТарҰУ-і, «Экономика» БББ
2-ші курс магистранты

Аннотация. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы стратегиялық сала болып табылады және халықтың шамамен 40 пайызы ауылдарда тұрады. Тәжірибе көрсеткендей, тіпті ковид-2019 пандемиясы кезінде де бұл сала өз өнімдерін шығаруды жалғастырды. Мемлекеттің қолдауынсыз, әсіресе қазір ресейлік, беларуссиялық ауыл шаруашылық тауарларының бәсекелестігі өте жоғары болғандықтан, біздің ауыл өнімдерін өндірушілеріне өте қиын кезен болып табылады. Біздің зерттеуімізде бүкіл әлемде және Қазақстанда мемлекеттік қолдаудың түрлері, механизмдері және әдістері қарастырылды. Әлем бойынша көптеген елдерінде ауыл шаруашылық өндірісі әрқашан мемлекет тарапынан мұқият назарына ие. Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығын дамыту елдің азық-түлік, ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған сондықтан осы мақала өзекті тақырыпта жазылған.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, аграрлық сектор, ауыл шаруашылығы, мемлекеттік қолдау, субсидиялар, ұлттық қауіпсіздігі.

Аннотация. Сельское хозяйство Республики Казахстан является стратегической отраслью и около 40 процентов населения проживает в селах. Как показывает практика, даже во время пандемии ковида-2019 отрасль продолжала выпускать свою продукцию. Без поддержки государства, особенно сейчас, когда конкуренция российских, белорусских сельхозтоваро производителей очень высока, нашим сельхозтоваро производителям приходится нелегко. В нашем исследовании были рассмотрены виды, механизмы и методы государственной поддержки во всем мире и в Казахстане. Во многих странах мира сельскохозяйственное производство всегда находится под пристальным вниманием государства. Развитие сельского хозяйства Республики Казахстан направлено на обеспечение продовольственной, национальной безопасности страны, поэтому данная статья изложена на актуальную тему.

Ключевые слова: Республика Казахстан, аграрный сектор, сельское хозяйство, государственная поддержка, субсидии, национальная безопасность.

Annotation. Agriculture of the Republic of Kazakhstan is a strategic industry and about 40 percent of the population lives in villages. As practice shows, even during the covid-2019 pandemic, the industry continued to produce its products. Without the support of the state, especially now, when the competition of Russian, Belarusian agricultural producers is very high, our agricultural producers have a difficult time. Our study examined the types, mechanisms and methods of state support worldwide and in Kazakhstan. In many countries of the world, agricultural production is always under state scrutiny. The development of agriculture of the Republic of Kazakhstan is aimed at ensuring the food and national security of the country, therefore this article is set out on a topical topic.

Keywords: Republic of Kazakhstan, agricultural sector, agriculture, state support, subsidies, national security.

Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығын дамыту елдің азық-түлік, ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған стратегиялық маңызы бар сала болып табылады. Әлемнің көптеген елдерінде ауыл шаруашылық өндірісі әрқашан мемлекет тарапынан мұқият назарына ие. Бюджет қаражатының едәуір үлкен көлемі ауыл

шаруашылығына бағытталады, көптеген түрлі бағдарламалар әзірленуде, көптеген институттар дамушы және дамыған елдерде секторды қолдау мәселелерімен және мемлекеттік реттеу бағыттарымен айналысады.

Ауыл шаруашылығы - халықтың азық-түлікке бірінші кезектегі өмірлік қажеттіліктерін қамтамасыз ететін экономиканың маңызды базалық саласы. Әсіресе оның жаңартылатын энергия ресурстарын қолданатынын, экологиялық таза өнім беруге және ауылдық жерлерді ұтымды пайдалануға қабілетті ескерсек, жақын болашақта саланың баламасы жоқ деп ойлаймыз. Сонымен қатар, сала ұлттың материалдық әл-ауқатын жақсартуда өте маңызды орын алады, өйткені халық тұтынатын тауарларға деген қажеттілік ауыл шаруашылығы өнімдері мен өнеркәсіп ауыл шаруашылық шикізатынан өндірген тауарлар есебінен 3/4 қанағаттандырылады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда бұл салада қиын кезеңдер болып табылады. Ресей-Украина қақтығысы басталып, санкциялар енгізілгеннен кейін қазақстандық ауыл шаруашылығы өндірушілері арзан ресейлік өнімдердің бәсекелестігіне оңай қарсы тұра алмайды. Осыған орай, мемлекеттің қолдауынсыз Қазақстанның аграршылары банкротқа ұшырауы мүмкін. Бұл өте алаңдатарлық жағдай, өйткені Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша ауылдық жерлерде 7,5 миллионнан астам адам немесе ел халқының 38,2% тұрады.

Сондықтан стратегиялық саланы қолдау үшін мемлекет нарықтық экономиканың теориясы мен практикасы әзірлеген тетіктерді қолдануы тиіс, өйткені ауыл шаруашылығы экономиканың неғұрлым нақты салаларының бірі болып табылады [1].

Осы жағдайдың бірнеше себептері бар:

1) бұл сала толығымен табиғи-климаттық жағдайларға байланысты әр түрлі болуы мүмкін: құрғақшылық, су тасқыны, зиянкестер, жануарлар мен өсімдіктер аурулары аграрлық секторды салыстырмалы түрде қауіпті капиталды қолдану саласына айналдырады, аграрлық тәуекелді тудырады;

2) ауыл шаруашылығы үшін өндірістің айқын маусымдық сипаты қолайлы, бұл жылдың әр мезгілінде өндіріс пен өнімді тұтынудың біркелкі болмауына әкеледі;

3) бірқатар ауыл шаруашылық өнімдерінің өндірісі кеңістікте шашыраңқы және үлкен аумақтарда жүзеге асырылады және оның концентрациясы әрдайым тиімді бола бермейді. Бұл жер учаскелерінің сапалық қасиеттеріне байланысты, өйткені жердің құнарлылығы аграрлық өндірісті орналастырудың негізгі факторларының бірі болып табылады;

4) ауыл шаруашылығында жануарлар мен өсімдіктер өндірістің нақты құралы ретінде болып табылады, сол үшін, осы саланы дамуына биологиялық және экономикалық көбею заңдарының әсері өте тығыз байланысты;

5) ауыл шаруашылығы тұрақты емес жұмыс күнімен сипатталады. Сондықтан ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің қалаға көшуі және жеңіл әрі нормаланған жұмыс іздеуі байқалады. Алайда аграрлық еңбектің ұтқырлығы өте төмен, себебі ауылдағы шаруашылық жағдайлары жақсарған кезде қайтару немесе жаңа жұмыс күшін тарту баяу жүреді.

6) бағаға байланысты азық-түлік нарығының икемділігі аз. Халықтың физиологиялық ерекшеліктері белгілі бір азық-түлік жиынтығын салыстырмалы түрде тұрақты тұтынуды анықтайды және бағаның жоғарылауымен және нақты кірістің төмендеуімен азық-түлікті пайдалану азаяды.

7) бағаларға қатысты аграрлық өндірістің икемділігі аз. Ауыл шаруашылығының климаттық және технологиялық ерекшеліктеріне, оның ресурс жеткізуші салаларға тәуелділігіне, капиталға деген жоғары қажеттілікке және сонымен бірге салыстырмалы түрде төмен кірістілікке байланысты жаңа бағаларға бейімделу үшін көп уақыт қажет [2].

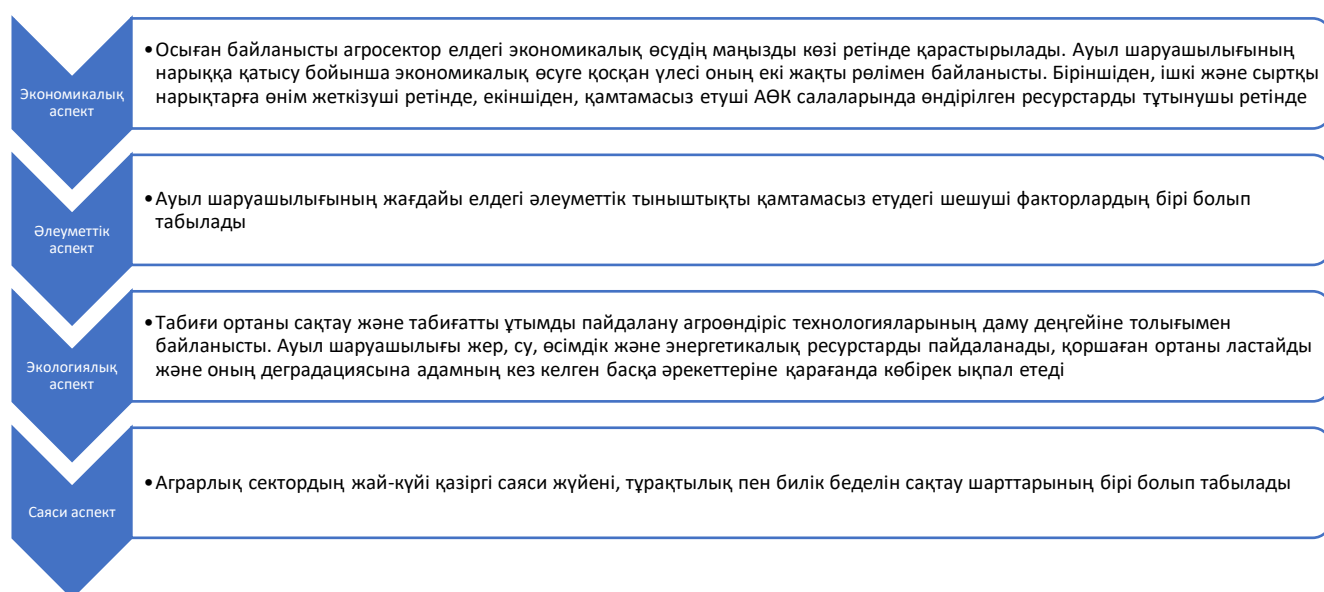
Аграрлық секторды мемлекеттік қолдау белгілі бір мақсаттарға жету үшін ауыл шаруашылығын дамытуға экономикалық әсер етудің әртүрлі құралдары мен

нысандарының жиынтығы болып табылатын мемлекеттік реттеудің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады.

Ауыл шаруашылығының мемлекеттік қолдауды кейбір батыс экономистері мемлекеттік аграрлық саясат шараларын жүзеге асыру нәтижесінде аграрлық сектордың пайдасына берілетін трансферттерді түсінуді ұсынады. Бюджеттік шығыстардан басқа, қолдауға нақты қаржылық шығыстар талап етпейтін шаралар да кіреді, мысалы, бюджет алдындағы мерзімі өткен қарыздарды есептен шығару.

Сонымен, ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау – бұл ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілер мен ауылдық аумақтар өтеусіз немесе әртүрлі деңгейдегі бюджеттерден жеңілдікті шарттармен, сондай-ақ ауылда өндіріс пен тіршілік әрекетінің тиімді жұмыс істеуі үшін жағдайларды қамтамасыз ететін заңнамалық және басқа да мемлекеттік шаралардың қолданылуынан алатын қаражат пен пайданың жиынтығы.

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың осындай мақсаттарының анықтамасы дамудың төрт аспектісінен туындайды: экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және саяси [3].

Сурет 1 - Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың аспектілері

Осыған сүйене отырып, ауыл шаруашылығы өндірісін қолдау экономиканың осы саласындағы мемлекет қызметінің толық негізделген, қажетті және маңызды бағыты болып табылады.

Демек, белгіленген мақсаттарға қол жеткізу үшін мемлекетке: біріншіден, нақты міндеттер мен оларды шешу бағыттарын, екіншіден, мемлекеттік аграрлық саясаттың моделі мен басымдықтарын нақты айқындау, үшіншіден, ықпал ету әдістері мен нысандары жүйесін қамтитын қолдау тетігін әзірлеу қажет [4].

ауыл шаруашылығы өндірісін мемлекеттік қолдаудың міндеттері

- отандық ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін арттыру
- ауыл шаруашылығы өнімдерінің нарықтарын реттеу тетіктерін жетілдіру

- ауылдық жерлерде әлеуметтік инфрақұрылымды қалыптастыру және дамыту

- агросекторда экологиялық қауіпсіздік нормаларының сақталуын қамтамасыз ету

- ауыл шаруашылығы және өнеркәсіп қызметкерлерінің табыс деңгейлерін жақындастыру

- ғылыми-техникалық прогресті дамытуды қамтамасыз ету

Сурет 2 - Ауыл шаруашылығы өндірісін мемлекеттік қолдаудың тетіктері

Қазақстан экономикасының ең маңызды саласының бірі - ауыл шаруашылығы. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы халыққа Жолдауында ауыл шаруашылығы, еліміздің әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірінде маңызды рөл атқаратынын ерекше атап өтті. Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры 2017 жылдан бері «Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасының екінші бағытын іске асырып келеді. Осы бағдарламаның аясында ауыл тұрғындары мен ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің мал шаруашылығын, өсімдік шаруашылығын, ауыл кәсіпкерлігін дамыту және ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу мен сақтау жобаларын қаржыландырып келеді. Несие жалпы 6 процентпен берілсе, көп балалы және аз қамтылған отбасы мүшелеріне 4 процентпен, әр салаға байланысты 1 жылдан 2 жылға дейінгі жеңілдікпен беріледі [5]. 1 кестеде Қазақстандағы ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау нысандары көрсетілген.

Кесте 1

Қазақстандағы ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау нысандары

Қолдау нысандары		Мемлекеттік қолдау көрсету бағыттары
Тікелей	Тікелей әрекет ететін (нысаналы бюджеттік қаржыландыру түрлері)	ауыл шаруашылығы өндірісіне материалдық техникалық ресурстарға субсидиялар
		АӨК кәсіпорындарына қысқа мерзімді және инвестициялық кредит беруді субсидиялау
		ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімін сақтандыруға ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің шығындарын ішінара өтеуге арналған субсидиялар
	күрделі сипаттағы шығындарға арналған субсидиялар	
Шартты түрде тікелей әрекет ету	барлық деңгейдегі бюджеттерге, мемлекеттік бюджеттен тыс қорларға, материалдық-техникалық ресурстарды жеткізушілерге төлемдер бойынша ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің берешегін қайта құрылымдау	

		салық жеңілдіктері
		аграрлық ғылымды қолдау
Жанама		мемлекет мұқтажы үшін ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлікті сатып алу
		астықпен сатып алу және тауар интервенцияларын жүргізу арқылы азық түлік нарығын реттеу
		АӨК саласында сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыру кезінде отандық тауар өндірушілердің экономикалық мүдделерін қорғау

Ауыл шаруашылығы өндірушілерін қолдау үшін түрлі бағыттағы іс-шаралар іске асырылуда: субсидиялар беріледі, түрлі мақсаттарға гранттар беріледі, конкурс ұйымдастырылады, консультациялар өткізіледі. Мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығын қолдаудың негізгі шарасы субсидиялау болып табылады.

2023 жылдың 1 қаңтарынан бастап Қазақстанның агроөндірушілерін субсидиялаудың жаңа жүйесі жұмыс істей бастады. Келесі тармақтарды қарастыруға болады:

1. Ауыл шаруашылығы техникасы үшін төлемдерді градациялау енгізілді.
2. Өсімдік шаруашылығындағы мемлекеттік қолдауға қатысты өзгерістер минималды: элиталық тұқымдар үшін 70%, бірінші репродукциялы тұқымдар үшін 50% субсидиялар бөлінді.
3. Мамандандырылған тұқым шаруашылығы ауыл шаруашылығы техникасы мен жабдықтарын 80% субсидиялау енгізіледі.
4. Қазақстандағы мал шаруашылығы мемлекеттік қолдау деңгейі бойынша көшбасшылардың бірі болып табылады. 2022 жылы осы бағытты субсидиялауға 124,6 млрд теңге жоспарланды, бұл АӨК мемлекеттік қолдаудың жалпы сомасының үштен бірін құрайды.
5. Фермер малды қай жерден сатып алса да, шетелде немесе Қазақстанда құнынан 50% субсидияланатын болады.
6. Сүт, құс, етті мал шаруашылықтарға, қайта өңдеушілерге мемлекеттік қолдау енгізілуде.
7. Инвестициялық субсидиялар;
8. Ауыл шаруашылығы өндірушілерін сыбайлас жемқорлықтан қорғау үшін жаңа субсидиялаудың бірыңғай мемлекеттік ақпараттық жүйесі (СБМАЖ) — gosagro.kz. порталын енгізілді.

Осылайша, көптеген экономист ғалымдар аграрлық секторға жан-жақты назар аудару қажеттілігін айтады. Нарықтық механизмнің бақылаусыз әсері бүкіл АӨК-ге, азық-түлік пен қайта өңдеуге арналған шикізатты өндіруге және тұтынуға жойқын әсер етеді. Сондықтан аграрлық секторды қолдауда нарықтық экономиканың теориясы мен практикасы әзірлеген тетіктерді қолдана отырып, мемлекет басты рөл атқаруы тиіс, өйткені ауыл шаруашылығы экономиканың неғұрлым нақты салаларының бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Винокуров Г.М., Тренченков П.В., Монгуш Ю.Д. Государственная поддержка сельскохозяйственных предприятий в России и зарубежных странах // Управление экономическими системами. 2014. №6. С. 76.
2. Аграрная экономика и аграрная политика / Под ред. О.А. Николайчук. - Псков, 2016. С. 38.

3. Нечаев В.И., Хаутов Д.Х., Ворошилова И.В. Государственная поддержка и регулирование региональной агроэкономики: монография. – Краснодар: Атрии, 2015. С. 98.
4. Самыгин Д.Ю., Барышников Н.Г. Государственная поддержка сельскохозяйственных организаций: оценка эффективности и планирования дифференцированных субсидий. LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. – RG Germany (Немецкая национальная библиотека), 2015. С. 32.
5. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960>
6. Ауыл шаруашылығын қолдаудағы ауқымды жобалар. https://qazir.kz/article/Qazir_articles_2020_151120
7. <https://baibolsyn.kz/kk/stati/kakimi-budut-subsidii-dlya-fermerov-kazahstana-v-2023-godu/>

ӘОЖ 332.132

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ӘДІСТЕРІНЕ ШОЛУ

Кудабаева Ляззат Асанбайқызы М.Х. Дулати атындағы ТарӨУ-і, «Экономика және менеджмент» кафедрасының доцент м.а., PhD
Байдашев Ескендір Талғатұлы М.Х. Дулати атындағы ТарӨУ-і, «Экономика» БББ 2-ші курс магистранты

Аннотация. Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау әдістеріне шолу жасалынды. Ауыл шаруашылығын теңгерімді дамыту мақсаттарына қол жеткізу үшін мемлекеттік қолдаудың ұзақ мерзімді бағдарламалары ерекше маңызға ие екені көрсетілген, оларда басқалармен қатар сала табысының индекстік көрсеткіштері айқындалады. Саланы күшейіп, дағдарыстан шығуына байланысты мемлекеттік қолдаудың әлсіреуі мүмкін, бұл қазақстандық ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері үшін жағымсыз салдарға әкелмейді. Мемлекеттік қолдаудың теңгерімді әдістері аграрлық секторды дағдарыстан ең аз шығынмен шығаруға мүмкіндік береді, сонымен қатар импортты алмастырумен, халықтың өмір сүру сапасын жақсартумен және елдің әл-ауқатын арттырумен ұштасатын саланың ұзақ мерзімді дамуын қамтамасыз етеді

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығы өндірісі, мемлекеттік қолдау, дағдарыс, дағдарысқа қарсы механизмдер.

Аннотация. В научной статье сделан обзор методов государственной поддержки сельского хозяйства Республики Казахстан. Для достижения целей сбалансированного развития сельского хозяйства особое значение имеют долгосрочные программы государственной поддержки, в которых, среди прочего, определяются индексные показатели доходов отрасли. В связи с усилением отрасли и выходом из кризиса возможно ослабление господдержки, что не повлечет негативных последствий для казахстанских сельхозтоваропроизводителей. Сбалансированные методы государственной поддержки позволят вывести аграрный сектор из кризиса с наименьшими затратами, а также обеспечат долгосрочное развитие отрасли, сопряженное с импортозамещением, улучшением качества жизни населения и повышением благосостояния страны.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельскохозяйственное производство, государственная поддержка, антикризисные механизмы.

Annotation. The scientific article made an overview of the methods of state support for agriculture of the Republic of Kazakhstan. To achieve the goals of balanced agricultural development, long-term government support programs are of particular importance, in which, among other things, index indicators of industry income are determined. In connection with the strengthening of the industry and the way out of the crisis, the weakening of state support is possible, which will not entail negative consequences for Kazakhstani agricultural producers. Balanced methods of state support will bring the agricultural sector out of the crisis at the lowest cost, as well as ensure the long-term development of the industry, associated with import substitution, improving the quality of life of the population and improving the country's well-being.

Keywords: agriculture, agricultural production, government support, anti-crisis mechanisms.

Ауыл шаруашылығының жұмыс істеу факторларының көптігі өңірдің әлеуметтік-экономикалық саясатының маңызды басымдықтарының бірі ретінде ауыл шаруашылығы саласындағы экономикалық қатынастарды мемлекеттік реттеу мен бақылауды қажет етеді. Мемлекеттік қолдаудың тиімді жұмыс істеуі көбінесе әкімшілік, экономикалық және басқарушылық әдістердің және өз кезегінде жалпы өндірістік ауыл шаруашылық қызметін анықтайтын тиісті құралдардың болуына және белсенді қолданылуына байланысты [1].

Қазақстандағы және бүкіл әлемдегі ауыл шаруашылығына мемлекет тарапынан айтарлықтай көңіл бөлінеді көптеген мамандар мұны ауыл шаруашылық саласы өзінің мәні бойынша өте ерекше екендігімен байланыстырады; ол табиғи жағдайларды, жерді, сондай-ақ шектеулі мөлшерде және гетерогенді құраммен сипатталатын әртүрлі ресурстарды қолдануға негізделген. Сондай-ақ, аграрлық сала Ұлттық экономика үшін стратегиялық тұрғыдан маңызды, өйткені дәл осы жерде бүкіл ел халқын өніммен қамтамасыз ету мәселесі шешілуде.

Аумақтық-салалық еңбек бөлінісін жетілдіру – елдің өндіргіш күштерін ұтымды орналастыру проблемасын шешудің, экономиканың және оның салаларының тиім-ділігін арттырудың негізі болып табылады. Экономикасы дамыған елдерде мемлекет ауыл шаруашылығы өндірісін ұтымды орналастыруға, мамандандыруды тереңдетуге, шоғырландыруды, кооперацияны және интеграциялауды күшейтуге байланысты процестерді дамытуды үнемі ынталандырады [2].

Бұл зерттеудің мақсаты саланы дағдарыстан ең аз шығынмен алып шығуға ғана емес, сонымен қатар ауыл шаруашылығын дамытуды қамтамасыз етуге бағытталған заманауи жағдайларға барынша сәйкес келетінін анықтай отырып, Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау әдістеріне шолу жасау болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізі жалпы ғылыми әдістері негізі ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау әдістерін жүйелі зерттеу негізінде жатқан талдау мен синтез болып табылады [3].

Қазақстанда керісінше ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру тиімділігі едәуір төмендеді. Себебі аумақтық-салалық еңбек бөлінуінің өнімнің қандай да бір түрлерін өндіруде өңірлер мен табиғи аймақтардың өзара байланысты мамандануы керектігін ескермеуі. Нарықтық қайта құру кезеңінде ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінде орын алған жағдайлар өңіраралық алмасуға теріс әсерін тигізді, ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің табыстылық деңгейі мен еңбек өнімділігі бойынша өңірлердің саралануын күшейтті.

Қазақстанда АӨК объектілеріне мемлекеттік қолдау көрсету кезінде өңірлерді мамандандыру схемасы негізінде АӨК өңірлерін мамандандыру

қағидаты қамтамасыз етіледі. Бұл схема база ретінде пайдаланылатын болады, оның негізінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлерін өндірудің ауқымды аймақтары қалыптастырылатын болады. Бұл шаралар табиғи-климаттық және басқа факторларға байланысты мемлекеттік саясатты сараланған және тиімдірек жүргізуге мүмкіндік береді.

Келесі қадам - "Бәйтерек "ҰБХ" АҚ-ның кредиттік саясатын қайта қарау жөніндегі бұл жұмыс, ол сондай-ақ мамандандыру схемасын ескеруі тиіс.

Мамандандыру схемасы бойынша онымен қарастырылмаған кез-келген басқа өнімдерді өндіруге тыйым салынбайды, бірақ мұндай өндіріс мемлекеттік қолдау шараларымен қамтылмайды.

Болашақта қолданыстағы мемлекеттік қолдау шараларын дамыту және жетілдіру жоспарлануда, атап айтқанда:

- Агроөнеркәсіп кешенін теңгерімді дамыту мақсаттарына қол жеткізу үшін ұзақ мерзімді мемлекеттік қолдау бағдарламаларының маңызы ерекше. Ал мұндай бағдарламалар елімізде жасалып, жүзеге асырылуда. Дегенмен, Украинадағы соғысқа байланысты жаһандық дағдарыс, сондай-ақ соңғы жылдардағы қолайсыз климаттық жағдайларға байланысты мемлекеттік қолдаудың жаңа нысандарын іздеу қажеттілігіне әкеледі[3].

- Елдің азық-түлік қауіпсіздігін арттыру үшін ел басшылығы жергілікті нарықты Ресей мен Беларусь елдерінен келетін арзан өнімдерден қорғауы қажет. Осы бағытта қол жеткізу үшін барлық меншік нысанындағы ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді қолдау механизмін әзірлеу қажет;

- салық салуды сақтау және одан әрі жетілдіру;

- ауыл шаруашылығы өнімдерін сатып алушылар мен фермерлер арасындағы шарттық қатынастар шаруашылықтар арасында ұзақ мерзімді қорытынды принципін негізінде бәсекеге қабілетті шаруашылықтарды құру үшін инвесторларды тартуды қамтамасыз ету;

- жеңілдетілген кредиттеу құралдарының, лизингтік бағдарламалардың көлемін одан әрі кеңейту және жетілдіру, олардың АӨК субъектілері үшін қолжетімділігін арттыру;

- басым дақылдарды өсіруді ынталандыру, астықтың резервтік қорын, жемдік қорды, әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары бойынша тұрақтандыру қорларын қалыптастыру және қолдау үшін агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін жыл сайын 100 млрд. теңгеге дейінгі сомаға қаржыландыру жолымен ауыл шаруашылығы өнімдерін форвардтық сатып алу жөніндегі жұмысты жалғастыру[4];

- қысқа мерзімді және орта мерзімді бюджеттік кредит шеңберінде агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің көктемгі егіс және егін жинау жұмыстары бойынша іс-шараларды өткізу үшін қаржыландыруды жыл сайын 140 млрд. теңгеге дейін жалғастыру;

- ауыл шаруашылығы жануарларының зиянкестерімен және карантиндік объектілерімен, аса қауіпті ауруларымен күресу, мемлекет есебінен білім тарату жөніндегі іс-шараларды жалғастыру, сондай-ақ олардың тетіктерін одан әрі жетілдіру;

- АӨК сақтандыру институтын жетілдіру;

- субсидиялау тетіктерін жетілдіру және мемлекеттік қолдаудың жаңа нысандарын енгізу;

- жаңа өндірістік қуаттарды құруды ынталандыру;

- аграрлық ғылымды дамыту және АӨК үшін кадрлар даярлау жөніндегі іс-шараларды жалғастыру.

Мемлекеттік қолдау шараларын алу кезінде ашықтықты қамтамасыз ету үшін сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарына банктік құпияны құрайтын

«Бәйтерек» ҰБХ АҚ және «Азық-түлік келісім шарттық корпорациясы» «ҰК» АҚ еншілес ұйымдарының мәліметтеріне қол жетімділікті ашу жоспарлануда [5].

Зерттеу тақырыбы бойынша Жамбыл облысы ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау *алеуетті* бағыттарын қарастырамыз. Жамбыл облысы республиканың ауыл шаруашылығы ірі облыстарының бірі. Оның табиғи-климаттық жағдайларының әртүрлілігі, аумағының кеңдігі, су және еңбек ресурстарының болуы ауыл шаруашылығының әр түрлі салаларын дамытуға мүмкіндік береді. Егін шаруашылығында: көкөністер, жемістер, картоп, дәнді дақылдар (бидай, арпа, дәндік жүгері), азықтық, бақша, майлы дақылдар (сафлор, күнбағыс), егіп малдың барлық түрлерін: ІҚМ, қой мен ешкі, жылқы, түйе, құс, шошқа өсіреді. Ауыл шаруашылығының тиімділігін арттыру табиғи аудандарда ауыл шаруашылығының таралуы мен мамандануын жақсарту қажеттілігін білдіреді [6, 7].

Мамандану жағдайын бағалау үшін табиғи аймақтар бойынша ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқаптарын орналастыруға талдау жүргізілді, ол мыналарды көрсетті: ауыл шаруашылығы дақылдарының егістіктері негізінен орта азиялық таулы және тау бөктеріндегі шөлді дала аймақтарында орналасқан. Бірінші аймақта дәнді және дәнді-бұршақты дақылдардың 44%-ы, ал екінші аймақта – 56%-ы орналасқан. Күздік бидай, арпа, дәндік жүгері егіледі, сонымен қатар осы екі аймақта 89,8 мың гектар алқапта майлы дақылдар егіледі, оның ішінде 85 мың гектары сафлор (94,6%), күнбағысқа (4,1%) – 3 692 га. Ортаазиялық таулы аймағында сафлор 48,5 мың га алқапта өңделеді, бұл оның 57%-ын құрайды, тау бөктеріндегі шөлейт-дала аймағында – 36,6 мың га (43%). Облыста техникалық дақылдар –қант қызылшасы қайта жаңғыртылуда.

Халықтың азық-түлік өнімдеріне деген сұранысын қанағаттандыруда жеміс-көкөніс өнімдері мен картопқа деген қажеттілік өсуде. Жамбыл облысы Республиканың оңтүстігінде жататын дәстүрлі түрде жеміс дақылдары мен жүзімді өсіру аймағы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Винокуров Г.М., Тренченков П.В., Монгуш Ю.Д. Государственная поддержка сельскохозяйственных предприятий в России и зарубежных странах // Управление экономическими системами. 2014. №6. С. 76.
2. Аграрная экономика и аграрная политика / Под ред. О.А. Николайчук. - Псков, 2016. С. 38.
3. Самарина В.П. Обзор методов государственной поддержки агропромышленного комплекса и перспективы сельскохозяйственного производства в условиях нового кризиса. Вестник Воронежского государственного аграрного университета. – 2021. – № 2 (69).
4. Самыгин Д.Ю., Барышников Н.Г. Государственная поддержка сельскохозяйственных организаций: оценка эффективности и планирования дифференцированных субсидий. LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. – RG Germany (Немецкая национальная библиотека), 2015. С. 32.
5. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960>

МЕМЛЕКЕТТІК СЕКТОРДЫҢ HR ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Қадырбай Сабыржан Бейсенұлы, менеджмент магистрі, аға оқытушы, М.Х. Дулати атындағы Тараз Өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.
Мелдебек Айсұлу Арынбекқызы, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» білім бағдарламасының 3 курс студенті, М.Х. Дулати атындағы Тараз Өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация. Мемлекеттік сектордағы HR қызметін тиімді бағалау ұйымдарға өнімділікті арттыруға, қызметкерлердің моральдық жағдайын жақсартуға және сәйкестікті қамтамасыз етуге көмектеседі. Озық тәжірибелерді жүзеге асыру және сенімді бағалау әдістемелерін пайдалану арқылы мемлекеттік сектор ұйымдары өздерінің HR функциясын оңтайландырып, стратегиялық мақсаттарына қол жеткізе алады.

Мақалада мемлекеттік сектордағы HR қызметінің тиімділігін жақсарту бойынша ұсыныстар берілген. Бұл ұсыныстар адам ресурстарын басқару саласындағы озық тәжірибелер мен зерттеулерге негізделген.

Кілт сөздер: HR менеджмент, Е-қызмет, персонал, KPI, квазимемлекеттік, стратегия, кадр, мемлекеттік сектор, жеке сектор.

Аннотация. Эффективная оценка HR-деятельности в государственном секторе помогает организациям повысить производительность, улучшить моральный дух сотрудников и обеспечить соблюдение нормативных требований. Реализуя передовой опыт и используя надежные методологии оценки, организации государственного сектора могут оптимизировать свою HR-функцию и достичь своих стратегических целей.

В статье даны рекомендации по повышению эффективности HR-деятельности в государственном секторе. Эти рекомендации основаны на передовом опыте и исследованиях в области управления человеческими ресурсами.

Ключевые слова: HR менеджмент, E-сервис, персонал, KPI, квазигосударство, стратегия, кадры, государственный сектор, частный сектор.

Annotation. Effective assessment of HR activities in the public sector helps organizations to increase productivity, improve employee morale and ensure compliance with regulatory requirements. By implementing best practices and using reliable assessment methodologies, public sector organizations can optimize their HR function and achieve their strategic goals.

The article provides recommendations for improving the efficiency of HR activities in the public sector. These recommendations are based on best practices and research in the field of human resource management.

Keywords: HR management, E-service, personnel, KPI, quasi-government, strategy, personnel, public sector, private sector.

Қазақстанның мемлекеттік басқару секторы квазимемлекеттік және жеке секторларға тән персоналды басқаруға жалпы тәсілдерді қолданады. Орталықтандырылған тәртіппен кадр саясатын әзірлеуді, үйлестіруді және іске асырылуын бақылауды, іріктеу мен жалдауды, оқыту мен дамытуды стандарттауды, мемлекеттік қызметтегі өнімділікті басқару көрсеткіштерін айқындауды Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі (бұдан әрі - Агенттік) жүзеге асырады. Халықаралық тәжірибені (АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Жапония және басқа елдер) ескере отырып, Қазақстанда мемлекеттік қызмет жүйесін жаңғырту жүзеге асырылды. Жаңғыртудың негізгі бағыты меритократия қағидатын енгізу және мемлекеттік қызметтің мансаптық моделіне көшу (персоналды басқару саласында «Қазақстан-2050» ұзақ мерзімді даму стратегиясы) болып табылады.

Қазіргі уақытта елдердің үкіметтері HR мәселелеріне, HR процестерінің даму деңгейін арттыруға және таланттарды басқаруға көп көңіл бөледі, бұл мемлекеттік қызметтің жалпы тиімділігіне әсер етеді. Әр түрлі елдерде HR стратегиялық дамуы мен жоспарлануына мемлекеттік деңгейде бақылау жүзеге асырылады, алайда орталықтандыру дәрежесінде, тартылу тереңдігі мен функцияларында айырмашылықтар байқалады: кейбір органдар HR стратегиялары мен саясаттарын әзірлеуге, сондай-ақ оларды енгізуге тікелей жауап береді, басқалары тек үйлестірумен бақылауға жауап береді.

Заңда белгіленген персоналды басқару қызметінің (кадр қызметінің) мәртебесі мен рөліне қарамастан, зерттеу респонденттерінің көпшілігі мемлекеттік қызметтің стратегиялық міндеттерін орындау үшін ең алдымен кадр қызметін HR саласындағы неғұрлым тәжірибелі мамандармен жасақтау және кадр қызметінің жұмыс істеп тұрған мамандарының біліктілігін арттыруда жүйелілікті қамтамасыз ету қажет екенін атап көрсетеді.

«Е-қызмет»/«E-kuzmet» жүйесінің жұмыс істеуі персоналды басқару қызметі жұмысының өнімділігін арттырды, ақпаратты алуға және жаңартуға кететін уақыт пен еңбек шығындарын қысқартты, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілер туралы толық кадрлық ақпаратты алуға мүмкіндік берді.

Жұмыскерлердің 71%-ы қызметті бағалауға риза. Бұл қалыптасқан KPI процесін, сыйлықақы беру жүйесін және жалақының ауыспалы бөлігін басқаруды білдіреді.

Жұмыскерлердің бағалауы бойынша сыйақыны басқару процесі жетілдіруді талап етеді: 29%-ы қанағаттандырылмаған және 10% жауап беруге қиналған.

Басшылық лауазымдарға жоғарылату және тағайындау процесі салыстырмалы түрде төмен баға алды: жұмыскерлердің 23%-ы қанағаттанбайды және 14%-ы жауап беруге қиналады.

Кесте 1. Жұмыскерлердің HR қызметі басқаратын процестерді бағалауы

Процестер	Қанағаттандым	Қанағаттанбадым	Жауап беруге қиналамын
Кадрлық әкімшілендіру процесі	81%	12%	7%
Қызметті бағалау процесі	71%	20%	9%
Сабақтастық процесі	68%	17%	15%
Оқу және даму процесі	68%	24%	8%
Білікті мамандарды іздеу және іріктеу	67%	20%	13%
Басшы лауазымдарға жоғарылату және тағайындау процесі	64%	23%	14%
Сыйақыны басқару процесі	60%	29%	10%

Қарастырылып отырған үш сектордың жұмыскерлері персоналды басқару процесін жақсы ұйымдастыруға келіседі. Ең үздік баға жеке сектор қызметкерлері арасында тіркелді (86%).

Жалпы, процестерді бағалауда жеке сектордың HR қызметтеріне ең жоғары балл берілді.

Квазимемлекеттік сектордың HR процестері бойынша неғұрлым сыни бағалар алынды. Квазимемлекеттік сектордың әрбір үшінші қызметкері сыйақыны басқару процесіне қанағаттанбағаны, ал әрбір төртінші қызметкер басшы лауазымдарға тағайындау процесі туралы айтады.

Кесте 2. Қызметкерлердің салалар бойынша HR қызметі басқаратын процестерді бағалауы

Процестер	Мемлекеттік сектор		Жеке сектор		Квзимемлекеттік сектор	
	иә	жоқ	иә	жоқ	иә	жоқ
Кадрлық әкімшілендіру процесі	81%	11%	86%	9%	82%	11%
Қызметті бағалау процесі	73%	17%	78%	15%	70%	20%
Сабақтастық процесі	70%	17%	76%	12%	65%	18%
Білікті мамандарды іздеу және іріктеу	70%	15%	74%	17%	65%	20%
Оқыту және дамыту процесі	69%	21%	75%	20%	68%	24%
Басшылық лауазымдарға жоғарылату және тағайындау процесі	67%	19%	71%	17%	58%	26%
Сыйақыны басқару процесі	67%	23%	67%	25%	57%	31%

Талдау барысында сыйақыны басқару процесіне ең көп қанағаттанбаған салалар анықталды. Білім беру саласы қызметкерлерінің 32%-ы HR қызметіне бұл процесті жақсарту керектігін айтады. Құрылыс қызметкерлерінің 30%-ы және көлік саласы қызметкерлерінің 29%-ы да осындай пікірді ұстанады.

Сыйақыны басқару процесі ақпарат және байланыс саласында, сондай-ақ мемлекеттік басқару саласында салыстырмалы түрде жақсы құрылған.

Басшылардың бағалауы бойынша HR-дің көп бөлігі тікелей міндеттерін орындау дағдыларына ие, 76%-ы бұған сенімді. Басшылардың 74%-ы HR қызметтері жедел әрі белсенді әрекет етеді деп санайды.

Кесте 3. Басшының персоналды басқаратын мамандардың дағдыларын бағалауы

	Жақсы	Жаман	Жауап беруге қиналамын
Жұмысты орындау үшін қажетті дағдылар мен білімге ие	76%	10%	22%
Жедел және белсенді әрекет етеді	74%	10%	14%
Өз өкілеттігі шегінде барлық мәселелер бойынша басшылыққа кеңес береді және өз бетінше шешім қабылдайды	69%	14%	17%
Ұйымға қажетті қызметкерлермен қамтамасыз етуге көмектеседі	67%	10%	20%
Стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуді қолдау процесстерін қалыптастырады	65%	15%	17%
Талдамалық деректер негізінде шешімдер дайындайды	59%	16%	26%
Үнемі дамып, үздік халықаралық тәжірибелерді ұсынады	57%	18%	25%

Басшылардың бағалауы бойынша мынадай дағдылар жетілдіруді талап етеді: талдамалық деректер негізінде шешімдер дайындау (16%-ы нашар деп бағалайды, 26%-ы жауап беруге қиналды), тұрақты даму, үздік халықаралық тәжірибелерді енгізу (18%-ы

нашар деп бағалайды, 25%-ы жауап беруге қиналды).

Секторлар тұрғысынан бағалау айтарлықтай ерекшеленеді. Мемлекеттік сектор басшылары персоналды басқару дағдыларын өте жоғары бағалайды. 10 қызметкердің 9-ы ұсынылған дағдыларды «жақсы» деп бағалады. Жеке сектор басшылары HR қызметінің дағдыларына әртүрлі баға береді. Жеке құрылымдардың персоналды басқару қызметінің талдамалық деректерді пайдалану, халықаралық практиканы тұрақты дамыту және енгізу жөніндегі дағдылары жақсартуды талап етеді. Басшылардың жартысы ғана осы дағдыға көңілі толады.

Квазимемлекеттік құрылымдардың басшылары ең сыни баға береді. Квазимемлекеттік құрылым басшыларының тек 50%-ы қажетті персоналмен қамтамасыз ету дағдыларын, аналитиканы пайдалануды және персоналды басқаратын мамандардың тұрақты дамуын оң бағалайды.

Өңірлік бөлімшелер мен мемлекеттік органдар құрылымдарының өкілдері респонденттер көбінесе олар операциялық сипаттағы мәселелерді бақылаумен және үйлестірумен айналысатынын, кейде персоналды басқару қызметінің стратегиялық мақсаттары мен даму жоспарлары туралы нақты түсініктері жоқ екенін көрсетеді.

Дегенмен, біршама қарама-қайшы нәтижелер кадр қызметі басшыларының сауалнамасымен анықталды, сондықтан сіз HR басшысы ұйымның стратегиясын әзірлеуге, персоналды басқарудың барлық мәселелері бойынша жоғары басшылыққа кеңес беруге қанша уақыт жұмсайсыз (жұмыс уақытының 100% - ы) деген сұраққа мемлекеттік сектор мамандарының көпшілігі жеке және квазимемлекеттік секторлармен салыстырғанда көп қаражат жұмсайтындықтарын айтты. Осыған байланысты осындай кеңес беру жиналыстарының тиімділігі туралы мәселе көтеріледі.

Кесте 4. Стратегиялық басқаруға қатысу

	жеке сектор	квазимемлекеттік сектор	Мемлекеттік басқару
Менің жұмысыма кірмейді	13%	24%	9%
10% дейін	13%	7%	9%
10% - дан 20% - ға дейін	23%	21%	26%
21% - дан 40% - ға дейін	33%	21%	17%
41% - дан 60% - ға дейін	7%	17%	29%
61% - дан 80% - ға дейін	7%	7%	9%
81%-дан бастап одан жоғары	3%	3%	3%

Бұдан басқа, ақпараттық технологиялар мен HR-практикалардың енгізілуіне қарамастан, респонденттер жоғарыдан сұралатын ақпараттың "қағаз ағыны" әлсіремейтінін атап өтті, тиісінше, кадр қызметінің есептілігін жүйелендіру, сондай-ақ есепке алу, персоналды басқару, бақылау процестерінде тараптардың нақты өкілеттіктерін айқындай отырып, персоналды басқарудың бірыңғай қызметі мен мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимыл жүйесін пысықтау қажет.

Кесте 5. HR талдауын стратегиялық қолдану

HR талдауын жинау және қолдану	Мемлекеттік басқару әдістері
Нақты уақытта жасанды интеллектке негізделген құралдар қолданылады. Аналитика ұйым мақсаттарымен біріктірілген	0%
Олар үнемі жиналады, жетілдірілген аналитикалық құралдар қолданылады. Аналитикалық фокус ұйымның бизнес мақсаттарына ауысады	6%

Деректер жүйелік негізде бағдарламалық жасақтаманың көмегімен жиналады, маман бекітілген	63%
Деректер басшылығының сұрауы бойынша кездейсоқ жиналады	31%

Кесте 30-дан көріп отырғанымыздай, HR-аналитикасының тек 6%-ы ұйымның стратегиялық мақсаттарына сәйкес тұрақты негізде жиналады, қалған жағдайларда деректер басшылықтың сұрауы бойынша немесе HR-бөлімінің қажеттіліктерін, ішкі статистикалық есептілікті қамтамасыз ету үшін жиналады.

Мемлекеттік органдардағы әкімшілік процестердің ағымдағы ұйымдастырылуы қызметкерлердің шамадан тыс жүктелуіне, төмен уәждемеге, төрешілдікке әкеп соғады, бұл өз кезегінде жұртшылықтың мемлекеттік құрылымдарға, оның ішінде жұмыс беруші ретінде теріс көзқарасын қалыптастырады.

ЭЫДҰ-ның көптеген елдеріндегідей Қазақстанның мемлекеттік қызметінде де құзыреттілік тәсіл қолданылады. Мемлекеттік әкімшілік қызметтің лауазымдары үшін әзірленген құзыреттілік моделі персоналды іріктеу және мансап сатысында жоғарылату кезінде қолданылады. Мемлекеттік сектордың әлеуеті мен тиімділігін арттыру үшін қажетті дағдылары мен құзыреттері бар адамдарды мемлекеттік қызметке іріктеу және жалдау процесі мемлекеттік аппаратты кәсібилендіру үшін негіз болып табылады. Осы зерттеудің қорытындысы бойынша мемлекеттік органдардың HR-қызметтеріне сыртқы жалдаудың келісімшарттық шарттарында (мемлекеттік қызмет позицияларындағы тәжірибені міндетті талап етпей) квазимемлекеттік және жеке секторлардан тәжірибелі HR-мамандарды тарту қажеттілігі анықталды. Мемлекеттік қызметтің тартымдылығын арттыру үшін неғұрлым тиімді ұсыныс алған кезде ұйымнан кетуге жоғары дайындығына және қызметкерлер тарапынан ұйымды жақсы жұмыс беруші ретінде ұсынуға салыстырмалы түрде төмен дайындығына байланысты жұмыс берушінің брендині арттыру жөніндегі бағдарламаларды әзірлеу жөніндегі тәсілдерді пысықтау қажет.

Бүгінгі таңда мемлекеттік сектор HR рөлін стратегиялық деңгейде арттыруға ұмтылады, сондай-ақ персоналды басқару саласында үздік тәжірибелер мен HR-технологияларды қолдануға бағытталған. Осылайша, зерттеу және алынған нәтижелер негізінде персоналды басқару жүйесін жетілдіру бойынша келесі ұсыныстарды атап өткен жөн:

- мемлекеттік деңгейде/өңірлік деңгейде HR стратегиясын әзірлеу/өзектендіру, дамудың
- жалпы бағытын айқындау, сондай-ақ стратегияны іске асыру бойынша нақты мақсаттар белгілеу мақсатында басшылармен және басқа да мүдделі тараптармен стратегиялық сессиялар өткізу.
- стратегия негізінде қысқа, орта және ұзақ мерзімді перспективада жол картасын әзірлеу («Жылдам жеңістер», стратегиялық өзгерістер). Жол картасы жоспарланған ресурстар мен мерзімдерді, аралық және соңғы бақылау нүктелерін де қамтуға тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жеке, квазимемлекеттік және мемлекеттік секторлардың қазақстандық ұйымдарындағы қазіргі заманғы HR рөлі мен мәртебесін зерделеу. - Г.Б.Райысова, Қ.Х.Нұрбектің бірлескен жетекшілігімен, Қазақстан, Нұр-Сұлтан, 2020. 169 б.

2. Қазақстан Республикасының бәсекелестік құқығы [Мәтін]: Оқу құралы/ А.Т.Айтжанов.- Астана: Дайыр Баспа, 2015.- 260 б.

3. Юкаева В.С. Принятие управленческих решений: Учебник/В.С. Юкаева, Е.В. Зубарева, В.В. Чувилова. - М.: Дашков и К, 2011. - 324 с.

4. Ахметжанова, Б.Қ. Сала экономикасы: Презентация. - Қостанай: А .Байтурсынов атындағы ҚМУ, 2012. - 223 б.

5. <http://www.zakon.kz>.

ӘОЖ: 338.436.33 (043)

АЙМАҚТЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТТІ ДАМУЫ МӘСЕЛелЕРІ

Қадырбай Сабыржан Бейсенұлы, менеджмент магистрі, аға оқытушы, М.Х. Дулати атындағы Тараз Өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.
Мелдебек Айсұлу Арынбекқызы, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» білім бағдарламасының 3 курс студенті, М.Х. Дулати атындағы Тараз Өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.
Иманқұл Елдана Жәнібекқызы, «Бизнес менеджменті» білім бағдарламасының 2 курс студенті, М.Х. Дулати атындағы Тараз Өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация. Мақалада аймақтың агроөнеркәсіптік кешеніндегі инвестициялық әлеуетті дамыту мәселелері қарастырылады, онда ауыл шаруашылығы саласын дамытуда ауылшаруашылығы өндірушілерінің экономикалық бәсекеге қабілеттілігі, сондай-ақ, саланы құқықтық, акпараттық, қаржылық қолдауды қамтамасыз етудегі және елдің азық-түлік және экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мемлекеттің әлеуметтік жауапкершілігі ерекше рөл атқарады, сондай-ақ, мақалада ауыл шаруашылығы өндірушілерінің ұжымдық жауапкершілігі, ірі және шағын кәсіпорындардың үлесі және ауыл шаруашылығын қолдаудың қолданыстағы тетігі сияқты мәселелер қозғалды. Бұл тақырыптың өзектілігі Қазақстан Республикасының экономикалық, әлеуметтік және экологиялық дамуында серпін алып, маңызды рөл атқарады.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, агроөнеркәсіптік кешен, инвестициялық әлеует, ауыл шаруашылығы саласын дамыту, азық-түлік қауіпсіздігі.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития инвестиционного потенциала в агропромышленном комплексе региона, где особую роль в развитии отрасли сельского хозяйства играют экономическая конкурентоспособность сельхозпроизводителей, а также социальная ответственность государства в обеспечении правовой, информационной, финансовой поддержки отрасли и обеспечении продовольственной и экологической безопасности страны, а также в статье рассматривается коллективная ответственность сельхозпроизводителей ответственность, были затронуты такие вопросы, как доля крупных и малых предприятий и действующий механизм поддержки сельского хозяйства. Актуальность данной темы приобретает импульс и играет важную роль в экономическом, социальном и экологическом развитии Республики Казахстан.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, инвестиционный потенциал, развитие отрасли сельского хозяйства, продовольственная безопасность.

Annotation. The article deals with the development of investment potential in the agro-industrial complex of the region, where the economic competitiveness of agricultural producers plays a special role in the development of the agricultural sector, as well as the social responsibility of the state in providing legal, informational, financial support to the industry and ensuring food and environmental safety of the country, and the article also examines the collective responsibility of agricultural producers, responsibility, such questions, as a share of large and small enterprises and the current mechanism for supporting agriculture. The relevance of this topic is gaining momentum and plays an important role in the economic, social and

environmental development of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: agriculture, agro-industrial complex, investment potential, development of the agricultural sector, food security.

Агроөнеркәсіп кешені - Қазақстан экономикасының негізгі және ерекше болашағы бар өзекті саласы. Әлемнің санаулы елдері ғана ауыл шаруашылығын дамытуда біздің әлеуетімізбен салыстырмалы түрде ғана теңеседі. Әлем халықтарының өсуіне орай азық-түлікті экспорттауға қабілетті мемлекеттер көп ұзамай әлемдік нарықта көшбасшы болатынын бүгіннің өзінде де аңғару қиын емес. Біздің елде де мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығын дамытуға жылдан-жылға айрықша көңіл бөлініп отыр. Осы саланы қаржыландыру көлемі ұлғайып, жаңа бағдарламалар әзірленуде, мемлекеттік қолдаудың жаңа тетіктері жасалуда. Ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігі алдымен өнімді өндіру барысында қолданылатын технологиялардың деңгейімен анықталады. Демек, бүгінгі күннің өзекті тақырыптарының қатарында көтерілген мәселе ауыл шаруашылығына бөлінген инвестицияның көлемін ұлғайту ғана емес, саланың ғылыми-инновациялық жағын қалпына келтіріп, оны жетілдіру болып табылады.

Қазіргі таңда отандық ауыл шаруашылығы саласындағы негізгі міндеттердің бірі – агроөнеркәсіп кешенін дамыту. Бұл бағытта талай қателіктерге жол берілді. Десе де олқылықтарды ескеріп, бөлінген бюджетті тиімді түрде игеретін кез келді.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2023 жылы 1 қыркүйекте жасаған «**Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам**» атты Қазақстан Халқына жолдауында ауыл шаруашылығының негізгі проблемасына тоқталып өтті. Осы саладағы ахуал мемлекетіміздің азық-түлік қауіпсіздігіне тікелей әсер етеді. Еліміздің ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемін және оның қосымша құнын арттыру қажет. Бұл – стратегиялық міндет. Қазір тек бидай мен мал сатып отыратын заман емес. Үкімет агроөнеркәсіп саласын субсидиялаудың ұзақ мерзімге арналған жаңа тәсілдерін әзірлеуге тиіс. Инвестицияның тапшылығы техниканың тозуына, егіннің бітік және еңбектің өнімді болмауына әкеп соқтырады. Сондықтан ауыл шаруашылығына бөлінетін қаржыны барынша, тіпті, мүмкіндік болса, екі есе арттыру қажет. Оған бюджеттен ғана емес, басқа да қаржы көздерінен, соның ішінде екінші деңгейдегі банктерден қаражат тартқан жөн. Бюджет қаражатының қайтарымы болуы керек. Мемлекет қаржыны оңды-солды шашып, ысырап етуге жол бермейді. Шаруалардың өзара ұжымдасуы ауыл шаруашылығын дамытуға жол ашып отыр. Мемлекет осындай пилоттық жобаны жүзеге асыруда. Оған қатысқан ауыл шаруашылығы кооперативтерінің егіні екі есе артық өнім берген. Ал, мал басы шамамен 25 пайызға көбейген. Әр өңірдің ерекшелігін ескере отырып, оң тәжірибені бүкіл елге біртіндеп тарату қажет. Бұл салада озық технологиялар тапшы. Қазір ауыл шаруашылығына арналған жер туралы толыққанды ақпарат жоқ. Жердің құнары, су ресурсы мен суару жүйесі және оның жолдары жайлы мәліметтер жан-жақта шашырап жатыр. Тұтастай алғанда, еліміздің агроөнеркәсіп кешені келесі жылдан бастап жаңа әрі тұрақты ереже бойынша жұмыс істеуі қажет. Көктемгі егіс науқанына және күзгі жиын-терінге жеңілдікпен берілетін несиені 1,5 триллион теңгеге дейін арттыру керек. Ал, инвестициялық жобаларға бөлінетін жеңілдетілген несиені 800 миллиард теңгеге жеткізу қажет. Жеңілдікпен лизинг беруге жыл сайын кемінде 450 миллиард теңге бөлінуге тиіс. Сонда әр жыл сайын ауыл шаруашылығы техникасының 10 пайызы жаңарып отырады. Бұл шаралар ауыл шаруашылығының жалпы өнімін 2 есе арттыруға жол ашады.

Ел экономикасын тұрақты дамытуға су тапшылығы қатты кедергі болып отыр. Қазір бұл ұлттық қауіпсіздік мәселесіне айналды. Сырттан келетін су азайып барады. Сол судың өзін тиімсіз пайдалану жағдайды одан әрі ушықтыруда. Судың 40 пайызы құмға сіңіп жатыр. Бұл салада басқа да түйткілдер аз емес. Атап айтқанда, инфрақұрылым әбден тозған. Сондай-ақ, автоматтандыру және цифрландыру деңгейі төмен. Ғылыми негіздеме жоқ, мамандар тапшы. Бұл мәселелерді шешу үшін Үкімет жанындағы Су кеңесінің жұмысын жандандыру қажет, білімді сарапшыларды жұмысқа тарту керек. Қажетті

мамандарды даярлау үшін бұл саладағы іргелі әрі мықты жоғары оқу орнын анықтаған жөн. Су саласын дамытудың үш жылдық жобасын әзірлеу керек.

Келесі кезекте аймақтың агроөнеркәсіптік кешенін дамытуға бөлінген инвестициялар мен субсидияларға, жобаларға, атқарылған жұмыстарға талдау жүргізсек:

2023 жылы Жамбыл облысының ауыл шаруашылығы саласын дамытуға – 77,5 млрд. теңге қаржы бөлініп, 11 мыңнан астам шаруаға мемлекеттік қолдау көрсетілді. Субсидиялау - 31,6 млрд. теңге шаруаларға берілді, бөлінген қаражат - 35,1 млрд. теңге, «Ауыл Аманаты» жобасы - 24,1 млрд. теңге, қаржы институттары арқылы - 18,1 млрд. теңге, төтенше жағдай - 3,6 млрд. теңге. Сондай-ақ, қаржы институттары мен микроқаржы ұйымдары арқылы 1 484 агроқұрылымға 18,7 млрд. теңге несие берілді.

Үкіметтің ТЖ резервінен бөлінген 890,0 млн. теңге қаражат республикалық бюджетке кері қайтарылды. Ал, 2024 жылы саланы дамытуға 40,7 млрд. теңге қаржы қаралды. Субсидия - 19,6 млрд. теңге, «Ауыл аманаты» жобасы - 13,1 млрд. теңге. Қажеттілікке байланысты субсидияға қосымша 28,8 млрд. теңгеге бюджеттік өтінім жолданған.

Есепті жылы ауыл шаруашылығы саласында 567,1 млрд. теңгенің өнімі өндіріліп, нақты көлем индексі – 97,0% (республикалық көрсеткіш – 92,3%) құрады. Егін шаруашылығында – 336,0 млрд. теңге, НКИ – 94,0% (республикалық көрсеткіш – 85,4%), мал шаруашылығында – 230,6 млрд. теңге, НКИ – 102,1% (республикалық көрсеткіш – 103,3%). 2024 жылы ауыл шаруашылығында 632,1 млрд. теңгенің өнімін өндіріп, нақты көлем индексі - 101,7% жеткізу жоспарлануда.

Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына 44,2 млрд. теңге инвестиция тартылды.

Тамақ өнімдері өндірісінің негізгі капиталына 3,7 млрд. теңге инвестиция салынды.

2024 жылы ауыл шаруашылығына тартылатын инвестиция көлемін - 57,9 млрд. теңгеге жеткізу көзделуде. Сондай-ақ, тамақ өнімдері өндірісінің негізгі капиталына салынатын инвестиция көлемін 4,4 млрд. теңгеге жеткізу жоспарланып отыр.

2023 жылдың өнімі үшін (4-А/Ш есебі бойынша) ауыл шаруашылығы дақылдарының егістік көлемі барлығы 762,5 мың гектарға орналастырылып, суармалы судың тапшылығы және ауа-райының қолайсыздығынан 30,6 мың гектары жарамсыздыққа ұшырады.

Күзгі жиын жұмыстары 731,9 мың гектарда жүргізілді, оның ішінде дәнді және бұршақты дақылдар 389,1 мың гектар орылып, 100%-ды құрап, барлығы 533,0 мың тонна дән бастырылды, орташа өнімділігі гектардан 13,7 центнерді құрады, оның ішінде 11,4 мың га картоп дақылы жиналып, 100%-ды құрап (жалпы түсімі – 285,2 мың тонна, орташа өнімділігі – 250,2 ц/га); 15,0 мың га бақша дақылдары жиналып, 100%-ды құрап (жалпы түсімі – 486,7 мың тонна, орташа өнімділігі – 291,6 ц/га); 43,1 мың га көкөніс дақылдарының жиналып 100%-ды құрап (жалпы түсімі 1 307,6 мың тонна, орташа өнімділігі – 303,6 ц/га); 2024 жылдың өнімі үшін 644,8 мың гектар алқапқа ауыл шаруашылығы дақылдарын орналастыру жоспарлануда, оның ішінде, көктемгі дала жұмыстары барысында егілетін жаздық дақылдардың көлемі 337,1 мың гектар. Қажетті 44,8 мың тонна тұқымның 42,9 мың тоннасы қолда бар (95,7%). Супер элиталы, элиталы және I репродукциялы тұқымның үлесі 11% (с/элита – 38 тн, элита – 710,7 тн, I репродукция – 4 366,9 тн).

2024 жылы 332,4 мың га алқапқа 53,3 мың тонна минералды тыңайтқыш ендіру жоспарлануда. Қазіргі таңда тыңайтқыш сататын кәсіпкерлердің бағалық ұсынымдарын GOSAGRO – га енгізу жұмыстары жүріп жатыр.

Жалпы облыс бойынша көктемгі дала жұмыстарына 7 311 дана ауыл шаруашылығы техникаларын қатыстыру жоспарланған. Атап айтсақ, тракторлар - 4 585 дана, соқалар - 1 234 дана, қопсытқыштар - 580 данасы, дән сепкіштер – 822 дана, тұқым дәрілегіштер - 90 дана. Бүгінде жалпы техника дайындығы 92,4 %.

2024 жылғы көктемгі дала жұмыстарын жүргізу үшін 10,8 мың тонна дизель отыны бөлініп, 3,7 мың тоннасына қаражат аударылып, 1,2 тоннасы облысқа жеткізілді. Тарату бағасы литріне 250 теңге.

Сол сияқты облыста суармалы жердің көлемі 181,8 мың гектарды құрайды. Оның, 86,0 мың гектары тиісті нормативтерге сәйкес сумен қамтамасыз етіледі. Суармалы суды тиімді пайдалану мақсатында облыста су үнемдеу технологияларын ағымдағы жылы 47,0 мың га алқапқа енгізу жоспарланған.

Мемлекеттік қолдаулардың нәтижесінде мал шаруашылығы саласында өндірілген ет - 2,8%-ға, сүт - 1,4%-ға ұлғайды. Одан бөлек, облыста мал басында да өсім бар. Есепті жылы өңірдегі жалпы мал саны 4,3 млн. басты құрап, 4,8%-ға артты (мүйізді ірі қара саны - 5,5%-ға, қой мен ешкі саны - 4,6%-ға, жылқы саны - 7,3%-ға, құс саны - 1,9%-ға артты).

2024 жылы мүйізді ірі қара мал санын - 423 мың басқа, қой мен ешкі санын - 2,8 млн. басқа жеткізу көзделуде. Осының нәтижесінде мүйізді ірі қара малының саны - 4,1%-ға, ұсақ мал саны - 3,7%-ға артады.

Сондай-ақ, облыстағы асыл тұқымды мүйізді ірі қара мал басын - 37,8 мыңға, асыл тұқымды қой санын - 410,4 мың басқа жеткізу жоспарлануда.

Қазіргі таңда жеке секторларды қоспағанда облыс аумағында сыйымдылығы 300 мың тоннаны құрайтын 113 қойма тіркелген. Оның 53 мың тонналық 24 қоймасы заманауи мұздатқышпен жабдықталған. Бұл қоймаларда 124 мың тонна өнім сақталуда.

«Ауыл Аманаты» жобасына келсек, 2023 жылы 24 млрд. теңгеге 10 аудандағы 38 округті қаржыландыру басталды. Алдын ала жасалған скрининг бойынша 4,5 мыңнан астам жоба қаржыландырылады.

Ал, биылғы жылы «Ауыл Аманаты» жобасын іске асыруға 13,2 млрд. теңге бөлінді. Бұл қаржыға 1551 өтінімді қаржыландыру жоспарланған. Қазіргі уақытта жоспар бекітіліп, ауыл шаруашылығы министрлігіне жолданды.

2024 жылы бекітілген округтерде бөлінген қаржының 6,6 млрд. теңгесі мал сатып алуға, қалған 6,6 млрд. теңгесі кооперативтерге, су үнемдеу технологияларына, жылайжайларға, эко чикен мен гидропоникаға және жеке кәсіп ашуға бағытталатын болады.

2023 жылы жалпы құны 9,1 млрд. теңгені құрайтын 8 жоба жүзеге асырылып, 165 жаңа жұмыс орны құрылды.

2024 жылы «Агроөнеркәсіптік кешендегі жобаларға жеңілдетілген несие беру» бағдарламасы бойынша 5 инвестициялық жобаларды жүзеге асыру мақсатында республикалық бюджеттен (бюджет әкімшісі АШМ) 8 млрд. теңге қаражат бөлінді.

Іске асырылатын жобалар:

1. «Азнұр Агро» АӨК (Жамбыл ауданы), 400 басқа арналған сүт тауарлы фермасын құру жобасы (8000 тонна), инвестициялық құны 1,7 млрд. теңге, 50 жаңа жұмыс орны, республикалық бюджеттен 1,2 млрд. теңге;

2. «Момбек» ШҚ (Жамбыл ауданы), 420 басқа арналған сүт тауарлы фермасын құру жобасы (3800-4000 тонна), инвестициялық құны 2,5 млрд. теңге, 25 жаңа жұмыс орны, республикалық бюджеттен 2,0 млрд. теңге;

3. «Бай-Нұр» ЖШС (Қордай ауданы), 1500 басқа арналған сүт тауарлы фермасын ашу жобасы (5800 тонна), инвестициялық құны 3,4 млрд. теңге, 40 жаңа жұмыс орны, республикалық бюджеттен 3,0 млрд. теңге;

4. «Гамбург» ЖШС (Жуалы ауданы), 1200 басқа арналған тауарлы сүт фермасын ашу жобасы (5500 тонна), инвестициялық құны 1,2 млрд. теңге, 50 жаңа жұмыс орны, республикалық бюджеттен 1,1 млрд. теңге;

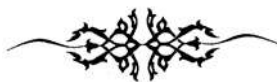
5. «Нұрлыжай» ШҚ (Байзақ ауданы), 400 басқа арналған тауарлы сүт фермасын ашу жобасы (4000-5000 тонна), инвестициялық құны 0,9 млрд. теңге, 30 жаңа жұмыс орны, республикалық бюджеттен 0,7 млрд. теңге.

Қорыта айтқанда, агроөнеркәсіп кешеніне ауқымды реформа жасалуға тиіс. Нақты айтқанда, жаңа технологияларды енгізіп, жерді және басқа ресурстарды ұтымды

пайдаланып, жеңілдіктер мен субсидиялардың тиімділігін арттыру қажет. Мұның бәрі, түптеп келгенде, ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігін арттырады, яғни нақты нәтиже береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан Халқына жолдауы «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам», 1 қыркүйек 2023 жыл.
2. Калиева Н. Аймақтық агроөнеркәсіп кешенін инвестициялау мәселелері (Жамбыл облысы бойынша) [Мәтін] : - Тараз : [б. и.], 2015. - 107 б. -)
3. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. [Электрондық ресурс] - URL: <http://ush.zhetisu.gov.kz/programs/cat-4/19/>
4. Ауыл шаруашылығы бойынша статистика. [Электрондық ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/5> (қаралған күні: 20.07.2021)
5. «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ - ның 2020-2029 жылдарға арналған Даму стратегиясы. [Электрондық ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000033> (қаралған күні: 20.06.2021)
6. <https://stat.gov.kz/region/zhambyl/dynamic-tables/5263>

УДК 330.3

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Амирова Г.К., доктор по профилю, и. о. ассоциированного профессора (доцент), НАО Таразский региональный университет им. М. Х. Дулати, Республика Казахстан, г. Тараз

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасы өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері қарастырылады. Қазіргі уақытта аймақтың әлеуметтік–экономикалық даму деңгейіне оң әсер ететін факторларға көп көңіл бөлінеді, сондықтан бұл тақырып өзекті болып табылады.

Кілт сөздер: өңір, әлеуметтік-экономикалық даму, сала, инвестициялар, инфрақұрылым, ресурстарды үнемдейтін технологиялар.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности социально-экономического развития регионов Республики Казахстан. Данная тема является актуальной, так как в настоящее время большое внимание уделяется факторам, положительно влияющим на уровень социально–экономического развития региона.

Ключевые слова: регион, социально-экономическое развитие, отрасль, инвестиции, инфраструктура, ресурсосберегающие технологии.

Annotation. The article examines the peculiarities of the socio-economic development of the regions of the Republic of Kazakhstan. This topic is relevant, as much attention is currently being paid to factors that positively affect the level of socio–economic development of the region.

Keywords: region, socio-economic development, industry, investments, infrastructure, resource-saving technologies.

Различия в уровнях социально-экономического развития регионов Казахстана являются объективными, они свойственны любой стране мира. Однако при переходе к рынку эти различия еще более усилились из-за глубоких диспропорций в территориальной организации хозяйства, а также разрыва сложившихся хозяйственных связей. Несовершенство механизма управления с учетом стартовых возможностей и

степени подготовленности к нему отдельных групп регионов существенно замедлило реформирование экономики республики в целом.

Социально-экономическое развитие каждого из регионов, народного хозяйства республики, повышение эффективности использования всех видов ресурсов зависят от планово-расчетного обоснования текущего функционирования, перспективного развития и стратегического целевого ориентирования региональной экономики на достижение необходимых результатов, от выполнения социально-экономических программ, определяющих не только повышение темпов экономического роста, выход национальной и региональных экономик из депрессивного состояния, но и увеличение объемов потребления социальных и материальных благ, рост трудовой занятости населения. [2]

Стоит отметить, что фактором называется некоторая причина, определяющая характер процесса. Факторы указывают на востребованные свойства и ценности в регионе. Знание этих свойств поможет решить следующие проблемы:

- где разместить производство;
- движение товаров;
- реализация инвестиционных процессов и др.

Анализируя уровень регионального развития, необходимо учитывать факторы, указывающие на перспективные и конкурентоспособные отрасли в регионе. Факторы можно разделить на две группы:

- отраслевой;
- региональный.

В последнее время большое внимание уделяется тем факторам, которые непосредственно влияют на социально-экономическое развитие. Один фактор не может оказать серьезного влияния на социально-экономическое развитие, здесь нужна совокупность многих факторов. Стоит следует также учитывать, что с течением времени факторы могут меняться.

Социально-экономическое развитие региона представляет собой изменения, происходящие в производстве, происходит расширение воспроизводства, повышается уровень образования, снижается уровень безработицы, расширяется кругозор науки, увеличивается число производств и т.д.

Социально-экономическое развитие в каждом из регионов Республики Казахстан в период экономического кризиса со значительными изменениями внутренней и внешней среды, инфляции и экономического роста требует использования системы планирования республики на национальном и региональном уровне для непрерывной интеграции, долгосрочное и стратегическое планирование экономики, региональных и рыночных операций физических и юридических лиц - хозяйствующих субъектов.

Анализ регионального развития в экономически развитых странах показывает, что рост городов является важной предпосылкой социально-экономического роста в Казахстане. Таким образом, уровень урбанизации Казахстана находится в первой тройке стран по индексу человеческого развития и составляет 80%, когда в странах ОЭСР этот показатель в среднем составлял 77%.

Был выявлен тот факт, что в последнее время привлекательность региона стала играть немаловажную роль в развитии всего региона. При высокой привлекательности в регион начинают поступать инвестиции, и лучше всего для региона если это будут иностранные инвестиции, которые своими вложениями повысят уровень региона. При инвестировании в регион повышается уровень ключевых показателей, таких как:

- увеличение ВРП;
- снижение уровня безработицы;
- повышение доходов региона и др.

Хотя текущая ситуация в Казахстане в последнее время увеличила приток иностранных инвестиций, проблема привлечения инвестиций по-прежнему остается одной из ключевых.

Выявлены три основных фактора, которые чаще всего оказывают прямое влияние на социально–экономическое развитие региона [3]:

- первый фактор – это рыночный фактор. Стоит отметить, что либерализация внешней торговли Казахстана играет важную роль;
- второй фактор – фактор конкуренции;
- третий фактор – фактор производства. Этот фактор предполагает множество изменений. Например, замена массового производства мелкосерийным, замена вертикальной организации труда на горизонтальную; низкая индивидуальная ответственность – индивидуальное участие в производственном процессе.

В каждом отдельном регионе есть свои собственные факторы, которые более важны, например, отраслевые факторы. Также стоит отметить, что есть два типа отрасли:

- специализированная;
- базовая.

Две этих отрасли напрямую влияют на развитие любого региона. Существующие энергетические и природные факторы в последнее время в силу своего развития и всеобщего признания начали играть не последнюю роль в социальном, а также экономическом развитии региона. Стоит отметить, что региональное развитие Казахстана может зависеть от множественных факторов, так, например, уровень социально–экономического развития может быть выше в регионах, имеющих топливные и энергетические ресурсы. Важнейшими условиями и факторами при которых происходит положительное развитие региона являются такие ресурсы, как:

- особенности региона;
- минеральное сырье;
- водные ресурсы;

Не стоит забывать, что для их развития необходимы следующие факторы:

- доступ к комфортным местам расположения производства;
- источники необходимых ресурсов производства;

Производственные мощности с вредными выбросами соответствуют климату региона. Также в процессе защиты окружающей среды необходимо учитывать рекреационный ресурс, который представляет собой восстановление сил. Важную роль так же берет на себя процесс экологической безопасности при использовании природных ресурсов, необходимо рационально использовать все природные ресурсы, имеющиеся в регионе, с учетом рыночных условий. Социально–экономическому развитию региона способствует имеющийся в регионе потенциал природных ресурсов. [4]

Также невозможно не заметить влияние экономико–географического фактора. Данный фактор во многом оказывает влияние на такие отрасли как:

- инфраструктура;
- рынки сбыта;
- источники сырья и др.

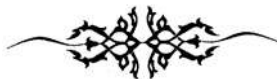
Этот фактор во многом определяет уровень и процесс социально–экономического развития региона. Информационная индустрия также активно развивается в последнее время, так как информационный фактор стал важным в развитии региона.

Так же стоит отметить, что развитию новых и современных видов экономической деятельности способствует демографический фактор. Демографический фактор регулирует трудовые ресурсы, которые также влияют на развитие региона.

Было выявлено, что автоматизация, инновации и компьютеризация положительно сказываются на повышении социально – экономического развития регионов из-за их усиленного развития. В настоящее время наиболее востребованными выступают ресурсосберегающие технологии.

Список использованной литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» [электронный ресурс] [www. akorda.kz](http://www.akorda.kz)
2. Турмаганбетова, А. К. Возможности стратегического развития регионов в Республике Казахстан // Экономическая наука и практика: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Чита, апрель 2016 г.). — Чита: Издательство Молодой ученый, 2016.
3. Гизатуллин Х.Н., Гарипов Ф.Н., Гарипова З.Ф. Проблемы управления структурными преобразованиями региональной экономики // Экономика региона. 2018. Том 14. Вып. 1. С. 43–52
4. Миронов В.В., Коновалова Л.Д. О взаимосвязи структурных изменений и экономического роста в мировой экономике и России // Вопросы экономики. 2019. № 1. С. 54–78.

УДК 332.1

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE STATE AND SOCIETY: CONCEPT AND APPROACHES

Zhantayeva Ardak Myktybekovna. Senior Lecturer at Taraz State University named after Mukhammed Khaidar Dulati. Republic of Kazakhstan, c.Taraz

Аннотация. Мақалада "тұрақты даму" ұғымының пайда болуының алғышарттарын зерттеуге бағытталған, өйткені қазіргі уақытта әлемнің барлық елдері экономикалық өсумен емес, қоршаған ортаны сақтау мен қорғаумен айналысады. Соңғы жылдары жаһандық ауқымдағы климаттық өзгерістердің жағымсыз әсерлері қоршаған ортаның нашарлауына, ормандар мен жерлердің деградациясына, жануарлар әлемінің жекелеген өкілдерінің де, олардың бүкіл түрлерінің де жойылуына әкеліп соқтырады. Бұл адамның қоршаған ортаға немқұрайлы қарауын көрсетеді, бұл Жаһандық экологиялық апатқа және адамзаттың өмір сүру сапасы мен ұзақтығына қатты әсер етуі мүмкін қайтымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Осыған байланысты ақылға қонымды адам өз түрлерінің табиғи ортаға қатынасын өзгерту туралы уақтылы ойлануы керек. Бұл уақыт келе, адамзат жойылып бара жатқан планетада өмір сүруге мәжбүр болады.

Кілт сөздер: тұрақты даму, Қоршаған орта, климат, климаттық өзгерістер, экология, экономикалық өсу, әлемдік қоғамдастық, "Жасыл" экономика, "жасыл" технологиялар, халықаралық ұйымдар, қаржы институттары, кедейлікті еңсеру.

Аннотация. статья направлена на изучение предпосылок возникновения понятия «устойчивое развитие», так как в настоящее время все страны мира озабочены не столько экономическим ростом, сколько сохранением и защитой окружающей среды. В последние годы не вооруженным глазом видны негативные последствия климатических изменений в глобальном масштабе, ведущих к ухудшению состояния окружающей среды, деградации лесов и земель, вымиранию как отдельных представителей животного мира, так и целых их видов. Это говорит о безразличном отношении человека к окружающей среде, которое может привести к глобальной экологической катастрофе и необратимым последствиям, которые могут сильно повлиять на качество и продолжительность жизни человечества. В связи с этим человек разумный должен своевременно задуматься об изменении отношения себе подобных к природной среде. И это время наступило еще вчера. В противном случае человечество будет вынуждено выживать на угасающей планете.

Ключевые слова: устойчивое развитие, окружающая среда, климат, климатические изменения, экология, экономический рост, мировое сообщество, «зеленая» экономика, «зеленые» технологии, международные организации, финансовые институты, преодоление бедности.

Annotation. This article aims to research the prerequisites for the emergence of the concept of "sustainable development," as in recent times, all countries in the world are more concerned with the preservation and protection of the environment than with economic growth. In recent years, the negative consequences of global climate change leading to environmental degradation, deforestation, land degradation, and the extinction of both individual animal species and entire species have become visible to the naked eye on a global scale. This highlights humanity's indifferent attitude towards the environment, which could lead to a global environmental catastrophe and irreversible consequences that could significantly impact the quality and duration of human life. Therefore, it is high time for rational human beings to rethink their relationship with the natural environment, and this time arrived yesterday. Otherwise, humanity will be forced to survive on a fading planet.

Keywords: sustainable development, environment, climate, climate change, ecology, economic growth, global community, green economy, green technologies, international organizations, financial institutions, poverty alleviation.

The strategy for sustainable economic development in the Republic of Kazakhstan, in the context of expanding Eurasian economic integration, serves as the foundation for the development and implementation of the key directions of the country's macroeconomic policy. Previously developed National Programs such as "Kazakhstan-2030" and "Kazakhstan-2050," along with other long-term state programs, laid the groundwork for further sustainable and innovative development as well as the deepening of regional integration within the framework of the EAEU.

The theoretical basis and justification for the strategic priorities of sustainable economic development in Kazakhstan in the context of the regional integration of the EAEU countries and globalization of markets is the systematic assessment of the strengthening of integration interactions among all economic entities (from government agencies to manufacturers). In order to enhance the effectiveness of this interaction, the modern globalized and regionalized market system places particular importance on the development of optimal trajectories for the sustainable development of the national economies of countries that belong to the same regional group.

The implementation of Kazakhstan's long-term development strategies requires institutional influence from all bodies of government and the utilization of intellectual and resource potential. However, there are certain gaps in the implementation of these socio-economic reforms. There are still many unresolved issues regarding the implementation of various programs, both in theoretical, methodological, and practical terms. In this aspect, it's necessary to provide a structural analysis of the potential and opportunities for the further implementation of the sustainable development strategy in the context of globalization and market regionalization, which indicates the relevance of the chosen research topic.

Since the inception and formation of economic thought, society, through its progressive representatives, has been constantly concerned with issues of sustainable development of the national economy. Various theories of societal development and statehood emerged one after another, sometimes holding polar opinions on the selection of necessary tools and methods to achieve economic balance, even encompassing utopian ideas and doctrines. However, the common goal that united all economic schools and movements was to achieve stable development of the state and society.

In recent history, the initiative and role in the development and use of mechanisms for stable and balanced human development on a global scale have fallen to international organizations.

Thus, in the late 80s of the last century, the United Nations Commission on Environment and Development, following an assessment of the economic conditions in various countries

around the world, prepared a report entitled "Our Common Future." This report carried the central theme of sustainable development, emphasizing the interconnection between generations.

The key principle that formed the basis of the report was the idea of the responsibility of both the state and society in ensuring the ability to meet the needs of not only the present but also future generations. This principle became the fundamental formulation of sustainable development. Additionally, an important condition for ensuring sustainable development has become the awareness by the global community of the need to create a balance between solving socio-economic problems and preserving the environment.

In 1992, at the United Nations Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro, the Concept of Sustainable Development itself was adopted. Nowadays, this concept is often perceived as a " worldwide model of the future of civilization." The issues of sustainable development for states and societies have become even more relevant, and they continue to be actively discussed by the heads of the world's leading countries to this day.

At the same time, some domestic and foreign economists believe that the starting point in the formation of this theory was V. Vernadsky's concept of the "noosphere," in which he considered it as the synthesis of the creative forces of society and natural resources. In the first half of the 20th century, this renowned economist managed to predict the fundamental issue of contemporary world development—the necessity of changing the very way human society currently exists in a haphazard manner: "The historical process is changing radically before our eyes. For the first time in the history of mankind, the interests of the masses – each and everyone - and the free life of the individual determine the life of humanity, serving as a measure of its ideas of justice. Humanity, taken as a whole, becomes a powerful geological force. And before him, before his thought and labor, there arises the question of restructuring the biosphere in the interests of free-thinking humanity as a single whole. This new state of the biosphere, which we are approaching without noticing it, is the "noosphere". The diagram of sustainable development according to V.I. Vernadsky is shown in Fig. 1 below.

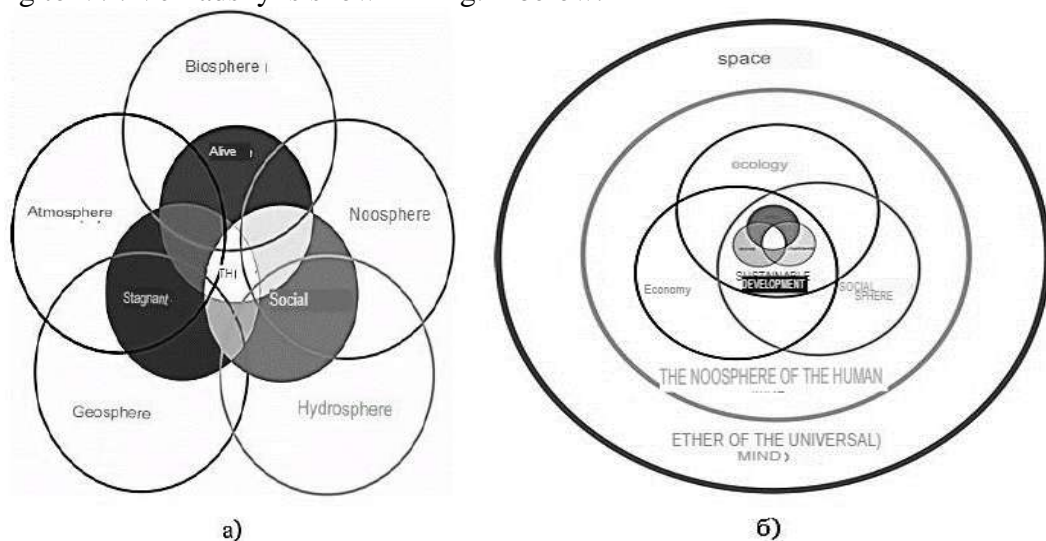

Fig.1 Diagrams of Sustainable Development and Spheres of V.I. Vernadsky's Scientific Worldview.

V. Vernadsky, in his works, laid down the conceptual principles of sustainable development, which can be stated as follows:

- sustainable development implies the interconnection of the ecological, economic and social components of humanity;

- a system formed on the basis of such interconnection possesses "internal" intelligence and the potential for self-development;

- sustainable development entails consolidating the results obtained at each stage through special measures to prevent or minimize the risks of transition to a crisis situation.

The importance of adopting the Concept of Sustainable Development is caused by the risks of environmental deterioration on a global scale due to the use of products of scientific and technological progress and the rapid population growth in developing countries. Undoubtedly, these factors have a significantly negative impact on the balance between nature, humanity, and society.

Considering the circumstances mentioned above, in the preparation of the Concept of Sustainable Development, the developers envisioned the interconnectedness of its three components: economic, ecological, and social.

The economic component of the mentioned concept presupposes a state of total product or income that is achieved through the optimal use of capital and limited resources, with a focus on environmentally friendly and resource-efficient technologies at all stages of production, including raw material extraction and processing, as well as waste treatment and disposal.

The ecological component aims to ensure the unity of physical and biological natural systems and the global sustainability of the entire biosphere. Special attention should be given to methods of production and consumption that allow the natural environment to maintain its self-regenerative capabilities.

The social component aims to preserve the stability of social and cultural systems and reduce the number of destructive conflicts, both among individuals and between countries.

From this, it follows that sustainable development is economic growth accompanied by the resolution of society's social problems, including the improvement of the standard and quality of life for the population, all while ensuring that the state of the environment does not degrade.

The presence of such a close interconnection between the above-mentioned components of sustainable development has become a priority today, when visible negative changes in the state of the environment in most parts of our planet dictate the need for careful use of limited natural resources and the transition to a "green" economy.

Taking into account the need to transition to the principles of a "green" economy and to lay the groundwork for building a peaceful and just global community in the 21st century, an international declaration titled the "Earth Charter" was developed. It was adopted at the UNESCO headquarters in Paris in March 2000. The purpose of this document was to call for environmental stewardship, respect for universal human rights and cultural diversity, the observance of economic justice, and democracy. The declaration is built upon four fundamental principles: community concern for planet Earth; ecological integrity, social and economic justice, and democracy, non-violence, and peace.

The new understanding of the components of economic growth served as the basis for the development, under the auspices of the UN, of the "Sustainable Development Goals" (SDGs) in 2015, which outlined a global agenda for sustainable development from 2015 to 2030. These goals replaced the Millennium Development Goals (MDGs) that were set for the preceding 15-year period.

As part of achieving the Sustainable Development Goals, it is planned to solve 170 tasks in different areas, grouped into 17 goals, ranging from eradicating extreme poverty and ending hunger to ensuring gender equality and combating climate change.

Thus, the Sustainable Development Goals, developed under the patronage and participation of the United Nations, like the previous Millennium Development Goals, outline the fundamental challenges facing humanity. The sustainable development goals are fairly specific and comprise a broad list of various indicators that need to be achieved.

However, the Agenda for Sustainable Development does not prescribe how the Sustainable Development Goals will be achieved. It does not provide international institutions and organizations with specific powers and responsibilities for solving these issues. In this

regard, a significant part of the financial costs should be carried out only at the national level, despite the fact that the Sustainable Development Goals are a global initiative.

At the same time, all countries of the world community take part in discussing existing common problems, developing measures to solve them, and some developed countries even act as donors to international financial institutions that are involved in financing governments facing these challenges.

One such international institution that provides financing for initiatives aimed at achieving the Sustainable Development Goals established under the auspices of the United Nations is the World Bank. Through projects supported by this international organization in financial terms, various countries work to address issues such as poverty alleviation, infrastructure development, access to water and energy resources, and more.

There are also more specific organizations, such as the Global Environment Facility, whose activities are focused on financing projects only to solve environmental problems.

Additionally, the Green Climate Fund, established under the initiative of governments from 124 countries and operating under the United Nations, is dedicated to financing various activities, including the development of renewable energy sources such as solar and wind energy, small-scale hydropower, and biogas. Its functions also encompass supporting adaptation to climate change and reducing greenhouse gas emissions in developing countries. As for the European Bank for Reconstruction and Development, the Asian Development Bank, the African Development Bank and other similar financial institutions, they finance projects to solve infrastructure, energy and poverty alleviation problems on a regional scale.

The above demonstrates that majority of international organizations, including those within the UN system, have included a significant environmental component in the guidelines of their activities aimed at sustainable development. That is, balanced development both for international organizations and for the entire civilized world has become a process of fundamental changes in the life of society, in which methods of using natural resources, areas of attracting investment, areas of scientific and technical research and scientific thought, the development of personal characteristics and institutional changes are interconnected with each other to ensure the quality of life of the population.

In order to achieve the Sustainable Development Goals, the global community has developed and tested various methods and approaches since their formulation to address the challenges of individual countries and regions. These measures, which are adopted by governments, include:

1. Targeted transfer of part of the financial resources from developed regions to low-income regions with the transfer of the necessary experience in environmental conservation and the use of resource-saving technologies through the implementation of relevant international projects.

2. Social mobilization aimed at activating the population and involving society in the decision-making process regarding the mobilization and management of economic and natural resources, poverty alleviation, and the development of local self-governance.

3. Establishment of regional economic and political unions similar to the Eurasian Economic Community (EAEC), with the goal of providing member countries with additional benefits and advantages in terms of economic development.

4. Implementation of activities by international donor organizations aimed at supporting the budgets of developing countries and the development of the social sector. This work is carried out by major financial institutions such as the International Monetary Fund, the World Bank, the Asian Development Bank, the European Bank for Reconstruction and Development, and others.

5. The creation of reserve and guarantee funds by governments to prevent the emergence of crisis situations, facilitate the timely fulfillment of financial obligations, and ensure the safety of citizens' and businesses' funds. Such financial structures can include deposit protection organizations, insurance, and reinsurance funds.

6. The development and promotion of the principles of a "green" economy among the population and economic entities, which contribute to long-term and high-quality economic growth while preserving the environment. For example, government authorities currently incentivize the use of electric vehicles by eliminating import duties on them.

7. The establishment and financial support of international environmental organizations, such as Greenpeace, NABU (Nature and Biodiversity Conservation Union in Germany), the World Wildlife Fund, Robin Wood, and others. Their goal is to protect the environment and water resources, conserve endangered animal and bird species, and increase their populations, thereby preserving biodiversity on planet Earth.

8. The development of sustainable development strategies for regions and territories by countries, allowing them to identify the main directions and approaches to achieve economic balance.

9. Targeted support for poor households and disadvantaged population groups to compensate for the negative consequences of rising energy and utility prices, ultimately strengthening social stability in society.

10. Ensuring food security to continuously provide the population with physical and economic access to food products.

Thus, in the modern stage of global economic development, the concept of sustainable development is viewed through the lens of long-term progress for humanity, accompanied by capital growth and environmental improvement.

Indicators of sustainable development also encompass factors that characterize social stability, democratization of society, population growth, international responsibility, and education.

The system of eco-indicators developed by the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) has gained wide usage and recognition throughout the world. They are classified into the following types:

1. A set of environmental indicators for assessing the effectiveness of environmental protection activities.

2. A set of sectoral indicators to integrate environmental issues into sectoral policies.

3. A set of indicators for incorporating environmental issues into sectoral policies and ensuring the sustainability of natural resource management and utilization.

The OECD indicator system explains the interconnections between the economy and environmental protection, highlighting the economic-environmental and socio-environmental linkages. It represents the "pressure-state-response" (PSR) model. The PSR model operates as follows: human activities exert "pressure" on the environment, leading to changes in the quantity and quality of natural resources (the "state"); society responds to this by altering government policies, public awareness, and behavior (the "response to pressure"). One of the most comprehensive sets of sustainable development indicators was developed by the United Nations Commission on Sustainable Development, whose activities we discussed earlier. The indicators are divided into the following main groups:

- indicators of social aspects of sustainable development;

- indicators of economic aspects of sustainable development;

- indicators of environmental aspects of sustainable development (covering the state of water, land, atmosphere, other natural resources, and waste);

- Indicators of institutional aspects of sustainable development (programming and policy planning, scientific developments, international legal instruments, information support, enhancing the role of key population groups).

N.N. Moiseev emphasized that the transition to the noosphere is impossible without ensuring the co-evolution of society and nature, that "the concept of the noosphere and the co-evolution of man and the biosphere are becoming almost synonymous."

In this regard, it can be concluded that such coevolution signifies a transition to a new type of extended societal reproduction, namely, a nature-resource-conserving mode of reproduction.

This form of extended reproduction includes, as its main components, not only the extended reproduction of traditional goods and services but also a specific societal good – the quality (state) of the environment. At the same time, the extended reproduction of this good should be understood as the ability of the environment, in interaction with humans, to satisfy the needs of existing and future generations of people in fulfilling a number of essential functions, without the realization of which the existence of either an individual or society as a whole would be impossible. Among these functions, the following can be included:

- being a healthy environment for habitation and livelihood;
- serving as the foundation for the settlement and deployment of productive forces;
- acting as a source of natural resources and ecological goods;
- accumulating and transforming pollutants;
- preserving the gene pool and biodiversity of plants and animals;
- stabilizing and preserving climatic conditions at local and global levels.

The process of extended reproduction, as understood in this broad sense, is a regulated and directed process of interaction between nature and society, in which natural and man-made processes, factors, and conditions are inseparably interconnected. Such an understanding of the extended reproduction process is of fundamental importance for economics as a science, particularly for the economics of natural resource management, which, in our opinion, has long been in a deep theoretical crisis and impasse but is finding expression today in a new format called "green" economics.

Some economists propose other systems of indicators, as shown below in Fig. 2. However, many of them have similar directions.

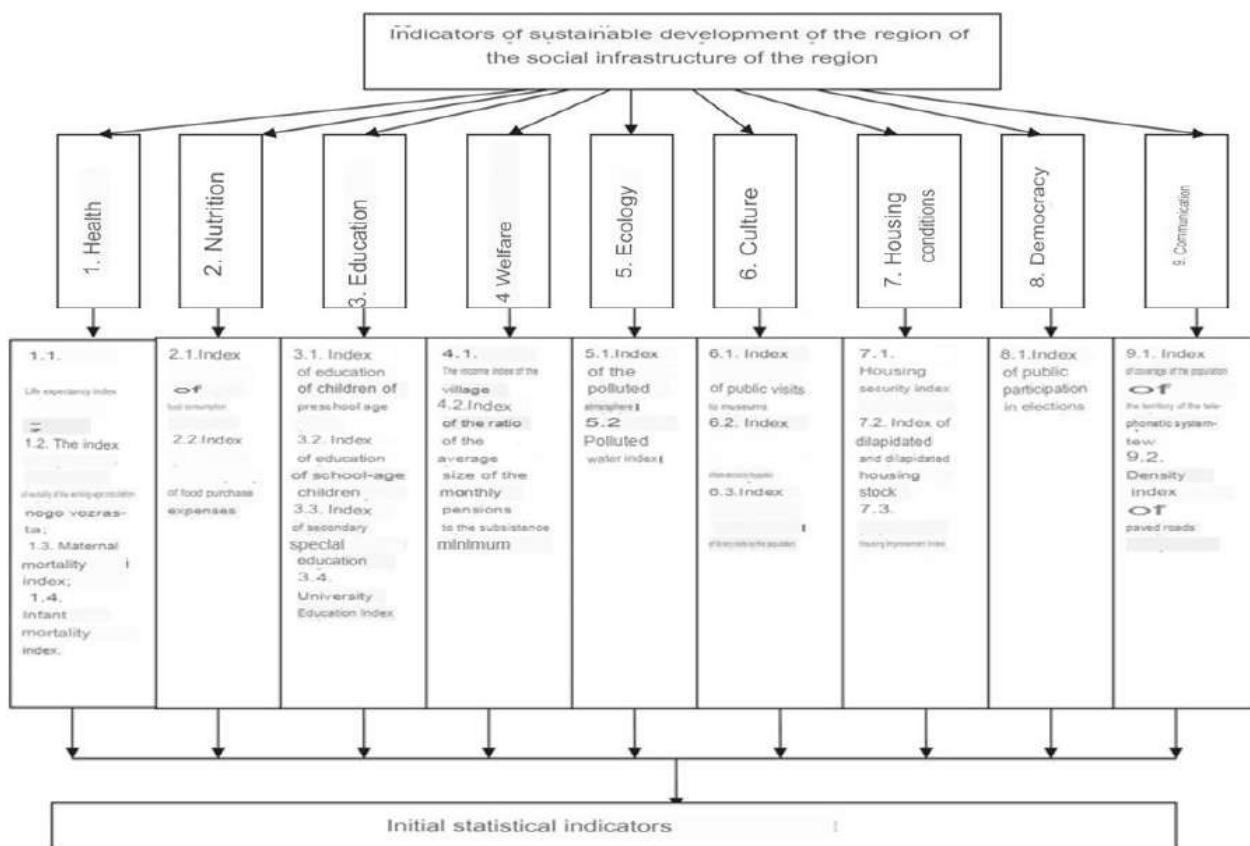

Fig. 2. Sustainable development and its key directions

Monitoring and continually improving the above-mentioned indicators and indexes will require significant efforts from governments. However, such measures will ultimately enable countries to embark on the path of sustainable development and prosperity.

Therefore, sustainable development is the goal of all nations without exception. However, in the modern stage of global economic development, and in light of the depletion of natural resources, the concept of sustainable development is increasingly viewed through the lens of the close interaction between humanity and the environment. Thoughtless and irrational use of natural resources in the process of human life without consideration for the needs of future generations can lead to destructive consequences.

Humanity's awareness of the need to achieve economic growth, considering the preservation and protection of the environment, and maintaining social stability, creates the prerequisites for long-term sustainable development not only for individual nations and societies but for the entire planet Earth. In doing so, future generations, like the current one, will have the opportunity to enjoy comfortable living on our planet without the threat of global climate change.

In this regard, all countries and continents must make efforts to develop and use “green” technologies and carry out development within the framework of a “green” economy. And these requirements are not an initiative of only developed countries but are a mandate of our time!!!

List of References

1. Atkinson, L. How sustainable development can change the world / L. Atkinson. - M.: Binom. Knowledge Laboratory, 2012. - 455 p.
2. Atkisson, A. How sustainable development can change the world / A. Atkisson. - M.: Binom, 2015. - 455 p.
3. Bobylev, S.N. Modernization of the economy and sustainable development / S.N. Bobylev, V.M. Zakharov. - M.: Economics, 2011. - 295 p.
4. Bobylev, S.N. Sustainable development: methodology and measurement techniques: Textbook / S.N. Bobylev. - M.: Economics, 2011. - 358 p.
5. Gulyaev, V.G. Tourism: economics, management, sustainable development: Textbook / V.G. Gulyaev, I.A. Selivanov. - M.: Sov. sport, 2008. - 280 p.
6. Krylov, A.N. Corporate social responsibility: economic models - morality - success - sustainable development / A.N. Krylov. - M.: ICAR, 2013. - 452 p.
7. Internet sources

УДК 378(410)(574) О 63

HIGHER EDUCATION IN THE UNITED KINGDOM AND KAZAKHSTAN AND SOME LEGAL ASPECTS OF ITS STATE REGULATION

Yernaz Oralbayev, Master of Public Administration and Management, Senior Lecturer, International Taraz Innovative Institute named after Sherkhan Murtaza, Republic of Kazakhstan, Taraz.

Abstract: The economic successes of developed countries, as practice shows, are achieved through the development of education and scientific research, the prospective development of which, in turn, is ensured by balanced state support, conditioned by effective legal regulation. This article discusses issues related to higher education in the United Kingdom and Kazakhstan, their state regulation, and legal foundations. The advanced experience of the United Kingdom, a country that is one of the world leaders in higher education due to its approach to teaching, research, and innovation, and a country with some of the most prestigious and oldest educational

institutions in the world, such as Oxford and Cambridge Universities, could prove to be very useful in the process of reforming the higher education system of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: higher education, state, public administration, educational program, legal regulation.

Аннотация: Дамыған елдерде экономикалық жетістіктерге, тәжірибе көрсеткендей, білім беру мен ғылыми зерттеулерді дамыту арқылы қол жеткізіледі, олардың перспективалық дамуы өз кезегінде тиімді құқықтық реттеу негізінде теңгерімді мемлекеттік қолдаумен қамтамасыз етіледі. Бұл мақалада Ұлыбритания мен Қазақстанның жоғары біліміне байланысты мәселелер, оларды мемлекеттік реттеу және құқықтық негіздер қарастырылады. Ұлыбританияның, яғни жоғары білім беру саласындағы әлемдік көшбасшылардың бірі болып табылатын елдің оқытуға, зерттеулер мен инновацияларға деген көзқарасының арқасында қол жеткізген озық тәжірибесін қолдану және Оксфорд пен Кембридж университеттері сияқты әлемдегі ең беделді және тарихи бай ең көне оқу орындары бар мемлекет екендігін ескеру Қазақстан Республикасының Жоғары білім беру жүйесін реформалау процесінде өте пайдалы болуы мүмкін.

Кілт сөздер: жоғары білім, мемлекет, мемлекеттік басқару, білім беру саласындағы бағдарлама, құқықтық реттеу.

Аннотация: Экономические успехи развитых стран, как показывает практика, достигаются за счет развития образования и научных исследований, перспективное развитие которых, в свою очередь, обеспечивается сбалансированной государственной поддержкой, обусловленной эффективным правовым регулированием. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с высшим образованием Великобритании и Казахстана, их государственное регулирование и правовые основы. Передовой опыт Великобритании, страны, являющейся одной из мировых лидеров в сфере высшего образования благодаря своему подходу к обучению, исследованиям и инновациям, и страны с наиболее престижными и старейшими учебными заведениями мира, как Оксфордский и Кембриджский университеты, может оказаться весьма полезен в процессе реформирования системы высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: высшее образование, государство, государственное управление, программа в сфере образования, правовое регулирование.

After completing secondary education, when choosing an institution of higher education, it is often difficult for applicants and their parents to understand which education system - Western or national - provides better opportunities for high-quality education and is best suited to their needs and goals. There are several different education systems around the world, each with its unique characteristics, advantages, and disadvantages. Higher education is the level of education that follows secondary education. It is offered by universities and other institutions of higher education. It is necessary for the creation of the latest production, information, and social technologies that determine the level of socio-economic development of a state and the potential of its defense capability. Therefore, the legal regulation of education by the state is the basis for affordable and professional education acquisition. The main part. Higher or higher professional education is the level of professional education. It meets the sets of systematic knowledge and practical skills that make it possible to solve problems at the level of a given profession profile [1].

Comparing the state of education in foreign countries to one example of the most developed may be quite reasonable because it is more inherent in leading trends that characterize positive aspects of the educational system. To understand how the system of higher education in Great Britain developed, it should be realized what the foundation from which the system took off is. The first universities were founded in the Middle Ages as educational institutions that rather fast started to develop several features that are visible in modern institutions of higher education. These included some general overall governing bodies and an association of scholars who taught related subject courses in faculties. This was also introduced in universities in the form of independent institutions in which, to a large extent, the leadership was substantially

subject to limited external influence. Most senior academics, in effect, had the freedom to follow their intellectual agenda. Autonomy, on the other hand, was never a stand-alone or uncapped situation in practice. The standard example now—the autonomy of the institution versus control by some outside body in a college or university—is very much visible today. But this continuous battle between autonomy and control from outside is nothing new to universities. It has been evident in universities since time immemorial.

The nature of the higher education they hold is still affecting the structure and self-governing arrangements of many institutions of higher education because Cambridge and Oxford have given a major decline to general higher education in England for more than 600 years. Finally, with the first universities emerging in England in the 19th century, new approaches to higher education started developing, which opened ways for access to universities for the new type of students drawn from a much wider spectrum of society. Its strong emphasis on local needs meant that, like many other new educational institutions in major English provincial towns of the time, this one also served mainly the needs of industrialists and other entrepreneurs who had been instrumental in founding the institution. The focus lay on practical matters that dealt with technical, vocational, and specialized issues. These underlying differences frame the differences of opinion that still provide for an enduring and important matter between liberal and professional views of higher education. This, however, was to give the impetus to the full exploration of the shape of learning in higher education and its development that, up to today, learning in the UK is valued at the highest level. The medieval concept of the university—that it is primarily an institution for teaching—held sway through the 19th century, an idea reflected by Newman, whose thoughts on teaching "dominated England until the 1970s" and continue to hold great sway. Despite this, the late 19th and early 20th centuries saw a significant development in research activity. This kind of set the stage for the ongoing debate, which today is seen from both sides of either being a liberal arts or vocational education. It was accompanied by the development of research activity promotion in the early 20th century.

In total, the University state funding changed considerably in the first quarter of the 20th century and rose to the level by the time of the Second World War when the state became the leading source of funding for universities and colleges. It was in this way that the intervention in the higher education system was an idea firmly rooted, just like in other areas of public life until the end of World War II. Higher education was felt to be more in demand after the war, and one of the most urgent demands was toward higher learning in science and technology. Increasingly, universities were converted into universities and technical colleges with a bias in vocational and technology skills. Broadly, the period after the war has seen a great expansion in research activity in the provision of postgraduate courses in universities, again largely government-funded. In general, the development of higher education has been based on government management. Many of the issues that have been raised concerning the efficiency, effectiveness, relevance to needs, and relevancy in the UK's higher education are raised for other public sectors. This has led to the emergence of the so-called new public management in response to the wide view of the 1970s and 1980s. That view was that the public sector was inefficient, among other attributes.

Several scholars have tried to assess new public management's growth and development. Some authors went on to note that the principles espoused in new public management had been embraced by higher education leaders and that the model had thus acquired the status of being endorsed but this was often an implied endorsement and not explicitly done by governing bodies. These have, of course, some could argue, added increasing pressure to the UK HEI system and its governance arrangements over time. These, together with the established characteristics of the historical development of UK higher education, were able to identify the contextual features that still impact the higher education system. The real income received by higher education institutions has been reported to be rising very slightly during the last few years, after decades of decline or stagnation. Shattock offers a useful starting point for the current review of higher education governance. He identifies three main models of higher education governance in

England that he calls the Oxbridge model, the Civic University model, and the Higher Education Corporation model. The relevant and useful models are those of the three of Shattock. In the European tradition, Oxford and Cambridge were found to be self-governing communities of scholars, and from the 16th century, they had corporations with legal powers analogous to the individual. They could conduct business, own property, hire staff, and sue. Such powers belong to the institution itself and remain central to the governance in both Oxford and Cambridge, notwithstanding the recent introduction of an infinitesimally small number of external members in both institutions. That said, the specific impact of new public management on the board is often associated directly with the adoption of governance approaches brought in from the private sector, which is evidence that private sector involvement has a greater impact on education. Bachelor's degrees in England typically last 3 years (except in Scotland, where undergraduate education lasts 4 years), and master's degrees last 1 year.

There are also integrated programs that allow you to get a master's degree in 4 years. As for our state, in Kazakhstan, the sphere of educational services was formed in a relatively short time, and market relations in the sphere of education have long and quite active civilized forms. In the struggle for a student, competitive relations begin to cover more and more the whole sphere of educational services, hence, universities are trying to consolidate a strong place in the educational sector, using marketing tools for this purpose. When the country gained independence, the education system of the Republic of Kazakhstan developed on an outdated methodological basis, and to strengthen progress, the government initiated a reform. Today in Kazakhstan the system of higher education has the following structure: - Bachelor's degree. Basic higher education, after which the student receives a bachelor's degree. - Master's degree. Training is carried out based on a bachelor's degree. The duration of the course is 2 years. The student receives a master's degree. - Doctoral studies - postgraduate education. After completing the course, a doctoral degree is awarded [2].

Competition in the context of globalization plays a significant role in the educational sphere, bringing new challenges and opportunities. Globalization increases access to information and resources, which in turn increases the quality of education and expands its opportunities. However, it also increases competition between educational institutions internationally, as well as between students seeking quality education and high-paying jobs after graduation. The nature of market instruments and the influence of the state on education are manifested in the realization of a certain sustainable function of the process of regulation of educational activity. Market instruments can be considered as a set of functional forms that meet the real needs of the reproductive process and provide certain aspects of competitiveness of educational services.

One of the main priorities of the modern economic development of the country is the sphere of higher education, as it is the quality of higher education that determines the long-term competitiveness of the country in the conditions of globalization. The main role of higher education in the modernization of the state economy is to train qualified specialists, develop scientific research and innovation, as well as to contribute to the cultural and socio-economic development of the country by deepening the reforms of the higher education system and improving its quality, including the creation of a knowledge-based economy. Legal norms of functioning of the education sector in the Republic of Kazakhstan are enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" and the Law of the Republic of Kazakhstan "On Licensing", which created mechanisms for liberalization of education in the Republic of Kazakhstan.

Also, the Concept of Education Development of the Republic of Kazakhstan aims to create a modern, competitive education system, which can adapt to the rapidly changing conditions of the global world and meet the challenges of the time. This is a strategic document that defines the main directions and priorities of the development of the educational system of the country for the medium and long term. It is based on the following principles and objectives: quality of education, integration into the world educational space, innovation and scientific research, support for talented youth, and improvement of educational management. It emphasizes the

importance of updating the content of education focused on the development of critical thinking, creative, and entrepreneurial skills, as well as fostering respect for the national traditions and culture of Kazakhstan. The goal is to prepare competent, socially responsible citizens capable of self-realization and successful integration into the world community [3].

So, for example, in the last few years in the process of implementation of the State Program of Education and Science Development 2020-2025, the goals have highlighted the increase of global competitiveness of Kazakhstani education and science, education and training of personality based on universal values, increasing the contribution of science in the socio-economic development of the country. If we consider this Program, we can notice that the state directed it more on the part of ensuring the high status of the teacher, modernization, pre-education, reducing the gap in the quality of urban-rural education, modernization of scientific infrastructure, improving the performance of scientific developments, etc. That is, such a focus on a certain range of services should have given an impetus to development in the European format of education [4].

The state program envisaged a gradual strengthening of the requirements for entering pedagogical specialties and strengthening the retraining and requalification of teachers. It also provided for 100% renewal of the programs of universities and colleges, as well as their profiling. In general, it can be noted that in Kazakhstan the state sets priorities in the field of education through the state base of education grants. The goals of economic development of Kazakhstan for the near future dictate the need to increase the number of students in the most popular technical specialties in the most important social areas such as pedagogy, education, and science. Conclusion. Effective legal regulation of state support for education provides and increases the availability and quality of education, protects the rights and interests of all participants of the educational process, as well as stimulates development and innovation in the educational environment. Therefore, the use of centuries-old experience of education development in England and the experience of providing state support in this country can be useful for Kazakhstan in the process of reforming the education system and building an innovative economy. After all, "both power and wealth, as E. Toffler put it, have become strikingly dependent on knowledge", [5].

List of References:

1. Higher Education // Great Soviet Encyclopedia: [in 30 volumes] / chief editor A.M. Prokhorov. – 3rd edition. – Moscow: Soviet Encyclopedia, 1969-1978.
2. "Higher Education in Kazakhstan 2020", 2020-01-17 – <https://www.nur.kz/1836616-vyssee-obrazovanie-v-kazahstane-2020.html>
3. Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan – The Concept for the Development of Higher Education and Science for 2023-2029 in the Republic of Kazakhstan – <https://enic-kazakhstan.edu.kz/files/1679046163/1-sayasat-nurbek---konceptciya-mnvo.pdf>.
4. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan – On the implementation (2016-2019) and the project (2020-2025) of the state program for the development of education and science – http://www.kaznpu.kz/docs/novosti/1_20.pdf.
5. Toffler, A. PowerShift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century: Translated from English / Moscow: AST Publishing House, 2004. Pp. 38–39 – http://yanko.lib.ru/books/cultur/toffler-power_shift-ru-l.pdf

ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢІНДЕГІ АЙМАҚТАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУ ТУРАЛЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

**Шалдарбекова Қарлығаш, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
экономика магистрі, аға оқытушы, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аннотация: Зерттеуде аймақтағы кәсіпкерлік жағдайы, оны дамыту жолдары мен негізгі проблемаларын шешу жолдары, экономика дамуының қазіргі кезеңіндегі Жамбыл облысындағы кәсіпкерлікті дамыту ерекшеліктері қарастырылады.

Кілт сөздер: Кәсіпкерлік, шағын орта бизнес, инновация, ЖІӨ, инвестиция, құқықтық қорғау.

Аннотация: В исследовании рассматривается состояние предпринимательства в регионе, пути его развития и пути решения основных проблем, особенности развития предпринимательства в Жамбылской области на современном этапе экономического развития.

Ключевые слова: Предпринимательство, малый и средний бизнес, инновации, ВВП, инвестиции, правовая защита.

Annotation: The study examines the state of entrepreneurship in the region, ways of its development and ways to solve the main problems, features of the development of entrepreneurship in the Zhambyl region at the present stage of economic development.

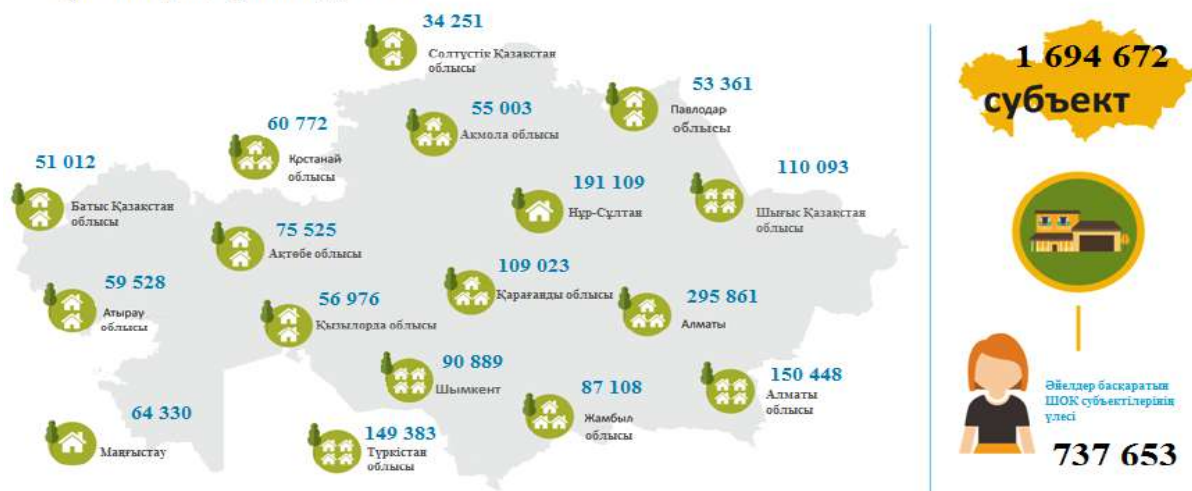
Keywords: Entrepreneurship, small and medium-sized businesses, innovation, GDP, investment, legal protection.

Инновация заманауи экономикада шешуші рөл атқарады, ол компанияларға бәсекеге қабілетті болуға, жаңа нарықтарды дамытуға, пайданы арттыруға және қоғамның өмір сүру сапасын жақсартуға көмектеседі. Қазақстанда инновациялық қызмет белсенді дамып келеді, ол елдегі кәсіпкерліктің басты қозғаушы факторларының біріне айналуда.

Қазақстан Үкіметінің негізгі міндеттерінің бірі елдегі инновациялық белсенділікті дамыту үшін жағдай жасау болып табылады. Ол үшін инновацияларды ынталандыруға және инновациялық жобаларды қолдауға бағытталған бірқатар іс-шаралар қабылданды.

Қазіргі заманғы қазақстандық бизнес заңды тұлға құрмай шағын кәсіпкерлік субъектілері базасында орналасқан 455 мың жеке кәсіпкер және 169 мың шаруа қожалығы бар пирамидалармен сипатталады. Екінші деңгей-120 мың заңды тұлға-шағын кәсіпорындар, үшінші деңгей-11 мың орта кәсіпорындар, 2 мың ірі кәсіпорындар.

2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) субъектілерінің тіркелгендер саны

Сурет 1. 2022 ж тіркелген шағын орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны.

Шаруа қожалықтарымен қамтамасыз етілетін ауыл шаруашылығы жұмыспен қамтылғандардың ең төмен еңбек өнімділігімен және халықты жұмыспен қамтуда үлкен рөл атқарумен сипатталады.

Жамбыл облысы Қазақстан Республикасының оңтүстік бөлігінде орналасқан аймақ болып табылады.

Аймақ пайдалы қазбаларға бай болып келеді, әсіресе фосфориттердің үлкен қоры Жамбыл облысындағы Қаратау тауларында бар. Сонымен бірге, көмір, алтын, гранит қорлары бар.

Соңғы 5 жылда Жамбыл облысында кәсіпкерліктің тұрақты өсуі байқалады. 2022 жылы өңірдегі кәсіпкерлік субъектілерінің саны 2018 жылмен салыстырғанда 10% - ға өсті. 20 мыңнан 24 мыңға дейін. Кәсіпкерлік саласы кеңейді. Облыста экономиканың барлық салаларында, соның ішінде ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп, сауда және қызмет көрсету саласында кәсіпкерлік дамуда.

Қазіргі уақытта шағын және орта бизнес облыстағы кәсіпкерлік субъектілерінің жалпы санының шамамен 40% -ын құрайды. Шағын және орта бизнес облыс экономикасын дамытудың локомотиві болып табылады. Ол жұмыс орындарын ашады, халықты жұмыспен қамтамасыз етеді және облыстың ЖІӨ-ге айтарлықтай үлес қосады.

Бұл өсу келесі факторларға байланысты: аймақтағы инвестициялық ахуалды жақсарту, шағын және орта бизнесті дамыту.

Жамбыл облысының 2020-2022 жылдардағы дамуының негізгі көрсеткіштері келесі кестеде келтірілген.

Кесте 1. Жамбыл облысындағы кәсіпкерлік саласының жалпы көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2020	2021	2022	Өзг.қарқ,% 2022/2020
1. Жалпы аймақтық өнімдегі шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің үлесі, %	18,8	20,9	20,9	111,2
2. Тіркелген шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері, бірлік	76 878	80 019	84 746	110,2

3. Жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері, бірлік	58 692	63262	69 961	119,2
4. Шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандар саны, адам	120 131	119540	127 419	106,1
5. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің өнім шығарылымы, млн. теңге	431 073	479 542	520 445	120,7

Кестеден көрініп тұрғандай, Жамбыл облысында жалпы аймақтық өнімдегі кәсіпкерліктің үлесі есепті жылы 20,9% құрады және ол 2020 жылмен салыстырғанда 11,2% өсті. Аймақта жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 2022 жылы 69961 бірлікті құрады. Аталған кәсіпкерлік субъектілерінде 127419 адам қызмет етеді.

Жамбыл облысындағы аймақтық өнімнің құрылымына келетін болсақ, аймақ өнеркәсіптік аграрлық болып келеді. Өнеркәсіптік өндірістің үлесі соңғы 5 жыл ішінде айтарлықтай өзгермеген. Бұл сала Жамбыл облысындағы үлес салмағы бойынша негізгі сала болып табылады.

Тасымалдау қызметтері саласы аймақ экономикасындағы үлесі бойынша екінші орынға ие және осы қарастырылып отырған мерзім ішінде айтарлықтай өзгеріске ие болған (27,1% және 28,3%). Ауыл шаруашылығы саласының үлесі есепті жылы біршама көтерілген. Ол 2022 жылы 20,6% құрап отыр.

Жамбыл облысының өнім көлемінің құрылымындағы біршама өзгеріске ұшыраған саланың бірі – ол құрылыс саласы. Ол, аймақтағы құрылыс жұмыстарының көлемінің айтарлықтай көлемде жүзеге асырылуымен түсіндіріледі.

Халық тарапынан тауарлар мен қызметтерге сұраныстың артуы, осы жұмыс аясында Жамбыл облысында кәсіпкерлік қызметтің дамуына әлеуметтік зерттеу жүргізілді. Бұл кәсіпкерлік саласының барлық субъектілері үшін ортақ, өзекті проблемалар кешенінің бар екендігі туралы айтуға мүмкіндік береді. Сауалнамада 20 сұрақ қойылып нәтижесі диаграммалар түрінде көрсетілді.

Осыған сәйкес, Жамбыл облысындағы шағын кәсіпкерлікті дамыту жолдарын төмендегі түрде көрсетуге болады.

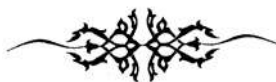
Сурет 2. Аймақтағы шағын кәсіпкерлікті дамыту жолдары

Зерттеу нәтижесінде аймақтағы шағын кәсіпкерлікті дамыту жолдары анықталды. Жамбыл облысында, шағын кәсіпкерлікті дамыту үшін инновациялық жобаларға қолдау көрсету, нормативтік құқықтық негізді жетілдіру, кәсіпкерлерге қатысты әкімшілік кедергілерді жою, кәсіпкерлерге арналған аймақтық бизнес орталықтарды құру сияқты іс шараларды жүзеге асыру қажет.

Сонымен, шағын кәсіпкерлік қазіргі нарықты дамытуда маңызды рөл атқарады. Оның қалыптасуы көптеген компоненттердің арқасында жүреді, олардың негізгісі шағын кәсіпкерлік. Шағын кәсіпорындар нарықты және жалпы экономиканы сауықтыру үшін жақсы жағдайлар жасайды: бәсекелестік туғызады, нарықты тауарлар мен қызметтермен қанықтырады, жаңа жұмыс орындарын ашады, жергілікті шикізат ресурстары жақсы пайдаланылады. Сонымен қатар, шағын бизнес кәсіпорындарында өндірілетін өнімдер мен қызметтердің жеткілікті ауқымы ғана, біріншіден, нарықты бәсекеге қабілетті өнімдермен қанықтыра алады, екіншіден, жаңа жұмыс орындарын құра алады, үшіншіден, орта таптың кез келген өркениетті елінде қоғамның негізін қалыптастыруға кіріседі.

Пайдаланған әдебиеттер.

1. <https://stat.gov.kz/region/255577?lang=ru>
2. https://egov.kz/cms/ru/articles/business_in_kz
3. Киреев Н.Н. Механизм оценки и повышения эффективности развития малого бизнеса в регионе : дис. ... канд. экон. наук / Киреев Н.Н. ; Юго-Западный гос. ун-т. – Курск, 2019. – 183 с.

UDC 332.05

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE REGIONAL INNOVATION SYSTEM

Шалдарбекова Қарлығаш, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, экономика магистрі, аға оқытушы, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация: Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі табиғи және адами ресурстарға, сондай-ақ елдің ғылыми-техникалық әлеуетіне негізделген. Қазіргі таңда өңірдегі экономикалық дамудың тиімді бағыттарының бірі – инновациялық даму. Аймақтың инновациялық дамуы жоғары технологиялық өндірістерді құруды, сондай-ақ аймақтағы ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыруды көздейді.

Кілт сөздер: инновация, аймақтық экономика, бәсекеге қабілеттілік, тиімділік, экономикалық өсу

Аннотация: Конкурентоспособность национальной экономики базируется на природных и человеческих ресурсах, а также научно-технологическом потенциале страны. В настоящее время одним из наиболее эффективных направлений развития экономики региона является инновационное развитие. Инновационное развитие региона предполагает создание наукоемких производств, а также коммерциализацию научных разработок в регионе.

Ключевые слова: инновации, региональная экономика, конкурентоспособность, эффективность, экономический рост

Annotation: The competitiveness of the national economy is based on natural and human resources, as well as the scientific and technological potential of the country. At present, one of the most effective directions for the development of the region's economy is innovative development. The innovative development of the region involves the creation of science-intensive industries, as well as the commercialization of scientific developments in the region.

Keywords: innovations, regional economy, competitiveness, efficiency, economic growth. The effectiveness of the regional innovation system is a key indicator for determining its

success and ability to attract investment, talented specialists and stimulate economic growth. In this article, we will look at how the effectiveness of the regional innovation system is assessed and what measures can be taken to improve it.

One of the main criteria for evaluating the effectiveness of a regional innovation system is the level of investment in research projects, the number of patented inventions, and the volume of production of new products and services. These indicators allow us to assess the quality of innovations that are being developed in the region and their impact on economic growth.

Currently, Kazakhstan pays great attention to the innovative development of the economy at all levels of government, which is not surprising, because the creation and implementation of innovations is a key factor in the efficiency of all sectors of the economy and increasing their competitiveness in the international market. For more than ten years, the issue of diversification of the structure of Kazakhstan's economy and reducing its dependence on natural resources has been on the agenda of Kazakhstan's economic policy. The innovative way of development of the country as a whole, including individual regions, requires the creation of an effective mechanism for the formation and dissemination of innovations, mechanisms for managing innovation activities, which is possible only within the framework of a developed innovation system.

A special place is given to the regional innovation system and its development, since the regional environment determines the competitiveness of the country, its innovative capabilities, the main competitive advantage is the innovative activity of the region in the information economy.

Another important criterion is the level of cooperation between universities, research centers, business structures and government organizations in creating innovative products and services. The close interaction of these structures facilitates the exchange of knowledge, experience and technology, which has a positive impact on the development of innovative activities.

To improve the effectiveness of the regional innovation system, a number of measures must be taken. First of all, it is important to develop innovative infrastructure in the region, create development centers and technology parks that will facilitate the unification of scientific and business structures in order to create innovations.

It is also necessary to develop a system of state support for innovations, including financing research projects, conducting training programs and competitions for the best innovations, as well as simplifying procedures for obtaining patents and licenses.

In general, the effectiveness of the regional innovation system depends on an integrated approach to the development of innovations in the region. Only the interaction of scientific, business and government structures will create conditions for the successful development of innovations and stimulate economic growth in the region.

The following criteria can be used to assess the effectiveness of a regional innovation system:

1. The level of investment in innovation: an assessment of the volume of investments in research and development, development of new products and technologies.

2. The level of scientific research and development: assessment of the quantity and quality of scientific publications, patents and other intellectual assets.

3. The level of commercialization of innovations: assessment of the number and success of the introduction of new technologies and products to the market.

4. The level of cooperation between scientific and business structures: assessment of the level of interaction and cooperation between universities, scientific institutes, enterprises and government agencies.

5. The level of government support for innovation: assessment of the availability of grants, tax incentives, loans and other measures to support innovation.

6. The level of education and qualifications of specialists: assessment of the availability of qualified personnel capable of implementing innovative projects.

7. The level of accessibility of information infrastructure: assessment of the availability of specialized innovation centers, business incubators and other structures that contribute to the development of innovations.

The analysis of these criteria will make it possible to assess the effectiveness of the regional innovation system and identify possible improvements aimed at the development of innovation activities in the region.

The introduction of innovations stimulates the development of all spheres of life, thereby contributing to the improvement of people's quality of life. In order to effectively use market and other innovation opportunities, it is necessary to strengthen the regional innovation system.

Carrying out systematic work to eliminate the vulnerabilities of the innovation system of the region, including conducting marketing research, identifying priority areas for innovative development of the region, organizing promotional events in the field of innovative products, creating mechanisms for monitoring and evaluating innovation activities, equipping investment sites with infrastructure for the development of innovations to ensure wide availability and dissemination of information and communication technologies. Kazakhstan should focus its main efforts on stimulating scientific research and innovation, as well as on the transition to an economy based on modern knowledge [1].

The volume of expenditures on product and procedural innovations in Zhambyl region in 2018 amounted to 12,558.0 million tenge, in 2020 -22,005.3 million tenge.

The volume of innovative products is one of the main indicators that determine innovative development.

Innovative products produced in the regions can be product or process.

Information on the volumes of innovative products produced by enterprises in the Republic of Kazakhstan is presented in the following table.

Table1

Volume of innovative products, million tenge

Regions	2020	2021	2022
1. Akmola region	15 721,9	25 644,6	17 793,0
2. Aktobe region	39 442,0	44 299,9	51 421,7
3. Almaty region	12 624,2	18 351,2	20 443,6
4. Atyrau region	5 768,0	8 819,8	7 536,3
5. West Kazakhstan region	18 122,1	23 398,7	24 713,4
6. Zhambyl region	50 854,7	66 782,3	77 092,5
7. Karaganda region	32 048,0	54 778,0	74 007,0
8. Kostanay region	91 502,6	124 014,9	211 088,3
9. Kyzylorda region	5 505,8	6 401,7	16 425,2
10. Mangystau region	294,9	651,0	7 971,3
11. Pavlodar region	177 881,5	250 032,0	44 503,7
12. North Kazakhstan region	13 804,9	9 396,5	8 652,1
13. Turkestan region	13 140,0	13 375,7	13 797,5
14. East Kazakhstan region	80 472,0	174 068,8	223 618,8
15. Astana	149 277,5	112 146,2	129 468,7
16. Almaty	26 183,3	30 228,4	48 948,4
17. Shymkent	112 091,6	101 678,0	136 084,8
Total	844 734,9	1 064 067,4	1 113 566,5

In the first place in terms of innovative products is the East Kazakhstan region, that is, in 2022 products worth 223618.8 million tenge were produced.

4 main subsystems have been identified for the formation of the NIS (Fig. 1), where the state, through direct or indirect participation, can effectively implement innovation policy :

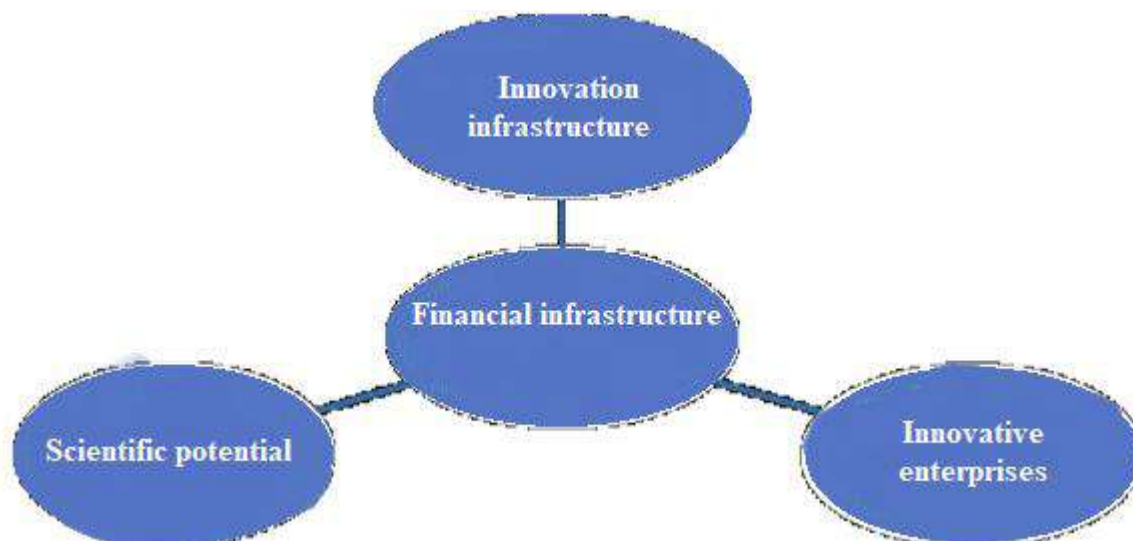

Fig. 1. Elements of the national innovation system of the Republic of Kazakhstan

1. Scientific and technical potential is the foundation of innovative development. The scientific potential includes state scientific organizations, scientific organizations attached to national companies, private research institutes, scientific personnel, research material and technical base.

2. Innovative activity of business is the main driving force of sustainable economic growth. An innovative business environment that includes various categories of individuals and legal entities willing to participate in the management and financing of high-risk, potentially highly profitable projects, as well as invest in promising applied research and development, the commercialization of which can lead to the creation of new competitive products. In particular, private investors and managers of innovative projects, business angels, innovative enterprises financing promising applied scientific developments, as well as venture funds can be attributed to the field of innovative entrepreneurship.

3. Innovation infrastructure is a complex of interconnected production, consulting, educational and information structures ready to provide a base and a set of related services for the organization of innovative productions. Innovative infrastructure is a complex of enterprises, including a material and technical base, trained professional staff and well-established mechanisms of cooperation with scientific and financial institutions.

4. Financial infrastructure — comprehensive financing of scientific, industrial and educational processes in the field of innovation and technological development. This infrastructure is ready to participate in the financing of high-risk innovative projects on the basis of public-private partnership. In addition, the financial infrastructure provides comprehensive financing for promising applied research and development projects, as well as through direct and indirect mechanisms stimulates the development of entrepreneurship in the innovation sector and infrastructure.

As for the innovation infrastructure, there are business centers and associations in Zhambyl region. Innovative entrepreneurship is developed in such industries as chemical industry, metallurgy, construction industry, agro-industrial complex.

The activities of the Fund for Innovative Development and Technological Development are more focused on creating a system of communication between science, industry, society and innovation. They determine its direction from scientific research to production at each stage. A National Innovation System is being created in each country, which gives the first innovations in the innovative development of the economy.

The Government can cooperate with the private sector in creating the economically favorable conditions necessary for innovation infrastructure. The most effective examples of

such cooperation are Japan, Sweden, Turkey and other countries that have achieved great success in their innovation systems over the past thirty years.

Within the framework of the general model of the national-regional innovation system, various features of the national innovation system can be formed:

the role of large and small enterprises in the innovation process, the ratio of fundamental and applied research and development, the sectoral structure of innovation, etc.

The formation of a regional innovation system and the creation of an effective regional technology transfer system within its framework should become an important part of the strategy for managing the development of innovation activities in the region.

REFERENCES

1. Asheim B.T., Isaksen A., Trippel M. Advanced Introduction to Regional Innovation Systems. – UK.: Cheltenham. Edward Elgar Publishing Limited, 2019. - 18 p
2. Golova I.M., Suhovej A.F. Differenciacija strategij innovacionnogo razvitija s uchetom specifiky rossijskih regionov // Jekonomika regiona. T.15. - 2019. – Vyp. 4. – S. 1294-1308.
3. Ajbosynova D.A., Uruzbaeva N.A. Innovacionnaja dejatel'nost' malogo i srednego biznesa v Kazahstane: tekushhee sostojanie i faktory razvitija // Vestnik Universiteta Turan. - 2019. - № 2. - S.208-214.

УДК 330.332

СОВРЕМЕННАЯ РЕГИОНАЛЬНАЯ ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА

Тажибаев С.Д. – д.э.н, профессор
Танатова С.О. старший преподаватель
Курамаев И. - магистрант

**Международный Таразский инновационный институт
имени Шерхана Муртазы.**

Аннотация. В работе раскрыты вопросы современного состояния по привлечению инвестиций в регионы Казахстана. Дан анализ деятельности инвестиционной политики региона которая формируется на основе комплексной программы. Определены факторы, влияющих на укрепление доверия инвесторов и установление с ними долгосрочных партнерских отношений. Автором определены принципы и методы инвестиционной стратегии, проводимой для привлечения инвестиций в южные регионы. Выявлены направления управления инвестиционными процессами региона.

Ключевые слова. Инвестиция, регион, стратегия инвестиции, программа инвестиции, управление.

Аннотация. Жұмыста Қазақстан аймақтарына инвестиция тартудың қазіргі жағдайы мәселелері ашылған. Кешенді бағдарлама негізінде қалыптасқан облыстың инвестициялық саясатының қызметіне талдау жасалды. Инвесторлардың сенімін нығайтуға және олармен ұзақ мерзімді серіктестік орнатуға әсер ететін факторлар анықталды. Автор оңтүстік өңірлерге инвестиция тарту үшін жүргізілетін инвестициялық стратегияның принциптері мен әдістерін анықтайды. Өңірдегі инвестициялық үдерістерді басқарудың бағыттары анықталды.

Түйінді сөздер. Инвестиция, аймақ, инвестициялық стратегия, инвестициялық бағдарлама, менеджмент.

Annotation. The work reveals issues of the current state of attracting investment to the regions of Kazakhstan. An analysis of the activities of the region's investment policy, which is formed on the basis of a comprehensive program, is given. The factors influencing the strengthening of investor confidence and the establishment of long-term partnerships with them have been identified. The author defines the principles and methods of the investment strategy pursued to attract investment to the southern regions. Directions for managing investment processes in the region have been identified.

Keywords. Investments, aimag, investment strategy, investment bagdarlama, management.

Государством принята Концепция инвестиционной политики Республики Казахстан до 2026 года постановлением Правительства РК июля 15 июля 2022 года №482, где указано, что «Создана и функционирует многоуровневая инфраструктура поддержки инвесторов путем открытого и конструктивного диалога, особое внимание уделяется созданию открытых, стабильных и предсказуемых условий для привлечения инвестиционного капитала» [1].

Государственная поддержка инвестиционной деятельности в современных условиях развития экономики выражается в большей степени не в прямом финансировании из бюджета, а в развитии политики для переориентации зарубежного и частного капитала в приоритетные направления развития регионов. На сегодня именно это направление реализации государственной инвестиционной политики должна создавать условия для инвестиционных ресурсов по развитию регионов Казахстана. Таким образом, появляется необходимость в разработке специальной стратегии привлечения инвестиционных ресурсов в регион для финансирования инновационных проектов.

Привлечения инвестиций может включать несколько компонент. Теоретически все они должны прорабатываться одновременно. На практике, конечно, это выполнить трудно. Все возможные методы привлечения инвестиций, в том числе в инновационные проекты, применимы к ситуации в регионе, и что они определяются объективными предпосылками, сложившимися в регионе. В целях повышения эффективности данной работы предложено все используемые методы разделить на три группы: экономические, институциональные формальные и институциональные неформальные (политические). К экономическим можно отнести действия по формированию макроэкономических параметров и преобразованию экономического потенциала региона, к политическим - методы формирования привлекательного инвестиционного имиджа региона (участие в выставках, ярмарках, специальных изданиях, формирование рынка инвестиционных проектов и программ и их информационная поддержка). К институциональным формальным методам относятся действия по созданию в регионе различных условий (законодательство, порядок согласования проектов) и организаций, способствующих привлечению и реализации инвестиций (банков, фондов, консалтинговых фирм). На основе разделения методов на формальные и неформальные и анализа их воздействия на инвестиционный процесс, автором выдвинуто положение о том, что эффективность инвестиционной политики существенно зависит от соответствия формальных и неформальных методов между собой.

Так, что среди формальных методов одно из главных мест по значимости занимают методы, основанные на гарантийных схемах. Для начала необходимо проанализировать, в каком состоянии находятся отдельные составляющие стратегии привлечения инвестиций в регионах.

Анализ показал, что ряд позиций проработан в большей степени, ряд находится в стадии разработки, а ряд является тормозом или «узким местом» для получения конечного результата. Схематично это показано на рис. 1.

Направления привлечения инвестиций в регионы	Степень проработки		
	0%	50%	100%
1. Формирование правовой основы для работы инвесторов в регионе			+
2. Система мер по укреплению доверия инвесторов		+	
3. Осуществление регионального маркетинга		+	
4. Формирование рыночных институтов для инвестиционной деятельности в регионе		+	
5. Разработка экономических экспериментальных решений по привлечению инвестиций			+
Примечание - рисунок составлен автором			

Рисунок 1 - Степень проработки основных направлений стратегии привлечения инвестиций в регион.

Основные блоки по регионам имеет проработку на уровне 50%. На наш взгляд, наиболее важным блоком в общей стратегии привлечения инвестиций, можно выделить, блок формирования правовой основы для работы инвесторов в регионе (разработка и принятие региональных законов, предоставление налоговых льгот для инвесторов, система защиты инвесторов от изменений «правил игры» в государстве.

Как известно нормативно-законодательства база играет основную роль в системе работ с инвесторами, которую регион предлагает. Поэтому, второе место по значимости занимают мероприятия по укреплению доверия инвесторов. Частные инвесторы, как физические, так и юридические лица, очень чувствительны к тому, как и на что будут тратиться их деньги. Поэтому они особенно обращают внимание на менеджерский состав или административную команду, которая получает финансовые ресурсы, а также на существующий порядок в работе реципиента с инвестициями. Если последнему удастся доказать, что у него существует жесткий порядок как в определении направлений финансирования и развития, так и в расходовании средств, есть система контроля и анализа, информация «прозрачна», как принято сейчас говорить, это служит мощным фактором ускорения за-ключения сделок и предоставления кредитов. Для администрации региона важно показать, что существует четкий порядок в осуществлении государственной поддержки инвестиционной деятельности. Это должно выражаться в том, например, что в областном бюджете каждая строка, за исключением текущих расходов, соответствует либо целевой программе, либо целевому фонду, и имеет фиксированную расшифровку. В качестве обеспечения гарантии инвесторам может выступать залоговый фонд социально-предпринимательских корпораций, которые располагают значительным имуществом государственной и частной собственности. Спонтанное, несогласованное вложение средств в отдельные эффективные проекты, не может оказать существенного стимулирования экономики в целом, следовательно, сведет к нулю и эффект отдельных удачных проектов. Поэтому для инвестора важным подтверждением возврата его вложений выступает комплексная программа развития региона. В ней должны быть детально определены: социальные цели, базовые отрасли (производства), опорные (ведущие) предприятия.

В роли такой программы в регионе выступает региональная инвестиционная программа и программа индустриально-инновационного развития [2].

Таким образом, в числе факторов, влияющих на укрепление доверия инвесторов и установление с ними долгосрочных партнерских отношений, можно выделить:

- приверженность местных властей курсу реформ;
- обоснованность экономической стратегии региональной власти;
- наличие залогового фонда области;
- наличие региональной инвестиционной программы;
- наличие контроля за целевым использованием государственных средств и анализ эффективности затрат;
- адекватное соответствие и стабильность структуры исполнительной власти поставленным задачам, ее кадровый потенциал;
- наличие средств в областном бюджете на выполнение мероприятий по государственной поддержке инвестиционной деятельности в области в части формирования благоприятного инвестиционного и инновационного климата. Анализ опыта работы в регионах показал, что даже в таком далеко не исчерпывающем составе, как перечислено выше, меры по укреплению доверия инвесторов реализуются не во всех регионах.

К третьему по значимости блоку стратегии привлечения инвестиций можно отнести блок по формированию институционального потенциала - рыночных институтов, способствующих развитию инвестиционной сферы.

В данном случае институциональный потенциал - это совокупность фи-зических и юридических лиц и общественных объединений, деятельность которых направлена на реализацию различных составляющих инвестиционного процесса, а так же связей между ними, правил взаимодействия, установленных ими и для них государством [3].

К четвертой по значимости группе действий следует отнести действия по региональному инвестиционному маркетингу. Сюда включаются действия по продвижению региона к инвестору: формирование благоприятного инвестиционного имиджа региона, участие в инвестиционных форумах, участие в международных информационных базах данных, участие в публикациях в международных изданиях, в подготовке материалов по инвестиционному представлению области. Выводы сделанные на основе количества регионов, участвующих в презентационных мероприятиях государственного масштаба позволяют считать эту группу действий наиболее популярной и понятной для регионов, и в то же время, наименее профессионально ими выполняемой. Но, хотя этот блок и важен для привлечения инвестора, он не является определяющим.

Пятая группа действий включает различные экспериментальные решения по привлечению инвестиций, которые в дальнейшем распространяются по всем регионам. В качестве таких можно назвать выпуск первого областного займа (например, Кызылординская область).

В частности, в качестве таких экспериментальных решений автором данной работы для администрации южных регионов предложены:

- 1) выделение в работе администрации инвестиционной составляющей и создание специальной структуры;
- 2) формирование рынка инновационных проектов, привлекательных для инвестирования;
- 3) формирование региональной инвестиционной программы;
- 4) формирование региональной инновационной программы;
- 5) проведение областных займов;
- 6) формирование системы гарантий и страхования инвестиций. По нашему мнению государственная политика может положительно влиять на этот процесс путем активизации работы по перечисленным ниже направлениям:
  - восстановление разрушенных производственных связей и налаживание новых.

- информационная поддержка предприятий в части инвестиционных рынков и рынка инноваций.

- разработка региональных целевых программ развития для участия в государственной инвестиционной программе.

- инициирование и поддержание в области процесса разработки про-грамм развития предприятий и организаций.

- инициирование и поддержание процесса разработки комплексных про-грамм развития городов и районов.

- ведение реестров проектов и программ.

Технология формирования рынка инвестиционных проектов включает не только ведение их реестра, но и их продвижение на внешние рыков. Для этого областные администрации используют современные информационные технологии.

В технологию формирования инвестиционных проектов входит и работа с предприятиями. Администрация области работает над созданием экономических условий, позволяющих этим предприятиям осуществлять внутренние затраты на внедрение инноваций: в области организации бизнес-процессов, в технологии производстве продукции, в разработке новых товарных продуктов. В целом же работа с предприятиями заключается в:

- инициировании составления планов их технического развития;

- составлении планов предприятий по привлечению инвестиций и про-движению проектов;

- проведении маркетинговых исследований;

- проведении бизнес-аудита;

- планирование передачи социальных объектов с балансов предприятий;

- реструктуризации предприятий, реорганизации системы управления;

- проведение санации предприятий и т.д..

Все вышесказанное послужило основой для определения принципов и методов инвестиционной стратегии, проводимой для привлечения инвестиций в южные регионы. Управляя инвестиционным процессом, администрация области концентрирует внимание на следующих основных направлениях:

- Во-первых, повышение «качества» инвестиционной помощи (по-лучение льготных кредитов, получение финансовой помощи в форме финансового лизинга, путем инвестиций в уставный капитал и организацию совместных производств).

Во-вторых, улучшение условий инвесторам (определение конечных целей инвесторов, наведение справок, конкурсный отбор).

В-третьих, диверсификация инвестиционной помощи (ориентация на по-лучение инвестиционных, а не коммерческих кредитов, помощь предприятиям в поиске рынков сбыта продукции, партнеров по производству).

В-четвертых, обеспечение доступа к банку инновационных технологий.

Следовательно, от формы привлечения инвестиций в регионы используется конкретный механизм стратегии привлечения, и понимание этой взаимосвязи может существенно облегчить и ускорить инвестиционную деятельность регионов.

Список использованной литературы

1. Постановление Правительство «Об утверждении Канцепции инвестиционной политики РК на 2026 годы» от 15 июля 2022 года №482.

2. Нурланова Н.К. Методические подходы к оценке условий и предпосылок модернизации регионального хозяйства // Экономика: стратегия және практика = Экономика: стратегия и практика.- 2012.- № 1.- С.43-49Зоз Р.А.

3. Сатубалдин С. Инвестиционный потенциал региона: методические аспекты оценки и механизм использования.- Алматы: КИМЭП, 2012,- 188 с

4. Развитие институциональной структуры инновационного инвестирования // Экономика и управление.-2013.-№1/4. спец.вып.(40)-С.109-113

ӘОЖ 338.012

Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін арттыру факторлары

Ғылыми жетекшісі: Уристенбекова Баян –э.ғ.к.,доцент

Магистрант: Кенишбекова Ақерке, М-Қар-23-1

«Экономика және бизнес «факультеті», «Қаржы және есеп кафедрасы»
Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық институты

Аңдатпа. Мақалада кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін әсер ететін арттыру цифрлық және инновациялық факторларына сәйкес топтастырылып қарастырылған және бәсекеге қабілеттілікті арттырудың негізгі факторлары болып цифрлық трансформация электрондық желі институттарын жаңадан енгізу мүмкіндіктері (ақпараттық индустрия, электронды демократия, электронды үкімет) контекстіндегі артықшылықтары маңызды мәселлер қарастырылған.

Аннотация. В статье сгруппированы ним цифровые и инновационные факторы повышения конкурентоспособности предприятия, а также преимущества цифровой трансформации в контексте возможностей нового внедрения электронных сетевых институтов (информационная индустрия, электронная демократия, электронное правительство) как основные факторы повышения конкурентоспособности.

Annotation. The article groups digital and innovative factors for increasing the competitiveness of an enterprise, as well as the advantages of digital transformation in the context of the possibilities for the new introduction of electronic network institutions (information industry, electronic democracy, electronic government) as the main factors for increasing competitiveness.

Кілт сөздер: цифрлық, трансформация, электронды демократия, бәсеке қабілеттілік факторлары.

Ключевые слова: цифровые, трансформация, электронная демократия, факторы конкурентоспособности.

Key words: digital, transformation, electronic democracy, competitiveness factors.

Жаңа экономикалық ортада бәсекеге қабілетті кәсіпорындардың әлемдік нарықтағы күресі геосаяси энтропия жағдайларында жаңа стратегияларды, әдістер мен технологияларды белсенді іздеу арқылы процестер мен құбылыстарды бақылау, бағалау және талдау тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша ұсыныстарды әзірлеу өзекті мәселе. Себебі тұрақсыз жағдайларда, сандық түрлендіруді қосу арқылы бәсекелестікті арттыратын факторларды анықтаудың мәні артады және кәсіпорындардың рентабельділігі және қалыптастыру құралдары тұрақты бәсекелестік артықшылықтарды дамиды. Осыған байланысты мақаланың мақсаты – цифрлық трансформация контекстіндегі кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілікті арттырудың жаңа факторларының негізгісін анықтау болып табылады.

Ғылыми-техникалық прогресстің жоғары деңгейде дамуы және интеллектуалдық, ақпараттық және инновациялардың өсуі еңбек пен өндірістің тұрақты дамуын күшейтеді және әртүрлі нарықтардағы, салалардағы және сегменттердегі бәсекелестік жоғарылайды.

Бәсеке зерттеудегі бастапқы ұғым ретінде бәсекеге қабілеттілік – бұл тәуекел шаруашылық жүргізуші субъектілердің, кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігінің мүдделері және тәуелсіз кездегі әрекеттер, әрбір бизнестің мүмкіндіктері шектеулі тауар айналымының жалпы жағдайына әсері туралы нарықта тұтынушыларға арналған тауарлар ауқымының өндірісі басқаша ынталандырылады.

Ғалымдар бәсекеге қабілеттілікті кәсіпорынның тұтынушылардың сұранысына қажетті өнім шығарып нарықтағы өзінің орнын табу арқылы, басқалармен салыстырғанда позицияларын нығайту деп негіздейді.

Бәсекелестікті ынталандыру және жеке тұлғаның, ұйымның, елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша Джон А. Гобсон «нақты артықшылықты бәсекелестіктегі жаңа нарықтарды табу, жаңа тауарлар мен өнімдерді шығару және тауарлар жасаудың жаңа тәсілдерін ойлап табу қабілетінде» деп есептеді. Егер фирма нарықта сұранысқа ие инновациялық жаңалықтарға ие болса, онда бұл, әрине, бәсекелестік ұйымдардың инновациясының жаңа деңгейін құрғанға дейін оның бәсекелестік артықшылығы болады және жаңашылдықты пайдалану арқылы ресурстар мен процестерді басқаруға ұтымды көзқарас жасайды.

Цифрлық экономика бәсекелестігі жалға алу мүмкіндігі динамикалық, сыйымдылық ретінде көрінеді және кәсіпорынның жүзеге асырудағы прогрессивті қабілеті нарықта табысты кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру тиімді қалыптастыруға негізделген бәсекелестік ортада интеллектуалдық, еңбекті қалыптастыру және пайдалану, технологиялық, ақпараттық және кадрлық әлеует нарықтық энтропия, асимметрия жағдайында формациялар, шиеленіс және тәуекелдер [2]

Кейбір ғалымдар кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін арттырудың негізгі факторлары, ол жаңашылдық, белсенділік, инновациялық әлеует, бір-өнімнің түбегейлі жаңаруы арқылы конъюнктураны түбегейлі арттыруы деп санайды, бірақ қазіргі цифрландыру кезеңіндегі жаңа экономиканың технологиялық бөлігі және құралы жаңашылдықты анықтау контекстіндегі микрофондық қатынастардың технологиялық серпілісін анықтайтыны белгілі. Осыған нарықтық қиындықтарға жауап беру, әзірлеу және енгізуге байланысты цифрландыру экономиканың тиімділігін арттырады, ақпараттық шығындарды азайтады, барлық бизнес-процестер жеделдетіледі, соның ішінде коммуникация ұлттық, реакция кезінде уақытты үнемдеуге әсерін тигізеді.

Ақпараттық инфрақұрылымның қалыптасуы, қызмет етудің тиімділігін арттыруды қамтамасыз етеді, сонымен қатар ақпараттық бизнес-ортаны және информациялық өзара әрекеттесуі барлық эко- субъектілерінің номиналды белсенділігін арттырады.

Қазіргі заманғы бәсекелестік артықшылықтар негізінен технология-лардың ақпарат пен коммуникацияның даму деңгейімен анықталады. Бәсекелестік факторларлық байланыстар ішкі және сыртқы болып бөлінеді, мұнда ішкі толығымен кәсіпорынды басқару тиімділігімен анықталады, ал сыртқы факторлар кәсіпорынға сыртқы ортаның, елдегі жағдайдың әсерін тиімді басқаруларына байланысты жоғарғы биліктің азаматтық және саяси шешімдері әсер етеді. [3].

Бәсекеге қабілеттілік экономикалық тұрғыдан қарағанда бәсекелестік артықшылықтарды іздеу кезінде интегралдылықтың шоғырланған көрінісі жағынан бизнес құрылымының бәсекелестерінен артықшылығының қасиеттеріне сәйкес экономикалық, техникалық, ұйымдастырушылық жағынан кәсіпорын қызметінің бағыттарын бағалау және өлшеу арқылы жүзеге асырылады және кіріс, пайда, рентабельділік, операциялық көрсеткіштерінің дамуына әсер ететін негізгі факторларына байланысты.

Бәсекелестік факторына байланысты кәсіпорындардың топтастырылуы

Ішкі жүйе	Факторлар	Факторлардың түрі
-----------	-----------	-------------------

		Сыртқы	Ішкі
Технико-технологикалық	Еңбек құралдарының жағдайы, қолжетімділігі және сапасы, технологиялық процестердің прогрессивтілігі, өндіріс құралдарын пайдалану және жаңарту дәрежесі	Экспорт пен импортқа қатысты мемлекеттің сыртқы сауда, кедендік, валюталық және салықтық саясаты; экспорт және импорт бойынша	Өндіріс және ұйымдастырушылық кәсіпорын құрылымы
Ұйымдастырушылық басқарушылық	Жағдайы, қамтамасыз етілуі және сапасы еңбек құралдары, технологияның прогрессивтілігі процестер, қолдану дәрежесі және жалпы өндіріс құралдарын жаңарту	Деңгейі және болашағы экономикалық даму елдер.	Технологиялар
Қаржылық-экономикалық	Кумулятивтік, жүйелік және жеке әсерлер ағымдағы шығындардың тиімділігі, пайдалану өндіріс құралдары, тіршілікті пайдалану жалпы еңбек, өнімділік, қаржылық процестің тұрақтылығы мен тиімділігі өндіріс	Елдегі Даму деңгейі жоғары инфрақұрылым	Клиенттердің базасының қалыптасуы
Табиғи географиялық	Сапалы шикізатты өндіру жағдайлары, логистикалық және көлік инфрақұрылымы, экологиялық логикалық тәуекелдер мен климаттық жағдайлар	Ғылыми-техникалық дамуы, технологиялық потенциал;	Бедел, имидж және тиімді бәсекелестік жалға беру стратегиясы;
Салалық	Саланы ұйымдастыру тиімділігі, сапа ақпарат сапасы мен нормативті әдістер базасы, саланы басқару моделі, салалық өнімді унификациялау, стандарттау және сертификаттау дәрежесі, мемлекет инновациялық белсенділік, жаңашылдық қызметі, ғылы-	Негізгі сипаттамалар өтеу мерзімі бойынша нарық статистикасы жоғалту, нарықтық жағдай және салаға тән жаңалықтар;	Өндірістік процессті реттеу және есепке алу

	ми – техникалық салалық әлеуеті		
Нарықтық	ресурстар нарығы мен жаңа технологиялардың қолжетімділігі, бірегейлік және эксклюзивтілік өндірілген тауарлар, арна үлгілері және сатуды ынталандыру жүйесінің тиімділігі	Халықаралық байланыстар және серіктестіктер жаһандық шешімдер қоршаған орта.	Ақпараттық деңгей онлайн қауіпсіздік бөлу, талдау техникалық және басқару жүйелер.

Факторлардың бұлай бөлінуі цифрлық экономикадағы бәсекеге қабілеттілікті арттырып, жаңа технологиялардың дамуын ынталандырудың маңызды екенін және бюджет қаражатының ғылымды, техниканы және инновацияны дамытуға, мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамытуға арналған қаражаттың оңтайлы бөлінуінің тиімді пайдалануын негіздейді.

Бәсекеге қабілеттілікті қолдаудың маңыздылығы интеллектуалды капиталды қалыптастыруды тиімді басқарудағы көшбасшылық нәтижесінде капитал және материалдық емес активтердің, тиімді генерациялау тетіктерін дамыту білімді алу, беру (алмасу) және коммерцияландыру; қарым-қатынастарды іргелі жаңа бизнес-процестерді басқаруды жүзеге асырудағы үздік меншікті (немесе тартылған) инновациялық технологиялар, инновациялық ішкі қалыптастырудағы ортаны, интеллектуалды және шығармашылықты пайдалануда компанияның кадрлық әлеуетінің және коммуникациялық капитал тиімділігін арттырудағы жетістіктерін дамыту.

Динамикалық қабілеттердің дамытудың рөлі де кәсіпорынның сыртқы ортадағы, нарықтағы өзгерістерге әрекеті ең перспективалы бағыттарды ескере отырып, нарықтық жағдайлар ғылыми-техникалық дамудың жылдам бейімделумен байланысты маңызды болып саналады. [10].

Белгілі ел ғалымдардың зерттеулерінде өтпелі кезеңдегі кәсіпорын-дардың бәсекеге қабілеттілігі туралы цифрлық экономиканы құру кезеңіне әсер етудің үш деңгейге бөліп көрсетеді:

- арнайы маман-қызметкер-тұлға;
- кадрлік ресурстары бар кәсіпорын және қолайлы ішкі қоршаған ортадағы уәждеделген персонал;
- мемлекет инновация институттарының жүйесі ретінде инновациялық және цифрлық дамуы [2].

Бәсекеге қабілеттілікті арттыру елдің және бизнестің қабілетін құруға негізделген теңгерімді ынталандырулар мен мотивтер, күшті корпоративтік ұтымды мәдениет, оның ішінде инновациялық және цифрлық мәдениет, танымдық-шығармашылық, интеллектуалдық-құзырлылық бойынша потенциал.

Зерттеушілер цифрландырудың үлкейтілген метрикалық өлшемдерінің үш тобын ұсынады: 1) цифрлық активтер; 2) цифрлық технологиялар; 3) цифрлық еңбек ресурстары

Активтерді, технологияларды жалпы пайдаланудың тиімді жақтары, ол еңбек – өндірісті кеңейту және ұлғайту автоматтандыруға негізделген коммуникациялық байланыстар арқылы тиімділікті, көлемін, сапасын арттыру және ақпаратты беру мен бақылауды қабылдау жылдамдығы шешімдер [2].

Біздің ойымызша, бизнес құрылымының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің перспективалы жолдары күш-жігерді саралау және нақты

бәсекелестік артықшылықтарын, инновациялық бағытты құру және дамыту, сапа менеджментін жүзеге асыру сапасы, үздіксіз цифрландыруды жүзеге асыру сыртқы және ішкі бақылау және қоршаған ортаның диагностикасын жүргізу.

Демек, нарықта бәсекеге қабілеттілікті арттыру ішкі ұйымдастыру және басқару резервтері анықтаумен байланысты, ресурстарды тиімді пайдалану, шығындарды азайту, нарықтағы ассортиментті кеңейту негізінде және нарықтағы шешім процесі және өнімділікті инновациялары туралы позицияларды, сапалы басқару шешімдерін қабылдау, сонымен қатар цифрлық кәсіпорынның дамуы үшін жағдайлар мен ортаны қалыптастыру.

Бәсекеге қабілеттілікті арттырудың негізгі факторлары болып цифрлық трансформация электрондық желі институттарын жаңадан енгізу мүмкіндіктері (ақпараттық индустрия, электронды демократия, электронды үкімет) контекстіндегі артықшылықтар болып табылады. Мұнда стратегиялық маңызды міндет болып экономиканы басқару үшін цифрлық платформаларды құру, стартаптарды қолдау, халықаралық нарықтарға бағытталған инновациялық кәсіпорындарды дамыту, барлық негізгі өндірістік-экономикалық қатынастар, білім мен құзыреттілікті жұмылдыру, жоғары технологиялық салалардағы жұмыспен қамтуды кеңейту болып қала береді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Асаул, В. В., Кощев В. А., Цветков Ю. А. Оценка конкурентоспособности организаций в условиях цифровой экономики // Вопросы инновационной экономики. 2020. № 1. с. 533-547.

2. Калменова, М. Г. Қазақстан Республикасындағы кәсіпорындардың бәсекелестік стратегияларының ерекшеліктері / М. Г. Калменова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 16 (306). — С. 365-367.

3. Габалова, Е. Б., Тегетаева О. Р. Конкурентоспособность предприятий в условиях цифровой экономики // Modern Science. 2021. № 6-2. с. 42-44 .

ӘӨЖ. 33. 336

БАНК РЕСУРСТАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ

Ғылыми жетекшісі: Уристенбекова Баян –э.ғ.к., доцент

Студент: Омиркулова Арайлым, Қар-20-1

**«Экономика және бизнес» факультеті, «Қаржы және есеп кафедрасы»
Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық институты**

Аңдатпа. Мақалада банктің ресурсының қалыптасуын стратегиялық жоспарлау мәселелері және банктің ресурстық потенциалының қалыптасуын жоспарлау кезінде қағидаттары, сонымен қатар банктің ресурстық потенциалын қалыптастыруды тиімді басқарудың теориясында қарастырылатын жоспарлаудың түрлері қарастырылған.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы стратегического планирования и принципы при планировании формирования ресурсного потенциала банка, а также виды планирования, которые рассматриваются в теории эффективного управления формированием ресурсного потенциала банка..

Annotation. The article discusses issues of strategic planning, principles when planning the formation of a bank's resource potential, as well as types of planning that are considered in the theory of effective management of the formation of a bank's resource potential.

Кілт сөздер: ресурстық потенциал, стратегиялық жоспарлау, қағидаттар, басқару теориясы.

Ключевые слова: ресурсный потенциал, стратегическое планирование, принципы, теория управления

Key words: resource potential, strategic planning, principles, management theory

Банк қызметін стратегиялық жоспарлау - бұл банк ресурстарын тиімді орналастыруға бағытталған ұзақ мерзімді даму тұжырымдамасы. Кез келген коммерциялық банктің басты мақсаты ресурстарды тиімді орналастыру арқылы пайда табу. Сондықтан банктің қызметін жоспарлау кезінде, міндетті түрде басқару жүйесін жетілдіру жолдарын қарастыру қажет, яғни алдын ала болжау және жоспарлау арқылы мақсатын белгілеуді, үйлестуруді, талдауды және бақылауды ұйымдастыру керек.

Мұндағы банктің ресурсының қалыптасуын басқару қызметін жоспарлаудың ерекшелігі қалған барлық өнімдердің өтімділігінің әдістемесі мен технологиясын тиімді жасайтындығымен сипатталады.

Банктің ресурстарының қалыптасуын жоспарлаудың кең мағынасына тоқталатын болсақ, ол өткен жылдарға жасалған жоспардың орындалу нәтижелерін талдау және мониторинг жасау арқыл банктің ресурстық көлемінің алдағы жағдайлармен байланысты орындалу деңгейіне байланысты басқару шешемдерін қабылдау және олардың орындалуын қадағалау процессін, үнемі өзгеріп отыратын нарық жағдайларына баға беруді, банктің нақты және әлуетті клиенттерінің қажеттіліктерін зерттеуді, сондай-ақ құрылтайшылардың банк ұйымының алдына қоятын стратегиялық міндеттерін білдіреді, ал тар мағынада жоспарлау банк ұйымының болашағымен байланысты шешімдерді жүйелі түрде ағымдық кезеңде дайындауды сипаттайды

Банктің ресурстық потенциалының қалыптасуын жоспарлау кезінде төмендегі қағидаттарды ұстанған жөн:

- нарық кезеңіндегі ресурстың қалыптасуының жаңа ағымдары пайда болуына сәйкес жоспарды қайта қарау мүмкіндігі болу үшін, оның икемді және индикативті болуы;
- сыртқы жағдайлардағы түбегейлі өзгерістерге (әсіресе дағдарысты) жедел түрде ескеретін жоспарлардың баламалылы болуы;
- жоспардағы ресурстық көрсеткіштердің орындалуын міндетті түрде бақылау жүргізу арқылы ресурстың көлемінің нақты орындалмау жағдайларын тіркеу және оның орындалмау себептерін анықтау, сонымен қатар пайдалынылмаған әлуетті мүмкіндіктерді анықтау, кемшіліктерді қалпына келтіруге бағытталған жаңа жоспарлы міндеттерді бекіту;
- жоспардың жасалуы мен орындалуына міндетті түрде басқарудың барлық деңгейінің менеджерлерінің қатысуы, банктің алдына қойған мақсаты мен міндеттері жайлы, оларды шешу жолындағы әрбір банк қызметкерінің белгілі бір орындары туралы барлық банк қызметкерлерін хабардар ету, яғни жоспарлаудың жарияланымдығы;
- банктің ресурстық потенциалының тиімділігін арттыруды қамтамасыз ететін банктің даму стратегиясы мен барлық тактикалық жоспарларын таңдаудың оңтайлылығы.

Банктің ресурстық потенциалын қалыптастыруды тиімді басқарудың теориясында қарастырылатын жоспарлаудың төмендегі түрлеріне тоқталайық [3.-666]:

- стратегиялық жоспарлау, яғни банктің болашақтағы ресурстарының қалыптасуының басымдықтарын және банктің алдағы мақсаты мен міндеттерін анықтайтын жоспарлау түрі;
- маркетингтік жоспарлау, яғни нарықта сұранысқа ие болатын банктің ресурстарының және өнімдерінің қалыптасуын көздейтін жоспар түрі;

- стратегиялық міндеттерді шешудің нақты жолдарын және болашағы бар банктік қызмет түрлерін енгізу жолдарын қамтамасыз ететін бизнес-жоспарлау;
- бизнес-жоспардың орындалуын қамтамасыз ететін нақты жобалардың тізімін және іске асырылу мерзімін анықтау арқылы, оған қажетті ресурстар көлемі мен құрылымын, шығындардың қайтарылу мерзімін қамтитын ағымдағы жоспарлау;
- бизнес-жоспардың немесе ағымдағы жоспардың кез келген нұсқаларының орындалуынан күтілетін қаржылық нәтижелерді бағалауды және банктің болжамдық балансын құруды көздейтін қаржылық жоспарлау;
- банктің жекелеген құрылымдық бөлімшелерінің негізгі және жоспарлы көрсеткіштерін анықтайтын бюджеттік жоспарлау;
- ағымдағы банктің өтімділігін, төлем қабілеттігін нығайту және банктің лимиттер жүйесін сақтау мақсатында банктің нақты жүргізілетін операцияларын дайындау және оны ағымдағы қызметпен келістіру міндеттерін қамтитын ағымдағы жоспарлау.

Банктің даму стратегиясының жоспарлау кезеңі, оның ресурстық потенциалының қалыптасуын жоспарлаудың барлық түрлерімен тығыз байланысты және өзге бәсекелес банктерден ерекшелігін сипаттай отырып, банк қызметінің басымдық мақсаты мен міндеттерін анықтайтын тұжырымдамасы болып саналады. Сондықтан банк стратегиясы оны басқарудың барлық жүйесінің негізі болып саналады, яғни нарықтағы бәсекелестердің қызметіне салыстырмалы талдау жүргізудің нәтижесінде, банктің нарықтағы ұстанымын, күшті және әлсіз жақтарын анықтай отырып әлеуетті мүмкіндіктерін анықтайды.

Банк ресурстарының қалыптасуын стратегиялық жоспарлау - нарықтың талаптары мен банктің ішкі мүмкіндіктерін анықтап отырып, банктің алдына қойған мақсаттарына жетуді қамтамасыз ететін банкті тиімді басқаруды (маркетинг, ресурстар мен тәуекелді басқару және банк қызметкерлерін ұйымдастыру саласында) ұйымдастырудың баламалы стратегиясын жасау процессін білдіреді, яғни оның мақсаты-нарықтағы банктің үлесін және табысын арттыруды қамтамасыз ететін, банк қызметін жаңа бағыттарын және жаңа банктік өнімдерді жасау, енгізу және дамыту болып табылады.

Банк ресурсының қалыптасуын стратегиялық жоспарлаудың кезеңдері: 1-кезең. Ситуациялық талдау кезеңі.

Бұл кезеңде біріншіден, нарықтағы банк қызмет ететін қоршаған сыртқы ортасының әсерін талдау және банктің ішкі әлеуетіне сипаттама беру үшін ішкі талдау жұмыстары жүзеге асырылады.

Сыртқы талдау процессі мыналарды қамтиды:

- ресурстық потенциалдың қалыптасуына қоғамның әлеуметтік, экономикалық, демографиялық, саяси, заңи, технологиялық даму сипатының әсеріне талдау жасап, экономикадағы жағдайлардың өзгеру ықтималдығы анықтау;
- банктік қызмет көрсету нарығы сегменттеледі және олардағы қызмет түрлеріне деген сұраныс пен ұсыныстың негізгі ағымын талдау;
- банктік қызмет көрсету нарығындағы банктің ағымдағы бәсекелестік ұстанымын анықтау.

Жоғарыда аталған талдаудың нәтижесінде анықталған факторлардың ішінен банк қызметіне ықпал ететін негізгі факторлар таңдап алынып, банктің күшті және әлсіз жақтары анықталады [1—22б.]

Ішкі талдау жүргізу процессі мыналарды ескереді:

- банк қызметінің қаржылық жағдайы;
- бәсекелестерінің көрсететін қызметтері мен өнімдерімен салыстарғанда банктің көрсететін қызметтері мен өнімдерінің сапалық және сандық сипаты;
- банктің клиенттік базасы мен оның өзгеру үрдісі;

- банк алдындағы міндеттерді шешудегі ұйымдастырушылық құрылымдардың адекваттылығы;
- банк қызметкерлерінің біліктілік деңгейлерінің жеткіліктігі.

Ішкі талдау нәтижесінде жасалаған қорытындыларды әрі қарай жүйелік талдаудың қорытынды кезеңі болып табылатын SWOT талдауына пайдалану мақсатында банктің күшті және әлсіз жақтары тізіміне қосу керек.

Банктердегі стратегиялық жоспарлау сыртқы жағдайларға да, ішкі ортаға да, өзінің ерекше белгілеріне сәйкес жүйелі түрде қолданылуы керек. Бірақ банктердің экономикадан тыс жерде болмайтынын және көбінесе оның жағдайын анықтайтынын ұмытпау керек. Өз кезегінде экономика банктерге барған сайын күрделі талаптар қояды. Отандық экономикамызда интеграциялық үдерістер енгізіліп, экономиканың инновациялық түріне көшу жүріп жатқаны белгілі, сондықтан банктің ресурстарының қалыптасуындағы мүмкіндіктері мен қауіпті жақтарын атап өту қажеттілігі туындайды.

Мүмкіндіктер: Банк қызметін автоматтандыру және цифрландыру мүмкіндіктерін пайдалану, әлеуметтік жағдайы бар клиенттерге қызмет көрсетуді кеңейту, корпорацияны несиелеу саласын кеңейту.

Қауіпті жақтары:

- Қаржы нарығындағы банктің өтімді құралдарының жоқтығы;
- Активтік және пассивтік операцияларына байланысты спрэдтің төмендеуі.

Ситуациялық талдау процесінде жасалаған қорытындылардың негізінде банктің болашақ даму стратегиясы жасалады.

Стратегиялық жоспарлаудың екінші кезеңі банктің бас міндеттерін немесе миссиясын анықтау кезеңі. Банк міндеттерінің немесе миссиясы анықталуы Банктің директорлар Кеңесі деңгейінде іске асырады. Банк миссиясын анықтау банк қызметіне ықпал ететін ішкі және сыртқы факторлар ескеріледі. Банк миссиясының құрамына мынадай ішкі факторлар ықпал етеді:

- жетекшілердің құнды және тиімді бағдарламалары;
- банктің тарихы мен жинақталған экономикалық әлуеті;
- ішкі корпоративтік мәдениеті;
- банктің ұйымның құрылымы;

SWOT талдауының басты мақсаты – жоспарлы кезең ішіндегі банктің күшті және әлсіз жақтарын банк қызметін қатты ықпал ететін қауіпті жақтары мен мүмкіндіктерін анықтау.

Сыртқы факторлар ретінде мыналар ескеріледі:

- ұлттық экономиканың даму жағдайы,
- мемлекеттің жүргізетін экономикалық саясаты;
- қызмет ететін заңдар мен нормативтік актілер.

Банк миссиясының негізінде банктің несиелік, инвестициялық саясаты туралы меморандум, банк өнімдері мен қызметтеріне баға белгілеу мәселелері жөніндегі меморандум, банк қызметкерлерін басқару ережесі және т.с.с. банк құжаттары жасалады.

Банк стратегиясын жасаудың үшінші кезеңінде банктің міндеттерінен туындайтын банктің стратегиялық мақсаттары жасалады. Стратегияның мақсаттары банктің миссияларын нақтылай отырып, олардың мынадай шарттарды қанағаттандырылуын айқындайды: нақтылығы, өлшемділігі, уақытқа бағдарлануы, қолжетімділігі, қайшылықсыздығы, бірін бір толықтыратындығы [2.- 136.]

Банктің даму стратегиясы мынадай стратегияларды қамтиды:

- маркетингтік стратегиясы;
- тәуекелді басқару стратегиясы;
- қызметкерлерді басқару стратегиясы.

Маркетингтік стратегия жасауда банктің өзінің өнімдерін мен қызметтерін нарыққа шығару, тұрақты клиенттерді тартуға мүмкіндік беретін жолдары таңдалады және төмендегі жағдайларды ескеруі қажет:

- бұрынғы клиенттерге банкте бар қызметтерді көрсету;
- белгілі бір нарық сегментінде қызмет көрсетуді қысқарту немесе тоқ жаңадан жаулап алған нарықтың сегменттерінде жаңа клиенттерге ескі банктік өнімдерді ұсыну;
- енді игерген қызмет түрлерін жаңа нарықта ұсыну;
- жаңа қызмет пен өнім түрлерін бұрынғы нарықтарды ұсыну;
- жаңа нарыққа жаңа қызмет түрлерін енгізу;

Тәуекелді басқару стратегиясы – банк өнімдерін сатуға байланысты туындайтын зияндарды азайтуға бағытталған банк қызметін басқару бағдарламасы.

Банк тәуекелдерін басқару стратегиясын жасау ситуациялық талдау нәтижелеріндегі банк қызметінің қауіпті жақтарын ескеруге негізделеді. Банк тәуекелдерін басқару стратегиясын жасау барысында мыналарды ескеру қажет:

- әрбір тәуекелдің жоғары шекті дейгейін анықтау;
- өткен жоспарлау мерзімінде болған тәуекелдердің шамасын бағалай отырып, жоспарлау мерзімінде болатын тәуекелдерді ықпалдылығын болжау;
- банктің тәуекелдердің ағымдағы деңгейіне бақылау жасауды қамтамасыз ететін банкті басқару механизмін жасау;
- форс-мжорлық жағдайларды туындайтын әр түрлі тәуекелдерді бейтараптандыруға арналған шаралардың жоспарын

Банк қызметкерлерін басқару стратегиясын жасауды ситуациялық талдау нәтижесінде анықталған банктің ұйымдастырушылық құрылымының міндеттерді шешуге сәйкес келуі сияқты көрсеткіштер ескеріледі.

Ішкі бақылау жүйесі банктің стратегиялық даму жоспарының орыналуына және банктің ағымдағы жағдайына бақылау жасайтын банк менеджментінің құралы болып табылады. Ішкі бақылау банк қызметкерлерінің жіберген қателіктері мен кемшіліктері нәтижесінде туындайтын зияндарды азайту мақсатында жүзеге асады.

Банктік ішкі бақылау – банктің өзінің активтерін қорғау, басқарушылығы саясатын сақтау, бухгалтерлік және қаржылық есептердің шынайылығын тексеру, банк жұмысының тиімділігін қамтамасыз ету мақсатында қабылданатын шараларды ұйымдастыру және үйлестіру әдістерінің жүйесін білдіреді.

Ішкі бақылау жүйесі мынадай элементтерді қамтиды:

- әкімшілік бақылау, яғни банк қызметкерлерінің банктік активтермен мәміле жасауға және өзге операцияларды жүргізуге құзіретін берумен байланысты жұмыстарды ұйымдастыру, құжаттарды жүргізуге негізделеді;
- ақша ағымын бақылау, яғни банктің өтімділік жағдайы мен банктік тәуекелдердің жағдайына жасалатын бақылау;
- қаржылық бақылау, яғни активтерді қорғау және қаржылық есептердің шынайылығын тексеруге жасалатын бақылау;
- қызмет нәтижелерін бақылау, яғни банк өнімдерінің өзіндік құндарының және олардың рентабельділігінің жоспарлы және нақты көрсеткіштеріне жасалатын бақылаумен байланысты құжаттарды жүргізуге негізделеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. <https://www.stud24.ru/finance/banktk-resurstardy-alyptastyru-kzder/488410-1894820-page1.html>
2. Амир Токтасынов. Банк ресурсын жоспалау және реттеу, оқу құралы Алматы, 2021- 102 б.
3. Уристенбекова Б. Уристенбек А. Банк қызметінің қаржылық жағдайын талдау. Оқу құралы, 2023-133б.

УДК 338.12

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТЯМИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И СОЗДАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

Тажибаева Ж.С. преподаватель

Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития института предпринимательства в условиях трансформации экономики Республики Казахстан. Особо уделено внимание условиям функционирования института предпринимательства на основе исторического социального общества.

Ключевые слова. Предпринимательство, бизнес, институт предпринимательства, экономический рост, рынок.

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасы экономикасының трансформациясы жағдайында кәсіпкерлік институтының дамуы талқыланады. Тарихи әлеуметтік қоғам негізінде кәсіпкерлік институтының қызмет ету жағдайларына ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер. Кәсіпкерлік, бизнес, кәсіпкерлік институты, экономикалық өсу, нарық.

Annotation. The article discusses the development of the institution of entrepreneurship in the context of transformation of the economy of the Republic of Kazakhstan. Particular attention is paid to the conditions for the functioning of the institution of entrepreneurship on the basis of a historical social society.

Keywords. Entrepreneurship, business, entrepreneurship institute, economic growth, market.

В условиях цифровизации и глобализации основную роль отводится инновации, росту человеческого капитала и высоким темпам капиталовложений, где формируется новая парадигма предпринимательская среда. Вместе с тем, усиливается социальная ориентация новых технологий, создания и использования экономических знаний. Все это направлено на эффективное использование ресурсов, улучшение окружающей среды, обеспечение безопасных условий труда и жизни населения.

Процесс кардинальных преобразований в казахстанской экономике, прямо пропорционально связано развитием института предпринимательства в стране. За период реализации экономических реформ в Казахстане реализованы рыночные механизмы, свободные цены, конкуренция, новая налоговая политика, разгосударствление собственности, реформирование финансово-кредитного и банковского сектора, единый валютный курс и т.д.

В этих условиях идет процесс развития институционализации предпринимательства. Становления института предпринимательства требует радикальных преобразований структуры производства, направленных на преодоление монополизма и развитие конкуренции. Проблемы развития экономики как института предпринимательства достаточно устойчивая конструкция, определяющая взаимоотношения субъектов и обладающая свойством институциональной преемственностью, полезности в этих условиях [1].

Институционализация предпринимательство двигает развитие производства, рынка, а значит, и общества в целом. Уровень развития экономики страны напрямую

связано с процветанием предпринимательства, а предприниматели - благодаря поддержке государства.

Формирующим условием организации процессов взаимодействия людей, основа жизнедеятельности общества, которое создает институты и структурные единицы социума. Поэтому социальные действия совершаются в форме организационных институций, и оказывает влияние на состояния институциональной системы. Проблемы эффективного развития предпринимательства в Казахстане связано с отсутствием институциональных основ экономики.

Уровень развития института предпринимательства проявляет общественные отношения и способствует повышению материального и духовного потенциала общества, создает благоприятную почву для практической реализации способностей и талантов каждого предпринимателя, ведет к единению нации, сохранению ее национального духа и национальной самобытности.

Предприниматель может осуществлять любые виды хозяйственной деятельности, если они не запрещены законом, с момента государственной регистрации в качестве индивидуального предпринимателя. Предпринимательство является деятельностью, которая связана с вложением средств в целях получения прибыли на основе сочетания личной выгоды с общественной пользой.

Предприниматель – это человек, который умножает не только свое, но и национальное богатство, кто находит способы лучшего использования ресурсов, снижения потерь, кто создает новые рабочие места. В ней подчеркнута, что предприниматель – это непосредственно деятельность, а не только способность заниматься определённой деятельностью. Эта формулировка отличается и от той, что дана в законе Республики Казахстан с изменениями и дополнениями от 13 января 1993 г. "О свободе хозяйственной деятельности и развитии предпринимательства в Республике Казахстан" [2]. В законе указано, что «предпринимательство – это инициативная хозяйственная деятельность, совершаемая за счёт собственных, заемных и других средств и имущества в целях получения для всех участников этой деятельности взаимовыгодных результатов и дохода». Как мы можем заметить, здесь отсутствует важный элемент определения предпринимательства – указание о необходимости сочетания личной выгоды с общественной пользой. Предпринимательство всегда связано с нововведениями, что всегда благотворно действует на развитие общества. Мы считаем, что предпринимательство – это инновационная деятельность направленное на получения дохода, в процессе использования средств, имущества и приносящее пользу государству.

Теперь остановимся на основных характеристиках предпринимательства, которое можно сгруппировать и представить как:

- самостоятельность и независимость хозяйствующих субъектов. Предприниматель свободен в принятии решения по любому вопросу всей деятельности, естественно, в рамках нормативно-правовых актов;

- экономическую заинтересованность. Основная цель предпринимательства – получение максимально прибыли, так же получения высокий доход, предприниматель способствует и достижению общественного интереса.

Предпринимательство это основная часть бизнеса и как элемент этой системы, которая представляет собой уникальную неопределенность, вытекающую из понятия конечной ответственности, что по своей природе не может капитализироваться и компенсироваться прибылью. Следовательно, предпринимательство – экономический феномен, категория бизнеса, но ни в коем случае бизнес и предпринимательство нельзя отождествлять.

Бизнес, это широкое понятие, где участвуют как предпринимательство и потребитель, работки, государственные структуры, которое охватывает экономические отношения, возникающие между всеми участниками рынка.

Предпринимательство охватывает деятельность субъекта, предпринимателя, которое ограничивается выпуском инновационной продукции. Предпринимательство формирует вокруг себя хозяйственную деятельность направленную на реализацию своего потенциала обеспечивающее им сферу деятельности. Предпринимательство это экономическая структура, формирующее образ жизни направленное на получение прибыли. Таким образом, бизнес без предпринимательства не существует, он элемент экономической системы и основной фактор развития.

Совершенствования предпринимательства означает рационализацию экономики, повышения конкурентоспособность, исключают неэффективных производств и обеспечение полной реализации человеческого капитала. Совмещения труда и предпринимательство создает целенаправленную деятельность по производству материальных и духовных благ.

Предпринимательство есть основы порабощения человека. Но это новый качественный вид хозяйствования, которая направлена на прогрессивные методы и способы его ведения производства. Следовательно, предпринимательство выступает как экономическая категория, элемент бизнеса, тип хозяйствования и образ жизни.

На сегодня для будущего общества в условиях цифровизации и глобализации основную роль отводится инновации, росту человеческого капитала и высоким темпам капиталовложений, где формируется новая парадигма предпринимательство. Вместе с тем, усиливается социальная ориентация новых технологий, создания и использования экономических знаний, в целях институционализации предпринимательства. Все это направлено на эффективное использование ресурсов, улучшение окружающей среды, обеспечение безопасных условий труда и жизни населения.

Процесс кардинальных преобразований в казахстанской экономике, прямо пропорционально связано внедрением рынка, которая затронула все сферы хозяйственной жизни страны. За период реализации экономических реформ в Казахстане реализованы рыночные механизмы, свободные цены, конкуренция, новая налоговая политика, разгосударствление собственности, реформирование финансово-кредитного и банковского сектора, единый валютный курс и т.д.

Процветания предпринимательской среды напрямую связано с инновационным развитием основанных на идей. Формируется представление, что будущее процветание общества определяется центральной ролью нововведений, повышающих производительность труда и вложенного капитала.

Рост темпов инновационно-предпринимательской активности связано в то же время и с нарастанием проблем использования ресурсов, качества окружающей среды, развития здравоохранения, безопасных условий труда и жизни населения.

Кардинальные преобразования в казахстанской экономике, связанные с началом развития института предпринимательства, которое затронули все сферы хозяйственной жизни страны. За время реализации экономических реформ внедрены такие рыночные механизмы, как свободные цены, разгосударствление собственности, демонополизация экономики, конкуренция, налогообложение юридических и физических лиц, реформирование финансово-банковского сектора экономики, единый валютный курс, формирование отечественного фондового рынка и др.

Одной из основных причин этого явилось отсутствие необходимого взаимодействия между региональным уровнем управления и предприятиями (фирмами) - наиболее активными субъектами рынка. Предпринимательский сектор отечественной экономики сегодня развит недостаточно. Имеется несовершенный рынок с достаточно высокой степенью монополизма и слабой интеграцией в мировое хозяйство.

На сегодня характерными особенностями предпринимательства в Казахстане стало не только повышения роли науки, высоких технологий и объемов инвестирования, но и создание институциональной среды бизнеса.

В настоящее время, в условиях усиления взаимосвязи и взаимообусловленности всех экономических процессов, возрастает роль конкуренции, распространяющейся и на

преприрательство, и на регионы, и целые страны. Выделяют четыре стадии конкурентного развития:

- стадия развития на основе факторов производства;
- стадия инвестиционного развития;
- стадия инновационного развития и стадия развития на основе благосостояния [3].

Экономический рост и технологические изменения тесно связаны между собой.

Более того, технологические изменения являются главным источником экономического роста. Только предпринимательская деятельность приводит к росту производительности факторов производства.

Казахстан располагает многими современными технологиями, способными внести свой вклад в выход из современного технологического тупика, имеет мощную базу фундаментальной науки, инженерно-экономического и политехнического образования, необходимо создание новых знаний, новых эффективных технологий и развитие образования. Лишь развития институциональной среды предпринимательства позволит преодолеть кризисные явления в экономике и улучшить качество жизни населения. Проблема заключается в том, что этот процесс должен произойти в весьма сжатые сроки.

Развития предпринимательства создает предпосылки не только для выхода отечественной экономики из кризиса, но и для жизненно важного перехода ее от факторной стадии конкурентного развития к институциональной среде, совмещенной с рыночными условиями. Закономерным и объективным процессом реализации экономических преобразований и формирования в Казахстане цивилизованной социально ориентированной экономики является развитие предпринимательства. Именно институционализация предпринимательства позволяют получать экономические результаты, приводящие к инвестициям и интенсивному росту качества жизни населения. Следует ожидать, что в XXI столетии «предпринимательская экономика» придет на смену «управленческой экономике».

Все вышеизложенное свидетельствует о теоретических и методологически проблем управления институциональными процессами в предпринимательстве в условиях современной трансформации экономики.

Исследование институциональной деятельности в предпринимательстве требует необходимости обобщения теории и практики управления, дальнейшего исследования и решения проблем методологического характера. При большой методологической значимости и научном интересе к проблемам института в предпринимательстве остается немало нерешенных, дискуссионных вопросов институционализации предпринимательства, занимающего центральное место в развитии предпринимательства, и управления им.

Структуру функционирования института предпринимательства представил Й. Шумпера как централизованную экономику предпринимательства. Из рисунка 1 свидетельствует, что он состоит из блоков: частная собственность, конкурентные рынки, госрегулирование, институциональные стимулы, экономическая свобода. Все блоки имеют свою структуру. Каждая из них сложный механизм обеспечивающий функционированию предпринимательского института.

Среда предпринимательства, это взаимосвязанная деятельность шести процессов обобщённых внутри сложных функциональных систем. Реализация данных функций, обеспечивает содержания института предпринимательства. Следовательно, институт предпринимательства – продукт жизнедеятельности социальных групп и общности, объединённых в единый совокупный субъект. Так институт предпринимательства отражает особенности, характерные для данного социума и общие для всех его членов. Отсюда следует, что данный институт характеризует историческую социальную общность, выражающую сущность жизнедеятельности данного общества.

Таким образом, институциональная среда предпринимательства характеризуется системой социальных отношений способствующих повышению материального и духовного потенциала общества и сохранению ее национального духа и самобытности.

Список использованной литература

1. Манохина Н.В. Институты: содержание и основные свойства // Психология и экономика. 2016. №4.с.63.
2. Закон Республики Казахстан от 13 января 2013 г. «О свободе хозяйственной деятельности и развитии предпринимательства в Республике Казахстан», Алматы, 2013.
3. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2020.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., 2022.
5. Ostrom E. Institutional Rational Choice: An Assessment of the Institutional Analysis and Development Framework // Theories of the Policy Process / Ed. by P. Sabatier. Boulder: Westview Press, 2019. P. 37.

УДК 336.027

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ КАЗАХСТАНА

Танатова С.О. старший преподаватель ,Международного Таразского инновационного института имени Шерхана Муртазы.

Серик К. магистрант ,Международного Таразского инновационного института имени Шерхана Муртазы.

Аннотация. В статье раскрыты вопросы современного состояния и развития системы кредитования в банках второго уровня Казахстана. В работе отмечены этапы развития банковской системы страны, а также представлена роль банковского сектора в экономике Казахстана в период независимости. Охарактеризованы виды кредитных рисков и формирования организационной структуры в современных условиях развития банков.

Ключевые слова. Банковская система, кредит, риски, экономика, организационная структура.

Аннотация. Мақалада Қазақстандағы екінші деңгейлі банктердегі несиеге жүйесінің қазіргі жағдайы мен дамуы мәселелері ашылған. Жұмыста еліміздің банк жүйесінің даму кезеңдері көрсетілген, сонымен қатар тәуелсіздік кезеңіндегі Қазақстан экономикасындағы банк секторының рөлі көрсетілген. Банк дамуының қазіргі жағдайындағы несиелік тәуекелдердің түрлері және ұйымдық құрылымның қалыптасуы сипатталады.

Түйінді сөздер. Банк жүйесі, несие, тәуекелдер, экономика, ұйымдық құрылым.

Annotation. The article reveals issues of the current state and development of the lending system in second-tier banks in Kazakhstan. The work highlights the stages of development of the country's banking system, and also presents the role of the banking sector in the economy of Kazakhstan during the period of independence. The types of credit risks and the formation of an organizational structure in modern conditions of bank development are characterized.

Keywords. Banking system, credit, risks, economics, organizational structure.

На современном этапе банковская сфера в Казахстане – это одна из наиболее динамично развивающихся секторов экономики. Кредитная деятельность казахстанских банков выступает главным элементом банковской деятельности в целом и важнейшим фактором развития и подъема национальной экономики. Казахские коммерческие банки, аккумулируя значительную часть свободных средств предприятий, организаций, предпринимательских структур и населения, являются движущей силой и основным источником финансирования разнообразных программ и проектов.

Банковская система РК находится на этапе вступления отечественной экономики на путь развития в русле общемировых тенденций. Одними из малоисследованных в банковской системе являются вопросы учета, аудита и анализа кредитных операций. Сегодня для банков Казахстана, вышедших на определенные рубежи международных стандартов банковской деятельности и финансовой отчетности, как никогда актуально теоретическое изучение передового опыта кредитных операций и вопросов их учета и аудита. Являясь одними из составляющих банковских услуг, кредитные операции способствуют сохранению и приумножению существующей и потенциальной клиентской базы, которую привлекает помимо качества расчетно-кассового обслуживания, получение средств для осуществления инвестиционных программ. В современном мире кредиты являются неотъемлемой частью экономического развития и опорой существующей экономики Казахстана. Однако процесс кредитования заемщиков в банках подвержен влиянию всевозможных факторов, которые способны повлечь за собой риск непогашения кредита. На сегодняшний день экономика Казахстана ощущает потребность в кредитовании, но банки в свою очередь не могут и не должны разбрасываться кредитами в период всемирного кризиса. В данном случае уместно упомянуть старую мудрость: «Банкир, который потерял способность рисковать, не может больше быть банкиром». Кредитование является одним из ключевых видов банковской деятельности и до сих пор остается самым крупным источником доходов для большинства банков. Но в то же время, выдача кредитов представляет и самую большую угрозу для надежности и безопасности банков. Стремясь увеличить прибыль, коммерческий банк подвергается риску банкротства. Главная задача поэтому, сформировать стабильный, эффективно управляемый портфель банка, который бы способствовал минимизации рисков и обеспечивал прибыльность ссудных операций. В Казахстане до приобретения независимости, как во всем постсоветском пространстве существовала одноуровневая система, которую составляли Государственный банк, Банк внешней торговли и Строительный банк. Государственный банк, как главный банк страны, отвечал за ее денежно-кредитную политику: контролировал организацию и осуществление безналичных расчетов, определял принципы процентной политики, кредитного планирования и условия краткосрочного и долгосрочного кредитования.

Реформирование банковской сферы в бывшем СССР началось в 1987 году, создании двухуровневой банковской системы, включающей центральный (эмиссионный) банк и ряд государственных специализированных банков. При этом республиканские банки наделялись правами министерств союзных республик. Однако, несмотря на принятые меры по усовершенствованию кредитной системы, она оставалась достаточно консервативной. Учрежденные в это время государственные специализированные банки, такие как «Промстройбанк», «Агропромбанк», «Жилсоцбанк», «Сберегательный банк», унаследовав многие негативные черты прежней одноуровневой системы, не обеспечивали свободный перелив кредитных ресурсов в экономике. Это объяснялось тем, что в деятельности банков не были отрегулированы партнерские взаимоотношения с заемщиками, а Госбанком не внедрялись эффективные методы управления совокупным денежным оборотом. Начало первому этапу развития банковской системы Казахстана

было положено в 1988 году после принятия на постсоветском пространстве Закона «О кооперации». В этот период стали создаваться на паевых условиях первые кооперативные банки, заложившие впоследствии основу для формирования рыночных отношений в сфере банковской деятельности. Второй этап охватывает начало 90-х годов, который устанавливались основные задачи и функции Государственного банка, в том числе, в сфере денежно-кредитного регулирования, а также определялся перечень банковских операций. Передача полномочий на создание коммерческих банков казахстанскому Госбанку значительно ускорило процесс их возникновения. В течение одного года их количество выросло более, чем в два раза и если в 1991 году их было 72, то уже к 1992 году – более 150. Следующий этап в развитии кредитно-банковской системы Казахстана начался с обретением независимости и принятием в апреле 1993 года законов «О Национальном банке Республики Казахстан» [1] и «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» [2]. В результате был упразднен ранее действовавший на территории республики закон «О банках и банковской деятельности в Казахской ССР», который уже не соответствовал рыночным условиям. Начало очередному этапу развития банковской сферы было положено 15 ноября 1993 года, когда в обращение была введена национальная валюта «тенге». Наряду с открывающимися многочисленными положительными возможностями данное обстоятельство позволило Казахстану проводить свою самостоятельную денежно-кредитную политику, нацеленную на внутреннюю и внешнюю стабильность экономики. Одним из главных аспектов в системе кредитных операций является формирование кредитного портфеля банка. В условиях работы по МСФО решение данной проблемы ставит различные задачи не только перед бухгалтерским учетом и отчетностью, но и охватывает систему управленческого учета и аудита. Основным способом решения проблемы доходности и риска по МСФО, на наш взгляд, является диверсификация портфеля, то есть возможность сформировать кредитный портфель с максимально разнообразными видами рисков с тем, чтобы изменения во внешней финансовой среде не оказывали отрицательного влияния сразу на все кредиты. Риск - это вероятность (опасность, возможность) наступления события, в результате которого банк понесет потери или недополучит доход по сравнению с запланированным. Это событие может произойти или не произойти. В случае совершения такого события возможны три экономических результата: отрицательный (проигрыш, ущерб, убыток), положительный (выигрыш, выгода, прибыль); нулевой. Эффективность оценки риска во многом определяется его классификацией. Под классификацией рисков следует понимать их распределение на конкретные группы по определенным признакам для достижения поставленных целей. Научно обоснованная классификация позволяет четко определить место каждого риска в их общей системе.

Можно условно выделить следующие виды кредитных рисков:

1. Прямой риск кредитования;
2. Условный риск кредитования;
3. Риск невыполнения контрагентом условий договора;
4. Риск эмиссии и размещения;
5. Клиринговый риск.

Риск кредитования (ссудный риск) связан с предоставлением кредита и кредитных продуктов, при которых банк подвергается риску в течение всего срока проведения операции. Данные риски объединены в группу кредитных, так как они связаны с

возникновением обязательств по предоставлению средств клиентам или банкам-контрагентам Практически все риски взаимосвязаны и взаимозависимы, кредитный риск представляет собой сложный риск, зависимый от других видов рисков и состоящий из них. При этом можно предположить, что риски, составляющие кредитный риск, можно объединить в несколько групп по определенным признакам, то есть классифицировать или структурировать. Рассмотрим, как определяют структуру кредитного риска современные источники. Изучив кредитные операции банка и их организацию можно сделать вывод о том, что в современных условиях процесс кредитования выступает опорой современной экономики и используются банками для получения дохода. Кредитная политика в части стратегии вбирает в себя приоритеты, принципы и содержательные цели конкретного банка на кредитном рынке, а в части тактики – финансовый и иной инструментарий, используемый банком для реализации его целей при осуществлении кредитных сделок, правила их совершения, порядок организации кредитного процесса. Следовательно, в зависимости от видов и форм кредитования, предоставляемых коммерческим банком, формируется организационная структура кредитных подразделений. Очевидно, что структура подразделений, участвующих в кредитном процессе может быть различной. В каждом конкретном коммерческом банке она, помимо используемых видов и форм кредитования, зависит от ряда факторов, таких как: масштаб коммерческого банка, его территориальная структура, объёмы предоставляемых кредитов и др. Структура банка, количество отделов, специализация служб, состав руководства, распределение полномочий и т.д. определяется, в первую очередь экономической целесообразностью. При этом следует учесть, что нет двух банков с одинаковой структурой: банки изменяют набор отделов и комитетов, состав руководящих органов в соответствии с меняющимися условиями работы банка, новыми задачами, рекомендациями экспертов по менеджменту и т.д. В общепринятой международной практике известно несколько принципиальных схем построения кредитных операций банка, каждая из них адекватна определенному типу кредитного рынка. Так, в условиях локального рынка, ограниченного контингента клиентов, отсутствия активного соперничества конкурирующих учреждений, неразвитости или полного отсутствия филиальной сети наиболее распространена так называемая пирамидальная схема построения банка. Для нее характерна предельная простота вертикальных связей, прямое и непосредственное подчинение отделов высшему руководству банка.

С усилением специализации отдельных операционных звеньев, переходом от оптовых операций с избранной клиентурой к розничному обслуживанию массового контингента потребителей финансовых услуг, расширением района банковской деятельности неизбежно меняется организационная структура банка. Здесь возможно несколько вариантов. Все они, однако, имеют ту общую черту, что все больше полномочий переходит от центральных органов управления к руководителям более низкого ранга, возникают промежуточные звенья между высшим руководством банка и низовыми структурами. В крупном банке, как правило, происходит специализация и сегментация отдельных функций кредитования. При этом отраслевой принцип организации ссудных операций сочетается с географическим. Выделяются две крупные «ветви» кредитных операций. Одна группа отделов, осуществляет выдачу, так называемых, деловых кредитов. Старшие руководители банка возглавляют отделы по кредитованию предприятий различных отраслей, отделы по выдаче внешних кредитов, кредитованию клиентуры в городских районах и операции в провинции. Кроме того, есть большой отдел кредитных операций, выполняющий работу по анализу финансового положения клиентов, подготовке всей документации, оформлению ссуд и контролю за их

погашением. Вторая «ветвь» организационной структуры контролирует операции по кредитованию потребителей и тесно связана с работой филиальной сети банка. Однако при всём многообразии возможных структур организации кредитной деятельности, мы считаем необходимым подчеркнуть, что в любом случае структура кредитных подразделений должна отвечать основным требованиям. А именно: оперативность принятия решений на различных этапах кредитного процесса, интегрированность информационных потоков, отлаженность механизма взаимодействия отдельных структурных единиц (управлений, отделов, служб и т.д.) и др. В завершении можно сказать, что в Казахстане происходит создание финансовой системы, как банковский сектор, а реализация новой концепции развития денежно-финансового управления экономикой страны позволит РК преодолеть многие проблемы кредитной системы и придать ее развитию более устойчивую динамику на основе совершенствования организации учета и аудита банковской сферы.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1995 г. N 2155 «О Национальном Банке Республики Казахстан».
2. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 г. N 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан».
3. Адиебеков М.Г. Кредитные операции: классификация, порядок привлечения и учет / Адиебеков М.Г. - М., 2018 г. - 306 с.
4. Акынбекова, Д.Н. Банковское дело [Текст] / Д.Н.Акынбекова; Д.Н.Нургалиева.- Алматы, 2006.
5. Банки и банковские организации в Республике Казахстан [Текст]: Основные законодательные акты.- Алматы: Юрист, 2012.- 112с.
6. Банковское дело / Под ред. Г.Н. Белоглазовой, Л.П. Кроливецкой. -5-е издание, перераб. И доп. – М.: Финансы и статистика, 2013.-265с.

ОӘК: 005 (075.8)

ҚАРЖЫЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ СТРАТЕГИЯСЫ МЕН ТАКТИКАСЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Исақов Ғ.Ж. экон.ғылым. канд., Ш Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты «Экономика және басқару» кафедрасының аға оқытушысы. Тараз қ.

Жуанышева Б. Қ. магистр., Ш Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты «Экономика және басқару» кафедрасының аға оқытушысы. Тараз қ.

Аннотация: Финансовая стратегия предприятия – это основной план действий по обеспечению предприятия денежными средствами. Оно включает теорию и практику формирования фондов, их планирования и обеспечения финансовой устойчивости предприятия в условиях рыночной экономики.

В данной статье утверждается, что данные компоненты финансовой стратегии определяют объекты финансовой стратегии, их доходы и поступления средств, расходы и переводы средств, отношения с бюджетными и внебюджетными фондами, кредитные отношения.

Түйіндеме: Кәсіпорынның қаржылық стратегия бұл кәсіпорынды ақшалай қаражаттармен қамтамасыз ету бойынша әрекеттердің басты жоспары. Ол қаржылардың құрылу теориясы мен тәжірибесі, олардың және нарықтық шаруашылық жағдайында кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын жоспарлау мен қамтамасыз ету сұрақтарын қамтиды.

Бұл мақалада қаржылық стратегияның аталған құрамдас бөліктері қаржылық стратегия объектілерін анықтайтындығы, олардың – табыс және қаражаттардың түсімі, қаражаттар шығыстары және аударымдары, бюджеттік және бюджеттен тыс қорлармен қарым-қатынастары және несиелік қарым-қатынастары келтірілген.

Abstract: The financial strategy of an enterprise is the main action plan for providing the enterprise with funds. It includes the theory and practice of forming funds, planning them and ensuring the financial stability of an enterprise in a market economy.

This article argues that these components of the financial strategy determine the objects of the financial strategy, their income and receipts of funds, expenses and transfers of funds, relations with budgetary and extra-budgetary funds, and credit relations.

Ключевые слова: великая дилемма финансового менеджмента, финансовая стратегия, оперативная финансовая стратегия, отдельные стратегические задачи, финансовая устойчивость предприятия, платежеспособность, ликвидность баланса, кредитоспособность, рентабельность - финансовые коэффициенты, матрица финансовой стратегии.

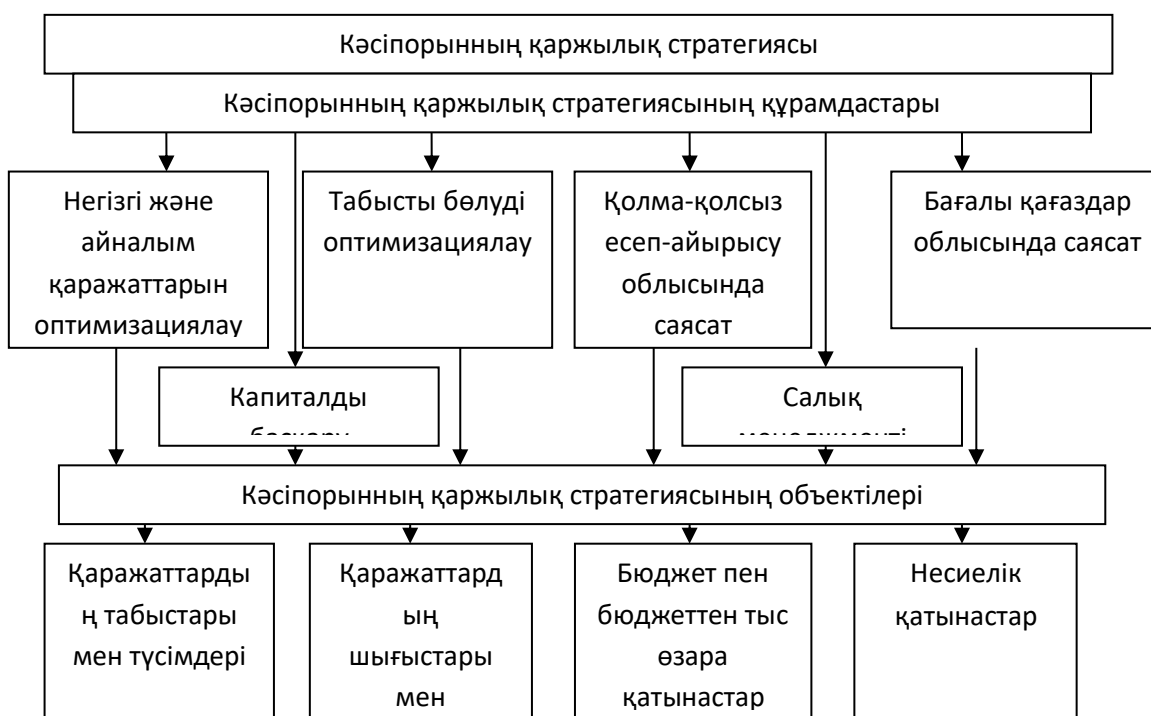
Кілтті сөздер: қаржылық менеджменттің ұлы дилеммасы, қаржылық стратегия, оперативті қаржылық стратегия, жеке стратегиялық тапсырмалар, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы, төлем қабілеттілік, баланс өтімділігі, несие қабілеттілігі, рентабельділік- қаржылық коэффициенттер, қаржылық стратегия матрицасы.

Key words: the great dilemma of financial management, financial strategy, operational financial strategy, individual strategic objectives, financial stability of the enterprise, solvency, balance sheet liquidity, creditworthiness, profitability - financial ratios, financial strategy matrix.

Сәттілікке талпыну жағдайында кәсіпорынға қаржылық менеджменттің ұлы дилеммасын шешуге тура келеді: рентабельділік немесе өтімділік және динамикалық дамуды ақша қаражаттарының жеткілікті деңгейімен және жоғары төлем қабілеттілікпен үйлестіруге тырысу барысында олардың 2-уінің біреуін құрбан етуге жиі мәжбүр болады. Кейде ағымдағы өтімділік коэффициентінің төмен деңгейі қаржылық құлдырауды және төлем қабілетсіздігі емес, кәсіпорынның қарқынды дамуын, айналымды арттыруды және нарықты тез игергенін көрсетеді.

Қаржылық стратегия – бұл кәсіпорынды ақшалай қаражаттармен қамтамасыз ету бойынша әрекеттердің басты жоспары. Ол қаржылардың құрылу теориясы мен тәжірибесі, олардың және нарықтық шаруашылық жағдайында кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын жоспарлау мен қамтамасыз ету сұрақтарын қамтиды. Қаржылық стратегия теориясы шаруашылық етудің нарықтық шарттарда объективті заңнаманы зерттейді, жаңа жағдайларда өмір сүрудің, стратегиялық қаржылы операцияларды дайындау мен жүргізудің әдістері мен нысандарын құрайды.

Қаржылық стратегияның аталған құрамдас бөліктері қаржылық стратегия объектілерін анықтайды, олар – табыс және қаражаттардың түсімі, қаражаттар шығыстары және аударымдары, бюджеттік және бюджеттен тыс қорлармен қарым-қатынастар, несиелік қарым-қатынастар 1 суретте көрсетілген.

Сурет 1. Кәсіпорынның қаржылық стратегиясы

Кәсіпорындар басты қаржылық стратегия, оперативті қаржылық стратегия және жеке стратегиялық тапсырмаларды орындау стратегиясын, немесе жеке стратегиялық мақсаттарға жету стратегиясын жасақтауы мүмкін. Кәсіпорынның басты қаржылық стратегиясы жоспарлау горизонты (жоспарлаумен қамтылатын уақыт кезеңі) бойынша да, қойылған мақсаттардың масштабтылығы бойынша да келіседі.

Кәсіпорынның тиімді қызметі үшін оперативті басқаруды негізгі қаржылық стратегиямен үйлестіру қажет. Мұнда 2 негізгі бағыт бар:

1. Инвестициялар- тұрақты және өзгермелі шығындар- ағымдағы қаржылық қажеттіліктер- капитал құрылымы.
2. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы- төлем қабілеттілік, баланс өтімділігі, несие қабілеттілігі, рентабельділік- қаржылық коэффициенттер.

Бұл мәселе шеңберінде кәсіпорын активтері мен пассивтерін комплексті басқарудың нақты практикалық көрінісі қаржылық стратегия матрицалары болып табылады. Оларды қарастыра отырып, жалпы түрде кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық жағдайын болжамын жасауға, жағымсыз факторлар мен құбылыстарды анықтауға болады. Ол үшін келесі көрсеткіштер қолданылады:

1. Шаруашылық қызмет нәтижесі (РХД)= инвестицияны пайдаланудың брутто-нәтижесі - ағымдағы қаржылық қажеттіліктер өзгерісі - өндірістік инвестициялар + мүлікті жай сату. Ағымдағы қаржылық қажеттіліктер= шикізат және дайын өнім қорлары + клиенттерге қарыздық құқықтар (дебиторлық берешек) – жабдықтаушыларға міндеттемелер (кредиторлық алашақ).

2. Қаржылық қызмет нәтижесі (РФД)= қарыз қаражаттарының өзгерісі – пайыздар – төленген дивидендтер + акциялар эмиссиясына табыс – басқа кәсіпорындардың жарғылық қорларына салымдар және басқа ұзақ мерзімді салымдар + құрылған кәсіпорындар пайдасынан аударымдар және басқа ұзақ мерзімді салымдардан табыс.

РФД көрсеткішінде кәсіпорынның қаржылық саясаты көрсетіледі: қарыз қаражаттарын тарту кезінде оның мәні оң, ал қарыз қаражаттарын тартусыз – теріс болады. РФД-нің шұғыл теріс мәні тек РХД-нің оң мәнімен өтеле алады.

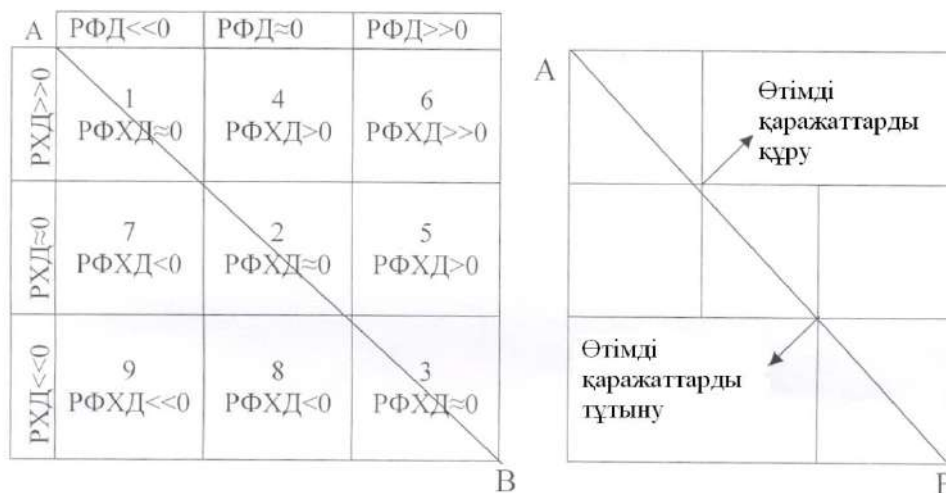
3. Кәсіпорынның қаржылық- шаруашылық қызмет нәтижесі (РФХД) оның қаржылық қызмет нәтижесі және шаруашылық қызмет нәтижесінің қосындысы:

$$\text{РФХД} = \text{РХД} + \text{РФД} \quad (1)$$

РХД, РФД және қосынды РФХД-нің талдануы кәсіпорынның шаруашылық-инвестициялық және қаржылық қызмет нәтижесіндегі ақша қаражаттарының шамасын және қарқынын анықтау, міндеттемелерді және дивидендтерді төлеу, негізгі құралдарға инвестициялар жасау, ағымдағы қаржылық қажеттіліктерді жабу, яғни оң ақша ағымдарына ие болу (қарастарылып отырған перспективада кірістердің шығыстардан артық болуы) қабілетін бағалау үшін қажет. Тепе-теңдікті орнатудың кең тараған әдістерінің бірі- кезекті итерациялар әдісімен РХД және РФД-ні комбинирлеп, олардың соммасын нөлге жақындатуға қол жеткізу. Әдетте тепе-теңдік РХД және РФД 0% және + - 10 % таңбалары әр түрлі болған жағдайда орнайды.

РФХД-нің идеалды мәнін орнату қиын және барлық жағдайда қажет бола бермейді, бірақ мүмкіндігінше қауіпсіз аймақта қалуға тырысу керек. Осыған байланысты қаржылық менеджер әдетте мүмкін (допустимый) тәуекелділік деңгейінде РХД және РФД-нің ең тиімді үйлесін табу міндетін алдына қояды.

Осы міндетті орындауда қаржылық стратегия матрицалары үлкен көмек көрсете алады. Матрицалар жақындағы жылдарға кәсіпорынның «критикалық жолын», тәуекелділік шектерін және мүмкіндіктер шегін болжауға көмектеседі. Матрицалардың сан алуан түрлерінен РФХД-нің мәні РХД мен РФД-нің әр түрлі мәндерімен комбинирлене алатын біреуі ғана таңдалады және мұның бәрі- кәсіпорын айналымының өсу қарқынының корреляциясымен бірге.

Сурет 2. Қаржылық стратегия матрицасы

АВ диагоналі бойынша 2 негізгі аймақ арасында шекара өтеді:

- диагональдан жоғары- сәттілік аймағы- талдау көрсеткіштерінің оң мәндерінің аймағы;
- диагональдан төмен- тапшылықтар аймағы- талдау көрсеткіштерінің теріс мәндерінің аймағы «Интергаз Орталық Азия» АҚ үшін РХД мен РФД-нің, РФХД-нің мәндерін есептейік.

Кесте 1. «Интергаз Орталық Азия» АҚ - ның қаржылық- шаруашылық қызмет нәтижесінің динамикасы,мың теңге

Көрсеткіштер	2020жыл	2021жыл	2022жыл
1. Шаруашылық қызмет нәтижесі (РХД)	18817152	18391121	28608066

2. Қаржылық қызмет нәтижесі (РФД)	-1025423	3904211	-1006118
3. Қаржылық- шаруашылық қызмет нәтижесі (РФХД)	17791729	14486910	28601948

2020-2022 жылдары «Интергаз Орталық Азия» АҚ - ның қаржылық- шаруашылық қызмет нәтижесі 3 жылдағы РФХД мәндері оң болып шықты, демек ол диагональдан жоғары-сәттілік аймағына кіреді.

Қолданылған әдебиеттер

- 1 Илиясов Қ. Қ, Құлпыбаев С. Қаржы: Оқулық. Алматы, 2017 – 551 б.
- 2 Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау: оқу құралы/Дүйсенбаев К.Ш., Төлегенов Э.Т., Жұмағалиев Ж.Г. – Алматы: Экономика, 2013 – 328 б.
- 3 Есенова Г.Ж. Управление финансовыми ресурсами.//Қаржы-қаражат 2017 - №2 – 31-36с.
- 4 С.В. Большаков. Финансы предприятий. Теория и практика. Учебник: Москва, 2017 – 108-132 с.

УДК: 631. 1

ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОМ СЕКТОРЕ

Исақов Ғ. Ж., канд.экон. наук.

Кафедра «Экономика и управление» Международного Таразского инновационного института имени Шерхана Муртазы, г. Тараз.

Аңдатпа: Мемлекеттің қаржы-несие саясаты өндіріс тиімділігін арттыруды ынталандыруға, тауар өндірушілерді жаңа нарықтық ортадағы қызметке бейімдеу және стратегиялық маңызы бар нысандар мен өндірістерді қолдау. Мақалада агротарлар секторының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін агросектордағы несиелеу жүйесін жетілдіру, лизинг жүйесін жетілдіру, астық өнімдерін сақтандыру жүйесін жетілдіру, баға саясатын дайындау және іске асыру жолдары келтірілген.

Резюме: Финансово-кредитная политика государства призвана стимулировать повышение эффективности производства, адаптацию товаропроизводителей к деятельности в новой рыночной среде и поддерживать стратегически важные производства и объекты. В статье приведены пути повышения конкурентоспособности агропродовольственного сектора необходима реализация следующих направлений: развитие системы кредитования в аграрном секторе, развитие лизинга, развитие системы страхования урожая, разработка и реализация ценовой политики.

Summary: The financial and credit policy of the state is designed to stimulate the increase in production efficiency, the adaptation of commodity producers to activities in the new market environment and to support strategically important production facilities and facilities. The article presents ways to increase the competitiveness of the agro-food sector, the following areas are necessary: the development of a credit system in the agricultural sector, the development of leasing, the development of a crop insurance system, the development and implementation of pricing policy.

Кілтті сөздер: агротарлар, ипотекалық несиелер, сыртқы ипотекалық ресурстар, лизингтік бизнес, агролизинг.

Ключевые слова: агропродовольствие, ипотечное кредитование, внешних инвестиционных ресурсов, лизинговый бизнес, агролизинг.

Key words: agro-food, mortgage lending, external investment resources, leasing business, agro-leasing.

Финансово-кредитная политика государства призвана стимулировать повышение эффективности производства, адаптацию товаропроизводителей к деятельности в новой рыночной среде и поддерживать стратегически важные производства и объекты. Следовательно, она должна обеспечить устойчивое развитие аграрного сектора, создавать условия для нормальной конкуренции на внешнем и внутреннем рынке.

Для повышения конкурентоспособности агропродовольственного сектора необходима реализация следующих направлений: развитие системы кредитования в аграрном секторе, развитие лизинга, развитие системы страхования урожаев, разработка и реализация ценовой политики.

Нехватка собственных средств для сезонного финансирования производства и недоступность банковского кредита являются причиной распространенности товарных форм кредита (государственного и частного), бартерных сделок и взаиморасчетов. Сельскохозяйственное производство остро нуждается в сезонном кредитовании с целевым использованием полученных ресурсов на покупку ГСМ, удобрений, запасных частей и других видов оборотных средств. Из-за недостатка залогового имущества, высоких рисков сельхозпроизводства, высоких банковских ставок, неразвитости ипотечного кредитования и рынка земли большинство субъектов сельхозпроизводства и переработки сельхозпродукции испытывают острый дефицит в кредитных ресурсах [1].

Развитие ипотечного кредита в сельском хозяйстве обусловлено острой потребностью сельскохозяйственных товаропроизводителей в кредитных ресурсах, обеспеченных залогом недвижимости и, прежде всего, земли. В сельском хозяйстве наиболее развита ипотека под залог имущества (основных фондов). Однако в залог берется сельскохозяйственная техника выпуска 1999г., которой товаропроизводители практически не располагают. Следует отметить, что в случае нарушения товаропроизводителями обязательств, залоговое имущество (сельскохозяйственная техника) переходит в собственность кредитора.

Банки создают достаточно полную для обеспечения конкретного продовольственного рынка финансовую инфраструктуру, включающую:

- финансовую компанию для работы с государственными ценными бумагами и акциями ведущих компаний, работающих на данном рынке;
- лизинговую компанию для поставки участникам рынка оборудования на условиях финансового лизинга с использованием средств государственного банка АПК;
- страховую компанию для страхования кредитных сделок.

В этой связи необходимо создавать на каждом рынке компьютерную сетевую информационно-финансовую рыночную систему, объединяющую участников рынка и позволяющую вести электронную торговлю в оперативном режиме. Эта система должна одновременно играть роль электронной товарной биржи, осуществляющей надежную

котировку, и электронного банка, через который ведутся расчеты между участниками рынка.

Как было уже упомянуто, ипотечное кредитование должно стать основой законодательно закрепленных правил и режимов движения земли сельскохозяйственного назначения. Поэтому с введением частной собственности на земли сельскохозяйственного назначения важным фактором роста кредитования рассматриваемой сферы становится ипотека. Ипотека является эффективным механизмом реализации права собственности на недвижимость, в том числе и землю. Главной функцией ипотечного кредитования является привлечение внешних инвестиционных ресурсов для вложения их в развитие сельскохозяйственного производства.

Предприятия агропродовольственного сектора наряду с банковскими кредитами имеют возможность получения кредитов через систему сельских кредитных товариществ и кооперативов, которые создаются для аккумуляции временно свободных денежных средств сельских товаропроизводителей и ведут обслуживание на строго ограниченной территории. В настоящее время государство поддерживает реализацию кредитования сельхозтоваропроизводителей через систему сельских кредитных товариществ (СКТ). Задачей сельских кредитных товариществ и кооперативов, прежде всего. Является организация финансово-кредитного обслуживания своих членов на преимущественно бесприбыльной основе, предоставление им дешевых кредитов, привлечение их денежных ресурсов для создания паевого капитала и т.д.

Дальнейшее развитие агропродовольственного сектора, главным образом, зависит от наличия развитой материально-технической базы: обеспеченности мероприятий АПК достаточным количеством необходимой техники, наличия запасных частей и средств на их приобретение, своевременного ремонта парка имеющейся техники. Привлекая средства в финансовых институтах, таких как банки, лизинговые компании, необходимо быть понятным для них и легко прогнозируемым. Это позволяет получать кредитные ресурсы на более выгодных условиях, тем самым добиваться больших конкурентных преимуществ и, как следствие, побеждать в конкурентной борьбе на рынке.

В связи с этим одним из важных условий развития агропродовольственного сектора является обновление и расширение технического парка. Высокий износ техники является главным ограничителем эффективного ведения производства. Все это ведет к увеличению себестоимости и снижению качества произведенной продукции.

Оценивая нормативно-правовые условия, созданные в республике, необходимо отметить, что они в целом благоприятны для ведения лизингового бизнеса. В Казахстане принят Закон РК «О финансовом лизинге», совершенствуется нормативно-правовая база лизинга, в которую вносятся изменения и дополнения, направленные на обеспечение нормальных экономических и правовых отношений между субъектами в сфере агролизинга.

На современном этапе предприятия лизинга в определенной степени решают проблему технического обеспечения села, в то же время для полного развития лизинговой деятельности в сельском хозяйстве необходимо принять ряд изменений.

1. Проблемой на пути решения вопросов технического обеспечения является неприемлемость лизинговых условий для всех регионов Казахстана. Для зерновых районов южных регионов условия лизинга – даже по льготной системе – являются более тяжелыми, чем для северных, зерновых регионов. Возможно, в силу того, что больше площади зерновых районов северных регионов и, соответственно, большой урожай окупает лизинг. При определении лизинговых условий следует учитывать специфику различных регионов или смягчить лизинговые условия в целом [2].

2. В Республике Казахстан действует значительное количество мелких производителей с ограниченными финансовыми возможностями, не позволяющими им приобретать технику в лизинг. Такое положение дел связано, прежде всего, с отсутствием у таких предприятий необходимой залоговой базы, а также сравнительно небольшими площадями земли [3].

3. Действующее законодательство относительно лизинговой деятельности несовершенно. Согласно закона «О финансовом лизинге» лизингодатель поставлен в неравные условия по сравнению с лизингополучателем. Первый в значительной степени лишен возможности оперативного использования своих прав по изъятию имущества в случае недобросовестного поведения лизингополучателя. И в результате вынужден брать от лизингополучателя дополнительные гарантии исполнения его обязательств.

Список литературы:

1. Сигарев М.И. Государственное регулирование национальных (локальных) рынков продовольствия и сельхозсырья // Проблемы формирования и функционирования Общего аграрного рынка: анализ тенденций, модели, рекомендации. Алматы: КазНИИЭО АПК. – 2013, с. 124.

2. Айгелов М. Развитие агротехнического сервиса// АльПари, 2013.- №3. - С. 120-124.

3. Тагашев И. Совершенствование регулирования финансового лизинга в сельскохозяйственном производстве // Транзитная экономика, 2012. - №6. – С. 107-109.

ОӘК: 336.05.2

ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУ – БАСҚАРУДЫҢ БАСТЫ ФУНКЦИЯСЫ

**Исақов Ғ. Ж. экон.ғылым. канд., Ш Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты. Тараз қ.
Жармухамбет Э. Қ., ЭКО-21-1 тобының студенті.**

Аннотация: Любое экономическое решение должно быть справедливым, то есть при принятии решения должно учитываться фактическое положение дела. В данной статье показана важность системного подхода к принятию управленческих решений и поддержания системы решения возникших проблем. каждое новое решение должно приниматься с целью расширения предыдущих решений и предусматриваются способы обеспечения поэтапного выполнения единых производственных задач.

Түйіндеме: Кез-келген шаруашылық шешім әділ болуы яғни шешімді қабылдаған езде істің нақты жағдайы ескерлуі тиіс. Сонымен қоса, кез-келген шаруашылық шешім дәйекті болғаны жөн. Бұл мақалада басқару шешімін қабылдауға жүйелік тұрғыдан қараудың пайда болған проблемаларды шешудің жүйелігін сақтаудың маңызы көрсетілген. Әр бір жаңа шешім алдыңғы шешімдерін өрістету үшін қабылдануы сөйтіп бірыңғай өндірістік міндеттерді кезең-кезеңмен орындауды қамтамасыз ету жолдары қарастырылған.

Ключевые слова: управленческое решение, производство, управленческая система, значение управленческого решения, административное решение, решение общественных организаций, решение присяжных, оперативное решение, интуитивное решение.

Кілтті сөздер: басқару шешімі, өндіріс, басқару жүйесі, басқару шешімінің маңызы, әкімшілік шешім, қоғамдық ұйымдар шешімі, алқалы шешім, жедел шешім, интуитивтік шешім.

Key words: management decision, production, management system, the meaning of a management decision, administrative decision, decision of public organizations, jury decision, operational decision, intuitive decision.

Басқару қызмет процесіне міндетті, қажетті болған басшының кез келген әрекет іс жүзінде белгілі бір шешім қабылдаудан басталады.

Кәсіпорынның және ондағы бөлімшелер қызметін нәтижесі басшының дер кезінде шешімді дұрыс қабылдау қабілетіне әр оны жүзеге асыра білуіне, ал оның жедел мен дұрыстығы басшының тәжірибесімен біліміне байланысты. Егер ол өндірістік технологияны және адамдарды жақсы білетін болса, жұмыс тәжірибесі мол болса, онда оған шешім қабылдану қиынға түспейді.

Басшы сонымен қоса жете ойластыруы жоқ деректерді болжалдай білу, дұрыс қортынды жасай білу және соның негізінде жағдайға сәйкес келетін шешім қабылдауы тиіс. Басшы кез-келген жағдайда шешім қабылдаудан бас тартпауы тиіс.

Қабылданған шешім бүкіл ұжымының экономикалық және әлеуметтік нәтижелеріне, әр бір жұмыскерге қолайлы немесе қолайсыз әсер ету мүмкін. Сондықтан да шешім қабылдаған адам өзіне үлкен жауапкершілік жүктейді.

«Басқару шешім» термин екі негізгі мәнде қолданылады. Бірінші жағдайда ол белгіленген басқару актісін қабылдаған іс әрекет жоспарын, қаулы-қарарларды т.б. Екінші жағдайда-проблемалар мен шешімін қабылдаудың және жүзеге асырудың ең қолайлы вариантын білдіреді [1].

Басқару шешімінің ең маңызды белгісі объект: өндіріс немесе басқару жүйесінің өзі болып саналады [1].

Шешім туындаған проблема болған жағдайда қабылданады. Проблема дегеніміз жүйенің қажет үміт еткен және қолданылып жүрген қалпының арасындағы сипатталатын жағдай жалпы әрекеттесетін жүйелерде басқарушы және басқарылатын шешім қабылдамаса да болады. Алайда іс жүзінде бұлай болуы мүмкін емес өйткені өндірісте көптеген ауытқу теріс ықпал ету теріс ықпал ету жағдайлары (ауа райы жағдайы, техникалық ақаулар, еңбек тәртібінің нашарлығы т.б.) кездескендіктен оны түзету үшін шешім қабылдауға тура келеді.

Басқару шешімін қабылдауға жүйелік тұрғыдан қараудың пайда болған проблемаларды шешудің жүйелігін сақтаудың зор маңызы бар. Әр бір жаңа шешім алдыңғы шешімдерін өрістету үшін қабылдануы сөйтіп бірыңғай өндірістік міндеттерді кезең-кезеңмен орындауды қамтамасыз ету тиіс.

Басқару шешімінің маңызды талаптарының бірі мақсаткерлік. Шешім ұжымының мақсатын, басты міндеттерін білдіреді, кез-келген жұмысты тікелей орындаушыларға берілетін тапсырмаларды айқындайды.

Кез-келген шаруашылық шешім әділ болуы яғни шешімді қабылдаған кезде істің нақты жағдайы ескерлуі тиіс. Сонымен қоса, кез-келген шаруашылық шешім дәйекті болғаны жөн. Практикалық тәжірибе ғылыми жетістіктеріне сүйене, яғни кез-келген

шаруашылық шешім ғылыми дәйекті болғаны жөн. Басқару шешімі жан-жақты болуы яғни шаруашылық мәселелермен қоса әлеуметтік сипаттағы мәселелерде шешілген.

Басқару объектісі бойынша шешімдерді жалпы және жекелеу, күрделі және қарапайым деп бөледі. Жалпы шешім, әдетте, бүкіл шаруашылығын мүддесін қозғайды. Жекелей шешімнің жедел сипаты болады. Бұл көбінесе басқарудың төменгі буынына тән.

Ықпал ету объектісі бойынша шешімді сыртқы және ішкі деп бөлінеді.

Сыртқы шешім халық шарашылығы өндірісін ерекшелігін айқындайды, әр со шаруашылықтың жоғарғы ұйымдарымен және органдармен, сондай-ақ ауыл шаруашылық өнімдерін өңдейді кәсіпорындармен қарым –қатынасын қарастырылады.

Ішкі шешім ауыл шаруашылығы кәсіпорынын өзіндегі қызмет саласына жатады.

Уақыт өлшеміне қарай шешімді (ағымды), және жедел деп бөледі.

Болашақ шешімінің орындалуына ұзақ уақыт (3-5 жыл және одан астам) керек. Мәселен, әрі мал шаруашылық кешендерін салу, кәсіпорынды дамытудың әлеуметтік-мәдени жоспарлы т.б перспективалық шешімге жатады. Мұндай мәселелер күрделі қаржы бөлуді, еңбек материалдық және басқадай ресурстарды қамтиды. Перспективалық шешім бағдарламалық сипат алатындықтан, перспективалық жоспарларда көрсетіледі [1].

Жедел шешім әдетте, қысқа уақыт ішінде (бірнеше апта, күн, ай) жүзеге асырылады.

Басқару шешімі ұйымдастырылуына қарай жекелей алқалы және ұжымдық болып бөлінеді. Жекелей шешім бұл басшының ұжыммен, немесе жекеленген адамдармен келісімсіз, әрі еш бір талқылаусыз жеке өзінің шығарған шешімі. Бұл көбінесе ұсақ-түйек мәселелерді қозғайтын жедел шешім немесе өндірісті дамытудың принципті проблемаларын қозғамайтын шешім. Төтенше жағдайда мұның өзі ерекше маңызды шешім болуы мүмкін. Жекелей шешімінің сипаты мен мазмұны басқарудың орталықтану деңгейіне қарай айқындалады.

Алқалы шешім –бұл мамандар тобымен және тиісті басшылармен бірлесіп, ақылдасып отырып жасалатын шешім.

Мұндай шешімге әдетте мұқият әзірленеді, әрі онда көптеген мәселелер қамтылады. Алқалы шешімде әр түрлі басшылардың жекелей жауапкершілігіне нұқсан келтіретін жайттар болмау тиіс.

Ұжымдық шешім барлық ұйым мүшелерінің жалпы жиналысына қарастырылып, сонда қабылданады.

Қызметтік мақсатына орай шешімдерді жоспарлау—экономикалық технологиялық қаржы және әкімшілік сипатта болады.

А.И.Пригожин “басқарудың әлеуметтік жағдайлары” кітабында басқару шешімдерін былайша жүктейді

Мұқият айқындаған типтік шешім, оның мазмұнын басшыны дербес ерекшеліктері әсер етпейді немесе шамалы әсер етеді. Бұған кадр мәселелерді (жұмысқа қабылдау және шығару), агрономиялық, инженерлік және зоотехникалық, мал дәрігерлік жұмыстарды ұйымдастыру және тағы басқа жатады. Мұндай шешімдерді ойластырғанда алдыңғы тәжірибелер міндетті түрде ескерледі.

Ынталы шешім, яғни онша айқындалмаған шешім, мұнда басшының жекелей үлесі басым болуы мүмкін.

Творчестволық шешім белгілі бір стратегиялық мақсатты және соған жетуді көздейді. Әдетте мұндай шешім ұжымның алдында тұрған күрделі мәселелерді қозғайды. Мұндай шешімінің мысалына Краспорындағы ғылыми-техникалық процисст оның әлеуметтік жағдайын дамыту бағдарламалары жаты мүмкүн, атап көрсететіп жайт, мұндай мәселелер бойынша шешім әзірлеуге міндеті түрде сол шаруашылардың жұмыскерлер, оның қоғамдық кеннен қатыстырылуы тиіс.

Шет ел авторлары ұйымдық шешімдері бағдарлаған (запрограммированный) және бағдарланбаған (не запрограммированный) деп жіктейді.

Бағдарланған шешім дегеніміз жоспарлардың немесе іс-әрекеттердің белгілі бір жүйемен жүзеге асу нәтижесі, былайша айтқанда шешімінің математикалық теңдеу, әдетте балама мүмкүндіктер саны шектеулі сондықтанда таңдау сұйым белгіленген бағыт шерінде болу тиіс.

Бағдарланбаған шешім бір шама жаңа ішкі құрыламы қалыптаспаған немесе белгісіз факторлар жағданында қабылданады мұндай шешімдерге мыналар жатады ұйым мақсатты қандай болуы керек басқару өлшемін құрылымын қалай жақсарту керек [2].

Осы жағдайлардың кез келгенде проблемалардың нағыз себептер аталған факторларының біреу болуы мүмкүн. Мұндай басшының талдауына көптеген варианттар болады.

Практикада таза түрінде бағдарламаланған немесе бағдарланбаған шешімдері сирек кездеседі барлық шешімдері шектеулі варианттардың аралығын да болады.

Осы келтірілген жіктеулер басқару шешімдерінің барлық жағын қамтымайды, алайда едәуір манан бар. Оның өзі алуан түрлі шешімдерді түсінуді оңайлатады, әрі барлық түрін қарастыруға көмектеседі. Сонымен қоса бұлайша жіктеудің практикалық пайдасы да бар. Соның арқасында басқарудың әр түрлі буынындағы қызметкерлер жағдайды мұқият талдап, неғұрлым тиімді, әрі заңды шешімдерді таңдап алады, сондай-ақ басқарудың әр түрлі деңгейде шығарылатын шешімдерді өзара келісуге мүмкіндік береді.

Жоғарыда атап көрсетілгендей нақты басқару шешімдері өзінің мазмұндық ерешеліктер жағынан бір –бірнен айырамшылығы бар, алайда көптеген шешімдерді салыстырғанда, олардың арасында елеулі ұқсастық, заңды белгілер бар екендігін аңғаруға болады.

Басқару шешімдердің ішкі мазмұнының бір тұтастығы проблема қалай шешілуі керек деген сауалға жауап береді. Бұл шешімнің маңызды болады.

Шешімнің ұйымдық бөлігіне мынандай мәселелер жатады: іс -әрекетін біріздігімен реттігі, календарлық мерзімдері (ақырғы және аралық) орындауға жауаптылар (ұйымның, қызмет адамының аты және фамилиясы көрсетілген).

Басқаруды адамдар сондай-ақ адамдардан басқада іс-әрекет салаларында өнерді, тәжірибен, теориялық білімді практикалық мақсатта қолдана білу сан ажырамас болып саналады. Әсіресе, басқару шешімдерін қабылдағанда және жүзеге асырғанда бұл айқын көрінеді.

Шешім қабылдау процесін интуитивтік пайымдауға негізделген немесе тиімді сипаты болады.

Интуитивтік шешім бұл бір нәрсенің дұрыстығын сезуге негізделген таңдау мұндайда шешім бұл бір нәрсенің дұрыстығын сезуге негізделген таңдау. Мұндайда шешім қабылдайтын адамдар әр бір балама варианттарға “келісу” және “қарсы болу” жағын қарастырып жатпайды мұның адамының өз таңдауы біледі.

Пайымдауға негізделген шешім-бұл білімге немесе жинақталған тәжірибиеге негізделген таңдау. Бұрынғы ұқсас жағдайларда не болғанын біліп, нақты жағдайда балама варианттардың нәтижесін болжалдау үшін білімін пайдаланады. Сүйтіп ол бұрынғы жеткен табысы бойынша балама варианттарды таңдайды.

Келтірілген кезеңдерде көрсетікендей, басқару шешімін жасаудың және қабылдаудың қатаң логикалық құрылымы болады әр қабылдайтын шешімге қарай айқын бірізділікті қажет етеді. Алайда кез келген жағдайда, бұл жұмыстың барлық сатысы әзірлік негізге және қортынды кезеңдерге бөлінеді.

Басшы қалыптасқан жағдайды жете ұға білу тиіс. Жағдайды бағалау процесінде қабылданатын шешімінің мақсаты қалыптасады-бұл міндеті шешуі процесінің бірінші кезең, мақсат дегеніміздің өзі басқаратын объектіге қолайлы, әр қажетті ықпал ету болып саналады, соның нәтижесінде қалыптасқан жағдай тиімді шешілетін болады.

Проблемамен мақсат дұрыс тұжырымдалған жағдайда міндетін шешілу 50 пайызға қамтамасыз етіледі деп есептеуге болады. Басшының міндеті өндірістік-техникалық,

экономикалық, сондай-ақ әлеуметтік сипатта басқару жүйесінде пайда болуы мүмкін проблемаларды дер кезінде айқындау [3].

Басшы кез-келген проблеманы ең алдымен ұйымдық, басшылық тұрғысында қарастырады. Басшының басқару объекті проблемаларын шешуші ерекше көзқарасының өзі мне, осында. Проблеманы тұжырымдаған көп жағдайда басшының біліміне, тәжірибесіне, іскерлігіне, осы жұмысқа мамандарды, шаруашылық белсенділерін жұмылдыра білуге байланысты.

Нақты мәселен, міндетті не себепті қойылғандығын қарастырған кезде басшы жағдайы оның пайда болу себептерін орындауды неғұрлым тиімді ұйымдастыру мүмкіндіктерін т. б. айқындайды. Шешімді ойдағыдай орындау үшін мақсатын дәл, әрі айқын болуын айрықша маңызы бар. Кейде бір тұтса мақсатты айқындау оңайға түспейді. Өйткені өндірісте күн сайын көптеген міндеттер туындап жатады. Сондықтан басты бұл принцип бойынша негізделген міндет мақсатқа бағындыру қажет. Мұндайды орындауға тиісті мақсатында қозғалатын мақсатында болатындығын ескеру қажет. Мақсаттар қарама-қайшы болуы мүмкін. Мұндай жағдайда басты бұл принципке ескерген жөн, мақсаттар туралы өткен тарауларда толық баяндалады. Мақсаты дәл анықтаудың психологиялық мән де бар, өйткені мұндай жағдайда шешімді орындаушылар батыл әрекет ете алады.

Дұрыс шешім қабылдау жеткілікті әрі айқын мәліметтер болғандағана айқын мәліметте болғанда мүмкін болады. Мәлімет көлем қарастырылатын міндеттерін күрделілігіне сондай-ақ шешімді қабылдайтын адамның біліктілігімен тәжірибесіне байланысты перспективалық шешімдерді ойластыру үшін алуан түрлі әр бір көлемді мәліметтер қажет, жедел мәселелер технологиялық жағдайлар туралы шешім қабылданғанда мәліметін онша көп болу қажет емес.

Шешім қабылдау мақсатын да мәлімет жинау үшін қолда бар типтік мәліметтерді пайдаланады, арнайы жасалған нышан бойынша сұрау салады жекелей бақылау жүргізеді, мамандармен және қарапайым жұмыскерлермен әңгіме өткізеді, қалыптасқан жағдайда танысады эксперименттердің пікірін таңдайды. Егер мүмкіндік болса социологиялық зерттеу жүргізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер.

1. Кәсіпорын экономикасы және кәсіпкерлік. А. Әмбеталиев. Ғ. Керімбек. –Алматы, “Бастау”-2014
2. Менеджмент. К. Бердалиев. –Алматы, 2015ж.
3. Грузинов В. П Экономика предприятия. – М: Банки и биржи, ЮНИТИ-2018.

ӘОЖ 334.726

ҚАРЖЫЛЫҚ ПИРАМИДАНЫҢ ЖАЗАНЫҢ ЫҚТИМАЛДЫЛЫҒЫ

PhD, Алимкулова Шырынкуль Исламбековна

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қаласы.

Аңдатпа: Бұл мақалада қаржылық пирамиданың жазаның ықтималдылығы қарастырылады.

Аннотация: В этой статье рассматривается вероятность наказания финансовой пирамиды.

Annotation: This article examines the likelihood of punishing a pyramid scheme..

Кілт сөздер: қаржылық пирамида, нарық, алаяқтылық.

Ключевые слова: финансовая пирамида, рынок, мошенничество.

Key words: pyramid scheme, market, fraud.

Қаржылық пирамида нарықтық қоғамда кең тараған құбылыс. Осы тақырып әңгіме болғанда Мавродидің МММ-і, америка олигархы Бернард Мэдоффтiң қаржылық алаяқтығына байланысты сот процесі және т.б. оқиғалар еске түседі. Кешегі Көкшетау қаласындағы қаржылық пирамиданың маңайындағы дүрбелең де әлі ұмытыла қойған жоқ. Дегенмен, осыларға ұқсас қаржылық құрылымдардың тұзағына ілінген адамдардың саны азаймай отыр. Қаржылық пирамидалардың құрылымы және іс-әрекеті әлі күнге дейін көпшілік үшін жұмбақ күйінде қалуда.

Халықтың ежелден айтып жүрген «Тегін ірімшік тек қақпанда ғана болады» деген даналық сөздері, нақты айтқанда, адамдардың көп бөлігінің санасына әсер етпегені таңданырлық жәйт. Осы жерде мынандай сұрақ туады: неліктен мұндай қаржылық құрылымдар пайда болады және адамдар неге олардың қармағына ілінеді? Мұның себебі төменгі жағдайларға тікелей байланысты.

Қазіргі қоғамда алаяқтықтың алуан түрі бар. Өзгенің сеніміне оп-оңай кіріп, қаржы пирамидасының қақпанына түскендердің қатары жылдан-жылға артып келеді. Құқық қорғау органдары алаяқтарға қарсы алдын алу шарасын жасағанымен, қылмыскерлердің қулығына құрық бойламай тұр.

Біріншіден, өкінішке орай, халықтың көп бөлігінің экономикалық сауаты сын көтермейді. Екіншіден, ақпарат құралдарында қаржылық пирамидалар туралы айтылғанымен, олардың іс-әрекетіне талдау жасалмайды. Үшіншіден, осы уақытқа дейін «адамдардың еңбектеніп тапқан ақшасын алдай отырып иемденетін» қаржылық мекемелердің жұмысына ғылыми тұрғыдан мақсатты түрде экономикалық және математикалық талдау жасалған жоқ. Төртіншіден, елімізде халықтың артық ақшасы орналасатын қор рыногы әлі де толыққанды дамымай отыр.

Ең бастысы, қаржылық пирамидалардың іс-әрекетінен тек адамдар ғана жапа шегіп қоймайды, сонымен қатар, сол елдің экономикалық жағдайы да төмендейді. Халықтың мемлекеттегі басқа қаржылық институттарға сенімі азаяды. Адамдар артық ақшаларын банктерге салуға, бағалы қағаздар сатып алуға асықпайды. Сөйтіп, кез келген елдің экономикасында үлкен рөл атқаратын инвестиция көлемі күрт азайып кетеді.

Шындығында, соңғы жылдары қаржы алаяқтары және одан сақтану жолдары туралы ақпараттан көз сүрінеді. Күн сайын құқық қорғау органдары күмәнді қаржы пирамидаларының жолын кесіп, өз кезегінде тұрғындарға да кепілдендірілген ақшаның артында алаяқтардың әрекеті жасырынып тұратынын жиі ескертеді. Астана қаласы ПД Криминалдық полиция басқармасының бастығы, полиция полковнигі Дастан Қалиевтің айтуынша, биыл елорда аумағында ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын 3 700-ден астам қылмыстық құқықбұзушылық тіркелсе, 690 іс ашылыпты. Тұрғындарға келтірілген залал 2 млрд 600 млн теңгеден асып жығылған. Мәселен, жыл басында «Аманат Хоумға» қатысты «қаржы пирамидасын құру және оған басшылық ету» бабы бойынша қылмыстық іс тіркеліп, Астана қаласы бойынша Экономикалық тергеу департаментіне берілді.

Алаяқтардың алдауына түскендердің жас ерекшеліктері әртүрлі. Дегенмен олардың арбауына түскендердің арасында егде жастағы адамдар жиі кездеседі. Себебі олар көбіне жаңа технологиялармен таныс емес және күмәнді ақпараттан хабары жоқ. Сондықтан олар қаржы алаяқтарынан сақтанып жатпайды. Сондай-ақ қылмыскерлердің қармағына түскендердің қатарында жеңіл ақша іздейтін адамдар да көбейіп отыр. Тәжірибе көрсеткендей, көп адам аз ақшадан көп пайда тапқысы келеді. Осылайша, салған жинақтарын қысқа мерзімде көбейтіп беруге көзсіз сенім артады екен.

Алаяқтардың айла-амалдарына тап болғандардың көпшілігі осындай оңай олжаға сенгендер. Олардың көбі интернет сайттардың мүмкіндігіне молынан сеніп қалғандар.

Шын мәнінде, ақша жинағының өсуін бақылап отыратын жеке кабинеттер туралы жарнаманың барлығы жалған. Бесіншіден, егде жастағы азаматтарға қоңырау шалатын алаяқ көп. Бұл әдістегі кең таралғаны – қылмыскер құқық қорғау органдарының қызметкерлері атынан хабарласып, жақын адамының үстінен қылмыстық іс қозғалғаны туралы хабардар етеді. Артынша қылмыстық жауапкершіліктен босату пара ретінде ақша сұрайды. Өз кезегінде олар әртүрлі интернет платформаларда жеке еңбек қызметін жүзеге асыратын кәнігі алаяқтарды жібереді. Сондай-ақ қазір заңсыз қаржылық операцияларды жүргізу немесе қылмыстық жолмен алынған ақшаны жылыстату үшін өздерінің банктік карталары мен жеке деректерін беру арқылы қылмыскерлерге жәрдем көрсететін алаяқтықтың түрі де кеңінен таралып отыр. Көбіне мұндай ұсынысқа ұрынатындардың арасында студенттер, жұмыссыз жастар мен оңай табыс іздейтіндер көп.

Сонымен бірге үшінші тұлғалардың банктік карталарын қолдана отырып, қылмыстық жолмен алынған ақшаны қолма-қол ақшаға айналдыруға байланысты қызметке қатысатын адамдарға қылмыстық жауапкершілік қарастырылады. Жақында осындай қылмыстық жолмен алынған ақшаны қолма-қол ақшаға айналдырған Ресей азаматы 6 жыл мерзімге сотталды. Қазір осындай үшінші тұлғалардың банктік карталарын пайдаланған 79 адамға қатысты тергеу әрекеттері де жүргізіліп жатыр.

Астана қаласы ПД Криминалдық полиция басқармасының бастығы осы күні әлемнің 30-дан астам елінде қаржы пирамидаларының қызметіне тыйым салынғанын айтты. Алаяқтықтың бұл түрі Канада, Франция, Италия, Қытай, Ұлыбритания, Біріккен Араб Әмірліктерінде қатаң бақыланады. Біздің елімізде де қаржы пирамидасын құрғандарға заң қатал. Қылмыскерлерге ел заңы бойынша Қылмыстық кодекстің 217-бабы бойынша мүлкі тәркіленіп, 12 жылға дейін бас бостандығынан айыруға дейін барады. Сондай-ақ белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойы айыру көзделген. Қаржы пирамидасын жарнамалағандарға да жауапкершілік бар. Оларға қолданыстағы заңның негізінде мүлкі тәркіленіп, 4 жылға дейін бас бостандығынан айыру көзделеді. Одан бөлек, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен үш жылға дейінгі мерзімге айналысу құқығынан айыру кіреді. Сондықтан «Интернет сайттарда тауарлар мен қызметтерді сатып алу кезінде ерекше қырағы болу керек. Өзіңіз бен жақындарыңыздың жеке мәліметтері мен банктік есепшоттары туралы деректерді құпия ұстаған жөн». Ал егер қаржы пирамидасынан байланысқа шыққаны туралы күмән туындаса, тұрғылықты жері бойынша құқық қорғау органдарына хабарласу қажет. Болмаса Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігіне немесе Қаржы мониторингі агенттігіне жүгінген жөн. Бір сөзбен айтқанда, кез келген күмәнді ақпараттың артында алаяқтар тұрмасына кепілдік жоқ екенін ескерсек, әр істі бастамас бұрын жеті рет өлшеп, бір рет кесу артық етпейтіні анық.

Әдетте қаржылық пирамидалар әлдебір үлкен пайда келтіретін жобаны қаржыландыру мақсатында адамдардың (инвесторлардың) қолындағы артық ақшаларды жинақтайтын коммерциялық мекеме ретінде тіркеледі. Коммерциялық мекемелерге қаржысын құйған адамдар мен мекеме арасында салымшылардың алатын пайдасы жөнінде келісім жасалады. Егер жобаның пайдалылығы салымшыларға уәде еткен пайдадан аз болса немесе пайда жоқ болса, жаңа салымшылардың енгізген қаржысының бір бөлігі бастапқы салымшыларға уәде еткен пайданы қайтаруға жұмсалыады. Мұндай жағдайда, белгілі бір уақыт өткен соң жоба банкрот болып жарияланады және кеш келген салымшылар қаржылық жағынан зиянға ұшырайды. Тәжірибеден пирамида күйрегеннен кейін барлық жинақталған ақшаның тек 10-15%-ы ғана жобаға қатысушыларға қайтатынын көруге болады. Өйткені, жиналған ақша тек жарнама мен ұйымдастырушыларға жалақы төлеуге және қаржысын басында құйған адамдардың ақшасы мен пайдасын қайтарып беруге ғана жұмсалады.

Дегенмен, қаржы пирамидаларының қоғамдағы қаржылық қатынастарда ықпалды екенін және олардың алаяқтық іс-әрекеті тоқтамай отырғанын байқай отырып, осы феноменнің бірнеше әлеуметтік-психологиялық себептерін аштық. Біріншіден, кез келген

коммерциялық қаржылық мекеменің (банктің, микрокредиттік ұйымдардың, акция сатушылардың және т.б.) пирамидаға айналып кетпеуі оны ұйымдастырушылардың ар-ожданының тазалығына тікелей байланысты. Екіншіден, пирамида қармағына жеке адамдардың түсіп қалу ықтималдығы оның бойындағы экономикалық сауаттылыққа тікелей байланысты. Экономикалық сауаты аз адамдарда белгілі дәрежеде құмарлық психология болады. Олардың көпшілігінің «бұл қаржылық үдерісте менің ғана жолым болып қалар» деп ойлайтыны құпия емес. Үшіншіден, қаржылық пирамиданы ұйымдастырушылар әдетте «басты айналдыратын тәтті» сөз шеберлерінен, жасанды «оң» қасиеттері мол субъектілерден тұрады. Олар әдетте «аса мәдениетті», «ізгілік принциптерді ұстанушы», «халыққа қалтқысыз және жанкештілікпен қызмет етуші» және «тығырыққа тірелген адамдарды құтқарушы» ретінде көріне алады және осы «қасиеттері» көмегімен адамдарды біржола өздеріне табындырып алады. Кейбіреуінде гипноздық қасиеттер де болады. Төртіншіден, пирамида иелері әрбір адамның психологиялық ерекшеліктерін дөп баса отырып, оның ішкі дүниесіндегі жанын қинаған мәселелерін, қаржы төңірегінде қандай қиындықтарға ұшырағанын дәл аңғарады. Олардың «жемтігінің» көпшілігін қаржылық мәселеде жолы болмаған адамдар құрайды.

Адамзат тарихында көптеген қаржылық пирамидалар болған. Сырт көзге олардың құрылымдары әртүрлі болып көрінгенімен олардың барлығының мақсаты біреу-ақ: неғұрлым адамдардың қолдарындағы ақшаны алаяқтық жолдармен иемдену және нанымды түрде банкротқа ұшырау.

Қорытындылай келе, саналы адамзат куә болған әлемнің әр түкпіріндегі түрлі-түсті және үлкенді-кішілі қаржы пирамидаларының ішіндегі гүлденудің шырқау биігіне көтеріліп үлгерген және күйрей отырып миллиондаған адамдардың тағдырын күйзелткен азаматы С. Мавроди ұйымдастырған «МММ» АҚ қаржы пирамидасы еді. «МММ»-нің қаржылық іс-әрекетінен әртүрлі есептеулер бойынша 10-15 миллион салымшы жапа шекті. 50 адам өзіне өзі қол жұмсап өмірлерімен қоштасты. Біздің тағдыр, өз қолымызда.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. <https://egemen.kz/article/17870-qardgy-piramidasy>
2. <https://www.westernunion.com/kz/kk/fraudawareness/fraud-types.html>

ӘОЖ 657.6

ЭКОНОМИКАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ДАМУ

**Жақашев Б.Р., экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Асимова Р.Д.,
экономика магистрі, аға оқытушы**

**Шерхан Муртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қаласы**

Аңдатпа: Мақала цифрлық экономиканың дамуы жағдайында бухгалтерлік есептің негізгі өзгерістерін анықтауға арналған. Бухгалтерлік есепті сапалы түрлендіруге, оны автоматтандыруға және цифрландыруға көп көңіл бөлінуде. Бухгалтерлік есепті жаңғырту тенденцияларының ұйымдардың қызметіне әсері қарастырылады.

Кілттік сөздер: цифрлық экономика, бухгалтерлік есеп, цифрлық технологиялар, бухгалтерлік есепті цифрландыру, бухгалтерлік есепті автоматтандыру

Abstract: The article is devoted to identifying the main changes that accounting is undergoing in the context of the development of the digital economy. Considerable attention is paid to the qualitative transformation of accounting, its automation and digitalization. The influence of trends towards modernization of accounting on the activities of organizations is considered.

Key words: digital economy, accounting, digital technologies, digitalization of accounting, automation of accounting

Аннотация. Статья посвящена выявлению основных изменений, которые претерпевает бухгалтерский учёт в условиях развития цифровой экономики. Значительное внимание уделено качественной трансформации бухгалтерского учёта, его автоматизации и цифровизации. Рассмотрено влияние тенденций к модернизации бухгалтерского учёта на деятельность организаций.

Ключевые слова: цифровая экономика, бухгалтерский учёт, цифровые технологии, цифровизация бухгалтерского учёта, автоматизация бухгалтерского учёта.

Қазақстандағы цифрлық экономиканы дамыту бағдарламасы ұлттық мүдделерді сақтау және ұлттық басымдықтарды іске асыру мақсатында цифрлық (электрондық) экономиканы қалыптастыру бойынша Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының негізгі бағыттарын айқындайды. Жаңа ұрпақ экономикасын дамытуға, соның ішінде технологияларды әзірлеуге және енгізуге, «үлкен деректерді» сараптауға және басқарудың жаңа әдістерін енгізуге бағытталған.

Қазақстан экономикасын цифрлық трансформациялаудың негізі «Ақпараттық Қазақстан-2020» мемлекеттік бағдарламасы болды. Бұл ақпараттық қоғамға өтуге, мемлекеттік басқаруды жетілдіруге, «ашық және мобильді үкіметтің» институттарын құруға, ақпараттық инфрақұрылымның корпоративтік құрылымдарға ғана емес, елдің азаматтарына да қол жетімділігін арттыруға ықпал етті. Мұндай жағдайларда тұрақты экономикалық даму үдерістерін басқару үшін ақпараттық қолдау жүйесінде бухгалтерлік есеп рөлін жаңғырту, цифрландыру мен контент талаптардың технологиялық мүмкіндіктері әсер еткен оның материалдық, әдіснамалық және тұжырымдамалық негіздерін өзгерту маңызды.

Цифрлық экономика бүкіл әлемде қарқынды дамып келеді. Бұл инновацияның, бәсекеге қабілеттілік пен өсудің жалғыз маңызды драйвері және ол кәсіпкерлер мен шағын және орта бизнес үшін үлкен әлеуетке ие. Компаниялардың цифрлық технологияларды қалай енгізетіні олардың болашақ өсуінің негізгі факторы болады. Бұлтты есептеу, мобильді веб-қызметтер, ақылды желілер және әлеуметтік желілер сияқты жаңа цифрлық тенденциялар бизнес ландшафтын түбегейлі өзгертеді.

Зерттеу әдістері теорияның жалпыланған жетістіктеріне, сондай-ақ, экономиканы цифрландыру жағдайында бухгалтерлік есепті дамыту мәселесінің отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми жұмыстарына негізделген. Мақалада абстрактілі-логикалық, аналитикалық, әдістер қолданылды.

Машиналық оқыту сияқты автоматтандырудың басқа тенденцияларымен қатар, блокчейн транзакция деңгейінде бухгалтерлік есептің жұмыс жасауының өсіміне әкеледі - бірақ бухгалтерлермен емес. Оның орнына деңгейі жоғары бухгалтерлер блокчейндегі

жазбалардың нақты экономикалық интерпретациясын бағалау, жазбаларды экономикалық шындықпен және бағалаумен ұштастыру үшін жұмыс істей бастайды. Мысалы, блокчейн қарызы бар адамдар тобын анықтауы мүмкін, бірақ олардың өтейтін құны мен экономикалық мәні бухгалтерлердің тексерісін талап етеді [1, 36 б.].

Бухгалтерлік есеп экономика саласының негізгі бағыттарының бірі ретінде цифрлық трансформацияға жетті. Бухгалтерлік есепке жаңа технологиялар мен бағдарламалық шешімдерді енгізу процестерді автоматтандыруға, бухгалтерлік операциялардың тиімділігі мен дәлдігін арттыруға, жаңа мүмкіндіктерге жол ашады. Бухгалтерлік есеп мамандарының басым көпшілігі дүниежүзілік ғаламтордағы деректерді бухгалтерлік есепті тиімдірек жүргізу немесе бірнеше минут ішінде белгісіз болған нәрсені анықтау үшін пайдаланады. Бухгалтерлік есеп саласы цифрландыру процестеріне тез бейімделуде, олар ұбағытта дамып келеді: менеджмент, қаржылық және салықтық есеп [2, 9 б.].

Бүгінгі таңда Қазақстанда бухгалтерлік есеп жұмысы айтарлықтай жеңілдеп, өзгергенін айта кеткен жөн. Бұрын бухгалтерлер мен қаржы мамандарының жұмысы негізінен деректерді жинауды және жаңартуды, есептер дайындауды, банктік тексерулерді, бухгалтерлік есепті және басқа да тапсырмаларды орындауды талап етті. Енді бухгалтер цифрлық экономиканың дамуымен қатар жүруі, цифрлық сауатты болуы және өзінің біліктілігін тек кәсіби тұрғыдан ғана емес, ақпараттық технологиялар саласында да үнемі жетілдіріп отыруы керек. Ғалымдардың [3, 4, 5] пікірінше, бухгалтерлік есеп теориясын модернизациялауда цифрландыру контекстінде негізгі өзгерістер мыналар болып саналады:

- бухгалтерлік есепте ұйым қызметінің аясын кеңейту;
- бухгалтерлік есептің сапасы мен тиімділігін арттыру;
- жаңа есепке алу объектілерін бағалаудың инновациялық әдістерін әзірлеу;
- бухгалтерлік есептің әртүрлі түрлерін біріктіру тәсілдерін қалыптастыру;
- озық отандық және шетелдік ақпараттық технологияларды қолдану;
- бухгалтерлік есепті дамытудың теориялық әдістемелік және қолданбалы аспектілерін дамыту.

Осыған байланысты бухгалтерлік кәсіптің даму перспективалары туралы мәселе туындады: ол біртіндеп еңбек нарығынан кете ме, әлде оның дамуында жаңа кезең басталады ма. Жаңартылған мультимедиялық желілер мен технологиялардың өсіп келе жатқан өсуіне қарап, цифрлық революция бухгалтерлік есеп мамандары бейімделетін жаңа ойлауды қалыптастырады. Жасанды интеллект пен роботты инновациялар өскен сайын қаржы және бухгалтерлік секторлардың мүмкіндіктері де өсуде. Бұл жаңа технологиялық жетістіктер бухгалтерлік есепті жүргізуді, салық құжаттарын дайындауды және басқа да осындай міндеттерді жеңілдетеді және айтарлықтай төмендетеді, бұл арзан бухгалтерлік қызметтерге сұранысты азайтады. Бұл қызметтердің көпшілігі, соның ішінде деректерді енгізу аз пай-да әкелді және уақыт өте келе автоматтандыру, бұлтты есептеу және аутсорсинг салдарынан жоғалып кетуі мүмкін. Жұмыс үстелі бағдарламалық жасақтамасының едәуір көлемін жинауға негізделген бухгалтерлік тәжірибе, ең алдымен, тәуекелге ұшырайды.

Бұл технологиялық жетістіктер келесі онжылдықта қарқынды дамуымен жалғасады, бұл жетілдірілген аналитикалық құралдармен, сондай-ақ саланы түбегейлі өзгерту үшін үлкен мәліметтер жиынтығымен және мобильді есептеулермен бірге одан да инновациялық қосымшаларды қамтамасыз етеді. Бұл жаңа технологиялар кітаптар мен

қаржылық ақпаратты сақтау тәсілін өзгертіп қана қоймайды, сонымен қатар мамандарға жұмыстың қашан және қай жерде орындалатынына икемділік бере отырып, бірегей жаңа бизнес ортасын жасайды. Бұлтты есептеулерге көшу жүріп жатқан кезде, штаттан тыс қызметкерлермен және мердігерлермен жұмыс істеудің дәстүрлі емес тәсілдеріне көшу де орын алады, бұл бухгалтерлер үшін жаңа және зерттелмеген мүмкіндіктер тудыратын бизнесті жүргізу тәсілін айтарлықтай өзгертеді. Технологиялық өзгерістерге және заңнамалық және нормативтік талаптарға сәйкестікті тереңірек түсіну қажеттілігіне байланысты клиенттер кең бейінді мамандарға емес, бухгалтерлік есеп мамандарына артықшылық береді.

Егер бухгалтерлік қызмет көрсететін компания ішкі және сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті болғысы келсе, ол әлемдік тенденцияларды ұстануы керек. Бүгінгі таңда бухгалтерлік есепті (кем дегенде оның көп бөлігін) басқа елге, басқа континентке ауыстыру өте оңай. Сондықтан біз тиімдірек жұмыс істеп, клиенттерімізге жаңа мүмкіндіктер ұсынуымыз керек. Қазіргі кезде төлемдер мен аударымдар интернет-банкинг арқылы жүзеге асырылады. Бухгалтерлерге қызмет көрсететін банкке төлем құжаттарын қағаз түрінде ұсынудың қажеті жоқ. Бүгінгі таңда қазақстандық банктердің 70%-ы жеке тұлғаларға дерлік қызмет көрсетеді.

Деректерді өңдейтін бағдарламалар бүгінде бухгалтердің жұмысын жеңілдетіп қана қоймайды, сонымен қатар оны қызықты етеді, өйткені олар күнделікті жұмыстың ең қызықсыз бөлігін – деректерді қолмен енгізуді алады. Жетілдіру жұмыстары қарқынды жүргізіліп жатқан осы бағдарламалардың негізгі міндеттерінің бірі - цифрлық құжаттарды (банктік үзінді көшірмелер, электрондық шот-фактуралар және сканерленген құжаттар) өңдеу. Бухгалтерлер енді деректерді бухгалтерлік бағдарламаларға енгізбейді – мұны роботтар жасайтын болады.

Бүгінгі таңда көптеген жоғарғы оқу оындары оның ішінде Шерхан Муртаза атындағы Тараз инновациялық институты өздерінің бухгалтерлік бағдарламаларына IT технологияларының жаңа элементерін қосып, болашақ тулектерге, жұмыс істеп жатқан бухгалтерлерге сандық, инновациялық, технологияларының жаңа дағдыларын игеруге мүмкіндік жасайды.

Сандық технологиялар адамдарға қарағанда деректерді тезірек және сенімді өңдей алады. Олар көптеген қаржылық процедураларды түбегейлі өзгертуге және қосымша құн жасауға мүмкіндік береді. Олар:

- бұлтты технологиялар (блокчейн). Бұлтты технологиялар сізге ақпарат жіберілген кезде үзіліссіз талдауды емес, тұрақты бақылауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

- жасанды интеллект. Бухгалтерлер нақты уақыт режимінде клиенттердің бизнес-деректері туралы автоматтандырылған есептерге қол жеткізе отырып, олар клиенттердің бизнесті тиімді жүргізу үшін қолдана алатын тиімді идеяларын ұсыну мүмкіндігіне ие болады.

- сандық сауаттылық. Шығармашылық және жаңашылдық, белгісіздік жағдайында жұмыс істеу дағдылары.

Сандық технологиялар адамдарға қарағанда деректерді тезірек және сенімді өңдей алады. Олар көптеген қаржылық процедураларды түбегейлі өзгертуге және қосымша құн жасауға мүмкіндік береді. Болашақта машиналар кәсіпқойлардың ең құнды әріптестеріне айналса да, адамдар жұмыс істейтін эмоционалды интеллекті ештеңе алмастыра алмайды, оған қаржы және бухгалтерлік есеп секторы кіреді.

Жүргізілген зерттеу нәтижелерін қорыту және талдау мынаны көрсетеді:

- ашылып жатқан мүмкіндіктерге байланысты бухгалтерлік есепте цифрлық технологияларды қолдану одан әрі дамуға ықпал етеді:

- фирмаларға өздерінің барлық құжаттарын тексеру үшін делдалдар қызметіне жүгінудің қажеті жоқ;

- кез келген процестерді барынша жеңілдету;

- жасалатын іс-әрекеттердің операциялық тиімділігі мен ашықтығын арттыруға мүмкіндік беред.

Зерттеу барысында бірқатар кемшіліктер анықталды, бірақ олар артықшылықтармен салыстырғанда аса маңызды емес, сондықтан қалған скептиктер цифрландыру енгізген өзгерістерге қарсы болмауы керек деп сенімді түрде айтуға болады, өйткені көптеген салалар цифрландыру жаңалықтарын қабылдап, жаңа экономикалық салаға бейімделуде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Vaimukhanova S.B. Theory and methodology of accounting // Life Sci J. – 2014. – vol. 11(7s). – pp. 35-40.

2. Карпова Т.П. Направления развития бухгалтерского учёта в цифровой экономике // Известия СПбГЭУ. – 2018. – №3(111).

3. Одинцова Т.М. Бухгалтерский учет в контексте вызовов цифровой экономики и информационного общества // Вестник ИПБ. Вестник профессиональных бухгалтеров. – 2019. – №3. – С. 5-14.

4. Одинцова Т.М., Рура О.В. Развитие видов, объектов и методов бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики и информационного общества // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. – 2021. – Том 11. – № 4.

5. Цивенко М.Ю. Трансформации профессии бухгалтера в условиях развития «цифровой экономики // Молодой ученый. – 2022. – №48. – С. 100-102.

ӘОЖ 338.3

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН АРТТЫРУ

Жакашев Б.Р., экономика ғылымдарының кандидаты, доцент,

Жумадильдаев М., экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

**Шерхан Муртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қаласы**

Аңдатпа: Мақалада кәсіпорынның қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің теориялық аспектілері талданады, кәсіпорынның қаржылық қауіпсіздігінің деңгейіне көбірек әсер ететін факторлар анықталады, оны қамтамасыз ету және жақсарту жолдары айқындалады.

Кілттік сөздер: кәсіпорынның қаржылық қауіпсіздігі, қаржылық қауіпсіздікке қауіп төндіруі, қаржылық қауіпсіздікті арттыру

Abstract: The article analyzes the theoretical aspects of ensuring the financial security of an enterprise, identifies factors that most influence the level of financial security of an enterprise, and identifies ways to ensure and improve it

Key words: financial security of an enterprise, threats to financial security, increasing financial security

Аннотация: В статье проанализированы теоретические аспекты обеспечения финансовой безопасности предприятия, выявлены факторы, которые в наибольшей степени влияют на уровень финансовой безопасности предприятия, и определены пути ее обеспечения и повышения

Ключевые слова: финансовая безопасность предприятия, угрозы финансовой безопасности, повышения финансовой безопасности

Қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі қазіргі уақытта өте өзекті болып табылады, себебі кәсіпорындардың қаржылық қауіпсіздік жүйесін құруға жеткілікті көңіл бөлінбейді, сондықтан көптеген кәсіпорындар банкротқа ұшырайды. Дегенмен, қаржылық қауіпсіздікке қол жеткізу кәсіпорынның өмір сүруі мен тұрақты жұмыс істеуінің маңызды негізгі факторы болып табылады.

Соңғы жылдары макроэкономикалық қауіпсіздік, әртүрлі салалар мен салалардағы кәсіпорындардың қауіпсіздігі немесе жеке адамның қаржылық қауіпсіздігі болсын, барлық деңгейлерде қаржылық қауіпсіздік жүйесін қалыптастырудың рөлі күрт жоғарылады.

Қазіргі уақытта бұл мәселе ең маңызды және сәйкесінше өзекті болып қала береді. Қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңыздылығы мен қажеттілігін барлығы түсінеді, алайда оған қол жеткізу тәсілдерін түсіну шешілмеген күйінде қалып отыр

«Қаржылық қауіпсіздік» термині отандық экономикалық әдебиеттерде салыстырмалы түрде жақында пайда болды. Ұзақ уақыт бойы кәсіпорынның тұрақты қаржылық жұмысын сақтау әдістеріне екі негізгі көзқарас болды.

Бірінші көзқарас бойынша көптеген авторлар дәстүрлі түрде қаржылық қауіпсіздікті кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігінің элементі ретінде қарастырады. Тағы бір көзқарас ұйымда дағдарысқа қарсы шаралар кешенін әзірлеу туралы ұсыныс болды.

Зерттеу пәні Қазақстан Республикасы экономикасының қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз ету құралдарын дамыту проблемасын теориялық негіздеуден және шешуден тұрады. Зерттеу әдістері теорияның жалпыланған жетістіктеріне, сондай-ақ, қаржылық қауіпсіздік саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми жұмыстарына негізделген. Мақалада абстрактілі-логикалық, аналитикалық, әдістер қолданылды.

Қаржылық қауіпсіздік және қаржылық тұрақтылық мәселелерін Джон Чант, Александралай, Маркилинг, Фред Дэниел, Майкл Фут, Гарри Дж. Шинаси, Эрдт Г. Ф., Дж. Хоубен, Ян Кейкс және басқалар қарастырған. Осы мәселе бойынша материалдар мен жарияланымдарды зерттеу қолданыстағы ілімдік қаржылық қауіпсіздікті анықтауға және сипаттауға бағытталған деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Бұл мәселе бойынша қазақстандық және ресейлік ғалымдардың жұмыстары кеңінен танымал, атап айтқанда: А. Г. Хабибуллин, М. Нұрмұханов, Д.К. Нұрпейісов, В.К. Сенчагов және т.б.

Экономикадағы шетелдік және отандық мерзімді әдебиеттерде қаржылық қауіпсіздік мәселелеріне арналған көптеген жарияланымдардың болуына қарамастан, қазіргі уақытта

көптеген жаңа қауіптер мен қауіптер бар екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының қаржылық қауіпсіздік көрсеткіштерін бағалауға және оны қамтамасыз етудің негізгі бағыттарын қалыптастыруға байланысты аспектілер қазіргі кезеңде жеткілікті зерттелмеген, бұл осы зерттеудің қажеттілігін алдын-ала анықтады.

Қаржылық қамтамасыз ету түсінігінің мәні мен ерекшеліктері қандай? Бүгінгі күні заңнамалық деңгейде бекітілген «Қаржылық қауіпсіздік» ұғымының бірыңғай тұжырымдамасы жоқ. Экономикалық сарапшылар бұл ұғымды әртүрлі түсіндіреді, мысалы, Е.В. Каранинаның айтуынша кәсіпорынның қаржылық қауіпсіздігі оның сыртқы және ішкі қауіптердің теріс әсерінен қорғау жағдайымен анықталады [1, 78 б.].

И.А. Бланктің айтуынша, «Кәсіпорынның қаржылық қауіпсіздігі – бұл оның қаржылық жағдайының деңгейі, сыртқы және ішкі сипаттағы нақты және ықтимал қауіптерден тұрақты қорғауды қамтамасыз ету» [2, 24 б.]. Ал Р.С. Папехин болса «кәсіпорын өзінің қаржылық қауіпсіздігін сақтай отырып, тұрақты дамуға қабілетті тәуекел жағдайларын ескеретін күрделі ұғым» деп анықтайды [3. 34 б.].

«Қаржылық қауіпсіздік» ұғымын анықтаудағы әртүрлі тәсілдер бар. Мысалы кейбір авторлар «қаржылық қауіпсіздік» ұғымын қаржы жүйесінің және экономикадағы қаржы–экономикалық процестердің қауіпсіздік жағдайына жатқызады: қаржылық қауіпсіздік қаржы жүйесін сыртқы және ішкі қауіп-қатерлерден сенімді қорғауды қамтамасыз ету жағдайын білдіреді, бұл жағдайда мемлекет оның тұтастығын, тәуелсіздігін және тұрақты дамуын қамтамасыз ете алады. Басқа авторлар болса қаржылық қауіпсіздікті өзін-өзі ұйымдастыратын қаржы жүйесінің сыртқы ортадағы сын-тегеуріндердің әсерінен өзінің тұрақтылығын сақтау қабілеті ретінде түсінеді [[4, 5]].

Біздің ойымызша «қаржылық қауіпсіздік - бұл қаржылық мүдделердің қаржылық қатынастардың барлық деңгейлеріндегі қорғалуы; қаржылық қауіпсіздікке қатер төндіретін сыртқы және ішкі тұрақсыздандырушы факторлардың әсер ету жағдайында елдің қаржы жүйесінің тәуелсіздігі, тұрақтылығы және беріктілігі; мемлекеттің қаржы жүйесінің ұлттық экономикалық жүйенің тиімді жұмыс істеуін және тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету қабілеті.

Болашақта Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігінің борыштық қауіпін тиімді қорғауды қамтамасыз ету үшін мыналар қажет:

- мемлекет экономикасының жекелеген салалары мен секторларының даму болашағын ескере отырып, сыртқы борыштың ЖІӨ–ге арақатынасының жекелеген бағыттары бойынша шекті мәндерін және сыртқы қарыз алуды шектеу жөніндегі басқа да ықтимал шараларды белгілеу мүмкіндігі мен орындылығын зерделеу;

- елдің әлеуметтік–экономикалық дамуының қойылған мақсаттарына тиімді қол жеткізу тұрғысынан қарыз қаражатының мақсатты бағытталуын бақылау;

- жүйелік борыштық тәуекелдерді барынша азайту және борыштың орнықтылығына төнетін қауіп қатерлерді уақтылы анықтау мақсатында ұлттық компаниялар мен холдингтерде тәуекелдерді басқарудың толыққанды жүйесін құру;

- сыртқы борыш көздерін әртараптандыру;

- нақты экономикалық есептеулер мен болжамдарды ескере отырып, қазіргі заманғы сыртқы борышты басқару жөніндегі тұжырымдама жасау;

- сыртқы борыштың құрылымын жетілдіру және жалпы мемлекеттік борышты басқару саясатын қалыптастыру тиімділігін арттыру есебінен оған қызмет көрсету және оны өтеу жөніндегі төлемдерді оңтайландыру және ұтымды ету;

- халықаралық қарыздарды тарту үшін қолайлы мүмкіндіктерге зерттеулер жүргізетін арнайы институционалдық құрылымдар құру, қарыз қаражатын және ұсынылатын жобаларды пайдалану тиімділігін талдау, сыртқы борышқа қызмет көрсету саласында зерттеулер жүргізу.

Ішкі қауіптер кәсіпорынның өзінің қызметімен байланысты және кәсіпорынның қаржылық менеджменті саласындағы әдейі немесе кездейсоқ басқару қателерінен туындайды. Кәсіпорынның ішкі қаржылық қауіпсіздігіне жататындар:

- ағымдағы, немесе стратегиялық қаржылық жоспарлауларының болмауы;
- кәсіпорын активтерінің өтімділігінің жеткіліксіздігі;
- ескірген немесе жеткіліксіз техникалық жабдықтар;
- негізгі персоналдың біліктілігінің төмен деңгейі;
- бәсекеге қабілетсіз баға саясаты;

Кәсіпорынның қаржылық қамтамасыз ету деңгейі туралы көптеген өзара байланысты қаржылық көрсеткіштер негізінде қорытынды жасауға болады, олардың көпшілігі шаруашылық жүргізуші субъектінің өтімділігі, төлем қабілеттілігі және қаржылық тұрақтылығы тұрғысынан сипаттайтын көрсеткіштермен ұсынылған (1-кесте).

1-кесте – Кәсіпорынның қаржылық көрсеткіштері бойынша қаржылық қамтамасыз ету деңгейінің рейтингі

Көрсеткіш атауы	Жоғарғы деңгейі	Орта деңгейі	Төменгі деңгейі
1. Дербестік (қаржылық тәуелсіздік) коэффициенті	>0,5	0,3–0,5	<0,3
2. Жалпы капиталдағы қарыз қаражатының үлесі	<0,5	0,5–0,7	>0,7
4. Ағынды өтімділік коэффициенті	>2,0	1,0–2,0	<1,0
5. Жылдам өтімділік коэффициенті	>0,8	0,4–0,8	<0,4
6. Абсолютті өтімділік коэффициенті	>0,2	0,1–0,2	<0,1
7. Жалпы активтердің табыстылығы (рентабельділігі)	>0,1	0,05–0,1	<0,05
Кәсіпорынның меншікті капиталының табыстылығы	>0,15	0,1–0,15	<0,1
12. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының маржасы (мызғымастығы), %	>25	10–25	<10
Ескерту – автор б дереккөз негізінде құрастырған			

Көрсеткіштің мәніне сүйене отырып, субъектінің қаржылық қамтамасыз ету деңгейі туралы қорытынды жасауға болады. Шекті мәндерден жоғары кәсіпорын қаржылық тұрақтылыққа, қарқынды экономикалық өсуге және бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізу мүмкіндігін жоғалтады.

Қазақстанның қаржылық қауіпсіздік моделі неғұрлым елеулі қауіп-қатерлерді көрсетуге сәйкес келетін үш негізгі бағытқа негізделуі тиіс:

- бірінші бағыт – макроэкономикалық тұрақтандыру және серпінді экономикалық өсу;
- екінші бағыт – банк жүйесінің тұрақтылығын арттыру;

– үшінші бағыт – мемлекеттік қарыз мөлшерін қысқарту.

Соңғы жылдары кейбір индустриалды елдер инфляцияны тежеудің дәстүрлі әдістерінен бас тартып, экономиканы ақша-несиелік реттеудің инфляциялық таргеттелуіне назар аударды. Осы елдердің орталық банкі инфляцияның жоспарланған деңгейін белгілейді және осы мақсатқа қол жеткізу үшін ақша-несие саясатының барлық құралдарын пайдаланады. Бұл ақша-кредит саласын реттеудің стандартты әдістерімен салыстырғанда ақша-кредит саясатының тиімділігін арттыруға ықпал етеді

Қаржылық қауіпсіздік жүйесі мыналарды қамтуы керек:

- тұтастай алғанда мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін ескере отырып, елдің қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі жүйелі шаралар;

- елдегі ықтимал қаржылық тәуекелдерді болжау;

- әлемдік қаржы нарықтарындағы өзгерістер, олардың ұлттық қаржы жағдайы үшін салдарын бағалау.

- мемлекеттің қаржы жүйесінің қауіпсіздігіне түрлі қауіп-қатерлердің алдын алуға бағытталған ұйымдастырушылық және экономикалық тетіктердің жиынтығы.

Қаржылық қауіпсіздіктің негізгі бағыттары:

- инфляциялық процестерді тежеуді күшейту;

- қаржы жүйесінің тиімділігін арттыру. бұл мемлекеттің шығыстары мен кірістерін қолдау есебінен жүзеге асырылады;

- елдің сыртқы қарызымен байланысты проблемаларды шешу.

Әлемдік кеңістікте болып жатқан жаһандық өзгерістерге, сондай-ақ көптеген мемлекеттер тап болатын дағдарыстар қаупіне байланысты ұлттық мүдделерді қорғау, оның ішінде қаржы жүйесінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шараларды енгізу туралы мәселе туындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Каранина Е.В. Финансовая безопасность (на уровне государства, региона, организации, личности): моногр. / Е.В. Каранина. — Киров: ФГБОУ ВО «ВятГУ», 2015. — 239 с.

2. Папехин Р.С. Теоретические основы финансовой устойчивости предприятий / Р.С. Папехин. – Волгоград: Волгоградское научное изд-во. – 2018 – 60 с.

3. Daribekov S. Trends in financial security in the Republic of Kazakhstan / S. Daribekov, Z. Yeskerova, A. Akhmetova // Danish scientific journal. — 2020. — No. 35. — P. 13–17

4. Нурпеисов Д. Стабильность финансовой системы как условие обеспечения экономической безопасности Рес2015. — № 2. — С. 221

5. Цветкова Е.С., Мамонтова Ю.П. Проблемы обеспечения финансовой безопасности предприятия и пути их преодоления // Электронный вестник Ростовского социально-экономического института. – 2017. - №3. – С. 501-504.

КОРПОРАТИВТІК МӘДЕНИЕТ КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ

**Махашева Ж. А., экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Умирзакова Н. Т., экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аңдатпа. Мақалада кәсіпорындардың корпоративтік мәдениеті, ұжымдық құндылықтар, рухани және материалдық жағдайлар келтірілген. Сондай-ақ кәсіпорын мәдениетінің негізгі элементтері ұсынылған. Кәсіпорын өз мәдениетін екі жолмен қалыптастыра және өзгерте алады.

Кілтті сөздер: кәсіпорын, корпоративтік мәдениет, бәсекелестік, көшбасшылық, менеджмент.

Аннотация. В статье представлена корпоративная культура предприятий, коллективные ценности, духовные и материальные условия. Также представлены основные элементы корпоративной культуры. Предприятие может формировать и изменять свою культуру двумя способами.

Ключевые слова: предприятие, корпоративная культура, конкуренция, лидерство, менеджмент.

Annotation. The article presents the corporate culture of enterprises, collective values, spiritual and material conditions. The main elements of the corporate culture are also presented. An enterprise can shape and change its culture in two ways.

Key words: enterprise, corporate culture, competition, leadership, management.

Дәстүрлі теориялық модельдер кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін негізгі факторлар ретінде бәсекелестермен салыстырғанда өнімнің бағасы мен сапасын қарастырады. Қазіргі әлемде әрбір кәсіпорын дерлік қызмет көрсету орталығына айналғанда, кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыруда корпоративтік мәдениет басты рөл атқарады.

Кәсіпорынның корпоративтік мәдениеті – бұл ұжымдық санада біріккен қызметкерлердің құндылықтары, сенімдері, дәстүрлері мен мінез-құлық нормаларының жиынтығы. Бұл осы кәсіпорында жұмыс істейтін адамдардың рухани және материалдық жағдайын білдіретін рәміздерді қолдануда көрінеді.

Кәсіпорынның мәдениеті келесі белгілермен сипатталады:

- ортақ құндылықтар, яғни адамдар нені бағалайды, өмір, ұйымда: сіздің лауазымыңыз, атақтарыңыз, жоғарылауыңыз қызмет, жұмыстың өзі;

- көшбасшылыққа, табысқа, өз күшіне, өзара көмекке сену, адамгершілік мінез-құлықта, әділдікте және т.б.;

- коммуникация жүйесі мен қарым-қатынас тілі, яғни ауызша, жазбаша, вербалды емес коммуникацияларды қолдану, аббревиатуралар, қимылдар және т.б.;

- уақытты білу, оған деген көзқарас және оны пайдалану: жұмысшылар арасында уақыт дәлдігінің дәрежесі, уақытша сақтау бұл үшін күнделікті және ынталандыру;

- жасы мен жынысы, мәртебесі мен күші, тәжірибесі мен білімі, діні мен азаматтығы бойынша ерекшеленетін адамдар арасындағы қарым-қатынастар, сондай-ақ туындайтын қақтығыстарды шешу жолдары мен әдістері;

- қызметкерлерді дамыту және оқыту процесі: процедуралар қызметкерлерді хабардар ету, оқыту бағдарламаларына қатысу тәртібі, ұйымда қолданылатын кәсіби даму процесінің маңыздылығы;

- еңбек этикасы және ынталандыру әдістері: жұмысқа деген көзқарас және тапсырылған жұмысқа жауапкершілік; еңбек бөлінісі және қызметтік міндеттерді орындау; жұмыс орнының дизайны мен тазалығы; жұмыс сапасы; өнімділікті бағалау және марапаттау; мансап жолдары;

- сыртқы түрі, киім-кешек, қызметкерлер не және қалай тамақтанады, жұмыста өзін таныстыру, іскерлік стилі [1].

Олар дәстүрлерде де, адамдардың мінез-құлқында да көрініс таба алады: олардың сыртқы түрі, қарым-қатынас тәсілі, мінез-құлқы және эмоциялары. Кәсіпорында оның мәдениетін қалыптастыратын адамдар бар, ал мәдениет ұйымдағы адамдардың мінез-құлқына әсер етеді. Ұйымда оның мәдениетін қалыптастыратын адамдар бар, ал мәдениет ұйымдағы адамдардың мінез-құлқына әсер етеді. Ол кеңсенің сыртқы келбеті, қызметкерлердің өздері, символизм және корпоративтік, еңбекақы төлеу және ынталандыру нысандары сияқты материалдық және рухани нысандар түрінде көрінеді.

Кәсіпорын мәдениеті – бұл бүкіл ұйымның жалпы сипаттамасы. Кәсіпорын мәдениетінің негізгі элементтері:

- құндылықтар, әлеуметтік көзқарастар;
- моральдық принциптер мен іскерлік этика;
- қызметкерлерді ынталандыру әдістері;
- еңбекті ұйымдастыру және бақылау әдістері;
- көшбасшылық стилі;
- қақтығыстарды шешу жолдары;
- шешім қабылдау әдістері;
- коммуникациялар.

Мәдениет өзін көптеген жолдармен көрсетеді, кейбіреулері анық, басқаларын түсіну қиын. Архитектура көп нәрсені айтады. Көптеген банктердің кеңселерінің классикалық қасбеттері мен мәрмәр залдары дәстүрге, консерватизмге, беріктік пен құрметке құрмет болып табылады. Ұйым шығаратын жарнамалық-ақпараттық материал индикативті болып табылады. Жылдық есептер, брошюралар, проспектілер, каталогтар ұйымның мәдени құндылықтары туралы ақпаратты қамтиды. Олар компанияның неге бағытталғанын көрсетеді: клиент немесе оның өз нәтижелері, оның қызметінде қандай принциптер жатыр [1].

Кәсіпорын мәдениеті коммерциялық ұйымның бәсекеге қабілеттілігінің факторларының бірі болып табылады; табыс факторы, операциялық тиімділік, кейде өмір сүру. Ұйымдық мәдениет бүкіл әлем бойынша менеджерлерді көбірек алаңдатуда. Ұйымдастыру мәдениеті – күрделі құбылыс. Оған нормалар, қағидалар, ережелер, құндылықтар, идеалдар, тіл, жаргон, ұйым тарихы, аңыздар, бейнелер, белгілер, метафоралар, рәсімдер, рәсімдер, марапаттау мен ынталандыру формалары, орналасқан жері, ғимараты, қоршаған ортасы кіреді. Табиғаты біршама инерциялы ұлттық мәдениеттен айырмашылығы, ұйымның мәдениеті қысқа уақыт кезеңінде (айлар, жылдар) айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Оң ұйымдық мәдениетті құру әдістері бейресми болып табылады, бірақ соған қарамастан, көптеген ұйымдарда күшті және мақсатты мәдениетті өзгертудің көптеген мысалдары бар. Менеджмент тәжірибесі мен теориясының қазіргі даму кезеңі барған сайын менеджменттегі мәдени революция деп аталады [2].

Білімді көп қажет ететін және «персонал сыйымды» технологиялардың көбеюі трансферті тиісті оң ұйымдық мәдениеттің болуына байланысты. Мысал ретінде техникалық күрделі өнімдерді жаппай өндіру, жоғары сапалы қызмет көрсету, мемлекеттік органдардың табысты жұмыс істеуі жатады.

Бәсекеге қабілетті компаниялардың мәдениеті болашаққа бағытталғаны анық. Көптеген шешімдер қауіпті ортада қабылданады. Қызметкерлер мұқият, мұқият, сақтықпен, шыдамдылықпен және мақсатпен жұмыс істейді. Олар аз немесе мүлдем кері байланыссыз ұзақ белгісіздік кезеңін жеңуге мәжбүр. Бұл мәдениет бастамашылдықты, шығармашылықты, ұжымшылдықты және топтық белсенділікті дамытады [2].

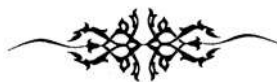
Осылайша, кәсіпорын өз мәдениетін екі жолмен қалыптастыра және өзгерте алады:

- қажетті нормаларды, құндылықтарды түрлендіру және көрсету принциптер;
- мәдениеттің «екінші» белгілерін қалыптастыру және өзгерту

Бірінші әдісті көпшілікке арналған мәлімдемелер, баяндамалар және басшылықтың бастапқы құндылықтарға тұрақты қызығушылығын көрсететін жеке мысал арқылы жүзеге асыруға болады. Егер ұйымдағы менеджерлердің күнделікті іс-әрекеттері олардың мәлімделген құндылықтарына сәйкес келсе, бұл мәдениеттің дамуына және оны жақсартуға ықпал ететіні сөзсіз. Екінші әдіс негізгі болжамдарға әсер ету үшін ұйым мәдениетінің сыртқы атрибуттарымен манипуляциялау мүмкіндігін қамтиды. Бұл әдіс аясында мінез-құлық үлгілері жасалып, дамып, адамдар арасындағы өзара әрекеттестік жағдайлары кезең-кезеңімен енгізіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Смирнов С. Техники эффективного управления для руководителей разных уровней. ООО «ЛАБОРАТОРИЯ ЗНАНИЙ», 2022.
2. У. А. Козловой, Д. В. Злоказова. Корпоративная система управления проектами. Как вернуть компанию в ресурсное состояние. М.: Изд.дом «Ridero», 2022.

ӘОЖ 338.24:656.01

ПРОЦЕСТІК ТӘСІЛ - КӘСІПОРЫНДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ

**Махашева Ж. А., экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Умирзакова Н. Т., экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Аңдатпа. Мақалада кәсіпорындардың басқару жүйесі, басқару процестері, негізгі процестер келтірілген. Сондай-ақ, кәсіпорынды басқару жүйесінің негізгі элементтері ұсынылған. Кәсіпорынды басқарудың тиімді жүйесін құрудың негізгі бағыттарының бірі - кәсіпорын қызметін ұйымдастыру мен басқаруда процедуралық тәсілді қолдану.

Кілтті сөздер: кәсіпорын, процестік тәсіл, бәсекелестік, персонал, менеджмент.

Аннотация. В статье приводятся система управления предприятиями, процессы управления, основные процессы. Также представлены основные элементы системы управления предприятием. Одним из основных направлений создания эффективной системы управления предприятием является применение процедурного подхода в организации и управлении деятельностью предприятия.

Ключевые слова: предприятие, процессный метод, конкуренция, персонал, менеджмент.

Annotation. The article presents the enterprise management system, management processes, and basic processes. The main elements of the enterprise management system are also presented. One of the main directions of creating an effective enterprise management system is the application of a procedural approach in the organization and management of the enterprise.

Key words: enterprise, process method, competition, staff, management.

Динамикалық және бәсекеге қабілетті нарықтық орта ресейлік кәсіпорындардан басқару жүйелерін үнемі жетілдіруді талап етеді. Кәсіпорынды басқарудың тиімді жүйесін

құрудың негізгі бағыттарының бірі - кәсіпорын қызметін ұйымдастыру мен басқаруда процедуралық тәсілді қолдану.

Мұндай жағдайда ұйымдардың басшылары процестік тәсілді енгізу кезінде мынадай мәселелерді шешуді күтеді: ұйымның басқару қабілеттерін арттыру (есептілік жүйесін жетілдіру, басқарудың ашық жүйесін құру, басқарушылық шешімдер қабылдау рәсімдерін жеделдету); ұйымды басқару және бизнес-процестер шеңберінде жекелеген операцияларды орындау кезінде адами фактордың әсерін азайту [1].

Процестік тәсілді жүзеге асыру кезінде осы мәселелерді шешудің кейбір жолдарын қарастырайық.

1. Процестік тәсілді енгізу кезінде ұйымның басқару қабілеттілігін арттыру.

Сонымен, бір жағынан, ұйым ішіндегі әрбір процесте мыналар болуы керек: процесті орындаудың тәртібі немесе белгіленген тәсілі (жұмыс технологиясын сипаттайтын құжаттама); процесс иесі – өз қарамағында ресурстары бар, процестің тиімділігі мен тиімділігі үшін белгілі бір өкілеттіктері мен жауапкершілігі бар лауазымды тұлға; процесс көрсеткіштерінің жүйесі – процестің тиімділігі мен тиімділігі және тұтынушылардың процеске қанағаттануын бағалау туралы статистикалық деректер; ресурстар: персонал, жұмыс ортасы және инфрақұрылым.

Екінші жағынан, барлық ұйымдық процестер 4 түрге бөлінеді: басқару процестері, негізгі процестер (өмірлік цикл процестері), ресурстармен қамтамасыз ету процестері және өлшеу, талдау және жетілдіру процестері.

Ұйымда процестік тәсілді енгізу кезіндегі әрекеттер кезең-кезеңімен келесідей болуы керек:

Бірінші қадам ұйымның технологиялық желісін анықтау және классификацияға сәйкес технологиялық желіні бизнес-процесс картасында көрсету болуы керек. Екінші қадам - ұйымның процестерін сипаттау жоспарын құру үшін процестерді (ұйым үшін маңыздылығы бойынша) ранжирлеу. Үшінші қадам процесс процедурасын құжаттау, яғни оның жұмысын реттеу болады. Ол үшін процестің барлық кірістері мен шығыстарын, бизнес-процестің жұмысын реттейтін құжаттарды, процесс механизмдерін (процесс барысында қолданылатын персонал, бағдарламалық қамтамасыз ету және жабдықтар), процесте тұтынылатын ресурстарды, процестің жұмысына ұйым ішінде жауапты лауазымды тұлғаны, процестің көрсеткіштері жүйесін анықтау. Модель әзірленгеннен кейін және әзірлеуші модель процестің мәнін толық көрсететініне және қатысушылар мен меншік иесінің әртүрлі жағдайлар мен жұмыс нұсқаларына қатысты барлық сұрақтарына жауап беретініне толық сенімді болғаннан кейін тиімділік пен тиімділік көрсеткіштері анықталады. Әрі қарай, технологиялар мен көрсеткіштер құжатталады, олармен байланысты бизнес-процестердің иелері болып табылатын менеджерлер талқылайды және ұйымның процестерін толық сипаттағанға дейін ұйымның процестерін сипаттау жоспарына сәйкес ұйым басшысы бекітеді.

Осылайша, процесс технологияларының толық сипаттамасы мен стандартталуына байланысты, бір жағынан, тұтастай алғанда ұйымның ашықтығы артады, ал екінші жағынан, ұйымның бақылау мүмкіндігі артады. Процестің тиімділігі мен тиімділік көрсеткіштерін дұрыс анықтау және бөлектеу арқылы жоғарғы басшылық сенімді ақпарат пен фактілерге негізделген басқару шешімдерін қабылдау механизмін алады. Процесс иелері, біріншіден, жұмысты орындаудың біртұтас технологиясын, екіншіден, ресурстарға өкілеттік пен қолжетімділікті, үшіншіден, өздерінің бағалауы үшін координаттар жүйесін алады.

2. Адам факторының әсерін азайту

Осылайша, ұйымда құжатталған технологиялық технологиялар бар. Процестердің өзі бірнеше ыдырау деңгейінен тұрады – олар операцияларға, операциялар әрекеттерге, әрекеттер функцияларға бөлінеді. Процестер шеңберінде операциялар, әрекеттер, функциялар, технологиялық механизмдер әрекет етеді: персонал, жабдықтар, бағдарламалық қамтамасыз ету. Процестік тәсілді енгізгенге дейін әрбір қызметкердің

жұмысы ең жақсы жағдайда лауазымдық нұсқаулықпен реттелді, ең нашар жағдайда қызметкер жұмыс істеді, көбінесе ол не істеу керектігін және жұмыс орнында қалай жұмыс істеу керектігін дербес анықтайды. Сонымен қатар, мұндай қызметкердің тиімділігі оның жеке біліміне, дағдылары мен басқа процесс механизмдерімен жұмыс істеу қабілетіне тікелей байланысты болды. Бұл тәсілмен, бір жағынан, қызметкер өз тәжірибесін таратуға, білімін, дағдыларын және дағдыларын басқа қызметкерлерге беруге мүдделі емес, өйткені бұл оның жеке қажетсіздігін төмендетті. Екінші жағынан, ұйымда белгілі бір операциялар түрлерін орындауға арналған құжаттама болған жоқ, өйткені лауазымдық нұсқаулық ең алдымен сұраққа жауап береді: қызметкер ұйымда не істейді және қалай және қалай жұмыс істейтінін мүлде ескермейді. қызметкер өз жұмысын қалай орындайды.

Процесстік тәсілді енгізу кезінде адам факторын азайту жағдайы келесідей дамиды:

1. Процесс шеңберіндегі әрбір операция үшін жұмыс барысында жұмыстың қалай орындалатынын, жабдық пен бағдарламалық қамтамасыз етудің қалай қолданылатынын егжей-тегжейлі және қол жетімді тілде сипаттайтын жұмыс нұсқаулығы әзірленеді.

2. Осы жұмысты орындай алатын қызметкерге қойылатын ең аз талаптар жұмыс нұсқаулығындағы ақпарат негізінде айқындалады

3. Қызметкерлерді жұмыс орнында бейімдеудің бірыңғай, стандартталған тәртібі әзірленуде.

4. Қызметкерге операция шеңберінде қажетті білім, білік және дағдыны дамыту ғана ескеріле отырып, лауазым бойынша біліктілігін арттырудың ішкі ұйымдастырушылық жоспары әзірленуде.

5. 3 - 4 нәтижелік көрсеткіштер белгіленеді, оларды орындағаннан кейін қызметкер тиімді деп танылады және соның негізінде жалақының сыйлықақы бөлігі есептеледі.

Осылайша, нәтижесінде ұйым мыналарды алады: операциялардың стандартты орындалуы бойынша құжаттама; операцияны орындау үшін ең аз, бірақ жеткілікті білімі, дағдылары мен дағдылары бар қызметкер; бейімделу кезеңінің қысқаруы; операцияның тиімділігін арттыру үшін жеткілікті ішкі оқыту жүйесі; операцияға қатысатын қызметкерлерді ынталандыру жүйесі; жалақыға және сырттан оқытуға шығындарды азайту.

3. Шығындарды азайту

Процесстік тәсілді енгізу кезінде шығындарды азайтуға еңбекақы қорының құнын төмендету және ішкі оқытуды ұйымдастыру арқылы сырттай оқыту құнын төмендету арқылы ғана емес, сонымен қатар Activity Based Costing (ABC) – функционалдық әдістемені қолдану арқылы қол жеткізіледі. ақпаратты барлық қызметкерлерге түсінікті түрде пайдаланушыларға ұсынуға мүмкіндік беретін дәстүрлі қаржылық бағалауға балама ретінде әзірленген шығындарды талдау [1].

ABC әдісі қажетті ресурстардың егжей-тегжейлі есебіне сәйкес үстеме шығындарды бөлу арқылы процестің өзіндік құнын анықтаудан және олардың әрбір операцияның, әрекеттің және функцияның құнына әсерін анықтаудан тұрады. Процестің барлық ресурстары мен механизмдерін және олардың құнын ескергеннен кейін өнімнің немесе қызметтің сапасын төмендетпейтін шикізаттың, қаптаманың, жабдықтың альтернативті (аз қымбат нұсқасы) нұсқасы әзірленеді. ABC шеңберінде шығындарды азайтудың тағы бір шешімі - автоматтандыру немесе жаңа технологияларды енгізу арқылы процесті қайта құру. Процесс иесінің жауапкершілігі есептелген күн шегінде процесті пайдалану шығындарын басқару және бақылау болып табылады. Процеске қатысушылардың (механизмдердің) жауапкершілігі операцияны есептелген нормативтер шегінде пайдалану кезінде шикізаттың, материалдардың, электр энергиясының және басқа ресурстардың шығындарын азайту немесе азайту болып табылады [2].

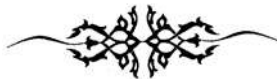
Осылайша, ұйымды басқарудың процесстік тәсіліне көшу тек мүмкін емес, сонымен қатар ұйымның басқару қабілеттілігін арттыруға және адам факторына тәуелділікті

азайтуға және жағдай жасауға көмектесетін әрбір ұйымның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың қажетті шарты болып табылады. шығындарды азайту үшін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Репин В, Елиферов В. «Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов». М.: ИНФРА, 2012. – 543 с.

2.Ильин В.В. «Моделирование бизнес-процессов. Практический опыт разработчика». М.: ИНФРА, 2020

ӘОЖ 338.1

ИННОВАЦИЯ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУ

Қонарбай Ұлмекен, экономика ғылымдары магистрі, оқытушы, Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Айтбаева Дильда, экономика ғылымдары магистрі, оқытушы, Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация. Бұл мақалада технологиялық инновациялардың экономикалық өсудің негізгі күші ретінде қарастырылатындығы және ел аймақтарының жоғары индустриалды экономикаларындағы инновациялардың кейбір айрықша ерекшеліктеріне назар аударылатындығы көрсетілген. Атап айтқанда, мақалада Американдық тәжірибеге сүйене отырып, жаңа технологияларды іздеуде үстемдік ететін "белгісіздіктің" негізгі бір ерекшелігін зерттеуге тырысады. Ол сондай-ақ технологиялық инновациялардың туризм индустриясына әсерін және оның туристік бизнес үлгісін қалай өзгертетінін қозғайды.

Кілт сөздер: инновация, экономикалық өсу, индустрия, бизнес, фирма

Аннотация. Эта статья иллюстрирует, почему технологические инновации рассматриваются как основная движущая сила экономического роста и фокусируется на некоторых наиболее отличительных особенностях инноваций в высокоразвитых индустриальных экономиках региона страны. В частности, в статье предпринята попытка рассмотреть основную особенность, "неопределенность", которая доминирует в поиске новых технологий, на примере нескольких примеров из американского опыта. В ней также затрагивается влияние технологических инноваций на индустрию туризма и то, как они трансформируют туристическую бизнес-модель.

Ключевые слова: инновации, экономический рост, промышленность, бизнес, фирма

Annotation. This paper illustrates why technological innovation is considered as a major force in economic growth and focuses on some of the most distinctive features of innovation in the highly industrialized economies of the OECD area. In particular, the paper attempts to examine a primary single feature, "uncertainty" that dominates the search for new technologies by drawing several cases on the American experience. It also touches on the impact of technological innovation in the tourism industry and how it is transforming the tourism business model.

Keywords: innovation, economic growth, industry, business, firm

Ең іргелі мағынада экономикадағы өндіріс көлемін ұлғайтудың екі ғана жолы бар: өнімді процеске түсетін кірістер санын көбейтуге болады немесе кірістердің бірдей

санынан көбірек өнім алуға болатын жаңа жолдар туралы ойлауға болады. Негізінде, Абрамовиц 1870-1950 жылдар аралығында Америка экономикасындағы өндіріс көлемінің өсуін өлшеді. Содан кейін ол сол уақыт аралығында кірістердің (капитал мен жұмыс күшінің) өсуін өлшеді. Содан кейін ол еңбек бірлігінің өсуі және капитал бірлігінің өсуі экономикадағы өндіріс көлемін қаншалықты арттыруы керек екендігі туралы ақылға қонымды болжамдар жасады. 1870-1950 жылдар аралығындағы кірістердің (яғни, капитал мен жұмыс күшінің) өлшенген өсімі экономика өнімінің нақты өсуінің шамамен 15% - ын ғана құрайтыны белгілі болды. Осылайша, статистикалық мағынада кем дегенде 85% түсініксіз қалдық болды. 85% қалдық теріс нәтиже болды деп айту қызықты болуы мүмкін, бірақ теріс нәтижелер кейде өте пайдалы болуы мүмкін. Бұл жағдайда қалдықтардың үлкен мөлшері экономикалық мамандық үшін өзіндік "ояту қоңырауы" болды, өйткені экономистердің көпшілігі алдыңғы 200 жыл ішінде экономикалық өсуге бірінші кезекте өндіріс процесіне, әсіресе капитал ресурстарына көбірек ресурстар қосу мәселесі сияқты қарайтын модельдер жасады. Ірі қалдықтар экономистерге экономикалық өсуді есепке алу үшін басқа жерден іздеу керек екенін айтты.

Сондықтан мен өз назарымды ЭЫДҰ елдерінің жоғары индустриалды дамыған экономикалары әлеміндегі инновациялық қызметтің кейбір айрықша ерекшеліктеріне аударғым келеді және бірнеше жағдайда Американдық тәжірибеге сүйенемін. Шындығында, ең алдымен жаңа немесе жетілдірілген технологияларды іздеуде үстемдік ететін бір функцияға және осы мүмкіндіктен туындайтын кейбір салдарға назар аударғым келеді. Негізгі сөз – «белгісіздік».

Ғылыми зерттеулерге жұмсалатын шығындар қандай да бір ықтимал пайдалылық туралы жаңа ғылыми білімді ашпауы мүмкін. Ғылыми шекарадағы зерттеулердің нәтижелері бойынша жаңа ғылыми білім пайда болса да, бұл ешқашан жаңа тауарлық өнімге әкелмеуі мүмкін. Немесе, ең бастысы, бұл жаңа өнімді әзірлеуге ұзақ уақыт жұмсауды қажет етуі мүмкін, сондықтан бизнес шешімдерін қабылдаушылар жаңа өнімді енгізу қымбатқа түсуі мүмкін, яғни тиімсіз деген қорытындыға келуі мүмкін.

Бірақ зерттеулер, сайып келгенде, жаңа, құнды өнім тұжырымдамасына әкелсе де, көптеген басқа сұрақтар әлі де шешілуі керек:

- Өнімділік қаншалықты тез жақсарады және өндіріс құны қаншалықты тез төмендеуі мүмкін?

- Өнім инновациялық фирма үшін қаншалықты орынды? "Орынды" дегеніміз, инновациялық фирманың өз инновацияларынан туындауы мүмкін кез келген пайданы алу ықтималдығы қаншалықты жоғары? Бұл инновацияның патенттелетініне байланысты болуы мүмкін. Егер патенттелмейтін болса, оны өнімді ойлап табуға өз ақшасын жұмсамаған бәсекелес фирмалар қаншалықты тез еліктей алады?

- Ақырында, бәсекелестен немесе мүлдем жаңа технологияны енгізуден жаңа және жоғары сапалы өнім қаншалықты тез пайда болады?

Жаңа технологиялардың алдында тұрған ең үлкен белгісіздіктердің бірі одан да жаңа технологияларды ойлап табу деп айту парадоксальды емес.

Белгісіздіктің тағы бір көзі бар, мен оны, ең болмағанда, инновацияға ешқандай қатысы жоқ болса да және оның туризм үшін салдарымен бұрыннан таныс болсаңыз да, осы жерге енгізуге міндеттімін деп ойлаймын. Бұл, әрине, террористік актілермен бетпе-бет келу мүмкіндігі. Терроризм қазірдің өзінде саяхатқа, әсіресе әуе сапарларына, сондай-ақ терроризм қаупі жоғары деп саналатын елдерге (немесе аудандарға) сапарларға жойқын әсер етті. Басқа бірде-бір сала терроризмге туризм сияқты осал емес.

Осылайша, инновацияның табиғатын түсіну үшін белгісіздік әлі де инновациялық қызметтің негізінде жатқанын мойындау маңызды. Мұндағы өмірдің негізгі фактісі-нарықтың қандай да бір жаңа технологияны енгізуге қалай жауап беретінін болжау өте қиын. Мұның айқын себептерінің бірі-ЭЫДҰ-ға мүше елдердің көпшілігі сияқты ауқатты қоғамдарда белгілі бір жаңа өнімдердің (немесе қызметтердің) тұтынушылардың қалауы мен басымдықтарына қалай сәйкес келетінін болжау өте қиын.

Технологиялық инновацияның әсері, әдетте, оның өнертапқыштарына ғана емес, сонымен қатар жаңа технологияны түпкілікті пайдаланушылардың шығармашылығына да байланысты болады.

Ескі және баяу технологияларға арналған жұмыс үлгілеріне компьютердің әлдеқайда жоғары жылдамдығын қолдану өнімділікті арттыруға өте аз әсер етуі мүмкін. Жұмыс процесін қайта жобалаудың өзі өте күрделі мәселе болып табылады және бұл міндетті түрде көп уақытты қажет етеді, мұны электр энергиясының ерте тарихы айқын көрсетеді. ДК-ны енгізу бизнес-фирманың қызметкерлері үшін арнайы әзірленген жаңа, күрделі бағдарламалық жасақтаманы әзірлеумен қатар, бұрыннан келе жатқан іскерлік тәжірибені қайта ұйымдастыруды талап етті. Бұл, өз кезегінде, компьютерлердің соңғы буынының кеңейтілген мүмкіндіктерін пайдалану үшін жұмыс үлгілерін қалай оңтайлы түрде қайта құруға болатынын анықтауда өте жоғары деңгейдегі басқару дағдыларын қолдануды талап етеді.

Туристік секторға келетін болсақ, тұтынушылардың қажеттіліктері мен қалауларымен, атап айтқанда мамандандырылған нарықтармен жақын танысу, сондай-ақ осы қажеттіліктерді неғұрлым тиімді, бірақ сонымен бірге тартымды және пайдаланушыға ыңғайлы түрде қалай қанағаттандыруға болатыны туралы жылдам және шығармашылық көзқарас қажет сияқты. Бірақ ақпараттық технологиялар, атап айтқанда интернет және дүниежүзілік интернет туристік агенттердің рөлін өзгертеді және егер бұл сала әлеуетті саяхатшыларға ұсынылуы мүмкін қызметтердің жаңа жиынтығын анықтай алмаса, туристік агенттер индустриясының көлемін күрт қысқартатыны сөзсіз. Интернетке қол жеткізе алатын, демек, Google – ге қол жеткізе алатын кез келген үй шаруашылығы енді келуге ықтимал үміткер ретінде жер бетіндегі кез келген дерлік болжамды орын туралы егжей – тегжейлі ақпаратқа дереу қол жеткізе алады.

Айта кету керек, ұшақпен саяхаттау билеттерін интернетте де ұйымдастыруға болады, ол сонымен қатар ұшақ билеттерінің әртүрлі бағалары туралы баға жетпес ақпарат береді. Шын мәнінде, Американдық зерттеу компаниясы (Forrester) саяхат, қазіргі уақытта, әлемдегі ең ірі онлайн-бизнес болып табылады деп есептеді. Интернет туристік бизнесті көптеген жолдармен өзгертетіні анық және ақпаратқа оңай қол жеткізу саланың әрбір жеке құрамдас бөлігінде қарқынды дамып, оны бәсекеге қабілетті етеді. Түпкілікті белгісіздік-туристік индустрияны кем дегенде минималды рентабельділікке жеткізудің жаңа тәсілдерін табу.

Пайдаланылған әдебиеттер.

1. Абрамович М., Ресурсы и тренды в США с 1970 годов, Американский экономический журнал – 2020г.
2. Ховард Х., Автоматические компьютерные механизации в будущем. Айкен – 2022г.
3. Роберт Солоу, Теория роста: экспозиция, Нью Йорк, Пресса Университета Оксфорд 2022г.

УДК 001.3:338.4(574)

ҚАЗАҚСТАНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТТІ БЕЛСЕНДІ ДАМУ ЖОЛДАРЫ.

**Асемова Риза, Есеп және аудит магистрі, аға оқытушы,
Әлімбек Дария, ЕА-20-1 тобы, студент,
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ**

Аннотация. Бизнес пен өндіріске ғылыми әзірлемелерді енгізу елдің экономикалық мәселелерін әлдеқайда тиімді шешуге көмектеседі. Мақалада Қазақстанда шағын және орта бизнесті, ірі кәсіпорындарды, инноваторларды, ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерді қолдаудың бірқатар құралдары жұмыс жасап жатқандығы және инноваторларға әртүрлі бағдарламалар мен бастамалар арқылы қолдау көрсететіндігі қарастырылады. Сонымен қатар Қазақстанда инновацияларды дамыту қай кезеңде тұрғанын және қандай кедергілерді еңсеру керек екенін талқыланады.

Кілт сөздер: Инноватор, цифрландыру, IT-шешімдер, жасанды интеллект, Tumar Venture Fund, TechGarden, MedTech, Agritech, GreenTech

Аннотация. Внедрение научных разработок в Бизнес и производство поможет гораздо эффективнее решать экономические проблемы страны. В статье рассматривается, что в Казахстане действует целый ряд инструментов поддержки малого и среднего бизнеса, крупных предприятий, инноваторов, начинающих предпринимателей и оказывает поддержку инноваторам через различные программы и инициативы. Также обсуждается, на каком этапе находится развитие инноваций в Казахстане и какие барьеры необходимо преодолеть.

Ключевые слова: Инноватор, цифровизация, IT-решения, искусственный интеллект, Tumar Venture Fund, TechGarden, MedTech, Agritech, GreenTech

Annotation. The introduction of scientific developments in business and production helps to solve the country's economic problems much more efficiently. The article discusses the fact that Kazakhstan has a number of tools to support small and medium-sized businesses, large enterprises, innovators, start-up entrepreneurs and provides support to innovators through various programs and initiatives. It will also be discussed at what stage is the development of innovations in Kazakhstan and what obstacles need to be overcome.

Key words: innovator, digitalization, it Solutions, Artificial Intelligence, Tumar Venture Fund, TechGarden, MedTech, Agritech, GreenTech

ҚР президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлттық Ғылым және технологиялар кеңесінің бірінші отырысында бизнеске ғылыми қоғамдастықпен тығыз ынтымақтастық орнатуды қажет деп айтқанындай. Бизнес пен өндіріске ғылыми әзірлемелерді енгізу елдің экономикалық мәселелерін әлдеқайда тиімді шешуге көмектеседі. Мақалада Қазақстанда инновацияларды дамыту қай кезеңде тұрғанын және қандай кедергілерді еңсеру керек екенін қарастырамыз.

Бүгінгі таңда Қазақстанда шағын және орта бизнесті, ірі кәсіпорындарды, инноваторларды, ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерді қолдаудың бірқатар құралдары бар. Бұл қолдау шараларын түрлі мемлекеттік органдар, даму институттары, ұлттық компаниялар мен холдингтер жүзеге асырады. Инноваторларға әртүрлі бағдарламалар мен бастамалар арқылы қолдау көрсетіледі. Сол құралдардың бірі-инновациялық орталықтар құру. Қазір елде олардың бірнешеуі бар, соның ішінде Astana Hub және TechGarden. Олар кәсіпкерлер мен стартаптарға өз идеяларын дамытуға және коммерцияландыруға көмек көрсетеді.

Барлық кезеңдерінде жобаларды қаржыландыруды ынталандыру үшін Дүниежүзілік банкпен бірлесіп іске асырылатын "Өнімді инновацияларды ынталандыру" жобасы шеңберінде Tumar Venture Fund ерте қаржыландырудың венчурлік қоры құрылды. Сонымен бірге "QazInnovations" - бұл экономиканың түрлі секторларындағы инновацияларды ынталандырумен айналысатын Қазақстанның ұлттық инновациялық экожүйелік қоры. Қор жеке сектормен және ғылыми орталармен бірнеше деңгейде жұмыс істейді: ұлттық экономиканы коммерцияландыру және дамыту үшін әлеуеті бар инновациялық жобаларды қаржыландыру; жобалардың сапасын жақсартуға және олардың табысқа жету мүмкіндігін арттыруға көмектесетін кеңестер мен сараптама; инвесторларға, нарықтарға және серіктестерге қол жетімділікті қамтамасыз ете отырып, коммерцияландыруға жәрдемдесу.

Қазақстанда Бизнесі тіркеу рәсімі едәуір жеңілдетілді, бұл кәсіпкерлік қызметті дамытуға ықпал етеді және жаңа инновациялық жобалардың пайда болуын ынталандырады.

Жалпы біздің еліміз инновация саласында қандай секторларда озық, талқылап көрсек.

- Қазақстан энергетика, аграрлық сектор, медицина, акт, ғарыштық технологиялар, Көлік және логистика сияқты экономиканың түрлі салаларында инновациялық жобаларды белсенді дамытуда. Соңғы жылдары ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) саласы – цифрландыру және IT-шешімдермен және жасанды интеллектпен байланысты барлық нәрсе қарқынды дамып келеді.

Мәселен, 2022 жылы "QazInnovations" инновациялық гранттар беру бойынша конкурс шеңберінде 146 өтінім тіркелді, оның ішінде бірден 92-ші акт бойынша, оған индустрия элементтері кірді. Тұтастай алғанда, бұл акт саласы тез масштабталатын, басқа салалардағы жобалармен салыстырғанда коммерцияландыру оңайырақ болуымен түсіндіріледі. Ол, мысалы, медицинада жасалғандай, көптеген клиникалық немесе клиникаға дейінгі зерттеулерді қажет етпейді. Бұл салада ғылыми жұмыстарды шетелдік аккредиттелген журналдарда жариялау және патент алу талап етілмейді

Жалпы, біздің еліміз инновациялық экономиканы белсенді дамытуда және ғылыми-техникалық әлеуетті дамытуға қомақты ресурстар салуда. Әлемдік трендтер мен отандық құзыреттерді ескере отырып, өткен жылдың соңында ҚР Премьер-Министрі жанындағы технологиялық саясат жөніндегі кеңесте экономиканы дамытудың мынадай басым бағыттары бекітілді: MedTech, agritech және GreenTech. Яғни, мемлекет жобаларды қолдауға және тұтастай алғанда осы салалардағы жобалардың сыни массасын арттыруды ынталандыруға басымдық береді.

Қазіргі таңда Қазақстанда жақында енгізілген инновациялық өнімдерге тоқталсақ.

Егер "QazInnovations" компаниясынан технологияларды коммерцияландыруға инновациялық гранттар беру мысалында айтатын болсақ, келесі жобаларды атап өтуге болады: "Alina Group" ЖШС үшін Ақтөбедегі құрғақ құрылыс қоспалары мен лак-бояу өнімдері зауытына арналған мәрмәр толтырғыш өндіру бойынша Инновациялық технология мен жабдық сатып алынды. "Стекло-Сервис" ЖШС өңдеу саласындағы инновациялық технологияларды пайдалана отырып, шыныны өнеркәсіптік қайта өңдеу бойынша өндірістік кешенді жаңғырту жүргізілді. "Қазэлектромаш" ЖШС кәсіпорнында қағаз оқшаулағышы бар кабельдің орнына салалар үшін (энергетика, ТМК, мұнай-газ, құрылыс индустриясы) жақсартылған техникалық сипаттамалары бар тігілген полиэтиленнен жасалған кабельдердің жаңа инновациялық өндірісі ұйымдастырылды.

Бұл мысалдар Қазақстанның инновациялар мен технологиялар саласында белсенді дамып келе жатқанын көрсетеді. Ал жаңа өнімдер мен қызметтерді енгізу ел азаматтарының өмір сүру сапасын жақсартуға көмектеседі. Қазақстан 2025 жылға қарай инновациялық өнім көлемін 2,5 трлн теңгеге дейін жеткізуге ұмтылуда.

Қазақстанның инновациялық экожүйесі өңірдің немесе әлемнің басқа елдерінің экожүйелерімен қаншалықты сай. Жалпы Қазақстанның инновациялық экожүйесі салыстырмалы түрде жас, бірақ қарқынды дамып келеді. Бұл өзара әрекеттесетін элементтердің күрделі жүйесі: мемлекеттік органдар, бизнес-қоғамдастық, инвесторлар, стартаптар, академиялық институттар және технологиялық инкубаторлар. Ресей, Қытай, Корея, Жапония және Сингапур сияқты өңірдің басқа елдерімен салыстырғанда Қазақстанның экожүйесі дамудың ертерек сатысында тұр.

Алайда, Қазақстан Үкіметі инновациялық қызметті қолдауға бағытталған шараларды, оның ішінде салықтық жеңілдіктерді, стартаптарға арналған гранттарды және шағын және орта бизнесті қолдау бағдарламаларын белсенді әзірлейді және енгізеді. Сонымен қатар, Қазақстан шетелдік инвестициялар мен технологияларды, әсіресе ақпараттық технологиялар мен цифрлық экономика саласында белсенді түрде тартуда. Тұтастай алғанда, Қазақстан дамыған елдердің назарын және инвестицияларын тарту үшін

елеулі күш-жігер жұмсауды жалғастыруда және инновациялық стартаптар мен технологиялық инвесторлар үшін барған сайын тартымды кіру нүктесіне айналуға.

Жалпы инновациялық экономиканың толық дамуына қол жеткізу үшін төмендегідей мәселерді шешу керек.

– Қазақстанда инновациялық жобаларды қаржыландыру бағдарламалары бар екеніне қарамастан, қаражаттың жетіспеушілігі әлі де бар. Бұл инновациялық жобаларды дамытуды қиындатады. Инновацияларды енгізу үдерістерін жеделдету үшін бизнес - салықтық преференцияларды қамтамасыз ету қажет.

- Ең бастысы – жобалардың сыни массасының төмен деңгейі. Нәтижесінде, бұл стартаптардың шектеулі қатысуын, "шығу" әлеуетінің төмендігін және қор нарығының әлсіз дамуын, аз халық есебінен ауқымдылықтың шектелуін, венчурлық қаржыландыру саласында білікті мамандардың жетіспеушілігін және таланттардың кетуін қамтамасыз етеді.

- Сонымен қатар, инновация саласында білікті кадрлардың жетіспеушілігі бар. Жалпы, Қазақстанда инновация мәдениеті әлі де өз дамуының басында. Инновациялық идеяларды тарату және жаңа технологияларды енгізу әзірге баяу жүруде. Жаңа әзірлемелер мен инновацияларды енгізудің маңыздылығын әлі толық түсінбейді.

- Инновацияларды әзірлеу және енгізу үшін жеке сектордың ғылыми ортамен ынтымақтастығын ынталандыру қажет.

Технологияларды коммерцияландыру және инновацияларды ынталандыру отандық ғылым үшін өте маңызды және уақтылы құбылыс. Ғылыми әзірлемелерді өнеркәсіпке беру үдерісі әлемде кең қолдауға ие, алайда Қазақстанда мұндай тетік әзірге жолға қойылуда. Жоғары технологиялық инновацияны құруға қол жеткізу үшін инновация формуласын сақтау қажет. Ол келесідей: ғылыми-технологиялық инновацияны құру үшін идеялар + ғалым жасай алатын инноватор (бір адам болуы мүмкін) + дамуды коммерцияландыру, яғни нарыққа шығу үшін экономист. Тек осы формуланы сақтай отырып, елде инновациялар құруды ынталандыруға болады.

Қорыта келе, инновацияның маңызды массасын жинау үшін инноваторлар немесе ғалымдар өз идеяларын дайын прототипке айналдырып, енгізе алуы керек. Ол үшін ЖОО базасында FabLab деп аталатын прототиптеу зертханаларын құру қажет. Сонымен қатар, жоғары оқу орындарының бағдарламаларында техникалық аудит, маркетинг, зияткерлік меншікті қорғау, технологиялар трансферті, акселерация және т.б. оқытуды қамтитын инновациялар курсы қарастырылған жөн.

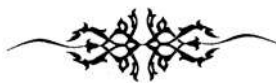
Ұлттық агенттік Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінде көзделген құралдар шеңберінде инновациялық қызметті ынталандыруды қамтамасыз ететін болады. Бұл ретте, оларды ұсыну рәсімдері мен форматы тиімділікті, орындылықты арттыруды және халықаралық практикаға сәйкес келтіруді ескере отырып, мысалы, бизнес-инкубаторларды, прототиптеу орталықтарын, технологиялық құзыреттілік орталықтарын және т. б. дамыту қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Елшібаев, Р.Қ., Кулембаева, Ф.М. Шағын және орта бизнесті ұйымдастыру : Оқу құралы. . - Алматы: Экономика, 2016. - 172 б <http://rmebrk.kz/book/1161658>
2. Зотиков, Н. З. Учет и налогообложение на малых предприятиях : учебное пособие / Н. З. Зотиков, О. И. Арланова. — Саратов : Ай Пи Эр Медиа, 2018. — 292 с. <http://rmebrk.kz/book/1163135>
3. Низамдинова А.К. Бухгалтерский учет в отраслях непромышленного сектора: учебное пособие – 246 с. Қаз ҰУ2 - 2019 г.
4. https://www.inform.kz/ru/nauka-i-biznes-kazahstan-stremitsya-dovesti-ob-em-innovacionnoy-produkcii-do-2-5-trln-tenge-k-2025-godu_a4058368
5. <https://na-journal.ru/2-2021-ekonomika-menedzhment/3030-rol-nauki-v-innovacionnoi-deyatelnosti-predpriyatii-kazahstana>

6. https://forbes.kz/process/science/kazahstanskaya_nauka_i_innovatsii_trudnyiy_put_navstrechu_drug_drugu/

7. <https://www.ablaikhan.kz/ru/science-and-innovations/science-and-innovations/20-root-category-russian-articles/static-page/science.html>

ӘОЖ 331. 108

ҰЙЫМДАРДА АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ

Умирзакова Нургуль Тлеукуловна, менеджмент ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Маханова Айжан Жарасовна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Аннотация. Мақалада ұйымдағы персоналды басқару жүйесі жалпы басқарудың ішкі жүйелерімен, сонымен қатар, бірыңғай функцияларды орындауға мамандырылған бірқатар атқарымдық ішкі жүйелерді қамтиды: ұйымды бүтіндей басқару, жеке функционалды және өндірістік бөлімшелерді басқару жұмыстарын атқарады. Адамдарды басқару ірі және шағын кәсіпорындардағы, коммерциялық немесе коммерциялық емес ұйымдармен қатар өндірістік және қызмет көрсету аясындағы барлық шаруашылық қызметтері үшін өте маңызды.

Кілт сөздер: Ұйым, функция, компания, ірі, персонал, адам, іскерлік, жұмысы, әдіс, заманауи.

Аннотация. В статье отмечается, что система управления персоналом в организации включает в себя подсистемы общего управления, а также ряд функциональных подсистем, предназначенных для выполнения единых функций: целостного управления организацией, управления отдельными функциональными и производственными подразделениями. Управление людьми имеет решающее значение для всех видов хозяйственной деятельности на крупных и малых предприятиях, наряду с коммерческими или некоммерческими организациями в сфере производства и обслуживания.

Ключевые слова: Организация, функция, компания, крупный, персонал, человек, бизнес, работа, метод, современный.

Annotation. The article notes that the personnel management system in an organization includes subsystems of general management, as well as a number of functional subsystems designed to perform unified functions: holistic management of the organization, management of individual functional and production units. Human management is crucial for all types of business activities in large and small enterprises, along with commercial or non-profit organizations in the field of production and service.

Keywords: Organization, function, company, large, staff, person, business, work, method, modern.

Ұйымның персоналды басқару жүйесі жалпы басқарудың ішкі жүйелерімен, сонымен қатар, бірыңғай функцияларды орындауға мамандырылған бірқатар атқарымдық ішкі жүйелерден тұрады. Жалпы және желілі басқарудың ішкі жүйесі: ұйымды бүтіндей басқару, жеке функционалды және өндірістік бөлімшелерді басқару жұмыстарын атқарады. Жалпы және желілі басқарудың ішкі жүйесінің функциясын ұйымның жетекшілері, оның орынбасарлары, атқарымдық және өндірістік бөлімшелердің жетекшілері, олардың орынбасарлары, шеберлер мен бригадирлер орындайды. Адам ресурстарын басқарудың заманауи жүйесі деп қазіргі заманғы іскерлік өмір аясында дамып, жұмыс істейтін компанияларды барынша тиімді және ұтымды қалыптастыру мен басқарудың белгілі бір идеялар жүйесін, сондай-ақ әдістерін түсіну керек екені

анықталады, олардың көмегімен компанияның кірістілігі және осы компания қызметінің басқа мақсаттарына қол жеткізу тұрғысынан болашақта компанияның барлық қолда бар мүмкіндігін пайдалану. Еңбек ресурстарын барынша тиімді және ұтымды пайдалануға қол жеткізіледі. Адамдарды басқару ірі және шағын кәсіпорындардағы, коммерциялық немесе коммерциялық емес ұйымдармен қатар өндірістік және қызмет көрсету аясындағы барлық шаруашылық қызметтері үшін өте маңызды. Керекті адамдарсыз ешбір ұйым өзінің мақсаттарына жетіп, әрі қарай өмір сүре алмайды

Ұйымдағы персоналды басқару жүйесі ұйымды бүтіндей және оның жеке бөлшектерін басқаруды орындайтын желілі жетекшілік бөлімдер мен сонымен қатар, келесі атқарымдық және қамтамасыздандырушы ішкі жүйелерден тұрады:

- персоналды жоспарлау және маркетинг;
- персоналды жалдау және есепке алуды басқару;
- еңбек қатынастарын басқару;
- бір қалыпты еңбек жағдайын қамтамасыздандырудың ішкі жүйесі;
- персоналды дамытуды басқару;
- персоналдың мінез-құлқын уәждемелеуді басқару;
- әлеуметтік дамытуды басқару;
- басқарудың ұйымдастырушылық құрылымын дамыту;
- персоналды басқару жүйесін құқықтық қамтамасыздандыру;
- персоналды басқару жүйесін ақпараттық қамтамасыздандыру;
- персоналды басқару жүйесін техникалық қамтамасыздандыру.

Қазақстан Республикасында нарықтық қатынасты қалыптастыру үшін кәсіпорындар мен барлық жеке меншік тектес ұйымдардағы кадрлық саясаттың рөлін ұлғайту қажет. Кадрлық саясат маңызының өсуі әлеуметтік және экономикалық жағдайлардың түбегейлі өзгеруімен түсіндіріледі. Ол өзгерістердің негізі қызметкерлерді басқарудың бұйрықтық - әкімшілік әдістен экономикалық, әлеуметтік және құқықтық – психологиялық стимулды қолдануға бет бұрудан тұрады.

Кадрлық саясат нақты ұйым мүдделерін орындау үшін келесі мәселелерді шешуі тиіс.

- Ұйымды жоғары мамандандырылған тәжірибелі және қызығушылығы бар жұмысшылармен қамтамасыз ету;
- Әр жұмысшының шеберлігі мен мүмкіндіктерін тиімді қолдану;
- Өз жұмыс нәтижесімен қанағаттандырылғандай жұмысшылар үшін ұйымдағы жағдайды жасау;
- Ұжымда әр жұмысшының мінез-құлқын жақсы бағытқа бет бұруға жағдай жасау;
- Әр қызметкерлерді өз ұжымымен жалпы ұйымның ортақ пайдаға ие болуына баулау, тәрбиелеу.

Бұл мәселелердің шешілуі басқару қызметі қызметкерлерінің кәсіби және іскерлік тәжірибесіне қатаң талаптар қояды, жұмысқа функционалдық және өндірістік бөлімшелер басшылығы, ұйым басшылығының жеке қатысуын қарастырады.

Кадрлық саясат жүргізумен айналысатын барлық қызметкерлер еңбек туралы заңын, нұсқамалық (директивтік), әдістемелік және нормативтік материалдарды, әсіресе қызметкерлермен жұмыс істеу, жеке құрамды есепке алумен байланысты материалдар; іс-қағаздарын жүргізуді; педагогика, еңбек әлеуметтануының негіздерін; қызметкерлерді басқару саласындағы алғы тәжірибелерді білуі міндетті. Маңыздылығы-Еңбек ресурстарын барынша тиімді және ұтымды пайдалану арқылы компания пайдалы қызметті жүзеге асыра алады.

Сонымен қатар, Еңбек экономикасы саласындағы қазіргі теориялық аспектілер аясында персоналды басқару жүйесі компанияның жалпы менеджментінің бөлігі болып табылатын жеке факторға бөлінеді. ресурстарды, атап айтқанда Еңбек ресурстарын қажет етеді, зерттелетін жүйені қызмет саласы ретінде анықтайды, оның маңызды элементтері: персоналға қажеттілікті анықтау; жұмыс істейтін персоналдың қызметін ұйымдастыру;

жаңа перспективалы қызметкерлерді тарту; жұмыстан шығару; дамыту; персоналды бақылау; еңбекті құрылымдау; сыйақы саясаты, әлеуметтік қызметтер және пайданы бөлу; персоналдың шығындарын басқару және т.б. компаниядағы адам ресурстарын басқару жүйесінің тұжырымдамасын кеңейтілген түсіндірудің бір түрі болып табылады. Персоналды басқару процесі-бұл субъект пен объект арасындағы байланысты нығайтуға бағытталған әрекет. Персоналды басқарудың негізгі мақсаты қызметкердің жеке әлеуетін пайдаланудан көрінеді.

1. Техникалық (технологиялық) аспектілер белгілі бір өндірістің даму дәрежесі мен нақты жағдайларын ескеру қажет деп болжайды.

2. Ұйымдастырушылық-экономикалық аспект сандарды жоспарлаумен, сондай-ақ кәсіпорын қызметкерлерінің тікелей құрамымен тікелей байланысты мәселелерді анықтауға мүмкіндік береді; моральдық және материалдық ынталандырулар қарастырылады, жұмыс уақытын пайдалану бағаланады.

3. Құқықтық аспект біздің елімізде қолданыстағы еңбек заңнамасын сақтаудың негізгі мәселелерін зерттеумен байланысты.

4. Әлеуметтік-психологиялық аспект-бұл әртүрлі психологиялық, сондай-ақ социологиялық тәжірибелер аясында жүзеге асырылатын адам ресурстарын басқару жүйесінің белгілі бір ілгерілеуі.

5. Білім беру аспектісі қандай да бір жолмен байланысты мәселелерді шешеді кәсіпорын қызметкерлерін оқыту, немесе олардың кәсіби дамуымен. Құрылымдық тұрғыдан алғанда, кәсіпорынның персоналды басқару жүйесі шеңберінде белгілі бір элементтер ажыратылады, олар өздерінің жалпы жиынтығында осы жүйені құрайды. Кәсіпорынның персоналды басқару жүйесін құрылымдық бөлудің маңыздылығы оның компаниядағы басқа басқару элементтерімен байланысын қамтамасыз ету болып табылады. Сонымен қатар, персоналды басқару жүйесінің элементтері персоналды басқару жүйесінің жекелеген субъектілері арасындағы қарым-қатынасты, сондай-ақ қызметкерлердің компанияны тікелей басқаруға қатысуын қамтуы мүмкін. Мақсатты дұрыс қоюдың маңыздылығы-бұл белгілі бір бағытты, сондай-ақ компанияның барлық қызметкерлеріне мотивация береді, бұл сайып келгенде ұжымның ең үйлесімді жұмысын қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде табысты және тиімді жұмыстың кілті болып табылады. Ұйымдағы персоналды басқару жүйесінің негізгі мақсатынан басқа, жалпы басқару жүйесі үшін де маңызды екінші мақсаттар бар екенін ескеріңіз. Әрі қарай, біз қазіргі заманғы компания шеңберіндегі персоналды басқару жүйесінің мақсаттарының жоғарыда көрсетілген мүмкін категорияларын қысқаша сипаттаймыз:

1. Экономикалық мақсат. Бұл жағдайда компанияның белгілі бір пайдасына қол жеткізуге бағытталған мақсат түсініледі, ол өз кезегінде кез-келген коммерциялық ұйымның басты мақсаты болып табылады.

2. Ғылыми-техникалық мақсат. Бұл жағдайда белгілі бір технологияларға қол жеткізуге және жетілдіруге бағытталған мақсат түсініледі. Бұл жағдайда мақсат шығындарды азайту, сондай-ақ компанияның шығарылатын өнімінің ғылыми-техникалық дамуының белгілі бір деңгейін арттыру және қамтамасыз ету үшін қажет еңбек өнімділігін арттыру болып табылады.

3. Өндірістік және коммерциялық мақсат. Бұл жағдайда компания өнімдерін өндіру және одан әрі сату пропорционалды болуы керек деп түсініледі. Басқаша айтқанда, өнім өндірісі кейіннен сатылатын көлемде болуы керек. Айта кету керек, бұл мақсат ең маңыздылардың бірі болып табылады, өйткені өндіріс көлемінің компанияның сатылымынан асып кетуі көптеген проблемаларға әкелуі мүмкін (қызметкерлердің жалақысының төмендеуінен бастап, оларды жұмыстан шығаруға дейін).

4. Әлеуметтік мақсаттар. Бұл мақсаттар, әдетте, компанияның әрбір қызметкерін әлеуметтік тұрғыдан барынша қанағаттандыруға бағытталған. Әрине, компанияның әрбір қызметкері қандай да бір жолмен өзін әлеуметтік қорғалған сезінгісі келеді, ол тұрақтылықты, тыныштықты сезінгісі келеді және мүмкіндігінше ыңғайлы жағдайда

жұмыс істегісі келеді. Осылайша, компаниядағы персоналды басқару жүйесінің мақсаттары осы компания қызметкерлерінің нақты қажеттіліктерін анықтайды, олар өз кезегінде осы компанияның жоғары менеджментін қанағаттандыруы керек деген қорытынды жасауға болады. Екінші жағынан, персоналды басқару жүйесінің мақсаттары белгілі бір сипатты, сондай-ақ осы компанияның менеджменті ұсынатын белгілі бір жұмыс жағдайларын анықтайды.

Пайдаланылған дебиеттер тізімі:

1. Нұрсейтова, Г.Б. Персоналды басқару [Мәтін]: Оқу құралы / Г.Б. Нұрсейтова.- Алматы: Қазақ университеті, 2020 ж.- 98 б.
2. Сакенова, У.З. Кадрлық менеджмент [Мәтін] = студенттерге арналған: Оқу құралы / У.З. Сакенова.- Алматы: Альманах, 2019.- 119 б.
3. УМКД, Умирзакова Н.Т., 2021

УДК 336.32.3.3

ФИНАНСИРОВАНИЕ БИЗНЕСА В ИСЛАМСКОЙ ЭКОНОМИКЕ

Есперов Е. И. к.э.н., Международный Таразский Инновационный Институт имени Ш. Муртазы

Махмуд М. Р. к.э.н., Абилдаев С.Т PhD., ассоциированный профессор Таразский региональный университет имени М. Х. Дулати

Аннотация: Мақалада ислам экономикасының жұмыс істеуінің этикалық қағидаттары мен нормалары қаралды, экономикалық мінез-құлықтың құрандық нормативтері баяндалады.

Түйінді сөздер: Құран, ислам экономикасы, экономикалық мінез-құлық, еңбек этикасы, шаруашылық қызмет.

Аннотация: В статье рассмотрены этические принципы и нормы функционирования исламской экономики, освещаются коранические нормативы экономического поведения.

Ключевые слова: Коран, исламская экономика, экономическое поведение, трудовая этика, хозяйственная деятельность.

Abstract: The article discusses the ethical principles and norms of the functioning of the Islamic economy, highlights the Quranic standards of economic behavior.

Keywords: Qur'an, Islamic economy, economic behavior, work ethic, economic activity.

Исламское финансирование основывается на известном и важном правиле в Фикхе, которое гласит следующим образом: собственностью или трудом заслуживают прибыль. Это значит, что исламское финансирование – финансирование, которое опирается на собственности как основа для получения прибыли. И это простое основное правило настолько оно важно- известно. Вышеизложенное, предполагает, кто обладает какой-то вещью, ему и принадлежит или заслуживает по праву любое увеличение и любой прирост, который происходит в ней.

Первое правило в исламском финансировании, предполагает необходимость наличие собственности (владение) и только право собственности на какую-то вещь дает право присвоение себе весь прирост в ней, несмотря на то прирост произошел по природным биологическим причинам или благодаря действиям и стараниям владельца, или под влиянием факторов спроса и предложения на рынке.

Второе правило в исламском финансировании - это реалистичность, которая предполагает в свою очередь два подправило:

А) Собственность или обладаемая вещь должна быть способна – по своей природе - к росту. Если обладаемая вещь по своей природе не имеет способность расти, то тогда

владельцу не может получить никакой прибыли. Правило реалистичность отвергает идею предположительного или вероятностного роста. Таким образом, владение человека чем-то не способен к росту по своей природе, не дает ему право на прирост, даже если люди сами договорились о предполагаемом росте, яркий пример вещи не способна к росту – это долг. Если кто-то дал кому-то в долг – деньги например - это значит что он имеет право на должника, и с этим правом можно делать некоторые действия как дарение, перевод и ирс (законный переход собственности), но он (долг) неспособен расти, потому что он отвлеченная вещь ограничена определенным количеством денежных единиц (вещественных, если долг в виде зерно, например). И это количество из денежных единиц по своей природе не способна не расти и не уменьшаться, не умножаться, не исчезать и подвержена гибелью.

Б) Существует тесная связь между тем, что получает собственник или владелец и наличие реального прироста в обладаемой вещи. Иначе говоря, если существует реальный, настоящий прирост (прибыль) то тогда собственник его заслуживает, и если не было роста то он не заслуживает ничего, а если убавилась собственность, то он терпит убыток.

Вышеизложенное означает, что заслуживать прибыль в исламском финансировании связан всегда с тем, что происходит на самом деле. Так например, если кто-то инвестировал свои денежные средства с кем-то, то он имеет право только на часть действительной прибыли. Таким образом, исламское финансирование не принимает никакие предположительные или вероятностные суждения вокруг прибыли, но смотрит и учитывает только действительно полученная прибыль и которая распределяется между собственником денежных средств и тем кто осуществил инвестиции, и не принимает распределение вероятностной прибыли, или предполагать определенный доход собственнику денежных средств несмотря на то прибыльным или убыточным будет проект.

Третье правило в исламском финансировании, где финансирующая сторона стремится к получению прибыли, заключается в том, что любая операция по финансированию должна проходить через товары и услуги, равнозначенно, производственное финансирование как при Шарика(партнерство, компания) или при Мудараба как формы финансирование промышленных проектов, при таком финансировании возможно только распределить прибыль, или при коммерческое финансирование с помощью бую (коммерческие сделки) и при аренде.

Данное правило имеет важное значение потому что оно означает, что чистое денежное финансирование запрещено, не допускается, в том числе оборот долгов, денежных активов между банками и финансовыми организациями и учреждениями. Данные операции занимает большой удельный вес в мировом финансировании на сегодняшний день. Вдобавок к этому ограничение финансирования только сферой производства и обращения товаров и услуг делает объемы финансирования связаны по своей природе с объемами реальных, действительных потребностей финансирования без причинения никаких финансовых скоплений(накопление) превышающие потребностей производства и обращения товаров и услуг, и следовательно финансовые рынки и они известны своими многочисленными и быстрыми изменениями, будут более стабильными потому что финансируются только реальное производство и обращение товаров и услуг, а не лихорадочное следование за изменениями процентных ставок.

Сравнение исламского финансирования с процентным финансированием. После того как дали определение и ознакомили с правилами (принципами) исламского финансирования, необходимо провести быстрое сравнение между ним и финансированием в рыночной экономике. Рыночное финансирование основывается на предоставлении платного кредита по определенной процентной ставкой как вознаграждение. Процентная ставка может быть изменчиво в зависимости от какого-то фактора как например размер официальной процентной ставки на межбанковские кредиты в Лондон(LIBOR).

Можно замечать пять моментов различающие исламского финансирования от рыночного процентного финансирования, они:

1) Рибха (взимание процентов)- это прирост или прибавление в долге (кредите), которому по своей природе не свойственна расти, в отличии от прибавления и прироста в исламском финансировании, которое может быть прирост в обладаемой вещи, которая по своей природе способна расти.

2) Кредитор при процентных отношениях не гарантирует, значит не несет никакой убыток, а в случае с исламским финансированием гарантирует, и несет убыток.

3) прирост в процентных кредитах предположительный, самовластный произвольный, а прирост в исламском финансировании –если он есть- то это реальный, действительный прирост.

4) Процентное финансирование в основе своей опирается только на платежеспособности, которое может использоваться для промышленного проекта, для погашение прошлые долги или даже на азартные игры, а исламское финансирование может использоваться только для производства и обращения товаров и услуг,

5) Процентное финансирование разрешает банковским структурам предоставляет друг другу займы и кредиты и обороте долгов, а в исламском финансировании не разрешается оборот долгов между банками, потому что оборот долгов основывается на идее учет векселей во времени – это и есть Рибха. Шариат не разрешает оборот долгов потому что он позволяет их переход с руки в рук только по номинальной стоимости. Ведь нет никакой пользы тому кто забирает долг от его владельца(должника) потому что ему придется оплатить его по номинальной стоимости несмотря на дату наступления срока уплаты.

Для лучшего понимания суть исламского финансирования, целесообразно сравнить его с традиционным процентным финансированием.

Традиционное финансирование основывается на предоставлении платного кредита по определенной процентной ставкой как вознаграждение. Процентная ставка может быть изменчиво в зависимости от какого-то фактора как например размер официальной процентной ставки на межбанковские кредиты в Лондон(LIBOR).

Можно отметить следующие пункты, различающие исламского финансирования от рыночного процентного финансирования, они:

1) Рибха (взимание процентов). В исламском финансировании запрещается «рибха» (излишек), под которой понимается любое неоправданное приращение капитала при займе или при осуществлении торговой сделки.

2) Разделение риска. Кредитор при традиционных процентных отношениях не несет ответственность по результатам деятельности финансируемой компании, значит не несет никакой убыток, а в случае с исламским финансированием Собственник финансового капитала и предприниматель разделяют риски для того, чтобы разделить выгоды.

3) Традиционное процентное финансирование в основе своей опирается только на платежеспособности клиента, а сам кредит может использоваться как для промышленного или коммерческого проекта, так и для погашение прошлых долгов или даже на азартные игры, тогда как в исламском финансировании финансовые ресурсы предоставленные бизнесу могут использоваться только для производства и обращения товаров и услуг.

4) При традиционном процентном финансировании банковские структуры могут предоставлять друг другу займы и кредиты, а также доступен и оборот долгов, между ними, а в исламском финансировании не разрешается оборот долгов между банками, потому что оборот долгов основывается на принципе учета векселей во времени – это и есть Рибха. Шариат не разрешает оборот долгов потому что он позволяет их переход с рук в руки только по номинальной стоимости. Ведь в случае этом нет никакой пользы тому кто забирает долг от его владельца(должника) потому что ему придется оплатить его по номинальной стоимости несмотря на дату наступления срока уплаты.

Таблица 1

Сравнительная характеристика традиционного и исламского финансирования

Традиционное финансирование (процентное)	Исламское финансирование (беспроцентное)
1.Процент взимается	1.Процент не взимается
2. Кредитор не гарантирует, не несет никакой убыток	2. Кредитор гарантирует, несет убыток
3. Прирост предположительный, самовластный произвольный	3. Прирост если он есть- то это реальный, действительный прирост.
4. в основе своей опирается только на платежеспособности	4.может использоваться только для производства и обращения товаров и услуг,
5. разрешает банковским структурам предоставляет друг другу займы и кредиты и обороте долгов	5. не разрешается оборот долгов между банками, оборот долгов основывается на идее учет векселей во времени – это и есть Рибха.

Таким образом, финансирование – это предоставление товаров, услуг, инструментов платежа с отсрочкой получения замены (эквивалент) или вовсе без получения возмещения. Так, финансирование – это отношения которое строится на том, чтобы дать человеку - или экономическому субъекту - возможность использовать ресурсы другого человека с отсрочкой эквивалентного платежа или без оплаты взамен что-либо. Финансирование используется либо в производственных целях для покупки машины и оборудования либо в потребительских целях для покупки например автомобиля для личного пользования. Финансирование в зависимости от преследуемых целей может быть коммерческим когда оно нацелено на получение прибыли, либо благотворительным.

Таким образом, получение прибыли, возможно, путем участия в хозяйственной деятельности своим трудом или своей собственностью, своим капиталом.

Литература:

1. [Введение в исламские финансы/ Мухаммад Таки Усмани, М., Исламская книга, 2013г.](#)
2. Судин Харон, Ван Нурсофиза Ван Азми «Исламская финансовая и банковская система: Философия, принципы и практика». Казань, «Линова-Медиа», 2012.
3. [Исламские финансовые проекты в России: \[практ.вопр.\] / М.Э.Калимуллина, М., Исламская книга, 2012 г.](#)

УДК 336.32.3

ФОРМЫ ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА В ИСЛАМСКОЙ ЭКОНОМИКЕ: МУДАРАБА

Есперов Е. И. к.э.н., Международный Таразский Инновационный Институт имени Ш. Муртазы

Махмуд М. Р. к.э.н., Абилдаев С.Т PhD., ассоциированный профессор Таразский региональный университет имени М. Х. Дулати

Аннотация: Бұл мақалада мудараба ислам экономикасындағы кәсіпкерліктің ұйымдық нысандарының бірі ретінде қаралған.

Түйінді сөздер: муамалат, мудараба, салям, истысна, ижара, шар, ислам экономикасы, рибха, исламдық қаржыландыру.

Аннотация: В этой статье рассмотрена мудараба как одна из организационных форм предпринимательства в исламской экономике.

Ключевые слова: муамалат, мудараба, саям, истысна, иджара, шарика, исламская экономика, риба, исламское финансирование.

Abstract: This article examines mudaraba as one of the organizational forms of entrepreneurship in the Islamic economy.

Key words: muamalat, mudaraba, salam, istysna, ijara, sharika, Islamic economy, riba, Islamic financing.

Мудараба - это разновидность партнерства (компании) или трудовой договор, согласно которому материальная ответственность за убытки ложатся на распорядителя имущества или наемного работника в том случае, если он проявил халатность или преднамеренно совершил ошибку, а также если он не выполнил условия инвестора или работодателя.

Мудараба происходит от слова дъарб и означает путешествие, так была названа данное партнерство, потому что в нем преобладает поездки для покупки товаров(импорт) или продажа товаров(экспорт).

Кыразь – происходит от карзь, что означает рубка, так называется акд или договор, потому что владелец денежных средств отрезает часть своего имущества и богатства и отдает его работнику для использования в коммерческой или иной деятельности, получая при этом часть прибыли.

Этот вид партнерства (шарика) в понимании исламских правоведов заключается в том, что хозяин денежных средств передает их другому человеку, который применяет его в своей торговой деятельности, и прибыль распределяется между ними и отсюда он называется партнерство из-за соучастие сторон в распределении прибыли.

Дозволенность Мудараба. Эта разновидность партнерства(компании) считается разрешенный и допустимый вид, о чем свидетельствует Сунна и иджма всех мусульман.

Передают, что Абдулла бин Аббас, да будет Аллах доволен ими обоими, рассказывал со слов его отца аль-Аббас бин Абдальмутталиб, да будет доволен им Аллах: Если он давал кому-то (партнеру, мударибу) деньги, то предоставил ссуду при условии, не вкладывать деньги в товары которые перевозятся морем, и не поселиться с ним в долине и не будет вложить деньги в торговле живыми существами, и если он сделает это, должен гарантировать возвратность денежных средств. Об его условия дошла сообщение до Пророка и допустил его.(аль-Байхаки).

-Передают, что Сухейб ибн Синан, да будет доволен им Аллах, рассказывал, что Пророк мир ему и благословение Аллаха, сказал: « Благословение заслуживают три деяния: торговля в кредит, предоставление ссуды и смешивание пшеницы с ячменем для домашнего очага, но не для торговли». Этот хадис передал Ибн Маджа со слабой цепочкой рассказчиков.

-Передают, что аль-,Аля, ибн Абд ар-Рахман рассказывал со слов своего отца, что его дед Йа,куб аль-Йухани вкладывал имущество Усмана ибн Аффана, да будет доволен им всевышний Аллах, в торговлю, после чего они делили между собой прибыль.Этот хадис передал Малик с достоверной цепочкой рассказчиков.

-Передают, что Хаким ибн Хизам, да будет доволен им всевышний Аллах, рассказывал о том, что он предоставлял ссуду при условии, что партнер не будет вкладывать его деньги в торговлю живыми существами, а также в морские перевозки и не поселится с ними в долине, где течет ручей, и что он должен гарантировать возврат имущества в том случае, если нарушит одно из этих условий. Этот хадис передал ад-Даракутни, и рассказчики хадиса заслуживают доверия.

Мудрость разрешения мудараба. В целом мы знаем, что целесообразность партнерства заключается в том что она способствует развитию и росту капиталов и доходов и увеличению богатства, а также через нее реализуется и осуществляется сотрудничество между членами общества, происходит интеграция способностей и возможностей между тем кто владеет деньгами, но недостаточен опыт с тем кто обладает опытом, но испытывает нехватки денег и т.д.

Мудароба позволяет использовать финансовые и управленческие и другие ресурсы общества более эффективно. В данной форме организации бизнеса интегрируются и капитал и опыт для достижения прибыли.

Аллах в Коране говорит «..И возвысили одних степенями над другими, чтобы одни из них брали других в услужении» 43:33.

Благо этой жизни даются неодинаково, мудрость лежащая в основе различий в любое время и в любом обществе, состоит в том, что таким образом люди могут иметь пользу одни от других.

Положения договора кырад(Мудароба). Договор мудароба (специальное партнерство) по заключению исламских правоведов разрешенный и допустимый договор, но необязательный для договаривающихся сторон, и это означает что стороны договора-владелец денежных средств и работник(амил) имеют право расторгнуть договора, несмотря на то начал ли работник свою деятельность по купле-продаже и тому подобное или нет.

Если договор расторгается до того, как партнер начал свою коммерческую деятельность, то он не имеет право распоряжаться этими деньгами и он должен их вернуть хозяину немедленно.

Если договор расторгается после того как партнер - мудариб начал осваивать деньги и коммерческую или иную деятельность –тогда партнер- мудариб должен воздержаться от каких-либо покупок и совершении новых сделок, и должен продать товары которые у него есть наличными, получать долги у своих клиентов если они есть, потом происходит расчет между партнерами, хозяин получает свои деньги обратно и оставшаяся сумма прибыли распределяется между ними согласно договору.

Элементы договора мудароба (специальное партнерство). У договора мудароба существуют три элемента- условия (рукн), они следующие:

1. Формулировка (Сига). Формулировка – это предложение (иджаб) и принятие предложения (кубуль) с использованием слова, которые показывают наличие согласия чтобы заключить договор специального партнерства:

Так предложение может быть выражено следующим образом: хозяин денег должен сказать: дарабтука или каразтука или бери эти деньги для коммерции и прибыль между нами пополам, или треть мне и две треть тебе, и т.п.

А принятие предложения может быть сформулирована следующим образом: Мудариб должен сказать «я принял это» или « я согласен».

Формулировка (Сига) должна быть окончательной, не должна быть зависимой или связанна с каким-то условием. За предложение должна следовать принятие предложения сразу без замедления.

2.Стороны заключающие договор (Акидан). Сторонами контракта являются владелец денежных средств и работник (амиль), оба должный быть дееспособны для того, чтобы быть доверенными и доверяющими.

3. Денежный капитал. Капитал должен отвечать следующим требованиям:

А.Быть в денежной форме, и относиться к свободно обращаемым валютам, и не должен быть товаром.

Б.Сумма денежного капитала должна быть фиксированной.

В.В момент заключения договора денежный капитал должен быть передан партнеру в руки(только наличные средства)пока они не разошлись.

Условия договора мудароба.

1) Отсутствие ограничений и предоставление полной свободы. Договор мудароба не считается действительной(законным)если хозяин денежного капитала ограничивал партнер торговлей определенных товаров, или товары определенных сортов и видов. Договор является бессрочным.

2) Соучастие партнеров в прибыли. Каждый партнер должен имеет заранее известную и определенную долю прибыли, например, (25%, 50%, больше или меньше).

Прибыль в обязательном порядке должна распределяться между партнерами, и не может один из них присвоить ее себе полностью. Полученная прибыль распределяется исключительно между владельцем денежных средств (вкладчик) и управляющим.

3) Независимость партнера-управляющего от вкладчика в управлении бизнесом.

Хозяину денежных средств- вкладчику не положено участвовать в бизнесе с управляющим, согласно шафитской школы фикха если вкладчик участвует в работе, то договор считается не действительным, а в то же время ханбалитская школа разрешает это.

Ответственность управляющий-мудариб. Деньги вручены управляющему-мударibu, рассматриваются как аманат, и это значит, что он не гарантирует возврат денежную сумму полученной от вкладчика и не несет ответственность в случае ущерба или порче части из товаров, только если управляющий-мудариб не делал упущения в работе и небрежно выполнял работу без халатности.

Убытки на вкладчика. В случае если в результате хозяйственной деятельности управляющий-мудариб оказался в убытке, то в данном случае, вкладчик полностью несет убытки один, если только он не делал упущения или небрежно относился к своей работе.

Обязанность управляющий-мударива.

А.Что не должен делать управляющий-мударива

Существуют некоторые правила и порядки,полномочия которые он должен соблюдать, из них:

1. Управляющий-мудариб не должен совершать сделки, на сумму превышающую сумму договора мударива;

2. Он не должен ездить с вложенными деньгами без разрешения вкладчика, по той причине, что поездки и путешествия риск сильно возрастает. Если управляющий-мудариб получил разрешения ездить по конкретным местам , то он должен ограничиться этим, а если получил разрешение ездить в целом, то тогда он может ехать безопасные места как обычно торговцы делают;

3. Управляющий-мудариб не должен продавать товары в долг(на срок)без разрешения вкладчика, из-за боязни порчи и потери;

4. Управляющий-мудариб не имеет право заключить договор мударива с новым правяущем-мударивом, даже при разрешении вкладчика. Потому что предмет договора кырад (мударива) заключается в том, что одна сторона владеет деньгами и не участвует трудом, а вторая сторона управляющий-мудариб, который вкладывает свой труд и не имея денег. А если управляющий-мудариб заключает такой договор с новым мударивом, то это будет кырад между двумя Управляющими-мударивами у которых нет собственности.

Если такой договор заключается, то он(второй договор) считается не действительным.

5.Не расходовать на себя из денег предназначенных для торговой деятельности, если он находится в своем городе, а также в случае нахождения в другом городе по торговым делам (согласно шафитскому мазхабу). Но, нельзя в самом договоре ставить такое условие, чтобы не делать его недействительной.

Б. Что должен делать управляющий-мударива. Управляющий-мудариб должен совершать все необходимые действия, которые потребуются для ведения торговли-мударива если это общепринято среди торговцев, он может нанять другого человека для выполнения определенных работ, если это делается по обычаю торговцев и оплачивает его труд из капитала предназначенной для мударива. В случае, если управляющий-мудариб нанял человека для выполнения дел которые по обычаю должен выполнить сам , то оплата из его собственных средств.

Распределение прибыли. Распределение прибыли между партнерами происходит после реализации всех товаров наличными, когда вложенный капитал обратно собирается в руки управляющего-мудариваи только тогда можно будет распределить прибыль.

В случае если торговля терпеть убытки, то сумма ущерба(убытки) несет вкладчик.

Прекращение договора мудараба. Действие договора мудараба прекращается по следующим причинам:

1. Расторжение договора. Нам известно что мудараба, является договор который допускается его расторжение, его стороны могут расторгать в любой момент.

2. Смерть одного из сторон договора.

3. потеря дееспособности одного из сторон договора.

4. Гибель или уничтожение или порча капитала (объект договора мудараба).

Споры между вкладчиком и управляющим-мударибом.

1. Спор по поводу прибыли. Если управляющий-мударива утверждает что он не получил прибыль, или такую-то прибыль, то в данном случае он должен принести клятву в своей правоте.

2. Спор по поводу какой-то товар(вещь). Если вкладчик утверждает, что управляющий-мударива купил его для торговли, а управляющий говорит что он купил его себе. Если товар куплен в долг управляющим-мударибом то он должен принести клятву, а если он был куплен с денег предназначенных для торговля, его довод не принимается, а товар считается куплен для торговли.

3. Разногласие по поводу доли прибыли. Например, управляющий-мудариб утверждает что они договорились, что он получит половину от прибыли, а вкладчик утверждает что они договорились о том что управляющий получит четвертую часть от прибыли. В данном случае нужно требовать с обеих сторон принесения клятвы в своей правоте, если один из них откажется, то проиграет процесс. Если оба принесут клятву, то вся прибыль будет отдана тому, кто вложил деньги, а тот кто занимался торговли, получит сумму, равную сумме аналогичной работы.

4. Разногласие по поводу отданных денег в долг или для торговли. Управляющий-мудариб должен доказать свое утверждение, а если он не докажет, то тот, кто давал деньги принесет клятву о своей правоте.

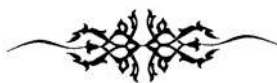
5. Разногласие по поводу гибель капитала. Вкладчик обвиняет управляющего-мударива в халатности, а последний утверждает, что не было ни халатности ни упущения, то тогда он принесет клятву о своей правоте.

Литература.

1. Исламская экономика. Краткий курс. — М.: АСТ, 2018.

2. Коран Перевод смыслов и комментарий Э. Р.Кулиева. - М., 2013г.

3. Введение в исламские финансы/ Мухаммад Таки Усмани, М., Исламская книга, 2013г.

УДК 336.32.3.2

ЭТИКА В ИСЛАМСКОЙ ЭКОНОМИКЕ

**Есперов Е. И. к.э.н., Международный Таразский Инновационный Институт
имени Ш. Муртазы**

**Махмуд М. Р. к.э.н., Абилдаев С.Т PhD., ассоциированный профессор Таразский
региональный университет имени М. Х. Дулати**

Аннотация: Мақалада ислам экономикасының жұмыс істеуінің этикалық қағидаттары мен нормалары қаралды, экономикалық мінез-құлықтың құрандық нормативтері баяндалады.

Түйінді сөздер: Құран, ислам экономикасы, экономикалық мінез-құлық, еңбек этикасы, шаруашылық қызмет.

Аннотация: В статье рассмотрены этические принципы и нормы функционирования исламской экономики, освещаются коранические нормативы экономического поведения.

Ключевые слова: Коран, исламская экономика, экономическое поведение, трудовая этика, хозяйственная деятельность.

Abstract: The article discusses the ethical principles and norms of the functioning of the Islamic economy, highlights the Quranic standards of economic behavior.

Keywords: Qur'an, Islamic economy, economic behavior, work ethic, economic activity.

Связь между религией и экономикой существует с древнейших времен. Религия оказывала и оказывает влияние на экономическое поведение верующих в сфере экономики и, на их отношение к труду.

В связи с углублением процессов социализации экономики, на наш взгляд весьма актуальным является рассмотрение вопросов ценностно-нормативной регуляции экономического поведения, этические основы и принципы исламской экономики. Термин исламская экономика появился в первой половине двадцатого века и утвердился в семидесятых годах 20-века. Однако все больше ученых экономистов обращают свой научный взор на рассмотрение основных методологических подходов исламской экономической системы. Этому явлению есть ряд объяснений и самым главным является морально-этические нормы, заложенные в принципах исламской экономики.

Принципы и правила, определяющие и направляющие экономическое поведение человека согласно Корану:

1. Первым и фундаментальным принципом, определяющий и направляющий экономическое поведение человека является то, что человек создан для поклонения Всевышнему и жизнь дана человеку в качестве испытания и проверки.

Согласно кораническому представлению о месте и роли человека в мирской жизни определяется истинная цель, которая должна стать пределом усилий и устремлений человека в этом мире. Эта цель заключается в «стремлении человека к лику Всевышнего Аллаха и получению Его благосклонности». Это именно тот критерий, по которому поведение и действие оцениваются как хорошие или плохие.

Коран и коранические наставления для верующего человека являются руководством к действиям во всех случаях жизни, в том числе и в экономических вопросах. Коран как источник руководства дает человеку возможность самого широкого применения морально-нравственных норм в самих разнообразных жизненных ситуациях, что позволяет человеку, обходиться на любом этапе без обращения к другим средствам и источникам.

2. Согласно Корану человек в этом мире занимает место заместителя Всевышнего Аллаха, то есть он замещает Аллаха в управлении его земным царством, действуя только в рамках его заместительства и дарованных ему Аллахом полномочий. «Он – Тот, Кто сделал вас преемниками на земле». Ангелы(35:39).

Вышеизложенное предполагает:

- Настоящий хозяин и владелец - это Аллах;
- Человек должен распоряжаться собственностью Всевышнего лишь в соответствии с его распоряжениями и инструкциями;
- Доверительный управляющий (наместник) – человек должен подчиняться и повиноваться настоящему хозяину – Аллаху и не должен переступать границ дозволенного ему в своей деятельности;
- Управляющий должен выполнять приказы и указы хозяина, а не то, чего хочет он.

3. Коран определяет решающим образом, что ислам – это путь, охватывающий все аспекты и стороны человеческой жизни.

Экономика как совокупности хозяйственных отношений между людьми существует столько, сколько существует человеческое общество. В священных книгах

разных религий содержались некоторые экономические взгляды и мысли, правила по регламентации хозяйственной жизни общества.

Как отражены хозяйственная деятельность человека и его экономическое поведение в Коране? Как миру экономики и хозяйства так экономическому поведению человека, в Коране уделено значительное внимание, о чем свидетельствуют следующие моменты:

1. Коран демонстрирует большое влияние экономического фактора на поведение человека, об этом свидетельствуют многочисленные аяты с экономическим содержанием;
2. Почти во всех сурах и меканского и мединского периодов затрагиваются хозяйственно-экономические вопросы и проблемы;
3. Экономическая сторона жизни человека широко освящается в Коране как качественно, так и количественно по сравнению с другими аспектами жизни.
4. Наличие в нем большого количества терминов, часто повторяющихся, и обладающих экономическим смыслом и оттенком.

Как поведение человека в целом, так и его экономическое поведение как совокупность поступков, действий людей, совершаемых в процессе их экономической и хозяйственной деятельности, в процессе производства, распределения, обмена и потребления, материальных благ и услуг в Коране отводится значительное внимание.

Так благородный Коран придает экономическому поведению большое значение, и ясно и недвусмысленно разъясняет какое поведение, является положительным и какое является отрицательным, а также как отразиться последствия каждого типа поведения на человека.

Ниже приводятся некоторые образцы экономического поведения:

1. Разумное экономическое поведение является одной из основ счастья человека в этом и потусторонних мирах.

Внимательное рассмотрение приведенных ниже Аятов, показывает, что Коран при описании богобоязненных людей не упускает из виду их экономическую характеристику, их экономическое качество. Так, какими экономическими характеристиками должны обладать богобоязненные люди по Корану? Какое у них экономическое поведение?

Перечисляя качества богобоязненных людей, Коран упоминает и их экономическую характеристику, которая заключается в том, что они расходуют из того, что наделил их Всевышний на содержание и обеспечение своей семьи, выплаты закята, а также совершают добровольные пожертвования в благотворительных целях.

Характеристика благочестивых людей по Корану:

1. Он должен раздавать пожертвования из своего имущества;
2. Расходует имущество на освобождение рабов;
3. Выплата закята;
4. Соблюдение договоров после их заключения;
5. Проявление терпения в нужде.

Он должен раздавать пожертвования из своего имущества, несмотря на свою любовь к нему. Под имуществом здесь подразумевается любая собственность, независимо от того, много ее или мало. Из этого откровения также следует, что любовь к богатству присуща каждому человеку настолько, что он готов никогда не расставаться с ним. Если же он раздает пожертвования из своего имущества в надежде приблизиться к Всевышнему Аллаху, несмотря на свою любовь к мирскому богатству, то это свидетельствует о его вере. Одним из лучших пожертвований является пожертвование бедняка, поскольку в таком положении человек не хочет расставаться со своим имуществом, опасаясь полной нищеты. То же самое можно сказать о человеке, который жертвует своим лучшим имуществом или тем, что ему любо и дорого.

Даже раздавая обязательную и необязательную милостыню, они не расточительствуют, не пренебрегают своими первостепенными обязанностями и не скупаются. Они следуют прямым путем, по одну сторону которого находится расточительство, а по другую сторону –

алчность. При этом они выполняют обязательные материальные предписания религии, т.е. выплачивают закят и раздают искупительные и другие обязательные пожертвования. Они расходуют свое имущество на благие цели и делают это надлежащим образом, не причиняя вреда ни себе, ни окружающим. Все это свидетельствует об их беспристрастности, справедливости, умеренности и бережливости.

Коран упоминает и их экономическую характеристику благочестивых.

Богобоязненность (благочестивость) по Корану это и есть определяющее качество человека, являющееся основой его поведения, направления деятельности. Для характеристики верующего человека, познания его сущностных качеств можно использовать понятие богобоязненный человек как альтернативы изживший себя (модель) экономического человека. Это, пожалуй, правомерно исходя из того, что, это качество связано с духовной жизнью как детерминирующим доминирующим фактором, обуславливающим формирование философии его жизни — ценностной ориентации, стиля мышления, мотива поведения, отношения к другим людям и обществу, к истории, современности и перспективе, к природе.

2. Негативное экономическое поведение – одна из губительных характеристик.

Таким же образом, мы находим Коран, когда перечисляет губительные качества человека, также не игнорируется экономическая характеристика, о чем свидетельствуют многие аяты.

У нечестивых людей отсутствует не только искренняя вера, но и благие дела, и пожертвования в пользу нуждающихся.

Алчность, эгоизм и другие моральные пороки характерно для нечестивых людей. По причине своей жестокосердности они отгоняют сирот и не проявляют к ним сострадания. Они не побуждают людей кормить бедняков и тем более не делают этого сами. Они лишены сострадания и склонны к показухе и лицемерию. Они отказывают людям даже в самом малом подаянии, пожертвовав которое они не окажутся в убытке. Они не желают подарить или дать займы даже миску, ведро или топор – все то, что люди обычно дают друг другу безвозмездно. Из-за своей непомерной алчности они отказывают в самом малом подаянии. Что же говорить тогда о тех вещах, которые представляют собой какую-либо ценность? Всякий, кто скупится делать добро, заслуживает самого сурового осуждения.

Далее Коран в одной короткой суре (92.1-20) упоминает два типа экономического поведения положительное и отрицательное, разъясняя при этом, что у каждого типа экономического поведения есть свои последствия в этой и потусторонней жизни.

Человек первого типа выплачивает закят, делает пожертвования, раздает искупительную милостыню, расходует средства на благие цели и тем самым поклоняется Аллаху посредством своего имущества.

Второй тип не раздает обязательных и добровольных пожертвований, в отличие от первого типа второй не соблюдает предписания религии, поэтому Аллах делает его жизнь тяжелой, а качества – порочными. Именно богатство заставило его преступить запреты Аллаха, стать скупым и поверить в то, что он не нуждается в Господе. Однако богатство ничем не поможет ему, когда он умрет или погибнет. Ведь в тот час сопровождать человека будут только его благодеяния. А богатство, с которого он не выплачивал обязательных пожертвований, будет для него тяжелым бременем, ибо он не приберег его для будущей жизни. Богобоязненный человек стремится очистить свою душу от грехов и скверны ради всевышнего Аллаха и сумеет спастись от сурового возмездия.

3. Религия и экономика. Коран указывает на тот факт, что божественное вознаграждение и наказание часто проявлялись через экономику.

В Коране прослеживается прямая связь между веры людей и экономическим состоянием, так как Всевышний Аллах сообщил, что если бы жители этих поселений искренне уверовали всем сердцем и подтвердили свою веру праведными деяниями, если бы они исповедовали богобоязненность душой и телом и перестали совершать грехи, то

Аллах раскрыл бы перед ними врата благодати на небесах и земле, и тогда небеса одарили бы их обильными дождями, а земля взрастила бы для них растения, служащие едой для людей и кормом для скотины. Они могли вести безбедную жизнь и получать щедрые дары, не изнуряя себя трудом и работой. Однако они отказались уверовать, и тогда Аллах подверг их наказанию, наслал на них несчастья и лишил их земной благодати.

Увеличение вашего богатства, благодаря которому вы обеспечиваете свое существование и увеличение вашей численности, и дарение вас многочисленными детьми, устройство для вас сады и реки – самые прекрасные и самые желанные из мирских усад, все перечисленное выше будет возможно только при чистой вере во Всевышнего. Так мы видим, как посланник Ной призывал своих соплеменников не совершать грехи и вымаливать прощение, потому что Господь готов простить каждого, кто покается, и будет просить у Него прощения. Нух стремился вдохновить людей на принятие чистой веры, обещая им снисхождение Аллаха, щедрое вознаграждение и избавление от наказания. Он также обещал им блага в ближней жизни.

Неповиновение Аллаху привлекло за собой утраты экономического благополучия и безопасности.

Коран демонстрирует историю одного города -Мекка, которая во времена невежества была безопасным и спокойным городом. Никто не совершал в этом городе насилия, потому что язычники почитали его. И если человек встречал в Мекке убийцу своего отца или брата, то не нападал на него, несмотря на вспыльчивость и честолюбие арабов. Благодаря этому в Мекке царил полная безопасность. А наряду с этим жители города не испытывали никакой нужды. И хотя мекканская земля не пригодна для выращивания злаков или фруктов, всевышний Аллах позаботился о том, чтобы обитатели этой земли обретали мирской удел в изобилии отовсюду. А затем всевышний Аллах отправил к ним посланника из их среды, который был известен своей надежностью и правдивостью. Он повелел им совершать только праведные деяния и остерегаться только отвратительных грехов, однако они отвергли его и неблагодарностью ответили на многочисленные щедроты своего Господа. Тогда Аллах лишил их мирского благополучия и облачил в одеяния голода и страха. Прежде они не знали такого, потому что жили в достатке и безопасности, и причиной тому стали их злодеяния, неверие и неблагодарность.

Экономическими невзгодами, неурожайностью и засухой были поражены и наказаны египетские Фараоны.

В воспитательных целях был подвергнут испытанию, бедой и напастями

, которые поразили род Фараона в последний период их противостояния с Мусой. Таким образом Аллах поступал со всеми народами, дабы они смирились перед своим Господом. Для египтян наступили засушливые годы, дабы они осознали, что постигшее их несчастье является порицанием Всемогущего Аллаха, и раскаялись в неверии. Однако это не принесло им никакой пользы, и они продолжали творить несправедливость и распространять нечестие.

Аналогичную участь постигла сабейцев.

Сабейцы – это известное племя, проживавшее в южном Йемене и населявшее город Ма'риб. Господь проявил величайшую милость по отношению к человечеству в целом и к арабам в частности, когда поведал в священном Коране о народах, которых уже в мирской жизни постигло справедливое возмездие и страшное наказание. Арабы знали о судьбе соседствовавших с ними народов, слышали о них в старинных сказаниях и могли воочию убедиться в правдивости коранических преданий. Все это помогало им уверовать в небесное писание и внять проповедям Пророка Мухаммада. Всевышний Аллах сказал, что в поселении сабейцев было знамение. Под знаменем здесь подразумевается то, что Аллах осенил сабейцев великой милостью и избавил их от нужды и бедствий. Это обязывало их благодарить Аллаха и поклоняться только Ему одному. Затем Аллах разъяснил, что этой милостью были два сада, растущие по правую и левую стороны города. Поселение сабейцев располагалось вблизи огромной долины, в

которую стекали потоки горных вод. Сабейцы построили в ней крупную плотину, благодаря которой в долине образовалось водохранилище. Этой водой сабейцы орошали свои сады, располагающиеся по правую и левую стороны от долины. Эти сады давали обильный урожай, приносящий сабейцам много радости и удовольствия, и обеспечивали их большей частью необходимого пропитания. Всевышний повелел сабейцам благодарить своего Господа за эти сады, а также за многие другие милости. Их страна была прекрасна, воздух – чист, а земли – плодородны. Но самое главное – Аллах обещал сабейцам простить их грехи в том случае, если они будут благодарны, и поэтому Всевышний возвестил, что страна их была прекрасна, а Господь – милосерден.

Сабейцы наладили торговые связи с богатыми странами и они безопасно могли проводить купеческие караваны в те страны, не испытывая при этом никаких трудностей. Они знали расстояние между городами и не сбивались с пути, а путешествовали и днем и ночью в полной безопасности, не зная ни страха, ни беспокойства. Это было милостью всевышнего Аллаха, который избавил сабейцев от бедствий и страхов.

Но они оказались неблагодарными и отвернулись от своего Добродетеля, отказались от поклонения Ему и даже отвергли его милость.

Однако неверие и неблагодарность сабейцев навредили только им самим, потому что всевышний Аллах покарал их и лишил тех самых мирских благ, которые обольстили и ввели в заблуждение этот некогда богатый народ.

Господь наслал на их поселение огромный поток воды, который прорвал их плотину, уничтожил их сады и погубил их деревья. Вместо удивительных садов и плодоносных деревьев сабейцы приобрели сады с деревьями, из которых они не могли извлечь никакой пользы. Аллах наказал их прорывом плотины и взамен прежних садов даровал им два новых сада с тамариском и лотосом. Это – хорошо известные деревья, которые не приносят употребляемых в пищу плодов. Столь же тщетными были и деяния самих сабейцев. Они отказались возблагодарить Аллаха и отдали предпочтение отвратительному неверию, и тогда Аллах лишил их милости и сменил ее на суровое наказание.

А также, что благодарность всевышнему Господу позволяет людям сохранить благополучие и уберечься от несчастий, что посланники Аллаха говорили только сущую правду и что воздаяние Аллаха неизбежно, о чем свидетельствуют многочисленные события, происшедшие с древними народами, некогда жившими на земле.

Литература.

1. [Введение в исламские финансы/ Мухаммад Таки Усмани, М., 2013г.](#)
2. Мансуров С. «Исламская экономика: морально-этический аспект». Периодическое издание «Арраид» Киев, 2005 г.
3. Нуруллина Г. Исламская этика бизнеса, М., «Умма», 2004.
4. Коран. Перевод смыслов и комментарий Э. Р.Кулиева. - М., 2003г.

УДК : 338. 2

РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ В БИЗНЕСЕ

Айтбаева Дильда Тукеновна, магистр экономических наук, Қонарбай Ұлмекен, магистр экономических наук.

Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, г. Тараз

Аннотация. Жасанды интеллект (AI) және машиналық оқыту (МО) қазіргі бизнесте, әсіресе бизнес-аналитика мен Шешім қабылдауда негізгі құралға айналууда. Артықшылықтарға Деректерді талдаудың дәлдігі мен жылдамдығын арттыру, күнделікті

тапсырмаларды Автоматтандыру және жасырын үлгілер мен тенденцияларды анықтау мүмкіндігі кіреді. Дегенмен, AI жүйелерін әзірлеуге және енгізуге жоғары шығындар, MO үлгілерін оқыту үшін үлкен көлемдегі деректерге қажеттілік және шешім қабылдауды автоматтандыруға қатысты ықтимал этикалық мәселелер сияқты шектеулер бар.

Кіл сөздер: жасанды интеллект, бизнес, нейрондық желілер, сандық технологиялар

Аннотация. Искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение (МО) становятся ключевыми инструментами в современном бизнесе, особенно в области бизнес-аналитики и принятия решений. Преимущества включают повышение точности и скорости анализа данных, автоматизацию рутинных задач, а также возможность выявления скрытых закономерностей и тенденций. Однако существуют и ограничения, такие как высокие затраты на разработку и внедрение систем ИИ, потребность в больших объемах данных для обучения моделей МО, а также потенциальные этические вопросы, связанные с автоматизацией принятия решений.

Ключевые слова: искусственный интеллект, бизнес, нейросети, цифровые технологии,

Annotation. Artificial intelligence (AI) and machine learning (MO) are becoming key tools in modern business, especially in the field of business intelligence and decision-making. Advantages include improved accuracy and speed of data analysis, automation of routine tasks, and the ability to identify hidden patterns and trends. However, there are also limitations, such as the high costs of developing and implementing AI systems, the need for large amounts of data to train MO models, as well as potential ethical issues related to decision-making automation.

Key words: artificial intelligence, business, neural networks, digital technologies

В современной быстро меняющейся экономической среде использование искусственного интеллекта (ИИ) в бизнесе становится жизненной необходимостью. Этот инструмент ускоряет процессы, экономит трудовые и финансовые ресурсы, оптимизирует работу персонала, повышает уровень обслуживания клиентов и помогает достигать ключевых бизнес-целей. Применение ИИ позволяет перенести часть задач на современные технологии, использует передовую аналитику и сокращает количество ошибок, связанных с человеческим фактором[1].

Идея искусственного интеллекта пришла издалека. Фактически, Джон Маккарти создал термин «искусственный интеллект» в 1950 году, а Алан Тьюринг уже начал говорить об этой реальности в том же году в статье, озаглавленной «Вычислительные машины и интеллект».

С тех пор эта вычислительная дисциплина сильно изменилась. Для профессора Массачусетского технологического института Патрика Х. Уинстона, IA, это «алгоритмы, основанные на ограничениях, представленные представлениями, поддерживающими модели, направленные на циклы, связывающие мышление, восприятие и действие».

Другие авторы, такие как генеральный директор DataRobot Джереми Ачин, определяют искусственный интеллект как вычислительную систему, которая используется машинами для выполнения работы, требующей человеческого интеллекта.

Что касается этого вопроса, Google Deep Mind и Оксфордский университет провели исследование, выводы которого показывают, что ИИ способен расшифровать поврежденные и неразборчивые древнегреческие тексты. [2]

Что такое искусственный интеллект? Простыми словами – это способность компьютерных систем самообучаться и выполнять узкопрофильные задачи, которые раньше решались только человеком. ИИ воспроизводит интеллектуальное поведение людей, но никогда не устает, не испытывает эмоций, не ошибается.

Нейросети и технологии искусственного интеллекта в бизнесе являются одной из наиболее перспективных и быстроразвивающихся областей. Мы сталкиваемся с ними повсеместно:

- Когда видим в ленте контент на основе наших предпочтений;

- Когда общаемся с голосовым помощником банка или переписываемся с чат-ботом;
- Когда получаем рекламу, выбранную ИИ исходя из «подслушанных» разговоров в телефоне и запросов в поиске.

ИИ в бизнесе помогает автоматизировать рутину, обрабатывать массивы данных, прогнозировать решения, составлять отчеты и формировать выводы. Если раньше все это делал человек, то сегодня с данной работой гораздо лучше справляются машины.

На практике искусственному интеллекту доверяют:

- решение рутинных задач и автоматизацию процессов;
- обеспечение кибербезопасности, защиту от утечки данных и мошенничества;
- оптимизацию производства с целью снижения затрат на энергию и сырье;
- прогнозирование трендов, спроса, поведения аудитории;
- создание контента, креативов;
- обслуживание клиентов, улучшение клиентского опыта.

Когда компания внедряет и активно использует технологии ИИ, это улучшает ее имидж в глазах клиентов, партнеров и инвесторов. В малом и среднем бизнесе это реальное конкурентное преимущество [3].

Машинное обучение является одним из основных методов искусственного интеллекта, который позволяет улучшить работу систем путем обучения на больших объемах данных. Основное отличие машинного обучения от стандартных алгоритмов заключается в его адаптивности и способности постоянно совершенствоваться. Чем больше данных и информации получает алгоритм, тем точнее становятся его аналитические способности.

Примеры применения машинного обучения в бизнесе:

1. Чат-боты для консультирования пользователей: Машинное обучение помогает развивать базу знаний чат-бота. В течение 6-12 месяцев виртуальный консультант приобретает способность отвечать практически на все вопросы пользователей.
2. Персонализация и улучшение клиентского сервиса: Машинное обучение способствует повышению удовлетворенности клиентов за счет персонализации услуг. Например, система может предлагать клиентам персональные рекомендации товаров на основе их предыдущих покупок.
3. Автоматизация проверки резюме и документации: Машинное обучение позволяет создать идеальный профиль кандидата, упростить процесс найма персонала и ускорить анализ резюме. В результате уменьшается объем рутинной работы у HR-специалистов.

Плюсы и минусы искусственного интеллекта (ИИ)

Преимущества искусственного интеллекта четко видны в виде поддержки чатов с поддержкой AI для брендов, автоматического поиска в поисковых системах, интеллектуальных прогнозов на платформах электронной коммерции и многого другого. Тем не менее, у ИИ есть много недостатков, которые нельзя игнорировать. Ниже приведены основные плюсы и минусы ИИ.

Преимущества использования искусственного интеллекта включают следующее:

1. Исключение человеческих ошибок: Использование искусственного интеллекта позволяет минимизировать человеческие ошибки в решениях, так как машины принимают точные решения на основе данных и алгоритмов.
2. Минимальные риски: Применение искусственного интеллекта в задачах, связанных с опасностью для людей, помогает снизить риски и ускорить реакцию на чрезвычайные ситуации, так как машины могут работать бесконечно без перерывов.
3. Круглосуточная доступность: Машины с поддержкой искусственного интеллекта доступны круглосуточно, что позволяет организациям быстро и эффективно реагировать на запросы и проблемы клиентов в любое время суток.

4. Отсутствие эмоций: Искусственный интеллект не обладает эмоциями, что позволяет ему стабильно реагировать на запросы и проблемы клиентов без человеческих эмоциональных факторов.
5. Быстрое принятие решений AI-машинами: Применение искусственного интеллекта и других технологий позволяет разрабатывать машины, способные анализировать данные и принимать решения с гораздо большей скоростью по сравнению с человеком.

Примеры использования искусственного интеллекта включают разработку чат-ботов для консультирования пользователей, улучшение клиентского сервиса через персонализацию, прогнозирование стихийных бедствий и автоматизацию процессов поддержки клиентов.

Зачем доверять решениям машины?

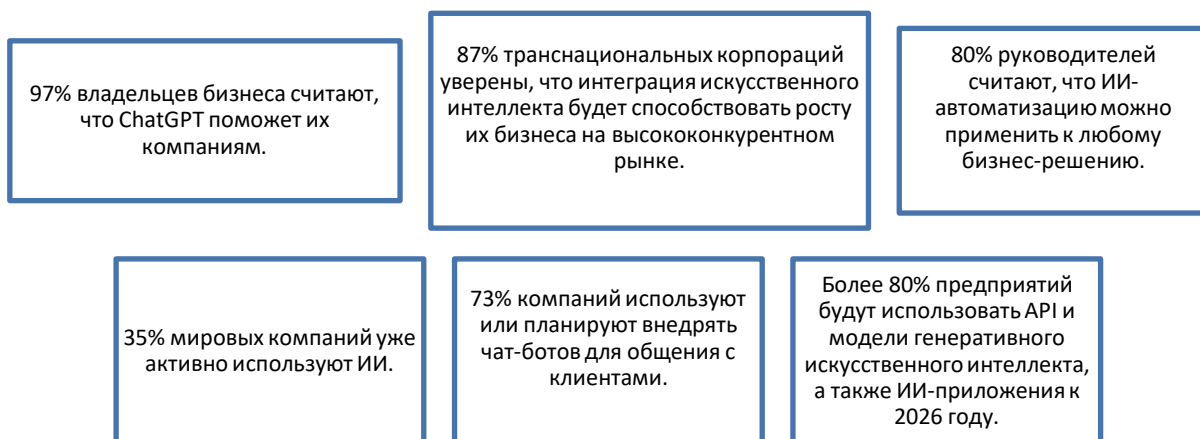
Просто – он лишен каких-либо эмоций и предвзятых взглядов. Когда человек принимает решение, во многом это обусловлено эмоциями. С другой стороны, машина очень практична и рациональна в своем подходе. Это обеспечивает более точное и ориентированное на результат принятие решений.

Например, суперкомпьютер IBM Deep Blue принимает решения, основываясь на всех вероятностях, возможных со стороны противника. Человек не может постичь столько вероятностей за один присест, как машина [4]. Но есть также ограничения:

1. Высокие затраты на использование искусственного интеллекта: Создание и внедрение систем искусственного интеллекта может потребовать значительных финансовых ресурсов, так как разработка машин, способных адаптироваться и принимать решения, требует много времени и усилий.
2. Отсутствие творчества у машин: Искусственный интеллект работает строго по заранее заданным алгоритмам и данным. В отличие от человека, машины не способны к нестандартному мышлению или творческому подходу к решению проблем.
3. Угроза для рабочих мест: Внедрение искусственного интеллекта может привести к потере рабочих мест, так как многие рутинные задачи теперь могут выполняться автоматически машинами, что может привести к уменьшению спроса на человеческий труд.
4. Отсутствие эмоций у машин: Искусственный интеллект не способен проявлять эмоции или сочувствие, что ограничивает его способность эффективно взаимодействовать с людьми и решать проблемы, требующие человеческого понимания.
5. Отсутствие этического понимания у машин: Машины с искусственным интеллектом не обладают этическими принципами, что может создавать потенциальные проблемы, если им доверять принятие важных решений, требующих морального суждения. Рассмотрим Искусственный интеллект в цифрах и фактах:

ИИ в бизнесе [5]

В настоящее время ИИ активно применяется в различных сферах, включая бизнес, здравоохранение, логистику, финансы и образование.

Казахстан в настоящее время находится на 83 месте из 132 стран в глобальном индексе инноваций. В рейтинге готовности государств к внедрению технологий ИИ 2020 года Казахстан находится на 73 месте из 172 стран. [6].

Готовность Казахстана к ИИ, Total Index=48,56 (72 место из 193)

Министерством цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности в рамках цифровой трансформации государственного управления и развития цифровых технологий разрабатывается Концепция развития ИИ[6].

В Казахстане развивается экосистема инкубационных центров и стартапов (startup), которые поддерживают молодых предпринимателей и инновационные проекты в области искусственного интеллекта, проводятся конференции, форумы и мероприятия, посвященные искусственному интеллекту, где специалисты и эксперты обмениваются знаниями и опытом в этой области.

По словам президента Касым-Жомарта Токаева, большое значение имеет широкое использование возможностей искусственного интеллекта при оказании госуслуг.

"В ближайшие десятилетия мы, вероятно, приблизимся к моменту, когда машина превзойдет разум человека. Другими словами, может возникнуть опасность для человечества со стороны искусственного интеллекта. В научных кругах нет единого мнения, к чему это приведет: к процветанию человечества или угрозе его уничтожения. Поэтому особенно важен разумный контроль над искусственным интеллектом. Это означает, что требуется найти золотую середину между технологическим прогрессом и коллективной безопасностью. ",[7].

Список использованной литературы:

1. <https://sberbs.ru/announcements/vnedrenie-iskusstvennogo-intellekta-v-biznes>
2. Преимущества и недостатки искусственного интеллекта <https://net27.ru/preimuschestva-i-nedostatki-iskusstvennogo-intellekta.html>
3. <https://advertisingforum.ru/blog/primenenie-ii-v-biznese/>
4. <https://asu-analitika.ru/10-preimushhestv-i-nedostatkov-iskusstvennogo-intellekta>
5. Искусственный интеллект в цифрах и фактах <https://trends.rbc.ru/trends/industry/657963559a79474dd4bc9b88?from=copy>
6. ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: КАК ПРАВИТЕЛЬСТВО БУДЕТ ЕГО РАЗВИВАТЬ <https://the-tenge.kz/articles/kak-budut-razvivat-ii-v-kazakhstan>
7. Цифровая карта бизнеса и искусственный интеллект – какое будущее ждет Казахстан <https://ism.kz/tokaev-poruchil-maksimal-no-razvivat-iskusstvennyj-intellekt>

УДК: 336.1

КРЕДИТОВАНИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ, ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.

Кривошеева Виолетта

**Международный Таразский инновационный институт
студент 2 курса факультета «Экономика и бизнес»,
Тараз, Казахстан**

**Научный руководитель: Ким Татьяна Алексеевна
Международный Таразский инновационный институт
магистр, преподаватель кафедры «Финансы и учет», Тараз, Казахстан**

Андатпа. Қазақстан экономикасының нарықтық қатынастарға өтуінің бастапқы кезеңі кәсіпкерліктің шағын нысандарының даму процестеріне байланысты. Қабылданған нормативтік-құқықтық актілерге, Мемлекет басшысының шешімдеріне және үкіметтік құжаттарға қарамастан, бұл үдерістердің түсініксіз екенін атап өткен жөн – шағын кәсіпкерліктің өркендеуі, ұйымдық дамуында, елдің қаржы-несие жүйесін қолдауда көптеген қиындықтарды бастан кешіруде

Түйінді сөздер. Несие, инвестиция, салықтар, ережелер, екінші деңгейлі банктер, бизнес
Аннотация. Начальный этап перехода экономики Казахстана к рыночным отношениям обусловлен процессами развития малых форм предпринимательства. Надо отметить, что, несмотря на принимаемые нормативно-правовые акты, решения Главы государства и правительственные документы, эти процессы протекают неоднозначно - малый бизнес поднимается на ноги тяжело, испытывает немало трудностей в своем организационном становлении, в поддержке от финансово-кредитной системы страны.

Ключевые слова. Кредит, инвестиции, налоги, нормативно-правовые положения, банки второго уровня, бизнес.

Summary. The initial stage of the transition of the economy of Kazakhstan to market relations is due to the development of small businesses. It should be noted that, despite the adopted regulatory legal acts, decisions of the Head of State and government documents, these processes are ambiguous - small business rises hard, experiences many difficulties in its organizational development, in support from the country's financial and credit system.

Keywords: Credit, investments, taxes, regulations, second-tier banks, business.

В целях выявления основного круга проблем в сфере финансового обеспечения развития малого бизнеса и разработки конкретных предложений по их решению, проанализируем отечественный опыт государственной финансовой поддержки малого бизнеса в контексте со сложившимися мировыми тенденциями, особенностями развития финансово-кредитной системы Казахстана и ее взаимоотношений с малым бизнесом [1-4].

В отличие от финансов, кредит представляет собой экономические отношения, выражающие движение денег на условиях возвратности. Многие экономисты полагают, что расходование денежных фондов, формируемых с помощью финансов, также имеет возвратный характер. В принципиальном значении - возвратность присуща денежным отношениям. Однако возвратность финансовых ресурсов, в отличие от кредитных, относительна, поскольку возврат средств при финансовых отношениях происходит за счет вновь созданной стоимости.

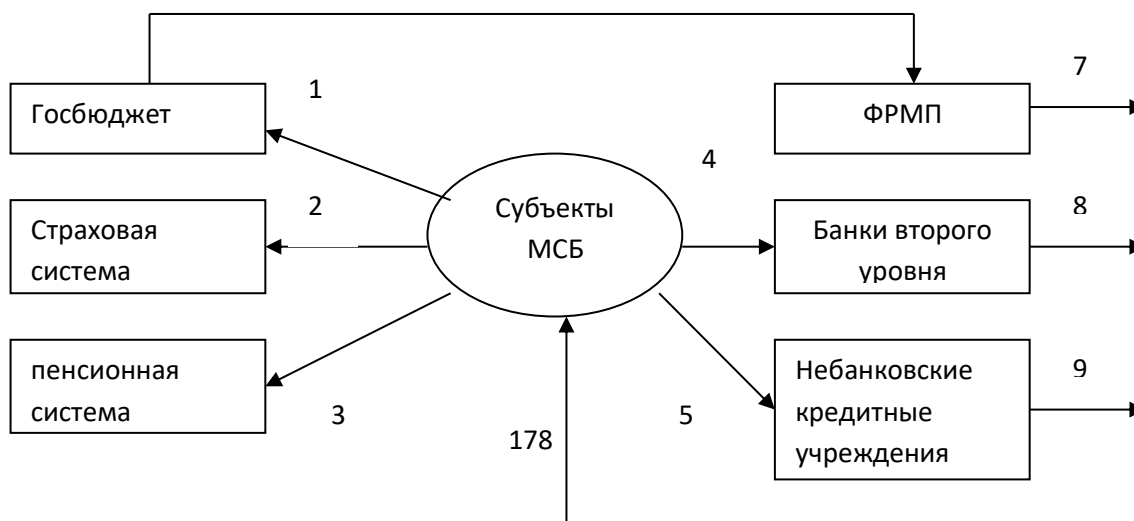
По мнению Мельникова В.Д. и Ильясова К.К., если финансы распределяют и перераспределяют общественный продукт, то кредит участвует только в перераспределении, продолжая распределение, начатое финансами. Объектом кредита является только та часть стоимости, которая на данный момент является временно свободной, что позволяет аккумулировать ее в ссудный фонд для удовлетворения потребностей хозорганов и населения, нуждающихся в денежных средствах [5].

Финансово-кредитная система Казахстана в условиях рыночной экономики претерпевает коренные преобразования. Прежде всего, это касается ее структуры, что связано, главным образом, с многообразием форм собственности и экономической самостоятельностью субъектов, взаимоотношения финансово-кредитной системы с субъектами малого бизнеса прослеживаются при ведении последними своей хозяйственной деятельности: осуществление налоговых платежей, страховых взносов, денежных переводов, хранение денег, получение и погашение кредитов, налоговых льгот, субсидий, ассигнований из бюджета и т. д.

Правом выбирать направления пополнения и использования своих финансовых ресурсов.

Взаимоотношения финансово-кредитной системы с субъектами малого бизнеса можно проследить на предложенной нами схеме (рисунок 1).

6

1 - отчисление налогов; 2 - страховые взносы; 3 - пенсионные платежи; 4 - депозиты; 5 - долевое участие; 6 - ассигнования; 7,8,9- финансирование и кредитование

Рисунок 1. Схема взаимоотношений финансово-кредитной системы страны с субъектами малого бизнеса

Нормативные акты по вопросам защиты малого предпринимательства как социального института закреплены в Конституции Республики Казахстан, Гражданском кодексе Республики Казахстан, Уголовном кодексе Республики Казахстан, Кодексе Республики Казахстан об административных правонарушениях, Законах РК от 19 июня 1997 года N 131-1 «О государственной поддержке малого предпринимательства», от 19 июня 1997 года N 135-1 «Об индивидуальном предпринимательстве», от 4 июля 1992 г. N 1543-ХІІ «О защите и поддержке частного предпринимательства» и ряде других.

Проблема состоит не в том, что в стране отсутствует законодательство защиты малого и среднего предпринимательства. Законодательно-нормативная база, регулирующая развитие этого сектора экономики в Казахстане, по оценкам специалистов, включает несколько тысяч правовых актов, включая ведомственные нормативные правовые акты, часто противоречивых и не учитывающих в полной мере специфику условий деятельности субъектов МСБ, особенности их взаимоотношений с различными хозяйствующими субъектами и органами власти и управления.

Государственная программа развития и поддержки малого предпринимательства в РК на 2020-2030 годы, далее – Программа разработана в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 15 августа 2010 года N 1165 "О дальнейших мерах по реализации Стратегии развития Казахстана до 2030 года".

Целью Программы является повышение конкурентоспособности Казахстана за счет совершенствования институциональных условий, направленных на максимальное расширение сфер деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства, и активизация их деятельности.

В Программе констатируется, что прежде «государственная поддержка малого предпринимательства в Казахстане акцентировалась на предоставлении налоговых преференций и льготного финансирования за счет государственных финансов, которая приносила определенный краткосрочный эффект, но велась не на системных началах.

Программы финансирования РК, включает:

- 1) Кредитование микрокредитных организаций.
- 2) Проектное финансирование.
- 3) Финансовый лизинг.
- 4) Программные займы БВУ для сельскохозяйственного сектора.
- 5) Прямое кредитование в т.ч. женское предпринимательство.

Основным критерием определения женского предпринимательства является наличие в трудовом коллективе лиц женского пола не менее 50% от общего состава и женщины-руководителя.

На сегодняшний день, в Казахстане, в инфраструктуре кредитования действуют БВУ, микрокредитные организации, множество консалтинговых и страховых фирм (рис.2). Все эти элементы инфраструктуры кредитования сосредоточили свою деятельность на обслуживании предприятий малого бизнеса. Кредитование МП является более зависимым от инфраструктуры кредитования, чем кредитование других секторов экономики.

В отличие от системы кредитования предприятий крупного и среднего бизнеса, в базовый подблок фундаментального блока системы кредитования малых предприятий включаются не только субъекты, но и участники, которыми выступают международные финансовые организации, такие как ЕБРР, Всемирный банк, а также государство РК в лице специальных фондов поддержки МП, негосударственные структуры. Эти участники

кредитования используют банки в качестве посредников. Такой состав участников кредитования МП обусловлен как стадией развития, на которой находится сегодня МП в нашей стране, так и тем, что само развитие МП невозможно без прямой или косвенной поддержки.

Рисунок 2. Основные формы кредитования малых предприятий

Примечание: Разработано автором

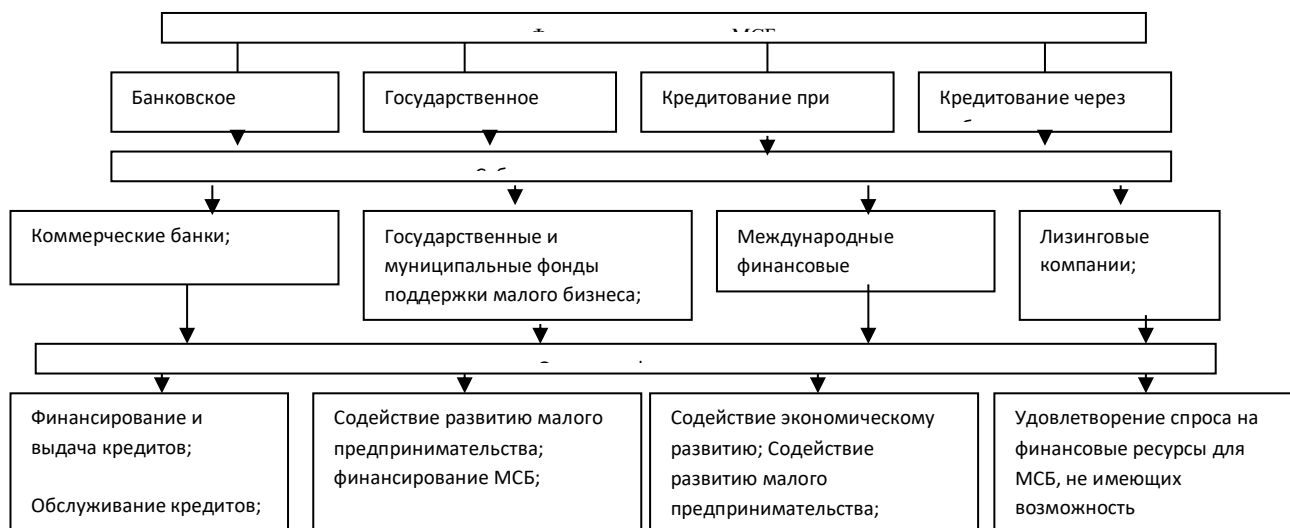

Таблица 1

Целевое назначение фактически используемых кредитов, предоставленных малым предприятиям в 2020г [6].

Объекты кредитования	Преобладающий вид кредитного продукта	Удельный вес в общем объеме ссуд, %
1	2	3
Расширение производства	Разовый кредит, кредитная линия	30,2
Приобретение сырья, материалов	Разовый кредит, кредитная линия	24,3
Переоборудование производства	Кредитная линия	9,6
1	2	3
Выплата зарплаты	Кредитная линия, овердрафт	8,1
Погашение задолженности перед поставщиками (в том числе за воду, газ, электричество и т.д.)	Кредитная линия, овердрафт	8,8
Погашение задолженности перед бюджетами разных уровней	Кредитная линия	5,1
Другое	Разовый кредит	14,1

АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» (далее – Фонд «Даму») осуществляет финансовую поддержку по Программе обусловленного размещения средств (далее – Программа) в банках второго уровня.

В настоящее время фонд "Даму" позиционируется как единственный национальный институт развития, роль которого заключается в оказании государственной финансовой поддержки предпринимательству Казахстана. Целевым сегментом фонда являются 130 тыс. предприятий малого бизнеса, 170 тыс. крестьянских хозяйств, 439 тыс. индивидуальных предпринимателей и около 4 тыс. предприятий среднего бизнеса.

По состоянию начало марта 2021 года Фонд «Самрук-Казына» завершил размещение 716 млрд. тенге в банках второго уровня для кредитования экономики Казахстана.

По второму направлению антикризисной программы - поддержка малого и среднего бизнеса - в банки второго уровня через Фонд развития предпринимательства «Даму» с 16 по 26 февраля 2021 года перечислены средства, в соответствии с соглашением, подписанным 14 февраля с 12 банками второго уровня.

Банки, участвующие в данной программе, будут кредитовать МСБ по эффективной ставке не более 12,5% сроком до 7 лет, лимит на одного заемщика - до 750 млн. тенге. Предполагается, что 70% выделенных государством средств пойдет на рефинансирование ранее выданных кредитов малому бизнесу, 30% - на кредитование новых проектов. Срок освоения банками средств, выделенных фондом, определен до 1 июля 2023 года с ежемесячным представлением отчетов по освоению. Таким образом, средства, предназначенные на поддержку сектора МСБ, полностью размещены в банках и доступны для кредитования предпринимателей.

В соответствии с подписанными с банками договорами, БВУ обязуются предоставлять полную информацию об объеме выданных кредитов и конкретных заемщиках. Она будет предоставляться через «Первое кредитное бюро». В период кризиса крайне важно, чтобы государственные средства использовались прозрачно и эффективно.

Жамбылская область входит в число приоритетных направлений развития и укрепления МСБ.

Приоритетные направления для кредитования МСБ в Жамбылской области являются:

- 1) Торговля
- 2) Места общественного питания
- 3) Сфера образования и повышение квалификации
- 4) Малое производство.
- 5) Туризм и гостиничный бизнес

Жамбылская область является исторически и экономически важным регионом для Казахстана. Так как на ее территории еще 2000 лет назад находился Великий Шелковый путь. Крупнейшее торговое образование.

Быстро растущий город и развивающаяся инфра-структура дает возможность Жамбылской области стать экономически интересным регионом для субъектов МСБ и инвесторов.

Список литературы:

1. План совместных действий Правительства Республики Казахстан, Национального Банка Республики Казахстан и Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций по стабилизации экономики и финансовой системы на 2020 – 2030 годы // Казахстанская правда – ноябрь 2019г

2. Постановление Кабинета Министров Республики Казахстан от 15 сентября 2020 года № 884 № «О порядке создания центров малого бизнеса»

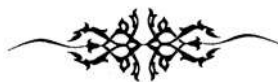
3. Закон Республики Казахстан от 19 июня 1997 года № 135-1 «Об индивидуальном предпринимательстве» // Казахстанская правда, 8 июля 1997.

4. Постановление Правительства Республики Казахстан № 77 «О Концепции развития и поддержки малого предпринимательства в Республики Казахстан на 2018-2019 годы». Оpubл. 19.01.2004.

5. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (налоговый кодекс) // Казахстанская правда, 20 июня 2004.

6. Закон РК от 31 января 2008 года №124-III «О частном предпринимательстве».

7. Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2025 годы.

УДК 338.6

РАЗВИТИЕ И ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИЙ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ- ПРОРЫВ ДЛЯ КАЗАХСТАНА

Ким Татьяна Алексеевна

Международный Таразский инновационный институт
магистр, преподаватель кафедры «Финансы и учет», Тараз, Казахстан

Андатпа. Қазақстан экономикасының нарықтық қатынастарға өтуінің бастапқы кезеңі кәсіпкерліктің шағын нысандарының даму процестеріне байланысты. Қабылданған нормативтік-құқықтық актілерге, Мемлекет басшысының шешімдеріне және үкіметтік құжаттарға қарамастан, бұл үдерістердің түсініксіз екенін атап өткен жөн – шағын кәсіпкерліктің өркендеуі, ұйымдық дамуында, елдің қаржы-несие жүйесін қолдауда көптеген қиындықтарды бастан кешіруде

Түйінді сөздер. Несие, инвестиция, салықтар, ережелер, екінші деңгейлі банктер, бизнес

Аннотация. Начальный этап перехода экономики Казахстана к рыночным отношениям обусловлен процессами развития малых форм предпринимательства. Надо отметить, что, несмотря на принимаемые нормативно-правовые акты, решения Главы государства и правительственные документы, эти процессы протекают неоднозначно - малый бизнес поднимается на ноги тяжело, испытывает немало трудностей в своем организационном становлении, в поддержке от финансово-кредитной системы страны.

Ключевые слова. Кредит, инвестиции, налоги, нормативно-правовые положения, банки второго уровня, бизнес.

Summary. The initial stage of the transition of the economy of Kazakhstan to market relations is due to the development of small businesses. It should be noted that, despite the adopted regulatory legal acts, decisions of the Head of State and government documents, these processes are ambiguous - small business rises hard, experiences many difficulties in its organizational development, in support from the country's financial and credit system.

Keywords: Credit, investments, taxes, regulations, second-tier banks, business.

Создание наукоемких технологий представляется возможным исключительно путем мобилизации и концентрации интеллектуального потенциала научных и образовательных учреждений. Постановка в исследовании задач оптимизации соотношения фундаментальных и прикладных наук, переход образования к целостной картине жизни, а также выделение направлений модернизации системы образования, позволяющей переориентировать современную систему высшего образования на научную и технологическую систему подготовки и переподготовки кадров.

Международный Таразский инновационный институт им. Ш.Муртазы ведет активную работу по созданию наукоемких технологий путем мобилизации и концентрации интеллектуального потенциала научных и образовательных программ. Преподаватели института ведут активную работу по улучшению качества образования и развития науки в Республики Казахстан.

В целях решения поставленных в исследовании задач необходимо усиление научной подготовки кадров, а также осознание значения и роли гуманитарных дисциплин – признание человека как самой важной социальной ценности, уважение к его личности. Образовательная система должна обеспечивать высокий уровень подготовки

выпускников, в частности, в рамках системы высшего профессионального образования. Для повышения качества подготовки специалистов и уровня интеграции рынка образовательных услуг в рынок востребованного труда важно выбрать инновационно-ориентированный путь развития системы образования.

Преобразование и модернизация образовательного пространства в Казахстане происходит достаточно активно, и данные процессы затрагивают как структуры и функции системы образования как таковой, так и технологии обучения и содержательные характеристики образовательного процесса в целом. Однако данные процессы не лишены противоречий и внутренних и внешних проблем, и это подтверждает необходимость исследования (равно как и справедливый интерес исследователя) процессов развития и функционирования всех систем образования – и непрерывных, и сетей образовательных учреждений и, конечно же, отдельных учреждений.

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в Стратегии развития Казахстана до 2030 года отметил, что высокообразованное население с высоким уровнем научного и творческого потенциала является важным преимуществом государства [1]. Имеющийся бесценный капитал, оставшийся в наследство от системы образования бывшего Союза, необходимо развивать и создавать все новые и более цивилизованные условия для его развития. Переход экономики на инновационный путь развития и в целом социально-экономическая ситуация в стране требует пересмотра некоторых приоритетов в политике и концентрации взглядов на построении нового типа общества, основанного на интеграции трех основных элементов: образования, инноваций и науки.

Обращая внимание, к примеру, на уровень гуманитарных знаний выпускников средней и высшей школы, мы можем заметить несоответствие системы образования требованиям, которые диктует современное развитие общества. Весьма очевидны такие неутешительные выводы, как слабое знание иностранных языков, низкий уровень владения литературным нормативным языком, невысокое умение логично выражать свои мысли, недостаточное знание мировой и отечественной истории, ценностей и истории культуры, а также юридическая, экономическая и политическая безграмотность.

С учетом этих внутренних и внешних вызовов система образования должна пройти глубокую поэтапную стратегическую модернизацию. Учебно-воспитательный процесс является базисом образовательного процесса, поэтому его модернизация всегда играет главную роль.

Прежде всего модернизация затрагивает среднее образование, которая характеризуется следующими направлениями:

- развитие фактической грамотности учащихся: в Казахстане впервые на территории бывшего СССР разработан Национальный план действий по развитию функциональной грамотности на 2012-2016 годы, который предусматривает развитие и закрепление у школьников навыков компетентности, способности эффективно применять полученные знания в реальной жизненной ситуации;
- пилотное внедрение электронного обучения. К началу 2020 г. данным проектом должны быть охвачены 90% школ, новыми атрибутами школьной системы образования станут цифровые образовательные ресурсы: электронные учебники и библиотеки, постоянный доступ к лучшим мировым образовательным ресурсам;
- переход на 12-летнее обучение;
- внедрение обучения английскому языку в образовательном процессе по всем уровням от начальной школы до университета. С 1 сентября 2013 года вводится изучение английского языка с 1 класса во всех казахстанских школах;
- воспитательная работа в рамках Национального плана, направленного на формирование в общеобразовательных школах духовно, физически и интеллектуально развитого члена общества, способного мыслить творчески, умеющего правильно выбрать профессиональный путь и готового развиваться в течение всей жизни;

- локомотивом модернизации школьного обучающего процесса являются «Назарбаев Интеллектуальные школы». На их базе внедряются и отрабатываются нововведения, основанные на самом успешном международном опыте.

Следует отметить, что для реализации современной модели образования разработана Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы, приоритетным направлением которой является разработка, внедрение и распространение инновационных образовательных проектов. Инновационные образовательные проекты способствуют формированию новых критериев, принципов и подходов для модернизации всей системы образования, обеспечивая ее гармоничное развитие.

Еще одним направлением является совершенствование Единого национального тестирования. В связи с предстоящим переходом на 12-летнее обучение и в соответствии с мировой практикой рассматривается возможность разделения ЕНТ на два уровня. Первый уровень – подтверждение уровня школьных знаний методом тестирования. Второй – тестирование при поступлении в высшее учебное заведение. Кроме того, будут рассмотрены возможности перехода к открытым тестам и иным формам контрольно-измерительных материалов, а также права выбора выпускниками учебных заведений форм итоговой аттестации. Изменения также произойдут в содержании вопросов тестирования, прежде всего внимание будет уделено логическим вопросам, а также заданиям, которые требуют мобилизации компетенций учащихся.

Совместно с работодателями начата разработка профессиональных стандартов и образовательных программ по приоритетным специальностям в индустриализации. Важным нововведением в данных программах является возможность увеличения учебного времени для практических занятий, добавление учебного времени для получения новых квалификаций, кроме того учебные заведения смогут самостоятельно включать на основе требований работодателей дисциплины по соответствующим специальностям. Также внедряются элементы теоретико-практического обучения в подготовке кадров для транспортной, сельскохозяйственной, машиностроительной, металлургической, химической, нефтегазовой и горнодобывающей отраслей. Внедрение подобной дуальной системы уже в текущем году позволит вовлечь в подготовку кадров более 100 предприятий. Подготовка кадров по более чем 120 специальностям будет проводиться по принципиально новой схеме с 70% практикой на производстве. Таким образом, на основе взаимовыгодного партнерства с учебными заведениями предприятия получают готовых специалистов «под ключ», обученных специально по их требованиям. Холдинг «Кәсіпқор», в свою очередь, будет выступать в качестве катализатора для вовлечения работодателей в системную подготовку специалистов.

Вместе с тем, современное состояние системы технического образования страны характеризуется больше слабыми сторонами: невысокий научный и педагогический потенциалы, недостаточное соответствие процесса обучения запросам реального производства, слабое знание иностранных языков и многое другое. Причин, приведших к такому состоянию, много, однако есть и факторы особой общественной значимости. К таковым можно причислить невысокий уровень оплаты труда преподавателей вузов, к тому же за последние 15 лет прослеживается неутешительная динамика резкого снижения этого уровня. Соответственно, снижение относительного уровня оплаты всех категорий ППС потянуло за собой снижение качества подготовки специалистов. Очевидна необходимость изменений и в сфере высшего и послевузовского образования, среди которых можно выделить расширение границ определенной свободы вузов в формировании образовательных программ, при этом обновление содержания высшего образования должно напрямую осуществляться по запросам и требованиям работодателей. Эти преобразования должны отвечать требованиям инновационной стратегии опережающего развития, что в том числе касается важнейшего направления деятельности, которое составляет суть существования любого учебного заведения –

образовательного процесса [2]. Инновации в данной сфере занимают особое место в образовательной науке и являются объектом изучения специального ее направления под названием «педагогическая инноватика». Эта наука изучает природу, закономерности возникновения и развития педагогических инноваций, а также их связи с традициями прошлого и будущего в отношении субъектов образования [3]. Однако, даже если ограничиться только учебным процессом, то какими бы привлекательными и продуманными ни были новые идеи, они превратятся в нововведения только при соответствующей комплексной организации и управлении инновационными процессами.

Современными вузами в целом осознается тот факт, что инновации в такой жизненно важной сфере не должны оставаться без должного контроля и управления. В связи с этим многие из них создают соответствующие структурные подразделения, в функциональные обязанности которых входят разработка и внедрение новых образовательных технологий в учебный процесс, освоение и внедрение новых технических средств обучения и т.д. Однако необходимо понимать, что наличие таких структурных подразделений не гарантирует, что инновационный процесс во внутренней среде вуза является контролируемым. Крупнейшие специалисты-практики в этой области всегда подчеркивают, что инновации не могут ограничиваться только одним отделом или даже департаментом, которым дано законное право порождать (а затем и отстаивать) идеи [4]. Следовательно, любое высшее учебное заведение необходимо рассматривать с точки зрения подхода системного, т.е. как некое множество функциональных элементов и отношений между ними, выделяемое из среды в соответствии с целью в рамках необходимого временного интервала [5]. В таком случае, наряду с образовательным процессом, представляется возможным выделить следующие компоненты внутренней среды, которые оказывают прямое воздействие на такую характеристику вуза, как инновационность, а именно:

- система управления, которая включает все сферы деятельности современного вуза;
- научно-исследовательская деятельность, которая наряду с учебным процессом составляет основу деятельности вуза как организации;
- механизмы взаимодействия с внешней средой, которая характеризуется высокой степенью изменчивости и неопределенности.

Практика показывает, что в настоящее время многие учреждения образовательного сектора, формируя свою систему управления, в том числе и деятельностью, связанной с инновациями, используют экспертно-эмпирические подходы, которые основаны больше на опыте собственном или конкурентов, а также интуиции ответственных за принятие решений. Вместе с тем необходимо разрабатывать некие системы принципов и/или концепции, которые могли бы быть использованы любым высшим учебным заведением при определении собственной траектории развития во внешней среде, все более напоминающей конкурентную, как на рынке научно-исследовательских, так и образовательных услуг.

Как отмечают исследователи, выживание и успех высшего учебного заведения во многом связаны с выделением и организацией в системе управления трех интегрированных процессов [6]: управление качеством;

управление инновациями;

управление нематериальными активами (полученными в результате научно-исследовательской деятельности).

Последнее означает переход ведущих вузов РК к формату исследовательских университетов, подразумевающий существенные изменения учебного процесса. В развитых странах университеты фактически являются кузницей фундаментальной науки. Прикладные исследования, хоть и проводятся, но не представляются лицом академической науки как таковой. Как правило, ими занимаются исследовательские

подразделения крупных компаний, а в нашей стране – НИИ (научно-исследовательские институты).

Тем не менее, при том, что разница между двумя типами исследований достаточно очевидна, нередко преподаватели, а вслед за ними и студенты, заблуждаются, смешивая понятия или даже не умея четко разграничить их. Здесь прослеживается серьезный изъян: фундаментальные исследования в лабораториях университетов довольно часто проводятся по схеме прикладной науки, но при этом выдаются как фундаментальные. Вред, наносимый такой подтасовкой, как науке, так и образованию, огромен. Фундаментальная и прикладная науки – два совершенно разных типа деятельности [7]. Фундаментальная наука занимается исключительно приращением нового знания, прикладная – только применением апробированного знания. Добывание нового знания – это авангард науки, апробация нового знания, т.е. обоснование и проверка однажды добытых знаний, превращение текущих исследований в «твердое ядро» науки. Практическое приложение – это деятельность по применению знаний «твердого ядра» к реальным жизненным проблемам [8]. Как правило, «твердое ядро» науки отображается в учебниках, учебных пособиях, методических разработках и всевозможных руководствах.

Один из главных признаков фундаментального знания – его интеллектуальность. Как правило, оно обладает статусом научного открытия и является приоритетным в своей области. Иначе говоря, считается образцовым, эталонным [9].

Одной из важнейших проблем высшего образования является оптимизация соотношения фундаментальных и прикладных наук, переход образования к целостной картине жизни и прежде всего – к миру человека, культуры и формирования системного мышления индивидуума. Теоретические и фундаментальные знания могут обеспечить будущее существование человечества в мире. Решение этой задачи заключается, во-первых, в необходимости усиления научной подготовки. Во-вторых, в осознании значения и роли гуманитарных дисциплин – признание человека как самой важной социальной ценности, уважение к его личности, создание возможностей для раскрытия способностей [10].

Принимая во внимание современное состояние и тенденции развития высшей школы в наших условиях эволюции социально-экономических отношений, необходимо заметить, что в этой среде стали наиболее интенсивно и динамично выявляться взаимопроникновения инновационного прогресса с процессами подготовки научно-технических специалистов высшей квалификации. Рыночная ориентированность университетов на всей территории бывшего Союза является определяющим фактором обозначения их научно-технического потенциала.

Высшая школа является центром науки, культуры и образования с позиции социально-экономического развития. Для системы профессионального образования высших учебных заведений характерна фундаментальная, многопрофильная подготовка студентов, которая позволит продолжить обучение в стенах университета на всех последующих уровнях. В рамках учебной нагрузки вузов значительная доля принадлежит самостоятельной работе и индивидуальным формам обучения. С учетом веления времени смещение акцента от образовательной деятельности к научному аспекту может позволить решить большинство проблем подготовки и переподготовки кадров в соответствии современным реалиям.

Система образовательной деятельности высшей школы основывается на интеграции инновационного потенциала, объединенного в системе вузов, соответственно, и стратегические, и тактические направления высших учебных заведений зиждятся на научно-инновационном фундаменте [11]. Наука должна быть основной составной частью в деятельности вуза, следовательно, на это и должна быть ориентирована модернизация системы высшего профессионального образования. Инновации в данной среде есть безусловный элемент получения качественного образования, высокого уровня подготовки специалистов, а также улучшения финансово-экономического положения вуза.

Не менее важно учитывать мнение экспертов о возможных первоочередных мерах, обеспечивающих повышение компетенции специалистов в порядке убывания значимости. В частности, обеспечение стабильного, но в то же время достаточного финансирования, повышение заработной платы преподавателей, обеспечение современной информационной среды, модернизация материально-технической базы, закрепление молодых преподавателей, создание условий для финансово-экономического роста в реальном секторе производства, развитие научно-исследовательской работы в высших учебных заведениях, соответственное обеспечение учебниками и учебными пособиями, повышение квалификации преподавателей, обновление образовательных стандартов и программ, повышение квалификационных требований к преподавателям и студентам, усиление конкурсного отбора абитуриентов и студентов [12]. Нетрудно заметить, что первые четыре меры требуют значительного увеличения финансирования высшей школы, а реализация полного комплекса мер (и не только упомянутых выше) требует также и существенных институциональных изменений в системе высшего образования. Проблемы высшей школы, обозначенные в Казахстане в силу сложностей перехода страны к новому общественному строю, в то же время по своей сути не являются уникальными проблемами и должны рассматриваться в общемировом контексте преобразования основ системы образования в условиях информационного общества с учетом глобализации политики и экономики.

Высшее образование по своей сути является и наукой, и обучением посредством науки, и наукой как цели и результата инновационного развития. Развитие каждого конкретного вуза требует формирования стратегии и тактики на основе собственного инновационного потенциала, что позволит укреплять их конкурентные преимущества и сохранять свою нишу на всех стадиях инновационного развития, прогнозировать потребности в формах и объемах образовательных услуг, а также разрабатывать, ранжировать и тиражировать на рынке продукты инновационной деятельности.

В современных экономических условиях вузы достаточно серьезно ориентированы на особенности, сложившиеся в научно-образовательном пространстве на текущий момент. При этом вузы пытаются осваивать механизмы выживания, сохраняя устойчивое развитие и имея разные пути этого развития, хотя стратегические ориентиры во многом схожи, ибо они в целом ориентированы на инновации [13]. Высшие учебные заведения создают в своем развитии различные формы сотрудничества: комплексная подготовка специалистов; активное участие студентов и преподавателей в проведении научных исследований; формирование инжиниринговых центров; тесное взаимодействие с работодателями и партнерами при создании инновационных и инвестиционных связей.

Создание высоких, наукоемких технологий возможно только путем аккумуляции и мобилизации интеллектуального капитала учреждений науки и образования, при этом достаточно весомое положение в этом процессе отводится высшей школе [14]. Акцент на высоких наукоемких технологиях, имеющих важное значение для прогресса в целом, определяет наивысший приоритет для задач интеграции науки и высшего образования в процессе инновационного развития.

Образовательная система должна обеспечивать высокий качественный уровень выпускников, особенно в рамках системы высшего профессионального образования. Для повышения качества подготовки специалистов и уровня интеграции рынка образовательных услуг в рынок востребованного труда важно выбрать инновационно-ориентированный путь развития системы образования, что позволит переориентировать современную систему высшего образования не с только на образовательную деятельность как таковую, сколько на научную и технологическую систему подготовки и переподготовки кадров.

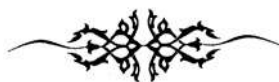
Информационная, научно-исследовательская среда формирует творческую активность высших учебных заведений [15]. Интеграция высшей школы в научно-техническое пространство должна организовываться и стимулироваться посредством

формирования инновационной политики в разработке комплекса мер для системы высшего образования. Именно эти процессы интеграции должны послужить основой формирования тактики и стратегии инновационного развития системы образования в РК.

Список литературы

1. Шестаков А. Л., Ваулин С. Д., Фёдоров В. Б., Пантилеев А. С. Инновационная деятельность
2. Назарбаев Н. А. Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу всеобщего труда [Электрон. ресурс]. – 2012. – URL: <http://www.educontrol.kz/ru/socialnaya-modernizaciya-kazahstana-dvadcat-shagov-k-obshchestvu-vseobshchego-truda>.
3. Ghoshal S., Bartlett C. A. The Individualized Corporation: A Fundamentally New approach to – London: Random House Business Book, 2020.
4. Clark B. R. Creating entrepreneurial universities: organizational pathways of transformation Issues in Higher Education. – Paris: IAU Press: Pergamon: Elsevier Science, 2017
5. Mintzberg H. The rise and Fall of Strategic Planning. – New York: Free Press, 2019

УДК 330

РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УЧЕТА И АУДИТА В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЯЮЩЕЙСЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ

к.э.н., доцент Уристенбекова Б., м.э.н. Айтбаева Д.Т.

Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы,
г.Тараз

Аннотация: Бұл мақалада өзгермелі экологиялық жағдай контекстінде экологиялық есеп пен аудитті дамытудағы заманауи трендтер қарастырылады. Сондай-ақ экологиялық есеп пен аудиттің негізгі принциптері мен әдістемесі, олардың кәсіпорындар қызметінің қоршаған ортаға әсерін бағалаудағы, сондай-ақ экологияға теріс әсерді азайту үшін басқару шешімдерін қабылдаудағы ролі қарастырылады. Экологиялық тәуекелдерді бақылау мен басқарудың тиімділігін арттыру үшін экологиялық есеп пен аудитте цифрлық технологиялар мен аналитиканы қолдануға ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: экологиялық есеп және аудит, бизнес, экологиялық қауіпсіздік

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные тренды в развитии экологического учета и аудита в контексте изменяющейся экологической ситуации. Также рассматриваются основные принципы и методологии экологического учета и аудита, их роль в оценке воздействия деятельности предприятий на окружающую среду, а также в принятии управленческих решений для снижения негативного воздействия на экологию. Особое внимание уделяется применению цифровых технологий и аналитики в экологическом учете и аудите для повышения эффективности мониторинга и управления экологическими рисками.

Ключевые слова: экологический учет и аудит, бизнес, экологическая безопасность

Abstract: This article examines current trends in the development of environmental accounting and auditing in the context of a changing environmental situation. The basic principles and methodology of environmental accounting and auditing, their role in assessing the impact of enterprises on the environment, as well as in making management decisions to reduce the negative impact on the environment are also considered. Special attention is paid to the use of

digital technologies and analytics in environmental accounting and auditing to improve the effectiveness of monitoring and management of environmental risks.

Keywords: environmental accounting and audit, business, environmental safety

Сохранение природы становится все более актуальной проблемой в современном мире. В условиях глобальных изменений климата, истощения природных ресурсов и угрозы биоразнообразию экологические вопросы приобретают все большее значение для общества. В этом контексте особое внимание уделяется вопросам экологического учета и аудита, которые играют важную роль в контроле за воздействием деятельности государства и бизнеса на окружающую среду

Экологический учет и аудит играют важную роль в современном обществе, поскольку они способствуют контролю воздействия бизнеса на окружающую среду и помогают уменьшить негативное воздействие на природные ресурсы. В этой статье мы обсудим роль государства и бизнеса в области экологического учета и аудита, а также способы их взаимодействия для достижения общей цели - защиты окружающей среды.

Государство играет важную роль в формировании и реализации экологической политики, разработке и реализации нормативных правовых актов, регулирующих деятельность организаций в области охраны окружающей среды. Он также регулирует соблюдение закона и принимает меры к наказанию тех, кто нарушает экологические стандарты.

Бизнес, в свою очередь, отвечает за воздействие своей деятельности на окружающую среду. Предприятия должны вести учет своих экологических показателей, оценивать воздействие на окружающую среду и принимать меры по снижению негативных последствий. Это включает в себя внедрение энергосберегающих технологий, утилизацию отходов, сокращение выбросов вредных веществ и многое другое.

Сотрудничество правительства и бизнеса в области экологического учета и аудита направлено на достижение общих целей по охране окружающей среды. Это включает в себя разработку совместных программ и проектов, обмен опытом и передачу передовых технологий, а также стимулирование бизнеса к внедрению экологических инноваций посредством налоговых льгот и субсидий.

Необходимо рассмотреть определение экологического учета и аудита: Что такое экологический аудит

Под экологическим аудитом подразумеваются комплексные исследования деятельности предприятия с точки зрения ее влияния на экосистему. В рамках этой услуги определяются нарушения стандартов и нормативов, а также разрабатываются меры по их устранению.

Процедура выполняется после заключения между фирмой и аккредитованной организацией договора, содержащего обязательства сторон. При этом экологический аудит должен быть независимым, объективным, компетентным и документированным. Экспертная оценка должна соответствовать целям и задачам, указанным сторонами в тексте договора.

Экологический аудит необходим для обнаружения и устранения нарушений, для правильной организации собственной природоохранной политики, в том числе более рационального использования небезопасных веществ и компонентов, для оптимизации деятельности предприятия в принципе.

К первостепенным задачам экологического аудита можно отнести:

- анализ работы предприятия и составление детальной инструкции по ее улучшению до рекомендуемых показателей;
- помощь во внедрении современных технологий, которые соответствуют самым строгим стандартам, а также позволяют повысить продуктивность компании;
- разработку аргументированной стратегии экологического развития фирмы;
- определение ключевых направлений, которые нуждаются в улучшении.

Своевременный экологический аудит позволяет минимизировать вероятность чрезвычайных ситуаций, связанных с использованием опасных газов и прочей деятельностью предприятия. При этом компания, которая привела все свои показатели в норму, является более привлекательной для инвесторов, клиентов, активистов и органов управления. Соответственно — экологический аудит способствует увеличению спроса реализуемой продукции, а также налаживанию отношений с местными руководителями, органами контроля и населением [1].

Согласно Международному стандарту ISO 14010–96 экологический аудит — это систематический, документально оформленный процесс проверки объективно получаемых и оцениваемых аудиторских данных, с тем, чтобы определить, соответствуют ли критериям аудита определенные виды экологической деятельности, события, условия, системы административного управления или информации об этих объектах, а также сообщение результатов, полученных в ходе этого процесса, клиенту. Роль экономического аудита хорошо характеризует в своих научных трудах Стамкулова К. У.: «При определении эффективности природоохранной деятельности промышленных предприятий следует учитывать в первую очередь требования, направленные на обеспечение необходимой безопасности и экологического благополучия общества. Результаты природоохранной деятельности должны стать приоритетными по сравнению с экономической эффективностью. В условиях рынка, при невозможности обеспечить преимущества перед конкурентами при определении экономического эффекта следует принимать рациональные решения в соответствии с принципом приоритетности социальных и экологических эффектов, с одновременной их проверкой по критериям безопасности и экологичности» [2].

В целом, эффективное взаимодействие между государством и бизнесом в области экологического учета и аудита является ключевым фактором достижения экологической устойчивости и сохранения окружающей среды для будущих поколений.

Технологический прогресс влечет за собой ухудшение экологической ситуации. Казахстан с огромной территорией и большими природными ресурсами не является исключением. Однако руководством страны уделяется первостепенное внимание вопросам улучшения экологии, расширения использования возобновляемых источников энергии, культивирования бережного отношения к природе. Активизировать работу именно по этим направлениям поручил Правительству Президент Казахстана К. Токаев в Послании народу РК «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана». Главным событием в сфере экологии в 2019 году стало создание Министерства экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан (МЭГПР РК). Создание центрального исполнительного органа призвано усовершенствовать политику страны в области охраны окружающей среды, создать условия для интенсивного развития отрасли

Право граждан на благоприятную окружающую среду закреплено в Конституции Республики Казахстан. В пункте 1 статьи 31 Основного Закона говорится: «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека».

Это конституционное положение нашло свое дальнейшее развитие в Экологическом кодексе, который действует в Казахстане с 2007 года.

С 2025 года будут применяться комплексные экологические разрешения (КЭР) для крупных объектов «первой категории» и внедрен механизм наилучших доступных технологий (НДТ), направленный на снижение выбросов в окружающую среду. Перешедшие на НДТ компании освобождаются от платы за эмиссии, для остальных ставки платы за выбросы будут постепенно повышаться в 2, 4, 8 раз каждые три года, начиная с 2028 года (с 2025 г. для топ-50 крупных предприятий).

Получение КЭР станет обязательным для вновь вводимых предприятий. При этом местные исполнительные органы обязаны финансировать природоохранные мероприятия за счет поступающих экологических платежей в объеме 100%.

В проекте Кодекса предусмотрено создание автоматизированной системы мониторинга объемов выбросов вредных веществ в окружающую среду крупнейшими предприятиями-загрязнителями.

В Кодексе исключена процедура предварительного уведомления о проверке предприятия по факту экологического нарушения и жалоб через СМИ, что позволит уполномоченным государственным органам незамедлительно реагировать и пресекать причинение ущерба окружающей среде. При этом административные штрафы за экологические правонарушения будут увеличены в 10 раз.

Проект новой редакции Экологического кодекса также вводит 5-ступенчатую иерархию отходов и обязательную «поэтапность» в обращении с ними: предотвращение/минимизация образования – повторное использование, переработка, утилизация – захоронение.

Классификация отходов будет приведена в соответствии с Европейским каталогом отходов, охватывая как неопасные, так и опасные отходы.

Одновременно внедряется механизм «Waste to Energy», то есть сжигание отходов с последующим получением электроэнергии по аналогии с ВИЭ. Это позволит к 2025 г. сократить объемы отходов до 30% и привлечь инвестиции на сумму более 180 млрд тг[3]. Современные экологические проблемы делают нас уязвимыми для бедствий и трагедий — и в настоящее время, и в будущем. По всему миру люди сталкиваются со множеством новых и сложных экологических “сбоев”. Некоторые из них малы и затрагивают только несколько экосистем, а другие резко меняют условия жизни, которые мы считаем нормальными [4].

Рассмотрим основные экологические проблемы на сегодняшний день:

- Изменение климата (Глобальное потепление считается наиболее существенной причиной климатических изменений в последнее время, и их последствия будут становиться все более ощутимыми в ближайшие сто лет.)
- Энергия (Генерация энергии является серьезным источником экологического ущерба, преимущественно вследствие сжигания ископаемого топлива.)
- Вода (Нерациональные методы орошения и выпуска удобрений и пестицидов в пределах данной отрасли – главные причины загрязнения водных объектов.)
- Биоразнообразие и землепользование (Нерациональное использование земли привело к деградации многих ценных экосистем и потери незаменимого биоразнообразия.)
- Химические, токсичные вещества, и тяжелые металлы (снижение производства вредных соединений и минимизация их выброса является важной частью сохранения окружающей среды.)
- Загрязнение воздуха (Загрязнение воздуха также может быть вызвано выделением в атмосферу пыли или других веществ, влияющих на здоровье животных и человека.)
- Обращение с отходами (Нерациональное обращение с отходами привело к ряду экологических проблем на всей планете.)
- Разрушение озонового слоя (Истощение нашего озонового слоя связывают главным образом с выпуском хлорфторуглеродов или хлорфторуглеродов в атмосферу.)
- Океаны и рыболовство (Во многих областях мировых океанов истощены рыбные запасы. Ценные виды рыб испытывают катастрофическое снижение популяции.)
- Вырубка леса (Вырубка лесов по всему миру идет на пугающих скоростях, еще начиная с эпохи колонизации.) [5]

Экология в Казахстане является важной отраслью в этой стране, занимающейся изучением и охраной окружающей среды. Казахстан богат нефтью, газом, углем и многими другими природными ресурсами, поэтому вопросы экологии имеют важное значение для устойчивого развития страны. В настоящее время в Казахстане ведется

активная работа по совершенствованию экологического законодательства, разработке стратегий и программ по охране окружающей среды, а также внедрению современных технологий и методов контроля загрязнения окружающей среды.

В Республике Казахстан экологический учет и аудит являются важным инструментом оценки воздействия деятельности организаций на окружающую среду и принятия мер по повышению экологической эффективности. Одним из примеров экологического учета является система учета выбросов загрязняющих веществ в атмосферу предприятий в соответствии с нормативными требованиями и международными стандартами. Это позволит оценить уровень загрязнения воздуха и разработать меры по его снижению.

В области аудита примером может служить комплексный аудит экологического состояния территории, включающий оценку качества и биологического разнообразия почв, воды, атмосферного воздуха. По результатам такого аудита будут выработаны рекомендации по снижению негативного воздействия деятельности предприятий на окружающую среду.

Другой важный пример-внедрение системы экологической сертификации для оценки соответствия продукции или услуг экологическим стандартам. Это позволяет потребителям делать осознанный выбор в пользу экологически чистых продуктов и способствует улучшению экологической обстановки в стране [6].

В целом, экологический учет и аудит в Республике Казахстан играют важную роль в обеспечении экологической безопасности и устойчивого развития страны, способствуют сохранению природных ресурсов и улучшению качества окружающей среды.

В связи с текущим изменением климата и экологическими проблемами все большее значение приобретает развитие и совершенствование экологического учета и аудита. Эти инструменты играют важную роль в обеспечении экологической безопасности и устойчивого развития. Одним из основных направлений развития экологического учета и аудита является интеграция современных технологий и цифровых решений. Благодаря использованию новых информационных систем и программных продуктов анализ и мониторинг экологических показателей стал более эффективным и точным.

Список использованной литературы:

1. Экологический аудит, <https://promanalyt.kz/stati/ekologicheskij-audit>
2. Шарипов, А. К. Экологический аудит в оценке инвестиционной и эколого-экономической эффективности природоохранной деятельности Казахстана / А. К. Шарипов. — Текст : непосредственный // Экономическая наука и практика : материалы II Междунар. науч. конф. (г. Чита, февраль 2013 г.). — Т. 0. — Чита : Издательство Молодой ученый, 2013. — С. 51-54. — URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/75/3442/>
3. Обзор: как обеспечивается экологическая безопасность в Казахстане <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/obzor-kak-obespechiyaetsya-ekologicheskaya-bezopasnost-v-kazahstane>
4. <https://bakertilly.ua/ru/id38401/> 13 экологических проблем, которые все еще актуальны
5. ТОП-10 экологических проблем современности <https://www.odum24.ru/about/nashi-stati/116-top-10-ekologicheskikh-problem-sovremennosti>
6. Экологический аудит в Республике Казахстан http://ecocourier.kz/about/news_post/ekologicheskij-audit-v-respublike-kazahstan

**ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕСЕП ПЕН АУДИТТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ ДРАЙВЕРІ .**

Э.Ғ.М., аға оқытушы Жантаева Г. М. , Сұлтанқұл Ж. ЕА-22-1 тобының студенті

Э.Ғ.М., аға оқытушы Саркулова Ж. Ж.

**Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты
Қазақстан, Тараз қ.**

Ақпараттық экологиялық бухгалтерлік есеп пен есеп берушілігі негізінен коммерциялық даму кезеңіне жатады және экономикалық дамумен тығыз байланысты. Қоғамдық прогреспен бірге дамып келе жатқан экологиялық есеп пен есеп берушілік маңызды рөл атқарады, оны мүлдем жойып жіберуге болмайды. Басқа пәндер сияқты бухгалтерлік есеп қоғамдамуының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін сабақтас пәндермен біріктіріліп, пәнаралық ғылымға айналуы тиіс .[1]

Өзін-өзі қамтамасыз етудің экономикалық және әлеуметтік нысандары кезінде, сондай-ақ қарапайым тауар айырбасы жағдайында бухгалтерлік есеп өндірісті, тұтынуды және одан туындайтын тауар балансын есепке алады және экономиканы басқарудың маңызды бөлігі болып табылады. Бухгалтерлік есеп экономикалық жүйедегі ішкі және сыртқы мүдделі тараптар үшін маңызды ақпаратты қамтамасыз етеді. Әлеуметтік ресурстардың бөлінуі жақсарып, нарықтық экономиканың пайда болуына қарай бухгалтерлік есептің қолжетімді мазмұны кеңейіп, бухгалтерлік есептің рөлі де кеңейе береді. Экономикалық жүйелердегі дағдарыстар тарихи кезеңнен бастап әлеуметтік есептің дамуына түрткі болды .[1]

Әлеуметтік есептің мәртебесінің көтерілуі сөзсіз, әлеуметтік есеп бірте-бірте теориялық бухгалтерлермен түсініліп, қабылданады. Өнеркәсіп кәсіпорындарының қаржылық, басқарушылық және экологиялық есептерінің ақпараттарымен қамтамасыз етілген. Қазіргі таңда шаруашылық субъектілерде экологиялық шығындар есебінің ақпараттық мәліметтерін жаңа негізде зерттеудің және олардың кешенді классификациялануын дамыту тәсілдері мен жолдарын аша білу жүзеге асырылуда .

Экономикалық қоғамдағы бухгалтерлік есептің өзекті және маңызды қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында кәсіпорындардың шаруашылық қызметінің есебі экологиялық есеп деп аталатын жаңа саланы қалыптастыру үшін өнеркәсіптік кәсіпорындармен байланысты қоршаған ортаны қорғау жүйелеріне назар аударды. Экологиялық есеп экологиялық шығындарды, экологиялық жауапкершілікті және экологиялық пайданы анықтайды және өлшейді. Экологиялық есеп адам қызметінің сыртқы әсерін толық өлшеуге қабілетсіз болғандықтан, кейбір ғалымдар экологиялық есеп тұжырымдамасын алға тартты. Экологиялық есеп жаңа ұғым емес, ол соңғы жылға жуық баяу дамып келеді.

Дегенмен, бұл жаңа атауларды, сонымен қатар ғылыми сала мен пән ретінде қарастырылуда. Әлеуметтік есеп пен әлеуметтік жауапкершілікті есепке алу, ресурстарды есепке алу және қоршаған ортаны қорғау есебінің экологиялық есеппен өзара байланысы бар. Салыстырмалы түрде айтсақ, экологиялық есептің перспективасы неғұрлым ашық; ол қоршаған ортаның ластануымен шектелмейді және ресурстар, қоршаған орта және экономикалық көрсеткіштер арасындағы ұжымдық қатынасты қарастырады.

Кейбір әдебиеттерде экологиялық есеп - бухгалтерлік есептің немесе экологиялық статистиканың мағынасын көрсетеді. Кейбір ғалымдар экологиялық есепті экологиялық ортаға қатысты ақпаратты сипаттайтын, есептейтін және өлшейтін ақпараттық жүйе ретінде қарастырады. Кейбір ғалымдар экологиялық есеп өмірлік циклді бағалауға арналған бүркеншік ат деп есептейді. Бірыңғай сәйкестендіру стандартының жоқтығы

тұжырымдамасынан басқа, теориялық модельді зерттеу туралы әртүрлі көзқарастар бар. Биркин ауыртпалыққа негізделген модельді ұсынды және активтер мен экономикалық қызметтердің көпшілігі «жүктемеге негізделген» қатынасқа енгізілгенін және адамдар бұл негізгі функцияларды «жүк сыйымдылығымен» өлшейтінін көрсетті. Кейбір экономистер экономикалық жүйенің жаңа түсінігін білдірді және олар әлеуметтік және экологиялық шығындарды, сондай-ақ ақшалай және әл-ауқат шараларын жобалауды қамту үшін өздерінің шығындар негізін кеңейтуге тырысты. [2]

Кейбір бухгалтерлер мен ғалымдар кәсіпорынның экологиялық есебінің және қоршаған ортаны басқару есебінің жаңа идеясы мен қолданылуын жақтады және жарияланған есептерінде корпоративтік экологиялық шығындар мен міндеттемелерді растады.

Экологиялық есеп – бұл экологиялық философия мен экономикалық құндылықтарға негізделген эмбрионалдық даму. Экологиялық есептің терең зерттелуімен көптеген ғалымдар экологиялық ізге көбірек көңіл бөлді.

Экологиялық із концепциясын алғаш рет канадалық эколог-экономист Ресс ұсынса, оның докторанты М. Ваккемагель оны әртүрлі қырынан түсіндірді. Экологиялық із – адамның ресурстарды пайдалануын және осы пайдаланудың экожүйеге әсерін өлшеудің арақатынасы. [2]

Еуропалық Одақтағы прогресс - ЕО-ның экологиялық және экологиялық аспектілері бойынша кең ауқымды зерттеулер көптеген жылдар бойы маңызды болды, оның ішінде экологиялық салықтар сияқты сұрақтарға қатысты. Қолданыстағы салықтық бұрмалауларды түзету және жаңалау және экосалықтарды енгізу жасыл салық реформасына қол жеткізуге болады, ал экологиялық салықтарды реформалау қоршаған ортаның сапасын көтере алады.

Қытайдағы прогресс - бухгалтерлік есеп теориясының одан әрі дамуымен кейбір ғалымдар тұрақты дамуға қатысты қазіргі бухгалтерлік есеп жүйесіндегі кемшіліктерді атап өтті. Мемлекеттің экология, экономикалық мүдделі тараптар және қоршаған ортаны қорғау мүдделі тараптары туралы бухгалтерлік ақпаратқа деген сұранысына байланысты экологиялық есептің пайда болуы мүмкін және қажет болды. Сонымен қатар, кейбір ғалымдар ұлттық макростратегиялық перспективада экологиялық есеп стандарттарын құрудың мүмкіндігі мен қажеттілігін түсіндірді. Тұрақты даму экологиялық есепке алуды талап етеді және экологиялық есеп тәжірибесіне сәйкес экологиялық есепті құрастыра алады. Тұрақты даму үш деңгейден экологиялық есепке алудың жаңа сұранысы мен міндеттерін қойды: үкіметтер, бизнес және қоғам. Белгілі бір жағдайларда экологиялық есеп қазіргі бухгалтерлік есеп теориясының дамуымен байланысты және нақты мәліметтердің қолдауын талап етеді. Отандық зерттеулер әлі де бастапқы сатысында. Экологиялық есеп-бухгалтерлік есептің негізгі органы мен табиғи орта арасындағы материал мен энергия алмасуын көрсетеді; ол сонымен қатар бухгалтерлік есеп жүйесінің ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруы керек. Кейбір ғалымдар мақсаттармен, элементтермен және болжамдармен өлшенетін экологиялық есептің негізін алға тартты. Отандық және шетелдегі зерттеу әдебиетіне шолу екі негізгі перспективаны табады: теория және практикалық қолдану және үш деңгей: макро көрініс, орта және микро көрініс. Олардың ішінде экологиялық есеп бойынша американдық және канадалық теориялар кең ауқымды қамтиды және теорияның кейбір ерекше аспектілері әзірленді. Экологиялық есеп негіздерінің жүйелік дамуы - экологиялық есепті зерттеу көптеген жетістіктерге қол жеткізгенімен, оның жүйелі теориясы қалыптаспаған. Қытайдың жағдайына сәйкес, бұл құжат экологиялық есептің дамуына ықпал ету үшін экологиялық есеп жүйесін ұсынады. Ғалымдар экологиялық есептің, ресурстар есебінің және экологиялық есептің мағынасын шатастырғандықтан және экологиялық есепті экологиялық есептің ішкі жүйесі ретінде жіктегендіктен, экологиялық есепті ауыстыру мүмкін еместігін көрсету үшін ресурстарды, қоршаған ортаны және экологияны ажырату қажет. [2]

Одан кейін ресурстарды есепке алу мен экологиялық есепке негізделген экологиялық есептің логикасын түсіндіруге болады. Экологиялық есеп өнеркәсіптік кәсіпорындардың қалдықтардың қоршаған ортаға әсерінөлшеу сияқты экологиялық шығындарды өлшейді және ашады. Бірақ ресурстарды есепке алу және экологиялық есеп арқылы барлық мәселелерді шешу мүмкін емес; мысалы, көмір кеніші ресурстар мен экологиялық есепке алуды қамтиды, себебі ол экологиялық қызмет функцияларына және биологиялық қауымдастықтардың әл-ауқатына әсер етуі мүмкін.

Қазіргі таңдағы тұрақты ақпараттарды логикалық құрылымда әдістемелік тәсілдер жүйелерін қалыптастырудың маңызы - экологиялық есепті зерттеу абстрактілі әдістеме мен әдістемелік зерттеуді пайдалана алады.

Бухгалтерлік есептің принциптері мен критерийлеріне сәйкес әр түрлі пәндерден сабақтас ұғымдарды жүйелі түрде біріктіру арқылы экологиялық есеп теориясын ұсынуға болады. Сонымен қатар, әдістемелік зерттеу жүргізу үшін бірінші қолмен ақпарат алу керек және жиналған деректерді біріктіру үшін ақпаратты өңдеудің озық құралдарын пайдалану керек.

Экологиялық есептің негізін қалыптастыруда - теория мен практиканы қосарлы тексеру арқылы экологиялық есеп тұрақты даму процесінде кәсіпорындар мен ұйымдарда кездесетін мәселелерді тиімді шеше алады. Экология тұрғысынан бұл жұмыс бухгалтерлік есептің көлемін анықтауға тырысады және экологиялық есепті микроэкологиялық есеп пен макроэкологиялық есеп деп бөледі. Микроэкологиялық есеп жеке экологиялық есеп және халықтың экологиялықесебі болып екіге бөлінеді; макроэкологиялық есеп қауымдық экологиялық есеп және жүйелік экологиялық есеп болып екіге бөлінеді.

Жүйелік экологиялық есеп ең көп қолданылады, ол жалпылама өлшемнің экологиялық есебі болып табылады. Ол барлық ұйымдарды қоса алғанда, энергия, материалдық, құндылық және ақпарат ағыны арқылы есепке алуды, бағалауды және ашуды жүзеге асыра алады. Кейбір негізгі есеп функциялары арқылы экологиялық есеп бухгалтерлік есеп субъектілерімен тығыз байланысты ақпаратты береді. Экологиялық есеп негізінен экологиялық активтерді, міндеттемелерді, шығындар мен пайданы өлшеуге қатысты. Олардың ішінде экологиялық активтер – бұл ағынды суларды тазартуға арналған машиналар мен жабдықтар сияқты экологиялық игіліктерді жасау үшін бухгалтерлік ұйымның меншігіндегі немесе бақылайтын активтер, ал экологиялық активтерді бағалау негізінен тарихи құн әдісін пайдаланады [3].

Кейбір міндеттемелерді ақша бірлігімен немесе көлемді бағалаумен сандық түрде анықтауға болады, ал басқалары сипаттамалық сипаттаманы пайдалануы керек.

Экологиялық шығындар деп-аталатын әртүрлі шығындар, мысалы, экологиялық ортада жұмыс істейтін қызметкерлердің жалақысынан тұрады; бухгалтерлік ұйым экологиялық шығындарды өлшеудің негізі ретінде нақты төленген құнды алуы тиіс. Жоғарыда келтірілген анықтамадан экологиялық пайданың айналасындағы экологиялық активтер, міндеттемелер және шығындар бар және кеңейеді. Экологиялық пайда табиғи ресурстар мен қоршаған ортаны қорғаудағы табысты өлшеу арқылы алынады, мысалы, биологиялық әртүрлілікті арттыру. Экологиялық пайда коннотациясының күрделілігіне байланысты ол экологиялық игіліктерді сандық және сапалық аспектілерде есепке алады, ал сапалық талдау төрт өлшемді қамтиды: ресурстар, қоршаған орта, экология және әлеуметтік. Сандық және сапалық өлшемді біріктіру әдісі бухгалтерлік есеп субъектісінің бухгалтерлік есебінің басым көпшілігі үшін қолайлы және көптеген ғалымдар да осыған байланысты зерттеулер жүргізді.

Экологиялық-экономикалық көрсеткіштердің есепке алу-талдау жүйесінің маңызды сипаттамасы өнеркәсіптік сектордағы кәсіпорынның экологиялық әлеуетін бағалау мен талдауға ресурстық-функционалдық көзқарасты ескере отырып, негізгі блоктарды жеткізудің тиімді алгоритмін қалыптастыру болып табылады. Өнеркәсіптік шаруашылық жүргізуші субъектінің шеңберінде таңдалған және іске асырылатын қалдықтарды басқару стратегиясына байланысты экологиялық-экономикалық

көрсеткіштердің мазмұны мен номенклатурасының ағымдағы қолда бар тәсілдерін құрылымдау ұсынылады: тұтынуды реттеу арқылы қалдықтарды азайту стратегиялары «Тұтыну ақылға қонымды» теориясы адамның, қоғамның, өндірістің; бар өндірістік қажеттіліктерді қайта қараусыз қалдықтарды азайту стратегиялары; қалдықтарды азайтуға технократиялық тәсілді енгізу стратегиялары (қалдықтарды кәдеге жарату технологиясын жетілдіру). Осы негізде шаруашылық жүргізуші субъектінің қалдықтарды басқару стратегиясына байланысты экологиялық-экономикалық көрсеткіштерді саралауды қарастыру керек. Қалдықтарды онтайландыру стратегиясына сәйкес топтастырылған кәсіпорынның экологиялық-экономикалық көрсеткіштерінің ұсынылған құрылымдауы экономиканың қысқа мерзімді, орта мерзімді және стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу саласындағы бухгалтерлік және аналитикалық ақпаратты қалыптастыру кезеңдеріне сәйкес келеді. қоршаған ортаны қорғау саласында негізделген басқару шешімдерін қабылдауға қатысатын қажетті деректер ауқымын жасайды. Жеке өнеркәсіптік кәсіпорындардың қызметіндегі экономикалық және экологиялық аспектілерді үйлестіру, сондай-ақ олардың аймақтардың тұрақты дамуына сәйкестігі кәсіпорын қауіптілігінің әртүрлі деңгейлерін экологиялық есепке алудың заңды түрде белгіленген жүйесін талап етеді. Мұндай бухгалтерлік есептің бірнеше саласын бөліп көрсету қажет екені анық. Оларға мыналар жатады:

- табиғи ресурстарды тұтыну және аймақтағы қоршаған ортаның жағдайына негізделген мұндай тұтынудың нормативтерінің деңгейі;
- экологиялық қауіпсіз өндіріс, қалдық аз және ресурс үнемдейтін технологияларды енгізу, экологиялық таза өнім өндіруге көшу;
- белгіленген нормалар шегінде және одан жоғары қоршаған ортаның ластануының түрлері мен көлемі;
- аймақтың табиғи ортасына келтірілген зиянды бағалау; кәсіпорынның қоршаған ортаға келтірілген зиянның орнын толтыруға және қайта өндіруге бөлген шығындарының есебі; қоршаған ортаны қорғау шаралары[4].

Кәсіпорындарда экологиялық есепті енгізудің қиындығы осы мәселе бойынша әдістемелік әзірлемелердің жоқтығында, табиғи ортаның құрамдас бөліктерінің өзгерістерінің күйі мен динамикасын ескеретін бірқатар көрсеткіштерді анықтаудың қиындығында. Табиғи жүйелерге шекті рұқсат тілген антропогендік жүктеменің шамасын көрсететін, қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеуге арналған экологиялық шығындардың көлемін және басқа да экологиялық нормативтерді анықтайтын табиғатты тұтынудың норма құраушы көрсеткіштерін әзірлеу қажет. Экологиялық факторды есепке алу көрсеткіштері адамның іс-әрекеті нәтижесінде қоршаған ортаға әсер ету дәрежесін бағалауға мүмкіндік беретін маңызды, пайдалы құрал ретінде әрекет етеді. Дегенмен, біз әлеуметтік- экономикалық дамуды статистикалық есепке алудың принципті жаңа жүйесін енгізу туралы айтып отырған жоқпыз. Тұрақты даму тұрғысынан алғанда бұл жүйеде экологиялық фактор жеткілікті түрде ескерілмейді. Экологиялық факторды ескеруді күшейту бағытында бұл жүйені пысықтау қажет. Елдің

әлеуметтік-экономикалық дамуының барлық көрсеткіштері экологиялық тепе- теңдікті қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Үкіметтің барлық деңгейлерінде экологиялық есеп жүйесіне көшу шешім қабылдаушыларға сенімді деректер мен қоршаған ортаның жай-күйі туралы үнемі жаңартылып отыратын ақпарат негізінде саясаттың экологиялық тиімділігі туралы есеп беруге мүмкіндік береді. Бұл сондай-ақ биліктің барлық деңгейлерінде ресми шешімдер қабылдау кезінде экологиялық факторды ескеруге мүмкіндік береді және жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясаттың экологиялық салдарын нақтырақ етеді.

Экологиялық есеп тұжырымдамасы экономикалық және экологиялық теория мен практикада жан-жақты қалыптасқан білім жүйесі түріндегі түпкілікті түсінік пен логикалық толықтыққа әлі ие болған жоқ. Жаңа көзқарасқа сәйкес бухгалтерлік есеп

пайдаланушыларға оның негізінде тиісті басқару шешімдерін қабылдауға мүмкіндік беретін экономикалық және экологиялық ақпаратты анықтау, өлшеу және жеткізу процестерін біріктіруі керек. Осылайша, дәстүрлі есеп жүйесі шеңберінде басқарудың ақпараттық базасының салыстырмалы дербес ішкі жүйесі бөлінеді. Экономикалық және экологиялық жүйе ұйым ретінде ішкі жүйелерді қамтиды: негізгі іргелі процесс (өндіріс, қызмет көрсету және т.б.), табиғи ресурстарды пайдалану және қорғау процесі (материалдық өндірісте табиғи ресурстарды пайдалану, қоршаған ортаны қорғау, қоршаған ортаға қалдықтарды орналастыру және т.б.) және осы процестерді басқаруға арналған ішкі жүйе. Басқарудың ішкі жүйесін, өз кезегінде, екі төменгі ретті жүйеге бөлуге болады:

- Негізгі функционалдық процестің жүйесі.

-Басқару процесіне қызмет көрсету.

Зерттеу нәтижесінде шаруашылық жүргізуші субъектінің экологиялық-экономикалық көрсеткіштерін саралау қалдықтарды басқару стратегиясына сәйкес негізделді: тұтынуды реттеу арқылы қалдықтарды азайту, барлық өндірістік қажеттіліктерді қайта қараусыз қалдықтарды азайту стратегиясы, өндіріске технократиялық тәсілді енгізу стратегиясы.

Өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау кезінде экологиялық құрамдас бөлігі бар шығындарды есепке алуды, жіктеуді және бөлуді ұйымдастырудың ұсынылған және ғылыми негізделген моделі, оның айрықша сипаттамасы тұрақты және ауыспалы жанама шығындарды бөлу базасын анықтауда сараланған тәсілді қолдану болып табылады.

Қоршаған ортаның

құрамдас бөлігі; өнеркәсіптік кәсіпорын қызметінің тиімділігін бағалаудың әдістемелік блогы және есептік көрсеткіштердің аналитикалық блогы бойынша құрылымдалған бухгалтерлік-аналитикалық моделі ұсынылған және ғылыми негізделген өнеркәсіптік кәсіпорынның экологиялық және экономикалық тиімділігінің динамикасын зерттеуге мүмкіндік береді.

Экологиялық аудит жүргізуге мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар, банктер, табиғат пайдаланушы кәсіпорындар мүдделі. Табиғи ресурстардың, экологиялық және технологиялық жабдықтардың жай-күйін бағалау және экологиялық аудитті пайдалана отырып жүргізілген экологиялық төлемдер бойынша берешекті анықтау қаржылық жағдайдың сенімді бейнесін ашатындықтан, банктер несиені төлемеу тәуекелін төмендету үшін экологиялық аудитті пайдаланады. Кәсіпорындардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған экологиялық аудитті жүргізудің басымдықтары ретінде шаруашылық жүргізуші субъектіні төлеуші ретінде тіркеу аудитін бөліп көрсету қажет; экологиялық заңнамада талап етілетін рұқсаттардың аудиті; қоршаған ортаны шектен тыс ластағаны үшін белгіленген нормативтер, лимиттер шегіндегі төлемдердің есеп-қисаптарының аудиті; есеп беру аудиті; қоршаған ортаны шектен тыс ластағаны үшін белгіленген нормативтер, лимиттер шегіндегі төлемдердің салық есебіне аудит; қоршаған ортаны қорғау шараларының шығындарын барынша азайту жолдарының аудиті. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық қауіпсіздігінің маңызды проблемасы қоршаған ортаны қорғау шараларына шығындарды есепке алу және талдау әдістемесінің жоқтығы болып табылады. Осылайша, жоғарыда аталған шығындарды бөлетін және жіктейтін әдістемені әзірлеу қажет деген қорытындыға келеміз[5].

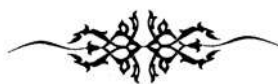
Қоршаған ортаны қорғау шараларына жұмсалған шығындар экономикалық пайданың төмендеуіне әкелген жағдайда шаруашылық жүргізуші субъекті шығындарының құрамдас бөлігі болып табылады. Осыған қарамастан, бұл шығындар ұйымның жұмыс істеуінің қажетті шарты болып табылады. Алайда бүгінгі күні бухгалтерлік (қаржылық) есеп берудің негізгі нысандарында шығыстардың бұл түріне жеке бап жоқ. Әзірленген ұсыныстар мен ұсынылған әдістер шаруашылық жүргізуші субъектілердің бухгалтерлік және аналитикалық қызметінде енгізуге жарамды бола отырып, бұл қаржылық экологиялық есеппен және басқарушылық экологиялық есептердің

аналитикалық ақпараттарына бақылау және бағалауды қамтамасыз етудің өзектілік деңгейін арттыруға қол жеткізуге мүмкіндік берді. Бұл дегеніміз өнеркәсіптің жаңа ақпараттық экологиялы-экономикалық жүйелерін қалыптастырудың маңызды аспектісі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Экологиялық аудит <https://greenorda.kz/kk/service/ekologicheskii-audit/>
2. Экологиялық аудит мәселелері бойынша кейбір заңнама актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P040001285>
3. Экологиялық аудит <https://green-bridge.kz/services/ekologicheskii-audit/>
4. Шарипов, А. К. Қазақстан Республикасындағы экологиялық аудитті дамыту мәселелері / А. К. Шарипов. - Мәтін: тікелей // Жас ғалым. — 2012. — № 5 (40). — 257-260 ББ. — URL: <https://moluch.ru/archive/40/4697/>
5. Преображенская В.В. Сандық экономиканың бухгалтерлік есеп саласындағы құзыреттерді дамытуға әсері // қаржы журналы. 2019. № 5. 50-63 бет. DOI: 10.31107/2075-1990-2019-5-50-63 https://www.finjournal-nifi.ru/images/FILES/Journal/Archive/2019/5/statii/fm_2019_5_04.pdf

ОӘК 336.4

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫН ЦИФРЛАНДЫРУ ДРАЙВЕРІ

**Саркулова Ж. Ж, Жантаева Г. М., Есеналы Ж. ЕА-23-1 тобының студенті .
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты**

Түйіндеме: Цифрландыру бүкіл әлемді қамтыды және дамудың негізгі басымдықтарының бірі болып табылады. Қоғамды ақпараттандырудың және цифрлық технологияларды дамытудың ұзақ мерзімді экономикалық өсуді айқындаудағы маңыздылығын түсіне отырып, Қазақстан мемлекеттік саясаттың басты бағыттарының бірі ретінде осы саланы дамытуға белсенді қатысады. Мақалада цифрландырудың күшеюіне байланысты Қазақстан экономикасын трансформациялау үрдістері мен процестері қарастырылады. Экономиканы цифрландыруды қалыптастыру ерекшеліктері қаралды, цифрлық технологияларды пайдаланудың проблемалары мен ықтимал бағыттары анықталды.

Түйінді сөздер: цифрлық экономика, бәсекеге қабілеттілік, экономика секторлары, цифрландыру, рейтингтер.

Қазіргі уақытта ел экономикасы мен күнделікті өмірге цифрлық технологияларды енгізу үздіксіз жүргізілуде. Сонымен бірге, Цифрлық технологиялар, олардың одан әрі дамуы – ғылыми-техникалық революцияның кезекті толқыны ғана емес – цифрландыру экономиканың технологиялық құрылымында түбегейлі өзгерістерге әкеп соқтыратыны барған сайын айқын бола түсуде. Қазірдің өзінде цифрландыру нәтижелерін пайдалану барлық өндірістік және коммерциялық процестердің жылдамдығы мен сапасын бұрын-соңды болмаған арттыруды қамтамасыз ете алады.

Экономиканы цифрландыру қызметтердің құнын төмендетуге, тауарлардың қолжетімділігін арттыруға және оларды жаһандық нарықтарға шығаруды жеңілдетуге, қаржылық қамтамасыз етуді іске асыруға, қоғамда жаңа мәдени және әлеуметтік ортаны құруға мүмкіндік беретін экономикаға цифрлық және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізуге ықпал етеді. Цифрландырудың экономикаға әсер етуінің нәтижесі цифрлық экономиканың - цифрлық ақпараттық-коммуникациялық

технологияларды пайдалануға негізделген экономикалық қатынастар жүйесінің пайда болуы болып табылады.

Цифрландыру барлық секторларға әсер етеді және тұтастай алғанда Қазақстан экономикасының құрылымын әртараптандыруға және шикізаттық емес салалардың әлеуетін ашуға, сондай-ақ стартап-белсенділікті ынталандыруға және "жаңа салаларды" ашуға әкеледі.

Цифрлық экономика - бұл ірі бизнес үшін де, шағын және орта бизнес үшін де онлайн мүмкіндіктер мен инновациялық цифрлық технологиялардың пайдалылығы. Дамыған елдердегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласына инвестициялардың өсу қарқыны өңдеу және өндіру өнеркәсібіне инвестициялардың өсу қарқынынан асып түседі. Жалпы ішкі өнімдегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар индустриясынан түсетін кірістердің үлесі, сондай-ақ онда жұмыс істейтін қызметкерлердің саны үнемі өсіп отырады. Осылайша, цифрлық технологияларды әзірлеу мен енгізудегі басымдық болашақта бұған қол жеткізетін елге Халықаралық экономикалық және геосаяси қатынастардағы айрықша жағдайды қамтамасыз ете алады.

Цифрлық экономика заманауи ақпараттық технологияларды қолдану негізінде өндірісті басқарудың жаңа кезеңіне көшумен байланысты. Қазіргі әлемде цифрлық технологиялар елдердің экономикасын дамытуда маңызды рөл атқарады.

Цифрлық технологиялар бірқатар артықшылықтар берді-халық пен бизнестің мемлекеттік қызметтерге қолжетімділігін жеңілдету, ақпарат алмасуды жеделдету, бизнес жүргізу үшін жаңа мүмкіндіктердің пайда болуы, жаңа цифрлық өнімдерді жасау.

Қазақстанда цифрландыруды дамыту "электрондық үкіметті", "Ақпараттық Қазақстан – 2020" қалыптастыру және дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардан басталды және елдегі цифрландырудың негізгі драйвері 12 нысаналы индикаторды, 26 нәтиже көрсеткішін және 125 іс-шараны қамтитын "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасы болды.

Мемлекеттік бағдарламаның нәтижелері 2018-2020 жылдар кезеңінде жалпы экономикалық әсері бар экономика салаларын дамытуға – 1250,66 млрд. теңге және инновациялық экожүйеге 45,5 млрд. теңге тартумен оң әсерін көрсетті. Бүгінгі таңда мемлекеттік қызметтердің 90% - дан астамы онлайн режимінде қолжетімді, электрондық коммерция үлесі 2020 жылы 2,7% - дан 9,7% - ға дейін өсті.

Таблица 1

Көрсеткіштер	2018	2019	2020	2021
IMD цифрлық бәсекеге қабілеттіліктің әлемдік рейтингі (Сандық бәсекеге қабілеттілік рейтингі, 2021)	38	35	36	32
Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі (Қазақстанның бәсекеге қабілеттілік индексі, 2021 жыл)	53	59	55	55
Инклюзивті Интернет Индекс (жалпы рейтинг, 2021)	46	51	58	62

Ескерту: авторлар дереккөздер бойынша құрастырған[1], [2], [3].

Қазақстанның адами капитал индексі 1-ден 0,63-ке тең (Біріккен Ұлттар Ұйымының 2019 жылғы рейтингіне сәйкес), Қазақстан 51-орында. Негізгі цифрлық сауаттылық деңгейі 80% - дан асады. Қазақстандағы телекоммуникациялық инфрақұрылым индексі 1-ден 0,5668-ге тең және оны одан әрі дамыту қажеттігін айғақтайды. Speedtest Global Index деректеріне сәйкес, мобильді интернет жылдамдығы бойынша Қазақстан 138 елдің ішінде 95-ші орында, сондай-ақ тіркелген кең жолақты интернет жылдамдығы бойынша 174

елдің арасында 65-ші орында тұр. 2020 жылдың қорытындысы бойынша инновацияларды жүзеге асырған ұйымдардың экономикадағы үлес салмағы 11,5 % (2019 жылы 11,3%) құрады.

Таблица 2 2018-2021 жылдарға арналған "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасының көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Өлшем бірлігі	2018	2019	2020	2021	2020
Бөлшек сатудың жалпы көлеміндегі электрондық коммерцияның үлесі	%	4.4	1.8	1.1	4.1	3.6
Интернет Пайдаланушылары	%	81.3	84.2	88.2	92.9	92.9
Халықтың цифрлық сауаттылығы	%	79.6	82.1	84.1	87.3	87.3
Үйдің кең жолақты ену деңгейлері Интернетке қол жетімділік	%	83.9	86.8	90.6	93.7	93.7
"Көлік және қоймалау" бөлімінде еңбек өнімділігін арттыру (2016 жылға қарай), %	%	108.7	112.2	89.6	96.6	96.6
"Пайдалы қазбаларды өндіру және карьерлерді қазу" бөлімінде еңбек өнімділігін арттыру (2016 жылға қарай), %	%	111.1	117.1	113.7	118.2	111.1
"Ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы және балық шаруашылығы" бөлімінде еңбек өнімділігінің өсуін арттыру (2016 жылға қарай), %	%	124.9	129.6	136.3	132.1	132.1
"Өңдеу өнеркәсібі" бөлімінде еңбек өнімділігін арттыру (2016 жылға қарай), %	%	108.5	114.3	119.2	126.2	126.2
Цифрлық технологияларды пайдаланатын ірі және орта өнеркәсіптік кәсіпорындардың үлесі	%	-	9.9	5.8	7.9	9.9

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша авторлар жасаған.

Мемлекеттік органдармен байланыс үшін Интернет желісін пайдаланатын ұйымдардың негізгі үлесі ақпарат алуға – 82,9 %, толтырылған формулярларды электрондық жөнелтуге – 76,2%, формулярларды жүктеуге – 60,3% келеді.

2021 жылы 30 желтоқсанда "ақпараттық-коммуникациялық технологиялар және цифрлық саланы дамыту Тұжырымдамасы" бекітілді [4]. 2021-2025 жылдар тұжырымдамасын іске асыру мерзімдері.

Тұжырымдаманың функциялары халық пен бизнес-қоғамдастық үшін мемлекеттік қызметтер көрсету саласындағы өзекті мәселелерді шешудің оңтайлы жолдарын көрсету, мемлекеттік басқаруды трансформациялау және 2025 жылға дейінгі Ұлттық жоспардың басымдықтарына және басқа да жоғары тұрған құжаттарға сәйкес цифрлық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдалана отырып, экономика салаларын одан әрі дамыту болып табылады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласының өсуі жұмыс орындарының көбеюінен басқа экономиканың басқа салаларының тиімділігін арттырады, өз кезегінде

цифрландыру арқылы экономикалық бәсекеге қабілеттілік дамиды және экономиканың даму деңгейі неғұрлым жоғары болса, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың даму деңгейі соғұрлым жоғары болады. Акт саласы деп бір типті технологиялар бойынша біртекті немесе нақты өнім өндіретін кәсіпорындардың жиынтығы түсініледі.

Бұған экономиканың нақты секторындағы кәсіпорындарды технологиялық қайта жарактандыру үшін қолдау шараларын енгізу мен дамытуды, ұйымдарға инновациялық бизнес-модельдер жасау үшін мемлекеттік ат-сервистерді ұсынуды, сондай-ақ инновациялық компанияларды дамыту үшін эконожүйе құру арқылы салалардың технологияларды қолдануы үшін жағдайлар жасау есебінен қол жеткізілетін болады.

Іс-шаралар кәсіпкерлерді қызметтермен қамтамасыз етуге және бизнес үшін "бірыңғай терезе" қағидатын іске асыру үшін инфрақұрылым құруға бағытталған.

Бұл бастама түйінді болып табылады және шағын орта бизнесті қаржылық және қаржылық емес қолдау шараларының ашықтығын қамтамасыз етуді және оңайлатуды, сондай-ақ заңды тұлғаларға басқа да мемлекеттік қызметтер көрсетуді көздейді.

Өнеркәсіпті цифрландыру өндірілетін өнімнің сапасын арттырады, еңбек өнімділігін арттырады және ішкі және шетелдік деңгейдегі жаңа бәсекелестік нарықтарға шығуға мүмкіндік береді.

Ауыл шаруашылығын цифрландыру бірқатар жаһандық сын-қатерлерді еңсеруге бағытталған, мысалы: халық санының өсуі және өмір сүру сапасын арттыру нәтижесінде азық-түлікке қажеттілікті арттыру; тұтынушылардың қалауын өзгерту және тұрақты және экологиялық тұтыну моделін дамыту. Халықтың шамамен 45% - ы ауылдық жерде тұратын Қазақстан үшін ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту ауылдың барлық әлеуметтік мәселелерін шешуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Экономиканы цифрландыру процесі әлеуметтік-экономикалық парадигманың, қоғамның және оның жекелеген салаларының сөзсіз өзгеруіне әкеледі. Цифрлық экономикаға көшу Қазақстан үшін оның жаңа технологиялық құрылымдағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруды білдіреді. Экономиканың сапалы өсуі үшін нарықтар мен салалардың ағымдағы жай-күйін барынша дәл бағалауға, сондай-ақ олардың дамуын тиімді болжауға және ұлттық және әлемдік нарықтар конъюнктурасындағы өзгерістерге олардың реакциясын жеделдетуге мүмкіндік беретін технологиялардың болуы қажет. Алайда, Қазақстан экономикасын цифрландыру процесі ұйымдардың корпоративтік мәдениеті мен бизнес-процестерін өзгертудегі қиындықтар ретінде; ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласында білікті кадрлардың жетіспеушілігі сияқты проблемаларға тап болады.

Қазақстанда цифрлық технологияларды одан әрі енгізу үшін барлық қажетті алғышарттар бар. Жаңа технологиялар өмірдің барлық салаларына әсер етеді: бизнес, білім, денсаулық сақтау, өмір сапасын арттырады, әлеуметтену мен коммуникацияның жаңа түрлерін жасайды. Цифрлық экономика экономикалық өсуге әсер ететін негізгі факторлардың біріне айналуға және экономиканың барлық секторларындағы ЖІӨ, өнімділік және үй шаруашылықтарының әл-ауқатын өлшеуге маңызды әсер етеді. Біздің ойымызша, Қазақстанда цифрлық қайта құрулардың табыстылығының негізгі факторлары ұлттық ат секторын дамыту арқылы ел басшылығының, мемлекеттік органдардың және жалпы Үкіметтің Ұлттық экономиканың барлық салаларын цифрландыруға елеулі дәрежеде тартылуы; ат саласындағы кәсіпкерлікке және стартаптарға инвестицияларды ынталандыру; цифрлық инновациялық технологияларды және әсіресе, цифрлық инновациялық технологияларды тарту үшін қолайлы орта құру болуы мүмкін талантты жастарды қолдау шараларын көрсету; технологиялардың ақпараттық және киберқауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Ұсыныстар:

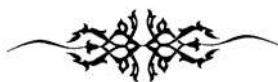
1 IMD World Competitiveness online. (2021). *Digital Competitiveness Ranking* [online]. Available from: <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/KZ/digital> [accessed 16 March 2022].

2 Trading Economics. (2021). *Kazakhstan Competitiveness Index* [online]. Available from: <https://tradingeconomics.com/kazakhstan/competitiveness-index> [accessed 17 March 2022].

3 The Inclusive Internet Index. (2021). *Overall rank* [online]. Available from: <https://theinclusiveinternet.eiu.com/explore/countries/performance> [accessed 29 March 2022].

4 On approval of the Concept of development of the information - communication technologies industry and the digital sphere Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021 № 961. (2021). *Legal information system of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan "Adilet"* [online]. Available from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000961#z12> [accessed 21 April 2022].

УДК 332. 02

Драйверы устойчивого развития Жамбылской области

Жантаева Галия Мыктыбековна, магистр экономических наук, старший преподаватель, Саркулова Жанар Жаксыбаевна, магистр экономических наук, старший преподаватель, Международный Таразский Инновационный Институт имени Ш. Муртазы, Республика Казахстан, г. Тараз

Аннотация. Мақалада - Жамбыл облысының экономикалық, әлеуметтік және әлеуметтік жағдайларына қаржылық талдау жасалынған. Қазақстан Республикасының 2021-2025 жылдарындағы агроөнеркәсіптік кешенінің дамуының ұлттық жобалары мен кәсіпкерлікті дамыту жобаларының орындалуы, аймақтың бизнесті дамыту мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: Экономикалық өсу, әлеуметтік жағдай, бизнес, ұлттық жоба, АӨК.

Аннотация. В статье рассматриваются экономические и социальные положения развития АПК, бизнеса, предпринимательства Жамбылской области. Программа развития Национального проекта на 2021-2025 годы по развитию АПК и предпринимательства.

Ключевые слова: Экономика, социальное положение, бизнес, национальный проект, экономический рост.

Annotation. The article provides a financial analysis of the economic, potential and social conditions of the Zhambyl region. The implementation of national projects for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025 and projects for the development of entrepreneurship, business development of the region are considered.

Keywords: Economy, social situation, Business, national project, economic growth.

Президент Касым – Жомарт Токаев в своем послании народу Казахстана отметил, у нас будут всегда высоко цениться добросовестный труд, прогрессивные знания и передовой опыт. «Наша миссия – построить Новый Казахстан» [1].

Жамбылская область - известна не только своим потенциалом в промышленности, в сельском хозяйстве, альтернативной энергетике и туризме. Несколько лет назад здесь возродили традицию Асар – односельчане объединяются и строят дома для тех, кому они необходимы в первую очередь: многодетным, а также нуждающимся семьям. При поддержке местных предпринимателей в этом году 49 таких семей обеспечены жильем. Очередной материал, подготовленный в рамках специального совместного проекта СЦК и регионов страны, посвящен результатам, достигнутым в 2023 году Жамбылской областью.

Одобрённые правительством национальные проекты включают в себя несколько направлений:

- Устойчивый экономический рост, направленный на повышение благосостояния казахстанцев.

- Сильные регионы – драйвер развития страны.
- Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций.
- Зеленый Казахстан.

- Национальный проект по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2025 годы.

- Ұлттық рухани жаңғыру.

- Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы.

- Качественное образование "Образованная нация".

- Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина "Здоровая нация".

- Проект состоит из 5 направлений и включает в себя 6 основных задач и 13 показателей, среди которых индустриально-инновационное развитие, развитие нефтегазохимического комплекса, развитие геологических исследований, развитие энергетического комплекса, продвижение несырьевого экспорта. Проект сформирован в реализацию общенациональных приоритетов и Национального плана развития страны до 2025 года и направлен на обеспечение устойчивого экономического роста на уровне не ниже 5 процентов к 2025 году. Росту доходов способствует рост продаж, в том числе на экспорт. Экспорт – это драйвер экономики любой страны. Конкурируя за покупателя на мировых рынках, предприятия вынуждены совершенствовать свой продукт, свое производство. И чем выше экспорт несырьевых, обработанных товаров из страны, тем устойчивее экономика, выше технологический уровень производств, богаче население. Именно поэтому одним из пяти направлений нацпроекта было выделено продвижение несырьевого экспорта и поставлена одна задача – довести объемы несырьевого экспорта (а в него входят обработанные товары и услуги) до 41 миллиарда долларов. Чтобы добиться таких объемов, необходимо не только активно расширять торгово-экономическое сотрудничество с другими странами, отстаивать национальные экономические интересы Казахстана на международных площадках, оказывать широкий круг мер господдержки для продвижения товаров за рубеж, но и повышать конкурентоспособность нашего бизнеса, чтобы он создавал продукцию, которая будет конкурировать на мировых рынках с аналогами из других стран. Для этого продолжится работа над построением диверсифицированной и инновационной экономики, будут развиваться научная и инновационная база, цифровая экономика. В целом мы должны сформировать современную, технологически развитую и конкурентоспособную экономику. Это позволит качественно улучшить благосостояние населения. Экономическое развитие требует новых кадров, развитие научного потенциала. А значит, станет стимулом для совершенствования образовательной сферы и повышения конкурентоспособности человеческого капитала. А человек, его благополучие, возможность совершенствования и повышение доходов – самое главное в любом государстве. Как сообщил аким Жамбылской области в 2023 году запущено 13 новых производств стоимостью на 75 млрд тенге. В текущем году ожидается запуск еще 28 проектов на сумму свыше 180 млрд тенге. В целом, инвестиционный пул проектов сегодня включает 69 производств стоимостью 2,3 трлн тенге, их реализация позволит обеспечить работой 5,5 тысячи человек. Президент был проинформирован, что субъектами малого и среднего бизнеса произведено продукции на 864,9 млрд тенге, число занятых увеличилось на 18,5%. В регионе продолжается работа по строительству и модернизации водохозяйственных объектов. В рамках программы “Ауыл аманаты” в 2024 году будут дополнительно профинансированы проекты по водосберегающим технологиям и развитию рыбных хозяйств. Ввод семи учреждений образования в 2023 году позволил дополнительно создать 2030 ученических мест. В этом году будет начато строительство 29 объектов образования, рассчитанных на 13380 мест, из них 12 школ – в рамках национального проекта “Комфортная школа”. Кроме того, введены 19 объектов

здравоохранения, включая областной онкологический диспансер в Таразе и реабилитационный центр для детей в Шуском районе.

Сегодня химическая промышленность региона в объеме производства химической продукции Казахстана составляет порядка 30%. К слову, на территории области сосредоточено около 72% балансовых запасов фосфоритов (крупнейшие запасы на территории СНГ), также большие запасы плакикового шпата, кварцита, имеются месторождения золота, меди, железа. Рядом с нами находится такой огромный рынок сбыта, как Китай, являющийся крупнейшим потребителем химической продукции. Учитывая тенденции, набирающие ход в Китае, где крупные промышленные предприятия, потребители химической продукции, постепенно перемещаются из восточных приморских регионов в центральные и западные провинции, то есть поближе к нашим границам, у области есть реальные шансы в ближайшее время выйти на рынок Поднебесной с химической продукцией. Пока этого, к сожалению, нет. Экспорт области с Китаем ограничивается лишь поставками растительного масла – за 9 месяцев текущего года была экспортирована данная продукция на сумму 1,5 млн долларов. Есть потенциал и в строительной индустрии. В области функционируют 110 малых, 5 средних производств по выпуску гипса, бетона, гипсокартона, пазогребневых плит, автоклавных газоблоков и др. Доля этой отрасли в промышленности региона занимает порядка 10%. Тем временем рядом с нами возводится город Конаев, разрастается Туркестанская область, и кто, если не мы, сможем для них стать основным поставщиком стройматериалов? Отдельно необходимо сказать о возможностях региона для развития туризма. В прошлом году город Тараз вошел в список мировых городов-ремесленников и получил статус первого города-ремесленника Казахстана. В текущем году открыты 3 туристических центра, а до 2026 года планируется реализовать 7 инвестпроектов на сумму 9,8 миллиардов тенге.

Задачи улучшения бизнеса по региону.

Первое, что мы намерены сделать – это снизить регулятивные барьеры, повысить эффективность нашей работы по привлечению инвестиций. На данный момент мы изучаем опыт других регионов Казахстана на предмет того, что они делают лучше и быстрее нас при реализации инвестиционных проектов. Например, сегодня Алматы осуществляет регистрацию юридических лиц быстрее всех регионов. Между тем в Астане самые короткие сроки получения разрешения на подключение к электрическим сетям. В Туркестанской области удастся в самые короткие сроки реализовывать инвестиционные проекты – от подписания соглашения до введения в эксплуатацию объекта. Нам не надо изобретать велосипед, нужно оперативно внедрить опыт наших коллег из других регионов.

Приход инвестора обеспечивает расширение налоговой базы, создание рабочих мест, повышение доходов населения. В свою очередь, чтобы инвестор хотел вложить свои средства в регион, необходимо создавать для него здесь все необходимые условия. Решение этих вопросов требует комплексного подхода.

Важно, чтобы чиновник был доброжелательно настроен к инвестору, не заставлял его бегать по коридорам, а реально делами помогал решать проблемы. Для этого мы запускаем принцип «одного окна» в работе с инвесторами, начали реинжиниринг бизнес-процессов привлечения инвестиций. Каждому акиму района мы уже поставили конкретные задачи и установили KPI по привлечению инвестиций, который они должны будут выполнить в установленные сроки. Также мы уже начали обучать чиновников районного уровня лучшим практикам работы с инвесторами и повышать их компетенцию в умении использовать имеющиеся инструменты государственной поддержки инвесторов.

На текущий момент в области на разной стадии реализации находятся порядка 60 инвестпроектов на сумму 2,2 трлн тенге. Наша задача - запустить эти производства.

Особое внимание мы уделяем формированию кластеров вокруг этих проектов, тем самым создавая условия для развития вспомогательных производств с участием МСБ региона.

К примеру, у нас в Сарыуском районе реализуется большой инвестиционный проект по производству кальцинированной соды. Мы планируем рядом с этим строящимся заводом создать малые и средние производства сопутствующих товаров, таких как поливинилхлорид, хлор-щелочь, рафинированный хлорид натрия, хлорид кальция, бикарбонат натрия.

Рядом с производством по переработке серной кислоты в этом же районе планируется запуск производств моющих средств, продукции для очищения нефтепродуктов и аккумуляторного электролита.

В Рыскуловском и Меркенском районах в планах создание субзон по глубокой переработке сельхозпродукции.

Если мы сможем добиться того, чтобы вокруг и других крупных работающих и строящихся предприятий области выстраивались субъекты МСБ и организовывали выпуск готовой продукции, то можно смело сказать, что мы все делаем правильно. При этом малый и средний бизнес мы будем обеспечивать мерами дополнительной поддержки. Исходя из обеспеченности дополнительной поддержки идет увеличение динамики роста МСБ в регионе. В Жамбылской области наблюдается тенденция роста малого и среднего бизнеса. На 1 октября 2023 года количество действующих субъектов МСП достигло 108,6 тыс., что на 28,1% больше по сравнению с аналогичным периодом 2022 года (84,8 тыс.). За 10 месяцев 2023 года в рамках реализуемых госпрограмм профинансировано 4,7 тыс. субъектов МСБ. В области успешно реализуется программа «Ауыл аманаты», предусматривающая льготное кредитование под 2,5%. С начала года нашему региону было выделено 24 млрд тенге по этой программе на финансирование более 5 тыс. субъектов МСБ в селе. Развитие агропромышленного сектора – это одно из приоритетных направлений развития региона. Сегодня Жамбылская область занимает первое место по выращиванию лука, второе – по количеству скота, кроме того, мы являемся одним из двух регионов, который обеспечивает Казахстан-сахаром. У региона огромный потенциал в развитии сельхозпереработки. В текущем году область столкнулась с проблемой дефицита поливной воды, пострадали посевы. На полив требовалось порядка 740 млн куб. м воды, по факту удалось получить только 460 млн куб. м воды. В результате засухи пострадали посевы общей площадью 9,2 тыс. га у 392 крестьянских хозяйств. В регионе была объявлена чрезвычайная ситуация, правительство из своего резерва по поручению главы государства выделило 3,7 млрд тенге на ликвидацию ее последствий. В настоящее время, по оценкам экспертов, объем подземных вод в регионе составляет 1,7 млрд м³.

1. В этой связи в Жамбылской области планируется пробурить 646 скважин, в том числе 103 уже были пробурены, обеспечено водой 3,8 тыс. га. Однако, чтобы ускорить этот процесс в правила субсидирования, вносятся изменения, предусматривающие увеличение норматива субсидирования при бурении скважин с 50 до 80%.

2. Второе направление – расширение площадей с использованием водосберегающих технологий (капельное орошение и дождевание).

Хочу отметить, что в текущем году довели площадь орошаемых земель с использованием водосберегающих технологий до 57 тыс. га. Этого недостаточно. Должны довести ежегодный прирост площадей под интенсивным орошением с нынешних 3 тыс. га до 10-15 тыс. га. Работают над привлечением зарубежных инвесторов в строительство в регионе заводов по производству дождевальными установок и систем капельного орошения.

3. Третье направление – уменьшение потерь воды при транспортировке по каналам, а также строительство и реконструкция водохранилищ. Планируется строительство 13 новых крупных и малых водохранилищ объемом 46,2 млн куб. метров, а также

реконструкция 4 действующих на 816,5 млн куб. метров. Запланирован ремонт 257 каналов общей протяженностью 1,2 тыс. км.

В результате намеченных мер предполагается уменьшить непроизводственные потери воды, снизить зависимость от трансграничных водных источников, что придаст мощный импульс развитию сельского хозяйства региона. Поднимая тему сельского хозяйства, хотелось бы озвучить вопрос о возврате в государственную собственность земель сельскохозяйственного назначения. С начала прошлого года в госсобственность в Жамбылской области возвращено 334,4 га неиспользованной земли, из них – 201 тыс. га в 2022 году и 133,4 тыс. га за 9 месяцев текущего года. Работа в данном направлении продолжается. Большая часть возвращенной земли закреплена за населенными пунктами и используется сегодня под выпас скота, находящегося в личных подсобных хозяйствах, остальная вовлечена в сельскохозяйственный оборот. Насколько мне известно, Жамбылская область сегодня является одним из лидеров по использованию возобновляемых источников энергии в Казахстане. В целом в Казахстане действует 139 объектов ВИЭ суммарной мощностью 2,6 ГВт, из них в Жамбылской области функционирует 21 объект суммарной мощностью 450 МВт. Из них: 6 гидро, 9 ветровых и 6 солнечных электростанций. Мы занимаем второе место после Акмолинской области (500 МВт) по выработке ВИЭ в стране.

Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы

Документ сконцентрирован на решении 10 задач по 4 ключевым направлениям: это повышение предпринимательской активности; акселерация роста предпринимателей. Одна из главных задач - повышение доступности финансирования и разгосударствление экономики. Финансовая поддержка бизнеса будет предоставляться с учетом категории бизнеса и его потребностей. Для субъектов микробизнеса будет представлена финансовая поддержка в виде микрокредитов и грантов. Свыше 8,6 тысячи граждан получают доступ к микрокредитам на цели открытия и развития собственного дела. Более 50 тысяч молодых предпринимателей получают доступ к грантам для реализации новых бизнес-идей. 50 тысяч граждан из социально уязвимых групп населения смогут получить гранты для раскрытия своего предпринимательского потенциала. Для субъектов малого и среднего бизнеса будут доступны такие меры финансового стимулирования, как предоставление субсидирования части ставки вознаграждения и гарантирования по кредитам.

Все предусмотренные меры позволят увеличить долю малого и среднего предпринимательства в ВВП до 35 процентов к 2025 году.

Общий объем финансирования национального проекта составляет 8,5 триллиона тенге, в том числе в республиканском бюджете предусмотрено более 1 триллиона тенге, в местных бюджетах - 125 миллиардов тенге. Также будет привлечено 7,3 триллиона тенге частных инвестиций.

Национальный проект сфокусирован на развитии малого бизнеса для повышения продуктивной занятости; укреплении среднего бизнеса - драйвера диверсификации отраслей экономики; комплексном развитии конкуренции для создания равных условий для субъектов предпринимательства.

По результатам реализации национального проекта будут достигнуты следующие стратегические показатели:

- Увеличение доли МСП в ВВП до 35 процентов;
- Создание 995,3 тысячи рабочих мест;
- Снижение доли государства в экономике до 14 процентов.

Качественное образование "Образованная нация"

Целью проекта является повышение качества образования обучающихся всех уровней образования.

Ожидаемый эффект проекта включает в себя:

- Инвестиции в основной капитал по отрасли образования (процентов реального роста к уровню 2019 года) в 2025 году – 174,8 процента ВДС в сфере образования;

- Количество созданных рабочих мест за счет строительства (пристройки)/открытия объектов образования к 2025 году;
- Охват детей 3-6 лет дошкольным воспитанием и обучением – 100 процентов;
- Соотношение заработной платы педагога к среднемесячной заработной плате по экономике составит 102,9 процента.

Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина "Здоровая нация"

Целью направления является обеспечение качественного и доступного здравоохранения для каждого гражданина.

Проект состоит из 4 направлений.

1. Первое направление связано с повышением доступности и качества медицинской помощи;
2. Второе направление призвано сформировать современную систему эпидемиологического прогнозирования и реагирования;
3. Третье направление будет способствовать развитию отечественной фармацевтической отрасли;
4. Четвертое направлено на увеличение доли населения, ведущего здоровый образ жизни, и развитие массового спорта.

В целях сохранения здоровья беременных женщин и детей планируется, во-первых, охватить беременных женщин индивидуальным и междисциплинарным дородовым наблюдением; во-вторых, детей до 1 года обеспечить проактивным наблюдением и скринингами; в-третьих, планируется дополнительное открытие 8 детских реабилитационных центров и 2 центров раннего вмешательства в 8 регионах, что позволит увеличить в 3 раза охват медицинской реабилитацией детей с ограниченными возможностями.

Учитывая, что качественное обслуживание населения во многом зависит от квалификации и наличия необходимых специалистов, в рамках первого направления нацпроекта будет увеличено количество образовательных грантов резидентуры по остродефицитным специальностям до 3 800. На порядок больше врачей обучат по международным стандартам интенсивной терапии в ведущих мировых центрах.

Также министерством разрабатывается Концепция развития здравоохранения, которая отражает долгосрочные перспективы, а также операционную деятельность отрасли.

В целях достижения поставленных задач предусмотрено приоритетное финансирование национальных проектов за счет бюджетных средств и частных инвестиций.

Список использованной литературы:

1. Аграрная экономика и аграрная политика / Под ред. О.А. Николайчук. - Псков, 2016. С. 38.
2. Нечаев В.И., Хаутов Д.Х., Ворошилова И.В. Государственная поддержка и регулирование региональной агроэкономики: монография. – Краснодар: Атрии, 2015. С. 98.
3. Самыгин Д.Ю., Барышников Н.Г. Государственная поддержка сельскохозяйственных организаций: оценка эффективности и планирования дифференцированных субсидий. LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. – RG Germany (Немецкая национальная библиотека), 2015. С. 32.
4. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960>
5. Ауыл шаруашылығын қолдаудағы ауқымды жобалар. https://qazir.kz/article/Qazir_articles_2020_151120

6. <https://baibolsyn.kz/kk/stati/kakimi-budut-subsidii-dlya-fermerov-kazahstana-v-2023-godu/>

УДК 336.4

**THE DRIVER OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN**

Senior Lecturer, Mgr. Zhanar SARKULOVA

**International Taraz Innovative Institute (Taraz, Kazakhstan), Faculty of Economics and
Business**

Senior Lecturer, Mgr. Galiya Zhantaeva

**International Taraz Innovative Institute (Taraz, Kazakhstan), Faculty of Economics and
Business**

Abstract: Digitalization covers the whole world and is one of the main development goals. Recognizing the importance of digitalization and the development of digital technologies in defining long-term economic growth, Kazakhstan actively participates in the development of this sector as one of the key directions of state policy. The article discusses the trends and processes of transformation of Kazakhstan's economy related with increasing digitalization. The features of the formation of the digitalization of the economy are considered, problems and possible directions of the use of digital technologies are identified.

Key words: digital economy, competitiveness, economic sectors, digitalization, ratings.

Currently, the implementation of digital technologies in the country's economy and daily life is proceeding continuously. At the same time, it is becoming increasingly obvious that digital technologies and their further development are not just another wave of scientific and technological revolution – digitalization entails fundamental changes in the technological structure of the economy. Already, the use of digitalization results can provide an unprecedented increase in the rate and quality of all production and commercial processes.

Digitalization of the economy contributes to the adoption of digital and information and communication technologies in the economy, making it possible to reduce the cost of services, enhance the availability of goods and simplify their entry into global markets, the implementation of financial support, building a new cultural and social environment in community. The result of the impact of digitalization on the economy is the emergence of a digital economy - a system of economic relations based on the use of digital information and communication technologies. Digitalization has an impact on all sectors and will lead to a change in the structure of Kazakhstan's economy as a whole, diversification and disclosure of the potential of non-raw materials industries, as well as promoting startup activity and the opening of “new industries”.

Digital economy is the utility of the online possibilities and innovative digital technologies both for the large enterprises and for small and medium businesses. The growth rates of investments in the information and communication technology industry in developed countries exceed the growth rates of investments in processing and extractive industries. The share of income from the information and communication technology industry in the gross domestic product, as well as the number of employees employed in it, is constantly growing. Thus, the primacy in the development and implementation of digital technologies may in the

future provide the country that achieves it with an exceptional position in international economic and geopolitical relations.

The digital economy is associated with the transition to a new stage of production management based on the use of modern information technologies. In the contemporary world, digital technologies are playing an progressively more significant role in the development of countries' economies.

Digital technologies have provided a number of advantages - simplifying public and business access to public services, accelerating data exchange, the emergence of new business opportunities, and the creation of new digital products.

The development of digitalization in Kazakhstan started with government programs for the formation and development of “Electronic Government”, “Information Kazakhstan – 2020” and the main driver of digitalization was the State Program “Digital Kazakhstan”, which included 12 target indicators, 26 indicators of results and 125 activities.

The results of the government program demonstrated a favorable effect on the development of economic sectors with a total economic effect in the period from 2018 to 2020 – 1250.66 billion tenge and the drawing of 45.5 billion tenge into the innovation ecosystem. Today, more than 90% of government services are available online; the share of e-commerce has grown from 2.7% to 9.7% in 2020.

Table 1.

Rating indicators of digitalization of Kazakhstan

Indicators	2018	2019	2020	2021
IMD World Digital Competitiveness Ranking (Digital Competitiveness Ranking, 2021)	38	35	36	32
WEF Global Competitiveness Index (Kazakhstan Competitiveness Index, 2021)	53	59	55	55
The Inclusive Internet Index (Overall rank, 2021)	46	51	58	62

Note: compiled by the authors from the sources [1], [2], [3].

The human capital index of Kazakhstan is 0.63 out of 1 (according to the United Nations rating for 2019), Kazakhstan is in 51st place. The level of basic digital literacy is more than 80%. The telecommunications infrastructure index in Kazakhstan is 0.5668 out of 1 and indicates the need for its further development. According to the SpeedtestGlobalIndex, Kazakhstan ranks 95th among 138 countries in terms of mobile Internet speed, and also continues to rank 65th among 174 countries in terms of fixed broadband Internet speed. The share of organizations in the economy that carried out innovations by the end of 2020 amounted to 11.5% (in 2019, 11.3%).

Table 2.

Indicators of the State Program «Digital Kazakhstan» for 2018-2021

Indicators	Unit of measure	2018	2019	2020	2021
E-commerce share of total retail sales	%	1.4	1.8	4.1	3.6
Internet users	%	81.3	84.2	88.2	92.9
Digital Literacy of the Population	%	79.6	82.1	84.1	87.3

Levels of Home Broadband penetration Internet access	%	83.9	86.8	90.6	93.7
Increase in Labour productivity in the section “Transport and warehousing” (by 2016), %	%	108.7	112.2	89.6	96.6
Increase in Labour productivity in the section “Mining and quarry development” (by 2016), %	%	111.1	117.1	113.7	118.2
Increase in Labour productivity growth in the section “Agriculture, forestry and fisheries” (by 2016), %	%	124.9	129.6	136.3	132.1
Increase in Labour productivity in the “Manufacturing industry” section (by 2016), %	%	108.5	114.3	119.2	126.2
Share of large and medium-sized industrial enterprises using digital technologies		-	5.9	7.8	9.9

Note: compiled by the authors according to Bureau of National Statistics.

The main share of organizations using the Internet to communicate with government agencies accounts for receiving information – 82.9%, electronic sending of completed forms – 76.2%, downloading forms – 60.3%.

On December 30, 2021 Government approved the Concept “Concept for the development of the information and communication technologies and digital sphere” [4]. The implementation period of the Concept is 2021-2025. The functions of the Concept are to indicate the optimal ways to solve urgent issues in the field of public services for the population and the business community, the transformation of public administration and the further development of economic sectors using the capabilities of digital technologies in accordance with the priorities of the National Plan until 2025.

The growth of the information and communication technology sector increases the number of jobs, the efficiency of economic sectors, and economic competitiveness is developing through digitalization. And as the higher the level of economic development, it is the higher the level of development of information and communication technologies. The information and communication technology sector is understood as a set of enterprises producing uniform or particular products using the same type of technologies.

This will be reached by establishing conditions for the use of technologies by industries, including the introduction and development of support measures for the technological re-equipment of enterprises in the real sector of the economy, the provision of public IT services to organizations to create innovative business models, as well as by creating an ecosystem for the development of innovative companies.

The events are aimed at providing entrepreneurs with services and creating infrastructure for the fulfillment of the principle of a “single window” for business. This initiative is a key one and involves ensuring transparency and simplifying measures of financial and non-financial support for small and medium businesses, as well as providing other public services to legal entities.

Digitalization of industry will enhance the quality of manufactured products, increase labor productivity and allow entering new competitive markets both domestic and foreign.

Digitalization of agriculture is aimed at overcoming a number of global challenges, such as: improving the quality of life, increasing the need for food as a result of population growth, transformation of consumer preferences and the development of a model of sustainable and environmentally friendly consumption. For Kazakhstan, where about 45% of the population lives in rural areas, the development of agricultural production will ensure the solution of all social problems of the village.

The process of digitalization of the economy leads to an unavoidable transformation of the socio-economic paradigm, community and its particular areas. The transition to a digital economy means for Kazakhstan to increase its competitiveness in a new technological way. For high-quality economic growth, it is essential to have technologies which make it possible to assess the current state of markets and industries as accurately as possible, as well as to effectively predict their development and accelerate their response to changes in the conjuncture of national and world markets. However, the process of digitalization of Kazakhstan's economy faces problems such as difficulties in changing the corporate culture and business processes of organizations; lack of qualified personnel in the field of information and communication technologies.

Kazakhstan has all required preconditions for the further implementation of digital technologies. New technologies will impact all sectors of life: business, education, healthcare, and also improve the quality of life, create new forms of socialization and communication. The digital economy is becoming one of the key factors affecting economic growth and has important implications for measuring GDP, productivity and household well-being in all economy sectors. In our view, the key factors of the success of digitalization in Kazakhstan may be a significant degree of involvement of the country's leadership, government authorities, and the government as a whole in the digitalization of all sectors of country's economy, via the development of the national IT sector; encouraging investments in entrepreneurship and IT startups; creating a favorable environment for attracting digital innovation technologies and especially providing support measures to talented youth; ensuring information and cybersecurity technologies.

REFERENCES

1. IMD World Competitiveness online. (2021). Digital Competitiveness Ranking [online]. Available from: <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/KZ/digital> [accessed 16 March 2022].
2. Trading Economics. (2021). Kazakhstan Competitiveness Index [online]. Available from: <https://tradingeconomics.com/kazakhstan/competitiveness-index> [accessed 17 March 2022].
3. The Inclusive Internet Index. (2021). Overall rank [online]. Available from: <https://theinclusiveinternet.eiu.com/explore/countries/performance> [accessed 29 March 2022].
4. On approval of the Concept of development of the information - communication technologies industry and the digital sphere Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021 № 961. (2021). Legal information system of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan “Adilet” [online]. Available from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000961#z12> [accessed 21 April 2022].

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕТА ЗАТРАТ В НЕФТЕПЕРЕРАБОТКИ

**Тайгашинова К.Т., д.э.н., профессор, Ержанов А.К., д.э.н., профессор
Алматинский гуманитарно-экономический университет, Республика Казахстан,
г. Алматы**

Президент Касым – Жомарт Токаев в своем послании народу Казахстана отметил, у нас будут всегда высоко цениться добросовестный труд, прогрессивные знания и передовой опыт. «Наша миссия – построить Новый Казахстан» [1].

Актуальность исследования проблемы совершенствования учета затрат в нефтеперерабатывающем производстве, как никогда своевременна. В этой связи главной задачей нефтеперерабатывающей компании является производство и реализация продукции, а конечная цель – получение достоверной прибыли. Финансовые результаты деятельности компании во многом зависят от правильной организации производственного учета затрат. В настоящее время учет и калькулирование себестоимости продукции (работ, услуг) занимают доминирующее место в производственном учете. Ибо только производственный учет затрат обеспечит достоверность информации сформированных затрат на производство.

Для достижения этих целей и современного технического уровня состояния отечественной нефтеперерабатывающей промышленности, соответствующего мировым стандартам качества моторных топлив, сырья для нефтехимии и других нефтепродуктов, требуются значительные объемы инвестиционных ресурсов, которые постоянно вносятся в производство нефтепереработки.

С этой целью для дальнейшего развития отрасли и повышения инвестиционной привлекательности нефтеперерабатывающих компаний возникает острая необходимость в достоверном информационном обеспечении о затратах на производство нефтепродуктов, получаемых в результате переработки нефти, так как в настоящее время большинством нефтеперерабатывающих заводов используется «котловой» метод учета затрат, имеющий низкую информативность, и это свидетельствует о необходимости совершенствования учета затрат на производство.

Таким образом, необходимо исследовать один из сложнейших компонентов производственного учета - проблему распределения затрат в комплексных производствах и определения себестоимости нефтепродуктов.

Важным как в научном, так и в практическом плане, представляется интересным рассмотреть методологических основ формирования себестоимости нефтепродуктов в современной практике, а также существующих в экономической литературе подходов распределения затрат.

Как известно нефтеперерабатывающее производство является комплексным производством, где в результате единого технологического процесса одновременно или с определенным разрывом во времени получают несколько разных по физическим и химическим свойствам, и различных по уровню своей потребительной стоимости продуктов. Эти продукты принято классифицировать на основной и побочный продукты. Так, в результате переработки обессоленной нефти на установке получают основные продукты - авиационные, автомобильные и прямогонные бензины, топливо для реактивных двигателей (авиационный керосин), керосин осветительный, бензины - растворители, дизельное и печное топливо как наиболее важные и ценные нефтепродукты, и побочные продукты - мазут, гудрон, вакуумный газойль, газ [2].

Для компаний нефтеперерабатывающего комплекса характерным является (в зависимости от типа продукции, технологии и организации производства) поперечный метод учета затрат на производство.

Поперечный метод учета затрат характерен для производств с комплексным использованием исходного сырья, а также в случае, когда исходное сырье последовательно проходит несколько отдельных, самостоятельных стадий обработки (переделов), что мы и наблюдаем в нефтепереработке, что свидетельствует о неприемлемости котлового метода учета затрат.

В качестве основных баз для распределения косвенных затрат на нефтехимических комплексах применяются методы, представленные в таблице 1, который описывает М.В. Вахорина. Основным принцип при выборе метода - наибольшая связь затрат с продуктом. [3].

Таблица 1 - Методы распределения затрат по продуктам на комплексных производствах нефтехимической промышленности.

№	База для распределения косвенных затрат	Особенности применения базы распределения косвенных затрат
1	Основная заработная плата производственных рабочих либо всего промышленно – производственного персонала цеха	Для применения этого метода компании необходимо особо выделять основную заработную плату производственных рабочих или всего промышленно-производственного персонала цеха
2	Условные коэффициенты	Рассчитываются и принимаются компанией на основе смет соответствующих накладных расходов
3	Цены реализации	Принимаются компанией для распределения затрат комплексных производств (цехов)
4	Натуральный (весовой) метод	Пропорционально весу (объему) выпущенной продукции либо другому натуральному
5	Прямые материальные затраты	Применяется в производствах с высоким уровнем материальных затрат
6	Прямые затраты на оплату труда	Применяется в трудоемких производствах – с долей расходов на оплату труда и других затрат, связанных с его использованием, в суммарных прямых затрат, превышающей 50%

В нефтепереработке, как в производствах с высоким уровнем автоматизации процессов, косвенные затраты могут распределяться исходя из затрат на час работы оборудования, занятого производством данного вида продукции. Наиболее точным при этом является метод распределения пропорционально сметным ставкам. Для этого на единицу каждого вида продукции рассчитывается сметная ставка (величина) затрат на содержание и эксплуатацию отдельных видов оборудования, используемого при переработке продукции, считает М.В. Вахорина [3].

Одой из особенностей состава затрат компании нефтеперерабатывающей промышленности является высокий удельный вес некоторых видов затрат на производство:

- экологические затраты, в том числе "затраты на охрану окружающей природной среды," на устранение последствий чрезвычайных ситуаций, уплата штрафов за загрязнение; (в случае нарушений экологической безопасности окружающей среды;
- амортизация нематериальных активов;
- затраты по технике безопасности, соблюдение производственной санитарии, затраты на мероприятия по охране труда и технике обеспечения безопасности;
- использование энергетических ресурсов.

По нашему мнению, для компаний нефтепереработки метод натуральных показателей для распределения затрат комплексных процессов переработки наиболее точен, поскольку хорошо отражает технологию производства. И если этот метод дает удовлетворительные результаты, то применять другие способы, как правило, не стоит, к тому же котловой метод учета затрат, который не обеспечивает достоверной информацией управленцев в оперативном принятии управленческих решений. Если же отсутствует единый измеритель (процесс включает одновременно твердые, жидкие и газообразные элементы), то в настоящее время целесообразно использовать метод на основе стоимости реализации. То есть на каждом переделе технологического процесса производства должна быть определена своя база распределения комплексных затрат. Сформированная таким образом себестоимость единицы товарного нефтепродукта позволит менеджменту компании принимать решения по ассортименту производимой продукции, достоверно оценить товарно-материальных запасов, спрогнозировать доходность производства, а также даст возможность построить объективные экономико-математические модели оптимизации затрат [2].

Для НПЗ необходима информация о производственных затратах на переработку нефти. В связи с этим используется упрощенный метод учета затрат, так называемый «котловой» способ учета затрат. «Котловой» способ учета затрат заключается в следующем:

- в течение отчетного периода накапливаются фактические затраты по переработке сырья;
- в конце отчетного периода осуществляется распределение затрат по переработке сырья, составляется ведомость распределения затрат по переработке сырья, в которой себестоимость списывается пропорционально полученным продуктам с использованием понижающих коэффициентов для побочной продукции, что не совместим с котловым методом учета затрат.

На НПЗ использование «котлового» способа не оправдано в связи с большой трудоемкостью операций учета фактических затрат и их отнесением на всю номенклатуру производимой продукции и полуфабрикатов, так как ассортимент выпускаемой продукции составляет приличное число наименований.

Затраты на переработку сырья в целом по заводу делятся между собственными и давальческими нефтепродуктами пропорционально натуральному выходу (в тоннах).

Полная себестоимость давальческих нефтепродуктов определяется путем суммирования следующих видов затрат:

- затрат по переработке, приходящихся на давальческое сырье;
  - затрат на присадки, использованные на выпуск давальческих масел;
  - затрат на покупное сырье, использованное для производства давальческих нефтепродуктов;
  - затрат на покупные или собственные нефтепродукты, использовавшиеся для выработки давальческих нефтепродуктов (в том числе при вовлечений в смешение) [2]
- Вышеизложенное не приемлемо для котлового метода учета затрат.

Учитывая организационно-технологические особенности комплексных производств, когда затраты технологического процесса по отношению к отдельному продукту считаются косвенными и возникает сложность распределения общих производственных затрат, между получаемыми продуктами, а также с целью обеспечения информации о себестоимости полуфабрикатов, так как получение товарного нефтепродукта связано со смешением полуфабрикатов, в практической деятельности НПЗ используется отраслевая методика, это еще раз доказывает о неприемлемой котлового метода учета затрат.

Исследование практики соседних государств, в частности России, распределения общих технологических затрат между основными и побочными продуктами осуществляется на основании методических рекомендаций, указанных в инструкции по

планированию, учету и калькулированию себестоимости продукции на нефтеперерабатывающих и нефтехимических производствах, утвержденной приказом Министерства топлива и энергетики РФ №371 от 17 ноября 1998г. Согласно п. 3.4 Инструкции попутные нефтепродукты в зависимости от качества и характера их использования оцениваются:

- в долях от оптовой цены базисной нефти (средняя цена нефти с учетом акциза и затрат на транспортировку)

- в долях от оптовой цены реализации (без налогов)

Попутные продукты нефтепереработки в зависимости от качества и направления использования подразделяются на две группы.

К первой группе относятся следующие продукты:

- вакуумный газойль
- дистиллятные масляные фракции
- котельное топливо (мазут)
- полугудрон и гудрон.

Эти продукты оцениваются с коэффициентом не ниже 0,4 от оптовой цены базисной нефти. Все остальные продукты относятся ко второй группе и оцениваются по коэффициентам от цены реализации (без налогов).

Коэффициенты распределения затрат между основной продукцией и двумя группами попутной продукции определяются самостоятельно нефтяной компанией на основании соотношения сметы затрат на производство к сумме товарной продукции и приоритетом каждой из трех групп нефтепродуктов в уровне рентабельности приводит Е.Ю. Воронова [4].

Изучив применяемый метод калькулирования себестоимости товарных нефтепродуктов, когда отсутствует учет затрат по установкам (центрам формирования затрат) и процессам смешения, одним из важных негативных моментов «котлового» способа является его низкая информативность [5]. Использование котлового метода оправдано только для малых компаний или для отраслей, где осуществляется выпуск однородной продукции- так называемых моно- производств (например, в угледобывающей промышленности для калькулирования себестоимости угля или сланца на отдельных шахтах или разрезах).

Необходимость в каком-либо аналитическом учете затрат в таких случаях просто не возникает. Себестоимость единицы продукции при котловом учете является результатом деления всей суммы накопленных за период затрат на объем выработанной продукции в натуральном измерении (а нефтеперерабатывающем заводе - масса нефти).

Применение «котлового» метода учета затрат в компаниях, выпускающих не однородную продукцию, является нарушением методологии учета затрат, группировки затрат, классификация затрат, формирования себестоимости продукции, которое приводит к ряду негативных последствий:

- снижается достоверность финансовой отчетности компании

- снижается информативность данных производственного учета о затратах, так как с помощью управления затратами возможны различные управленческие решения. Посути нет возможности осуществить управление затратами.

Исходя из этого у современных компаний нефтяной промышленности, имеющих комплексные производства, одной из главных проблем в учете затрат является выбор метода распределения косвенных затрат, между выпускаемыми нефтепродуктами,

Исследования зарубежной практики учета затрат в комплексных производствах показал, что продукты комплексного производства подразделяются на совместно производимые продукты и побочную продукцию. Исходя из этого, экономисты Хорнгрен Ч., Фостер Дж., Датар Ш. предлагают свой подход к распределению комплексных затрат. Чтобы сделать приемлемым распределение комплексных затрат, прежде всего нужно определить точку разделения (или раздела), то есть «точку в технологическом процессе,

где совместные и побочные продукты становятся индивидуально идентифицированными» [6, с. 309].

Себестоимость совместно производимой продукции рассчитывается следующим образом. В первую очередь осуществляют учет затрат на производство в результате переработки нефтепродуктов а затем полученная сумма распределяется между произведенными единицами продукции. В учете выхода продуктов уже могут быть идентифицированы, произведенные затраты прослеживаются более прозрачно. Материальные, трудовые и накладные затраты связанные с последующей обработкой комплексных продуктов, являются делимыми производственными затратами. Поэтому стоимость каждого совместно производимого продукта представляет собой отнесенную на него часть комплексных затрат плюс собственные производственные затраты, необходимые для доведения его до состояния готовности полагает Е.Ю. Воронова [4, с.71].

Согласно теории группы ученых Хорнгрена Ч., Фостера Дж., Датара Ш. побочная продукция должна оцениваться одним из двух методов:

- побочный продукт оценивается исходя из чистой рыночной стоимости и затраты производства до точки разделения, распределяются между основным и побочным продуктами;

- комплексные затраты не распределяются на основной и побочный продукт до точки разделения. Побочный продукт оценивается по затратам на их производство после точки разделения и распределенными управленческими и коммерческими затратами.

Согласно первому методу на побочные продукты относятся прогнозируемая или чистая стоимость их реализации, или чистая рыночная стоимость. Эта сумма вычитается из себестоимости основной продукции, производственной в том же отчетном периоде, что и побочная продукция.

Данный метод «исключает влияние временного лага между производством и продажей. Запасы побочной продукции учитываются по оценочной чистой реализованной стоимости (плюс делимые затраты), если они есть» [6].

В основе рассматриваемого метода лежит теоретическое допущение соответствия, заключающегося в том, что «издержки должны быть отнесены к отчетному периоду возникновения затрат (а не выплате денег), связанных с получением доходов, которые, в свою очередь, должны быть отнесены к отчетному периоду продажи товаров и оказания услуг» [6].

В этой связи следует сделать вывод, во-первых, что «котловой метод» учета затрат калькуляции продукции в современных условиях не приемлем на НПЗ;

Во-вторых, в НПЗ следует разработать экологический учет затрат и классификацию затрат на производство основной и вспомогательной продукции

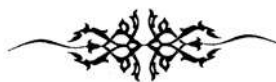
В третьих, следует организовать аналитический учет затрат на производство переработки нефтепродукта, который обеспечит прозрачность учета затрат и выхода продукции, прозрачность информации, создаст достоверность себестоимости полученной продукции.

Список использованной литературы

1. Токаев К.-Ж.К. «Новый Казахстан: Путь обновления и модернизации»/Послание народу Казахстана 16.03.2022г.
2. Тайгашинова К.Т. Проблемы формирования и развития экологического учета и аудита (теория и практика) монография: К.Т. Тайгашинова Алматы: ТОО «Жания Полиграф» 2022 - 379с.
3. Вахорина М.В. Оценка состояния управленческого учета на предприятиях химического комплекса.// Управленческий учет. М.: Финпресс. - №10-2014. - с. 15-20
4. Воронова Е.Ю. Распределение затрат комплексных производств: основная и побочная продукция, и побочная продукция / Е.Ю. Воронова // Аудитор. - 2001. - №10. - с. 19-24.

5. Инструкция по планированию, учету и калькулированию себестоимости продукции на нефтеперерабатывающих и нефтехимических предприятиях [Электронный ресурс]: утв. приказом Мин-ва топлива и энергетики РФ от 17.11.1998 г. №371.

6. Хорнгрен Ч. Управленческий учет [Текст] / Ч. Хорнгрен, Дж. Фостер, Ш. Датар ; пер. с англ. - 10-е изд. - СПб. : Питер, 2007. - 1008 с.

УДК 330

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УЧЕТА И АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

**Ким Т.А. м.э.н., преподаватель, Асемова Р.Д. м.э.н., старший преподаватель.
Международный Таразский инновационный институт им. Ш. Мұртазы, г. Тараз**

Говоря об экологическом аудите мы не можем не обратить внимание на основные Законы и Кодексы Республики Казахстан посвященные данной тематике а именно: Закон Республики Казахстан от 15 июля 1997 года за № 160-1 «Об охране окружающей среды»; Закон Республики Казахстан от 18 марта 1997 г. За № 85-1 «Об экологической экспертизе», «Экологический кодекс Республики Казахстан», (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.03.2010 г.).

Согласно определениям данных законов под экологическим учетом и аудитом понимаются: независимая оценка соблюдения субъектом хозяйственной и иной деятельности нормативно-правовых требований в области охраны окружающей среды и подготовка рекомендаций в области экологической деятельности [1].

Во время послания народу президент отметил, что в Казахстане хорошо развита добывающая промышленность. Этот сектор выступает надежным источником роста национальной экономики и так должно быть и впредь. Так как на мировом рынке цены на большинство видов металла достигли исторических максимумов.

“Вместе с тем в последнее время растет недовольство граждан, проживающих вокруг крупных производств. Они жалуются на ухудшение экологии и вред здоровью. Все чаще фиксируются травматизм и гибель работников на производстве. Правительству необходимо принять решительные меры для улучшения технологического и экологического состояния, системы охраны здоровья на предприятиях. Крупнейшие промышленные производства должны проходить технологический и экологический аудит каждые пять лет. Это условие относится и к инфраструктурным предприятиям”, – заявил Токаев [2].

Статья посвящена экологическому аудиту как форме финансового контроля. Для РК весьма актуальной задачей остается развитие такой формы финансового контроля, как экологический аудит эколого-хозяйственной деятельности предприятий. Он становится важным инструментом обеспечения экологической безопасности и устойчивого развития предприятий. Однако до сих пор хозяйствующие субъекты не всегда соблюдают нормативно-правовую базу экологического аудита. В статье раскрываются сущность и содержание понятия «экологический аудит», подробно рассматривается нормативное регулирование экологического аудита в Казахстане, который рассматривается автором как один из рыночных механизмов оценки экологической устойчивости предприятия и экономической эффективности его эколого-хозяйственной деятельности [3].

Преобладающая ресурсная ориентация нашей экономики и возрастающий дефицит природных ресурсов делают контроль за рациональным и эффективным использованием этих ресурсов со стороны государства одним из важных условий стабильного и поступательного социально-экономического развития Республики Казахстан, повышения уровня и качества жизни ее населения. В Республике Казахстан разработана

Комплексная программа реализации на национальном уровне решений, принятых на Всемирном саммите по устойчивому развитию.

Реализация концепции устойчивого развития в Казахстане предполагает социально, экономически и экологически сбалансированное развитие страны на основе рационального использования ресурсов, усиления экологической составляющей экономики и гармонизации экологических и экономических интересов общества в целом. Ужесточение требований законодательства, новые подходы к управлению в сфере охраны окружающей среды и другие факторы выдвигают в качестве приоритета развитие нового направления аудиторской деятельности — экологического аудита. Он становится важным инструментом обеспечения экологической безопасности и устойчивого развития, а также формой финансового контроля за эколого-хозяйственной деятельностью экономических субъектов.

Контроль в области охраны окружающей среды — это система мер, направленных на предотвращение, выявление и пресечение нарушения законодательства в области охраны окружающей среды, обеспечение соблюдения субъектами хозяйственной и иной деятельности требований, в том числе нормативов и нормативных документов, в области охраны окружающей среды, рационального природопользования и обеспечения экологической безопасности производства.

Согласно действующему казахстанскому законодательству, каждая организация обязана обеспечить рациональное природопользование, охрану окружающей среды, а также собственную защищенность от негативного воздействия загрязненной окружающей среды, которое может проявиться в виде воздействия опасных факторов на здоровье персонала, на состояние производственных сооружений, на ход технологических процессов. Кроме того, сбои в поставках сырья и материалов, ухудшение их качества могут сделать продукцию опасной для людей и окружающей среды и привести к огромным экономическим потерям для организации [4].

Экологический аудит — это независимая, комплексная, документированная проверка отчетности аудируемой организации и оценка экономической эффективности хозяйственной деятельности в области охраны окружающей среды, рационального использования природных ресурсов и обеспечения экологической безопасности. Экологический аудит является действенной формой финансового контроля эколого-хозяйственной деятельности предприятий.

Эколого-хозяйственная деятельность предприятий связана прежде всего с расходами на природоохранные мероприятия. Нами предложена собственная классификация затрат на природоохранные мероприятия представлена на рис. 1.

Рис. 1. Классификация затрат на природоохранные мероприятия (источник: составлено авторами)

В экологическом аудите затрат на природоохранные мероприятия автор выделил следующие основные направления аудита (табл. 1).

Таблица 1. Основные направления аудита затрат на природоохранные мероприятия (источник: составлено авторами)

Основные направления аудита учета экологических затрат	Примечания
Расходы на приобретение лицензий (разрешений) для осуществления деятельности, оказывающей вредное влияние на окружающую среду	Включаются в соответствии с главой 25 НК РК в себестоимость продукции (работ, услуг)
Плата за государственную экологическую экспертизу	Отражаются в соответствии с общими правилами бухгалтерского учета и Планом счетов бухгалтерского учета
Расходы на приобретение, строительство, реконструкцию и модернизацию объектов природоохранного назначения	Отражаются в соответствии с Планом счетов бухгалтерского учета и ПБУ «Учет основных средств»
Платежи за загрязнение окружающей среды и другие виды воздействия (в пределах норм и сверх норм)	Отражаются в соответствии с Планом счетов бухгалтерского учета и постановлением Правительства РК «Об утверждении Порядка определения платы и ее предельных размеров за загрязнение окружающей природной среды, размещение отходов, другие виды

Основные направления аудита учета экологических затрат	Примечания
	вредного воздействия»
Платежи по договорам обязательного и добровольного экологического страхования	Предприятие должно организовать аналитический учет в разрезе договоров обязательного и добровольного страхования, а также в разрезе каждого договора
Расходы на оплату услуг сторонних организаций, осуществляемых по предписанию природоохранного органа	Отражаются в соответствии с общими правилами бухгалтерского учета и Планом счетов бухгалтерского учета
Расходы, связанные с содержанием и эксплуатацией фондов природоохранного назначения	Отражаются в соответствии с общими правилами бухгалтерского учета и Планом счетов бухгалтерского учета
Расходы по захоронению экологически опасных отходов	Отражаются в соответствии с общими правилами бухгалтерского учета и Планом счетов бухгалтерского учета
Расходы по оплате услуг сторонних организаций за прием, хранение и уничтожение экологически опасных отходов	Отражаются в соответствии с общими правилами бухгалтерского учета и Планом счетов бухгалтерского учета
Расходы на очистку сточных вод и др.	Отражаются в соответствии с общими правилами бухгалтерского учета и Планом счетов бухгалтерского учета
Расходы на содержание специального отдела по планированию и управлению природоохранной деятельностью	Расходы на оплату труда и отчисления
Расходы на ликвидацию последствий, приводящих к загрязнению	Прочие доходы и расходы
Экологические налоги и платежи за загрязнение окружающей природной среды и др. виды воздействия (в пределах норм и сверх норм)	Платежи за предельно допустимые выбросы/сбросы в природную среду в пределах нормативов относятся на себестоимость продукции, сверх норм покрываются за счет собственных источников
Резервы	Положения по ведению бухгалтерского учета и отчетности в РК в соответствии с Планом счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности предприятия

Экологический аудит, являясь инструментом обеспечения экологической эффективности предприятий, позволит решать государственные задачи в области охраны окружающей среды, рационального природопользования и обеспечения экологической безопасности Республики Казахстан.

Анализ международного опыта свидетельствует о широком практическом применении государствами процедуры экологического аудита в качестве средства получения и оценки экологической информации о предприятии или ином хозяйственном объекте, выработки необходимых корректирующих мер и принятия решений

на различных уровнях управления охраной окружающей среды и природопользованием. Коммерческие банки стали использовать экологический аудит в целях предупреждения риска неплатежей по ссудам своих заемщиков и банкротства в связи с их деятельностью, связанной с воздействием на окружающую среду. Во многих странах в настоящее время приняты национальные стандарты и специальные законодательные акты в области экологического аудита.

Если за рубежом экологический аудит получил широкое распространение, то в РК работа по формированию правовой и нормативной базы, созданию соответствующих стандартов и документов в данной области только начинается, хотя определенный практический опыт в этом направлении имеется.

Изучение опыта организации и проведения экологического аудита определенным образом может помочь восполнить пробелы отечественного законодательства. Так, при разработке специального закона об экологическом аудите необходимо использовать положительный опыт зарубежных стран (Белоруссии, России, Украины) и мирового сообщества, а также хорошо зарекомендовавший себя в свое время отечественный опыт.

Для выработки единых методик по осуществлению экологического аудита целесообразно обратить внимание на регулирование и контроля за соблюдением законов и нормативно-правовой базы и ее пунктов:

- предмет, объекты и субъекты экологической аудиторской деятельности;
- правовое регулирование отношений в области экологической аудиторской деятельности;
- цели и принципы экологического аудита;
- случаи назначения обязательного экологического аудита и стимулы к проведению добровольного экологического аудита;
- место и роль аудиторского заключения в системе природоохранных мероприятий, ответственность за его недостоверность и нарушение сроков выдачи;
- права и обязанности экологических аудиторских организаций и заказчиков экологического аудита;
- меры ответственности экологических аудиторов при нарушении деятельности, контролируемой экологическими аудиторами;
- ограничения на проведение экологического аудита экологическими аудиторскими организациями, индивидуальными экологическими аудиторами;
- объекты и случаи проведения обязательного экологического аудита;
- меры по защите конфиденциальной информации, полученной при проведении аудита, и порядок использования такой информации;
- квалификационные требования к экологическим аудиторам, порядок их аттестации и повышения квалификации;
- меры реагирования и порядок действий должностных лиц государственного контрольного органа в случае нарушения требований к контролю качества экологической аудиторской деятельности.

Общие процедуры проведения экологического аудита можно описать в подзаконных нормативных актах, чтобы сохранить возможности для творческого, индивидуального подхода к аудируемой организации или конкретному обследуемому объекту, учитывая их специфику.

Деятельность по проведению экологического аудита должна осуществляться аттестованными в установленном порядке экологическими аудиторами. Мы считаем необходимым:

- возродить подготовку и аттестацию экологических аудиторов¹ и создать межрегиональные аттестационные аудиторские комиссии, которые наделить полностью или частично полномочиями центральных комиссий;
- разработать программы специальных курсов для подготовки и ежегодного повышения квалификации экологических аудиторов, позволяющие проводить аудит

в отдельных отраслях экономической деятельности, а если необходимо, то и методических пособий по этим программам;

- разработать новые единые программы и требования к повышению квалификации экологических аудиторов в связи с принятием Кодекса профессиональной этики аудиторов;

- создать единую для всех аудиторов базу данных выданных сертификатов повышения квалификации экологических аудиторов для более четкого выполнения обязанности по подтверждению соблюдения аудиторами требований об обучении по программам повышения квалификации;

- организовать эффективную систему контроля качества обучения аудиторов по программам повышения квалификации аудиторов в аккредитованных учебно-методических центрах едиными комиссиями или группами;

- объединить усилия с представителями других отраслей деятельности для решения задач совершенствования нормативной базы и внесудебного решения спорных вопросов;

- развивать международное сотрудничество с зарубежными профессиональными объединениями в области обучения, повышения квалификации экологических аудиторов (а также в области контроля качества, этики, противодействия легализации и отмыванию доходов и т. д.).

Важно, чтобы новый закон предусматривал преимущества для предприятий, проводящих добровольный экологический аудит:

- за проведение экологического аудита в добровольном порядке предприятию будет позволено утверждать нормативы выбросов и сбросов загрязняющих веществ в упрощенном порядке;

- отсрочить проведение плановых проверок регионального государственного экологического контроля;

- вычесть затраты на проведение экологического аудита из налогооблагаемой базы по налогу на прибыль хозяйствующего субъекта.

Глава Казакстана отметил, что отдельного внимания требует геологоразведка. В 2018 году в целях восполнения минерально-сырьевой базы было принято новое законодательство по управлению горнорудным сектором. Однако оно не заработало в полной мере. Как итог – в республике, богатой ресурсами долгое время не было значимых геологических открытий [5].

“Ситуацию нужно срочно менять. Предстоит в кратчайшие сроки модернизировать систему управления горнорудным сектором. В большинстве стран основным двигателем отрасли являются частные компании. Поэтому привлечение крупных частных инвестиций в решающей степени поможет раскрыть потенциал отрасли. Для этого необходимы гибкие регуляторные и фискальные условия”, – добавил глава Казахстана.

Токаев подчеркнул, что следует обеспечить приоритетное право на недропользование инвесторам, осуществляющим геологическое изучение за счет своих средств. В два раза сократить сроки и процедуры согласования проектов путем внедрения комплексной государственной экспертизы и полной цифровизации процесса.

Токаев поручил правительству довести к 2026 году площадь геолого-геофизической изученности с текущих 1,5 млн до не менее 2 млн 200 тысяч квадратных километров. Президент отметил, что одной из приоритетных задач должно стать освоение залежей редких и редкоземельных металлов, по сути превратившихся в “новую нефть”.

До конца этого года президент поручил разработать комплексное видение развития отрасли. С целью поддержки обрабатывающей промышленности следует освободить иностранных и отечественных инвесторов от уплаты налогов и других обязательных платежей на первые три года.

Напомним, в августе на шахте “Казахстанская”, принадлежащей “АрселлорМитталл Темиртау” произошел крупный пожар, жертвами которого стали пятеро шахтеров. После трагедии казахстанцы стали говорить о необходимости смены инвестора АМТ [6].

Список использованной литературы

1. Закон Республики Казахстан от 15 июля 1997 года за № 160-1 «Об охране окружающей среды»;
2. Закон Республики Казахстан от 18 марта 1997 г. За № 85-1 «Об экологической экспертизе»,
3. «Экологический кодекс Республики Казахстан», (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.03.2010 г.).
4. Жаворонкова Н. Г., Максимов Е. Л. Обеспечение экологической безопасности в контексте Стратегии национальной безопасности России // LEX RUSSICA. — 2019. — № 6. — С. 1317–1328.
5. Ибатуллин У. Г. Рынок экологических услуг: экологический аудит // Экономика природопользования. — 2001. — № 1. — С. 67.
6. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана»

UDC 369.032

IMPROVEMENT OF PUBLIC MANAGEMENT THROUGH THE MECHANISMS OF PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SOCIO-ECONOMIC SECTOR OF THE REGION

Kuatbekov Zh. A. - PhD, Associate Professor, Sherkhan Murtaza international Taraz Innovation Institute

Kadyrova A. S.-candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Sherkhan Murtaza international Taraz Innovation Institute

Abstract. The article touched upon the legal forms and ways of implementing public-private partnership in the interests of society by combining the resources and experience of each of the parties, the implementation of socially significant projects with the least risks on the condition that quality services are provided.

Introduction.

Under the circumstances of insufficient resources and investments to meet infrastructure needs, the Government faces the task of eliminating the "infrastructure deficit" in the country, which poses a serious challenge to achieve accelerated economic growth, human capital development and social cohesion.

Thus, according to the World Bank, public private partnership (hereinafter - PPP) is used by more than 134 developing countries of the world, providing 15-20% of additional investments in infrastructure (Independent Evaluation Group, 2019). It should also be noted that public private partnership is considered not only as a tool to attract investment in infrastructure, but also as a tool to improve the efficiency and quality of public services.

The contribution of the infrastructure sector to the GDP of the Republic of Kazakhstan is 17% or more than 35 billion US dollars. This is the third largest sector of the economy after trade and services, as well as the extractive sector (McKinsey& Company, 2018). However, the importance of the infrastructure sector is not only in its significant direct contribution to GDP. Infrastructure is a prerequisite for the implementation of investment projects in other industries - industry, construction, mining and processing of minerals, and is also a determining factor of human development through providing the population with clean water, high-quality medical and educational services, maintaining a favorable environmental situation (<https://docplayer.ru/50182708>).

Research methodology.

PPP is a qualitatively new and effective way to attract investment, since partnerships of this type are between the state and private business, the interaction of the parties is fixed on an official, legal basis (agreements, contracts, agreements, etc.), as well as the interaction of these parties has a truly partnership, equal nature and parity, balance of mutual interests must be observed.

The main goal of public-private partnership is the development of infrastructure and the provision of services in the public interest by combining the resources and experience of each of the parties, the implementation of socially significant projects with the least risks on the condition that high-quality services are provided to economic entities.

Where the concept of public-private partnership is formulated (public-private partnership is a form of cooperation between a public partner and a private partner corresponding to the criteria defined by this Law).

The main objectives of public-private partnership are:

- creation of conditions for effective interaction between the state partner and the private partner in order to ensure sustainable socio-economic development of the Republic of Kazakhstan;
- attracting investments into the state economy by combining the resources of the state partner and the private partner for the development of infrastructure and life support systems of the population;
- improving the availability and quality of goods, works and services, taking into account the interests and needs of the population, as well as other interested parties;
- increasing the overall innovation activity in the Republic of Kazakhstan, including promoting the development of high-tech and knowledge-intensive industries.

The principles of public-private partnership are:

- the principle of consistency: step-by-step building of relationships between subjects of public-private partnership;
- the principle of competitiveness: the definition of a private partner on a competitive basis, except for the cases established by this Law;
- the principle of balance: mutually beneficial distribution of responsibilities, guarantees, risks and income between the public partner and the private partner in the process of implementing the public-private partnership project;
- the principle of effectiveness: the establishment of criteria and indicators to assess the achievement of the results of public-private partnership (Law of the Republic of Kazakhstan of 2015 № 379-V LRK).

Currently, in most countries of the world, economic development is characterized by the consolidation of the efforts of the state and the private sector in finding new forms and methods of creating, managing and regulating infrastructure (Paul J. 2016.).

With the active use of the mechanism of public-private partnership in international practice, there is no single definition and generally accepted classification of its types, each country independently and individually defines the concept of public-private partnership and its types.

For example, the European Union (hereinafter referred to as the EU), in accordance with the Green Paper "On Public-Private Partnership and EU Legislation on Public Contracts and Concessions", defines PPP as a form of cooperation between government agencies and business, which is designed to provide financing, construction, rehabilitation, management or maintenance of infrastructure, as well as the provision of services (Public-Private Partnership Units, 2017: 215).

In addition, the EU identifies the main elements that characterize public-private partnerships:

- 1) long-term cooperation between the public and private sector;
- 2) the possibility of co-financing by the state;

- 3) the state should establish quality criteria for the provision of services, determine pricing policy and monitor compliance with these parameters;
- 4) distribution of risks between partners.

According to Italian law, public-private partnership agreements are contracts whose scope of application covers one or more types of activities, such as design, construction, management or maintenance of socially significant works or utilities, or the provision of a certain service, which also includes full or partial financing by private investors. In accordance with French law, PPP contracts are administrative contracts under which a public legal entity entrusts a private organization to finance construction necessary to provide socially significant services; design or conversion for the purposes of such construction; maintenance and management of such construction.

Analyzing foreign experience, a rational and effective mechanism for introducing innovative changes in infrastructure is the attraction of private capital through public-private partnership mechanisms. Projects managed by private companies can significantly reduce the cost of both construction and further operation compared to fully public financing of such projects.

According to the Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics (now MNE RK), about 45% of the population of Kazakhstan live in rural settlements where there is an urgent need for high-quality and timely services (outpatient clinics, kindergartens, schools, roads of regional and district significance, veterinary stations, etc.). In addition, one of the tasks of the program "Development of regions" is the development of rural areas. At the same time, according to this program, the achievement of the task will be carried out through the interaction of public-private partnerships. Within the framework of these directions, the program provides (among other things) the provision of conditions for sustainable agricultural and industrial production, increasing the incomes of the rural population. At the same time, the solution of tasks within this component is carried out, among other things, through the development of small and medium-sized businesses.

According to the program such infrastructure projects include:

- 1) construction, capital, medium and current repairs of housing and communal services (water supply, sewerage, gas, heat, electricity supply systems);
- 2) construction, capital, medium and current repairs of socio-cultural objects (objects of education, health, social security, culture, sports, leisure and recreation);
- 3) construction, capital, medium and current repairs of engineering and transport infrastructure (rural roads, access roads, dams, dams and bridges);
- 4) construction and overhaul of housing, demolition of emergency housing;
- 5) improvement of settlements (lighting and landscaping of streets, parks, squares, demolition of abandoned objects, arrangement of landfills of solid household waste, small architectural forms, fences, children's playgrounds and sports grounds) is of great importance for the stable growth of both human capital and the growth of the region's economy. In this connection, a regional action plan for the implementation of the "Densaulyk" Program for 2016-2019 has been developed and approved at the regional level. The main goal of the regional plan is to strengthen the health of the region's population to ensure sustainable socio-economic development of the region.

Results and discussion.

In 2020, the implementation of the State program "Salamatty Kazakhstan" was completed. Its main results were an increase in life expectancy, a decrease in overall mortality, including maternal and infant mortality, cancer, and tuberculosis mortality.

These tasks and principles formed the basis of the new state program "Densaulyk". 5 Roadmaps have also been approved to provide integrated care for diseases that account for 52% of the population's mortality, which significantly affect demography, these diseases are myocardial infarction, stroke, oncology, injuries and poisoning, infant and maternal mortality. Together with the republican specialized centers, an assessment of the state of morbidity, the

quality of medical care provided, its completeness and the state of resources, both personnel and logistical, was carried out for each roadmap.

These projects are being implemented in all sectors of the economy. In particular, the projects for rural areas are a priority.

266 projects in the field of healthcare are being implemented in the city of Kyzylorda. It is also planned to update the lighting system of the regional center. Public-private partnership payments are made at the expense of saving funds allocated for facilities and their operation, which will allow switching to energy saving mode. Priority is given to those that do not require additional payments from the local budget. Among them there are the installation of electronic tickets in public transports of the center of the region, the construction of two dormitories for students with 700 seats in Kyzylorda, as well as projects for the transfer of school canteens to the trust management in the city of Kyzylorda.

It is planned to reduce the burden on the local budget, attract investment and improve the quality of services provided to the population. And investors will have the opportunity to open a stable business for a long time.

Despite the listed PPP facilities, the Akimat of the Kyzylorda region informed about 100 projects planned for implementation within the framework of public-private partnership. (The development program of the Kyzylorda region for 2020 - 2025).

In the field of physical culture and sports development, 26 PPP projects are under implementation, 9 of which have already been commissioned, these are projects for renting sports complexes in rural districts of Kazalinsky, Zhalagash, Shieli, Zhanakorgan districts and in the city of Kyzylorda. According to these projects, work is underway to develop business plans, tender documents and draft PPP contracts. Also, private partners are working on the construction of sports complexes.

In the field of education, it is planned to implement 36 PPP projects, including the construction of a college for 600 places in the city of Kyzylorda.

References

1. Varnavsky V. G., Klimenko A.V., Korolev V. A., Bazhenov A.V., Vorotnikov a.m. " Public-private partnership: theory and practice: textbook.- Moscow: Publishing house of the State University-Higher school of Economics, 2010.- 514c.
2. Kabashkin V. A., Levchenko A. A., Sidorov V. A. "Development of public-private partnership in the regions of Kazakhstan" - Belgorod: CPI "Politera", 2008.- 466 p.
3. OECD (2007), Infrastructure to 2030: Main findings and policy recommendations
4. McKinsey Global Institute, Infrastructure Productivity. How to save \$1 trillion a year, January 2013
5. Independent Evaluation Group (2014) World Bank Group Support to Public-Private Partnerships Lessons from Experience in Client Countries, FY02https://ieg.worldbankgroup.org/Data/reports/chapters/ppp_eval_updated.pdf
6. McKinsey&Company (2013) «Analysis of the needs of financing the economy of Kazakhstan, including the purpose of implementation of the SPIID-2»
7. Yan Xue, J. Rodney Turner, Laurence Lecoeuvre, Frank Anbari. Using results-based monitoring and evaluation to deliver results on key infrastructure projects in China//Global Business Perspectives.-June 2013. Режим доступа: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40196-012-0002->
8. <https://docplayer.ru/50182708-Osnovnye-aspekty-strategicheskogo-razvitiya-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva-v-kazahstane.html>
9. European Investment Bank (2018) "Infrastructure Investment in Eastern Neighbours and Central Asia (ENCA)", EIB Working Papers 2018/01 <http://www.eib.org/infocentre/publications/all/economics-working-paper-2013-01.htm>
10. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Public-Private Partnership" dated October 31, 2015 No. 379-V 3RK

11. Paul J. Gertler, Sebastian Martinez, Patrick Premand, Laura B. Rawlings and Christel M.J. Vermeersch, Impact Evaluation in Practice, Second Edition, International Bank for Reconstruction and Development. — 2016. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25030>

12. Gode, F. Public-Private Partnership / F. Gode // Law at the transition stage, 2017. P. 17.

13. A practical guidance to effective management in the field of public-private partnership. United Nations Economic Commission for Europe. – New York, Geneva, 2018.

14. <https://kzppp.kz/ratings>

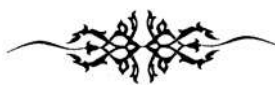
15. Public-Private Partnership Units: Lessons for their Design and Use in Infrastructure. Washington, D.C. World Bank and the Public-Private Infrastructure Advisory Facility (PPIAF), 2017.

16. Pitanov V.A. The practice of implementing public-private partnership projects in the regions: organizational aspect / Vestnik OSU.-August.-#8(169).-2019

17. Kyzylorda Region Development Program for 2016-2020

18. [https://www.inform.kz/ru/kyzylordinskaya-oblast-lidiruet-po-realizacii-proektov-](https://www.inform.kz/ru/kyzylordinskaya-oblast-lidiruet-po-realizacii-proektov-gchp_a3524511)

gchp_a3524511 .

УДК 33.338

АЙМАҚТА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ҚАРҚЫНДЫ ДАМУДЫ ЖОЛДАРЫ

Дильдакулов Мухамедияр , бВ04114- тобының 1 курс студенті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,Қазақстан Республикасы,Тараз қ

Калдыгозова Меруерт, экономика ғылымдарының магистрі аға оқытушы, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,Қазақстан Республикасы,Тараз қ

Аннотация.Бұл мақалада Ауыл шаруашылығы салаларын тұрақты дамуын қамтамасыз ету, отандық өнімдерінің ұлттық бәсекелес басымдықтарын дамыту мақсатында Қазақстанда бейімдеуге болатын шетелдік Ауыл шаруашылығын қолдау тәжірибесін зерттеу маңызды болып табылады.

Ауыл шаруашылығы дамыған елдердің Ауыл шаруашылығы тәжірибесі саласындағы мемлекеттік саясат оны дамыту үшін өзекті фактор екендігін көрсетеді.

Агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, өндірістік шығындарды азайту, дақылдардың түсімділігін және жануарлардың өнімділігін арттыру үшін өндірістің, білім мен ғылымның тығыз интеграциясы, отандық ғылыми зерттеулерді әзірлеу және енгізу, шетелдік тиімді технологияларды трансферттеу, елдің аграрлық нарығында сұранысқа ие кадрларды даярлау және қайта даярлау негізінде агроөнеркәсіптік кешенді жеделдетіп инновациялық дамыту жоспарланған.

Түйін сөздер: ауыл шаруашылығы, агробизнес, агроөнеркәсіп, кооперация, бәсекелестік, өнім, шикізат, мемлекеттік қолдау.

Аннотация. В данной статье важно изучить опыт поддержки зарубежного сельского хозяйства, который может быть адаптирован в Казахстане с целью обеспечения устойчивого развития отраслей сельского хозяйства, развития национальных конкурентных приоритетов отечественной продукции.

Сельское хозяйство показывает, что государственная политика в области сельскохозяйственной практики развитых стран является актуальным фактором для ее развития.

Для повышения конкурентоспособности агропромышленного комплекса, снижения производственных затрат, повышения урожайности культур и продуктивности животных планируется ускоренное инновационное развитие агропромышленного комплекса на основе тесной интеграции производства, образования и науки, разработки и внедрения отечественных научных исследований, трансферта зарубежных эффективных технологий, подготовки и переподготовки востребованных кадров на аграрном рынке страны.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агробизнес, агропромышленность, кооперация, конкуренция, продукция, сырье, государственная поддержка.

Annotation. In this article, it is important to study the experience of supporting foreign agriculture, which can be adapted in Kazakhstan in order to ensure the sustainable development of agricultural sectors, the development of national competitive priorities for domestic products. The state policy in the field of agricultural practice of agricultural developed countries shows that it is an urgent factor for its development.

In order to increase the competitiveness of the agro-industrial complex, reduce production costs, increase crop yields and animal productivity, the accelerated innovative development of the agro-industrial complex is planned on the basis of close integration of production, education and science, development and implementation of domestic scientific research, transfer of foreign effective technologies, training and retraining of personnel in demand in the agricultural market of the country.

Keywords: agriculture, agribusiness, agro-industry, cooperation, competition, products, raw materials, government support

Біз шағын елді мекендерді дамытуға қатысты өте күрделі мәселені шешуіміз қажет. Өңірлік стандарттар әзірленді. Енді оларды үш мыңнан астам негізгі және қанаттас ауылдық елді мекендерге енгізу қажет. Үкіметке «Ауыл – Ел Бесігі» жобасын жүзеге асыру үшін биыл бөлінген 30 миллиард теңгеге қосымша алдағы үш жыл ішінде 90 миллиард теңге бөлуді тапсырамын деп айтып кетті.

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы барлық салалары мен буындарының қалыпты қызмет атқаруының маңызды шарттарының бірі – оларды интенсивті дамыту болып табылады.

Агроөнеркәсіп кешенін интенсивті дамыту бірқатар әлеуметтік- экономикалық міндеттерді шешумен тығыз байланысты.

Біріншіден, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажет. Қазақстан үшін өзін-өзі азық-түлікпен қамтамасыз ету қажетті талаптарға жеткілікті деңгейде жауап бере алмайды, азық-түліктік қауіпсіздікке қол жеткізу тұтастай алғандағы экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды бағыттарының бірі болып табылады [1].

Екіншіден, халқының 43%-ті ауылдық елді мекендерінде тұратын ел үшін ауылда жұмыссыздық мәселесін шешуге мүмкіндік береді. Еңбекпен қамтамасыз етілу неғұрлым жоғары деңгейде болса, онда табыс көзі әлеуметтік тұрақтылыққа әкеледі. Ауылдың барлық әлеуметтік мәселелерін өз мойнына алу үшін мемлекеттің қажетті ресурстары жетіспейді. Сондықтан мемлекет ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуына жағдай жасауы тиіс.

Үшіншіден, ауыл шаруашылығының дамуы нәтижесінде тұтастай экономика үшін едәуір мультипликативті әсер тудыратынын ескеру қажет. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндірісі елде ішкі сұранысты арттырады. Ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуынсыз онымен сабақтас салалардың дамуы мүмкін емес. Демек, агроөнеркәсіптік кешенін мемлекеттік қолдау және интенсивті дамыту оның алға дамуының маңызды алғышарты болып табылады. Агроөнеркәсіптік кешен экономикалық өсудің, елдің сауда және төлем балансын жақсартудың қосымша қайнар көзі болып саналады.

Бүгінгі таңда, Ауыл шаруашылығы тиімділік деңгейінің төмен болуының басты себебі Ауыл шаруашылық құрылымының шашыраңқы орналасуы.

Қазіргі уақытта елімізде төмен деңгейдегі жеке қосалқы шаруашылықтар басым, олар елімізде өндірілетін Ауыл шаруашылық өнімдерінің 50%-ын өндіреді, шаруа және фермерлер шаруашылықтары, яғни 75%-ға жуық ауыл шаруашылық ұйымдары шағын тауарлы болып табылады. Бұл салалар өз бетінше, инновация енгізу т.б. мәселелерді шеше алмайды [2].

Шағын және орташа шаруашылықтар үшін ауыл шаруашылығындағы техника көп жағдайдаларда қол жетімсіз екендігі байқалады. Бұл олардың отандық, не шетелдік өндіріс екендігіне байланысты емес, шағын фермерлерде, шаруа қожалығында егін егу алқабы көлемі 500 гектарға да жетпейді, қаржылай ресурстары, ауыл шаруашылық машиналары мен құрал-жабдықтарын алуға мүмкіндік болса, орташа деңгейдегісін алуға да жетпейді. Ал тіптен жаңашыл және тиімді ауыл шаруашылық техникасын сатып алуы мүлдем мүмкін емес, ол туралы сөз қозғаудың да керегі жоқ. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, орта және ірі ауыл шаруашылық қожалықтарының тиімділігі, шағын шаруа қожалықтарынан 3-5 есе жоғары екендігін көруге болады.

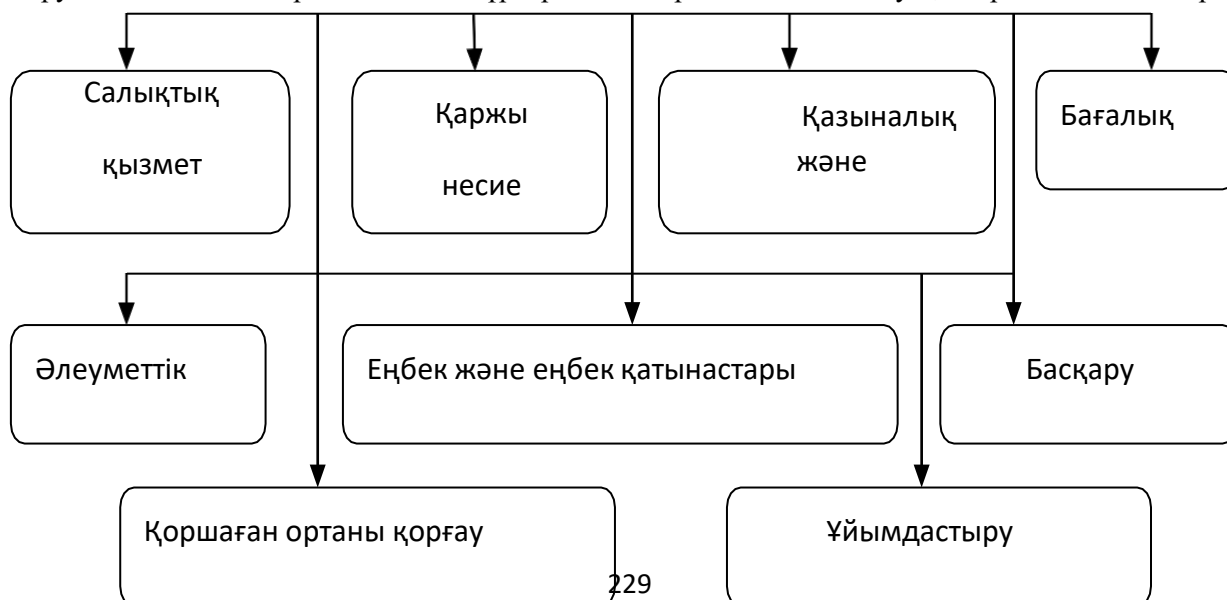
Дамыған агроөнеркәсіптік кешен бүкіл елдің байлығы болып табылады. Яғни, оның азық-түлікпен қамтамасыз етілуінің негізі, мемлекеттің ең қымбат қазынасы адами ресурстардың әл ахуатының артуының тұрақты көзі болып табылады. Осы тұрғыда агроөнеркәсіп кешенін қолдау, Қазақстан Республикасы Президентінің жыл сайынғы халыққа арнаған жолдауларынан бұл мәселе тұрақты көтерілуде. Атап айтсақ, біз еліміздегі аграрлық бизнесті мемлекеттік реттеу мен қолдау жүйесінің негізін қалыптастырдық.

Агроөнеркәсіп кешенін интенсивті дамытудың экономикалық әдістеріне салықтық қызмет, қаржы-несие, қазыналық және қаржылық, бағалық әдістер жатады.

Агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік басқарудың экономикалық әдістері

Сурет 1. Агроөнеркәсіп кешенін интенсивті дамытудың экономикалық әдістері.

Мемлекеттің қолдауынсыз ауыл шаруашылығы дамымайды, шаруа қожалары өздерінің болашақтағы мүмкіндіктеріне деген сенімін жоғалтып, сәйкесінше банкроттыққа ұшырайды. Мемлекеттік қолдаудың көптеген аспектілері бар. Мысалы, аграрлық өндірістің дамуын, мемлекеттің қажеттіліктері үшін ауыл шаруашылық өнімдерін сатып алуды, бағаны реттеуді, ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерінің өндірісіне квота бөлуді, сырттан келетін арзан

өнімдерге кедергілер қоюды, әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруды және т.б. қолдау.

Агроөндірістік кешенді мемлекеттік реттеудің қажеттілігі айқын, өйткені мемлекеттік реттеудің негізгі мақсаттарының бірі азық-түлік қауіпсіздігін сақтау және халықты азық-түлікпен қамтамасыз етуді жақсарту. Аграрлық секторды мемлекеттік реттеудің міндеттері агроөнеркәсіптік өндірісті дамыту және тұрақтандыру, ауыл шаруашылығы және өзге де салалар арасында байланысты сақтау, шаруашылықтарды керекті құралдармен қамтамасыз ету, ауыл шаруашылық қызметкерлердің кірістерін кәсіпорын қызметкерлерінің кірістерімен теңестіру, отандық ауыл шаруашылық тауар өндірушілерді қолдау және т.б [3].

Сонымен қатар, республикада агроөнеркәсіптік кешенді басқару мынадай жүйелерден тұрады:

- өзін-өзі басқару;
- шаруашылықты басқару;
- интенсивті дамыту және реттеу.

Өзін-өзі басқару жүйесі – жекелеген шаруашылықтардың өз ісін жүргізу үшін өзін-өзі басқаруы. Қазіргі кезде жекелеген шаруашылықтардың құрылымы екі саладан тұрады: меншік иесі және тауар өндіруші. Мұндай құрылымда меншік иесінің пайдалы жақтары бар. Біріншіден, орталықтандырылған басқарушылықтан арылады. Екіншіден, басқару жоғарыдан емес төменнен жоғарыға қарай болады. Үшіншіден, шаруашылық иелері өз ісін өз қалауынша жүргізуге мүмкіндік алады.

Шаруашылықты басқару түрлі ассоциациялық ұйымға кіруші мүшелердің жарнасынан құралады. Ассоциация мүшелері өнімді өндіру кезінде бір-біріне техникалық көмек көрсете алады. Басқару жүйесі төменнен жоғарыға қарай демократиялық негізде құрылғандықтан ассоциацияның әрбір мүшесі өз ұсыныс бастамасын айтып, оны өзі жүзеге асыра алады.

Интенсивті дамыту – керекті кезеңде ауыл шаруашылық қызметінің мәселесіне ықпал ету механизмінің негізінде тікелей және жанама әсер етудің жиынтығы. Мемлекеттік басқару екі бағытта жүзеге асырылады:

- әкімшілік басқару, оған мемлекеттік механикалық тексеру, жерді пайдалану жөніндегі бақылау, мал дәрігерлік, карантиндік мал тұқымын асылдандыруды басқару қызметтері жатады;
- мемлекеттік реттеу, ол экономикалық тетіктер арқылы жүзеге асырылады. Олар: бюджеттік қаржылық көмек, қаржы көздері, әртүрлі жәрдемдер, жоғары сатып алу бағасын ұстау, ғылыми жаңалықтар пайдалану арқылы ауыл шаруашылығында өнімділікті арттыру.

Сонымен қатар, қазіргі жағдайда агроөнеркәсіптік кешенде өндірісті ұйымдастыратын субъектілер келесілер:

- мемлекеттік және ұжымдық кәсіпорындар;
- агрофирмалар мен агрокомбинаттар;
- мемлекеттік және ұжымдық кооперативтер;
- кооперативтер мен олардың ассоциациялары;
- акционерлік қоғамдар мен кәсіпорындар;
- шаруашылық серіктестіктер;
- шаруа (фермер) қожалықтары.

Тұтас алғанда мемлекеттік органдар ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер мүддесін қорғай отырып, қажетті қаржы көздерімен қамтамасыз етулері, қала жұмыскерлерін ауылға

шоғырландыру арқылы өндірісті шикізатпен қамтамасыз ету, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының тоқтаусыз жұмыс істеуіне мүмкіндік, қала берді қолдау жасауы тиіс.

Б.А. Жетпісбаевтың пікірі бойынша, ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің бір көрінісі ретінде ауыл шаруашылық тауар өндірушілердің және түгел ауыл халқының әл-ауқатын арттыру үшін мемлекеттің аграрлық саясатын жүзеге асыруға бағытталған және мемлекетпен жүзеге асырылатын шаралар кешенінен тұратын ауыл шаруашылық өндірісін басқару болып табылады.

«Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының заңының 3-бабында агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеудің мынадай мақсаттары бекітілген:

- ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамыту және ауыл халқын қолайлы тұрмыс жағдайларымен қамтамасыз ету;
- мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамытуды қамтамасыз ету;
- бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімін және оның қайта өңдеу өнімдерін өндірудің экономикалық жағдайларын жасау болып табылады.

Ал, аталмыш заңның 9-бабы агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеуге арналған. «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу азық–түлік қауіпсіздігін, агроөнеркәсіптік кешен өнімі нарықтарының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, кәсіпкерліктің тиімді жүйесін құруға, отандық өнімнің бәсекелестік артықшылығын қолдауға, сондай-ақ, өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын, балық шаруашылығын, ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеуді және тамақ өнеркәсібін дамыту үшін жағдай жасау арқылы ауыл халқының тұрмыс деңгейін көтеруге, ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті, техникалық жарақтандыру мен басқа да ілеспе қызмет салаларын қамтамасыз етуге, ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамытуға бағытталған.

Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу:

- агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтар саласында кредит беруді дамыту;
- агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялау;
- сатып алу операциялары мен баға интервенцияларын жүргізу;
- мамандандырылған ұйымдар құру;
- агроөнеркәсіптік кешен тауарларының экспорты мен импортын реттеу;
- агроөнеркәсіптік кешенді техникалық жарақтандыру;
- агроөнеркәсіптік кешенді ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз ету;
- агроөнеркәсіптік кешенді ғылыми, нормативтік-әдістемелік қамтамасыз ету және ол үшін кадрлар даярлау;
- ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымының дамуын инвестициялауды жүзеге асыру;
- ауылды оңтайлы қоныстандыруды ұйымдастыру;
- ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- салықтық, бюджеттік, кедендік-тарифтік, техникалық реттеу шаралары мен Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес өзге де шараларды қолдану

арқылы жүзеге асырылады.

Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды мемлекеттік реттеудің осы баптың 2-тармағында белгіленген іс-шаралары:

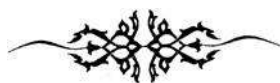
- Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне;
    - Қазақстан Республикасының Үкіметі мен жергілікті атқарушы органдар (әкімдіктер) бекітетін мемлекеттік, салалық (секторлық), өңірлік бағдарламаларға және оларды іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарларына сәйкес көзделген бағыттар бойынша қаржыландырылады.
- Осы іс-шараларды қаржыландырудың жыл сайынғы көлемі тиісті қаржы

жылына арналған республикалық бюджет туралы заңмен және мәслихаттардың жергілікті бюджет туралы шешімдерімен белгіленеді». Бірақ, біздің ойымызша, аграрлық қатынастарды мемлекеттік реттеудің барлық мақсаттары қолданыстағы заңнамада көрініс таппаған. Мысалы, агроөнеркәсіптік өндірісті экологизациялау, яғни экологиялық таза өнімді өндіру мақсатында ауыл шаруашылық өндірісте экологиялық-құқықтық нормалардың сақталуын қамтамасыз ету сияқты мақсатты міндетті түрде бекіту қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1 Абдикаримова К. Современное состояние и развитие промышленной политики регионов Казахстана // Вестник евразийской науки. 2017. №5 (42).

2 Тажибаева Р.М. Государственная поддержка аграрного сектора Казахстана. Проблемы агорынка. 2021;(1): 44-49. <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.05>.

УДК 33.338

ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Жанұзақ Нұрдәулет, 6В04114- тобының 1 курс студенті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ

Калдыгозова Меруерт, экономика ғылымдарының магистрі аға оқытушы, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ

Аннотация. Даму бағдарламалары мен жобаларын құру кезінде, біздің ойымызша, көрсетілген параметрлерге, сондай-ақ ҚР жетістіктері мен артта қалуына назар аудару қажет. ҚР-да мемлекеттік реттеу бизнесті дамытудың тиімді тетіктері негізінде жаңа бақылау құралдарын құруды талап етеді. Қазіргі экономикадағы шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау жүйелерінің даму тенденцияларын талдау ғылыми-техникалық және инновациялық қызметті жүзеге асыратын кәсіпорындарды мемлекеттік қолдау шараларының өсіп келе жатқан рөлін көрсетеді.

Түйінді сөздер: аймақ, кәсіпкерлік, бәсекелестік, өңір, шағын, бизнес, реурс, мемлекеттік қолдау, тиімділік, инновация

Аннотация. При создании программ и проектов развития, на наш взгляд, необходимо обращать внимание на указанные параметры, а также на достижения и отставание РК. Государственное регулирование в РК требует создания новых инструментов контроля на основе эффективных механизмов развития бизнеса. Анализ тенденций развития систем государственной поддержки малого предпринимательства в

современной экономике показывает возрастающую роль мер государственной поддержки предприятий, осуществляющих научно-техническую и инновационную деятельность.

Ключевые слова: регион, предпринимательство, конкуренция, регион, малый, бизнес, ресурс, государственная поддержка, эффективность, инновации

Annotation. When creating development programs and projects, in our opinion, it is necessary to pay attention to these parameters, as well as to the achievements and lag of the Republic of Kazakhstan. State regulation in the Republic of Kazakhstan requires the creation of new control tools based on effective business development mechanisms. The analysis of trends in the development of state support systems for small businesses in the modern economy shows the increasing role of state support measures for enterprises engaged in scientific, technical and innovative activities.

Keywords: region, entrepreneurship, competition, region, small, business, resource, government support, efficiency, innovation

Өңірдің орнықты экономикалық дамуының негізгі аспектілерінің бірі "салауатты" бәсекелестік орта құруға, халықты жұмыспен қамтуға, өңірде жалпы өнім өндірісін ұлғайтуға, халықтың нақты табысын ұлғайтуға және өмір сүру сапасын жақсартуға қабілетті шағын бизнесті дамыту болып табылады. жергілікті және өңірлік бюджеттердің кірістерін ұлғайту.

Шағын бизнес негізінен аймақтық деңгейге бағытталған, өйткені олар шектеулі қызмет түрлеріне, ресурстар мен маркетингтік сатылымдарға қол жетімділіктің жеткіліксіздігіне және басқа да сипаттамаларға байланысты тауарлар мен қызметтерге жергілікті сұранысты қанағаттандыруға бағытталған.

Соңғы жылдары шағын бизнесті дамытуға үлкен қызығушылық әртүрлі жағдайларда пайда болды. Бір жағынан, шағын кәсіпорындар өңірдің өндірістік қуаттарын пайдалану үшін тиімді экономикалық база құруға, нарықтың барлық секторларында кәсіпкерлікті дамыту үшін жағдай жасауға, көптеген жаңа жұмыс орындарын қамтамасыз етуге және халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. белгілі бір дәрежеде біздің қоғамдағы экономикалық өзгерістерге байланысты әлеуметтік күйзелістердің салдарының азайғандығын байқаймыз.

Екінші жағынан, кішігірім компаниялар басқару үшін өте аз капиталды қажет етеді, олар үлкен пайда табу үшін қауіпті шаралар қолданады және көбінесе ережелерге өте сезімтал, сондықтан кішігірім инновациялар оларға айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

Шағын бизнес елдің әлеуметтік тұрақтылығы мен экономикалық өсуіне айтарлықтай әсер етеді. Жалпы, шағын бизнес нарықтық экономиканың тиімділігін едәуір арттыратын жағдайлар жасаумен белсенді айналысады. Схемалық түрде экономикалық өсуге әсер ететін процестер бағдарламада көрсетілген. [2]

Әрине, шағын бизнестің жұмысының тиімділігін көрсететін көптеген экономикалық артықшылықтары бар.:

- нөмір;
- коммуникацияларды қарапайым ұйымдастыру және басқару;
- тиісті бағыт, тәжірибе және бизнес түрі;
- ірі компаниялар үшін тиімді және тиімді қызмет бағыты;
- өзгертін нарықтық жағдайларға бейімделу;
- инновациялық технологияларды енгізу тәсілі;
- еркін бәсекелестікке ықпал ету;
- әртүрлі өңірлер мен жалпы елдердің инновациялық дамуы үшін алғышарттар жасау.

Шағын бизнестің тиімділігі бірқатар стратегиялық міндеттерді шешуге мүмкіндік береді: елдер мен өңірлердегі экономикалық өсуді арттыру;

- инновациялық дамуды қолдау;
- жаңа жұмыс орындарын құру;

ЖІӨ өсуі және т. б.

Алайда шағын бизнес операцияларының кейбір кемшіліктері бар:

- шектеулі ресурстық база (қаржы, логистика, еңбек ресурстары);
- әлсіз несиелік мүмкіндіктер;
- еңбек жағдайлары мен қызметкерлерді әлеуметтік қорғау ірі компанияларға қарағанда нашар;
- төмен жалақы және т. б.

Шағын бизнесті қолдау осы еңбек шектеулерінің әсерін жоюға немесе азайтуға бағытталуы керек. Қазіргі уақытта шағын бизнес пен мемлекеттік мекемелерді қолдаудың тиімді тетіктерін әзірлеу мемлекеттік саясатты жетілдірудің маңызды тетігі болып табылады. [1]

Қазақстанда бизнесті жүргізуді мемлекеттік реттеу мен ынталандырудың институционалдық жүйесі келесідей (1-сурет). 1): ОЛ кәсіпкерлік қызметті бақылау құрылымын қамтиды; кәсіпкерлікті дамытуға жауапты ұйымдар, бизнес мүдделерін білдіретін ұйымдар және билік органдары.

Кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыратын ұйымдар, егер тікелей болмаса, Президенттің қарамағында болады.

Оларға мыналар жатады: кедендік және қаржылық бақылау комитеті; Салық комитеті; қаржы нарықтарын бақылау және реттеу департаменті; Табиғи монополияларды бақылау, Бәсекелестік және тұтынушылардың құқықтарын қорғау департаменті; Экономикалық қылмысқа қарсы күрес департаменті.

Мемлекеттік органдар-бұл жеке бизнесті дамытуға жауапты мекемелер. Қызметтің осы бөлімінің бас орындаушысы Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі болып табылады, оның құрылымына кәсіпкерлікті дамыту департаменті кіреді, ол кәсіпкерлікті дамыту және кәсіпкерлікті ынталандыру саласындағы мемлекеттік саясат пен нормативтік актілерге құқықтық нормаларды енгізу жөніндегі міндеттерді орындайды. Департаменттің негізгі міндеттері: кәсіпкерлікті дамыту үшін жағдайлар жасау, инвестициялар тарту жөніндегі шараларды әзірлеу, сондай-ақ кәсіпкерлерге мемлекеттік лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттеріне шағымдану және шағым беру жөнінде шаралар қабылдау болып табылады.

Қазақстан Республикасының "Атамекен" Ұлттық кәсіпкерлер қауымдастығы орталық атқарушы билік органдары деңгейінде түсініктемелер дайындау үшін құрылды.

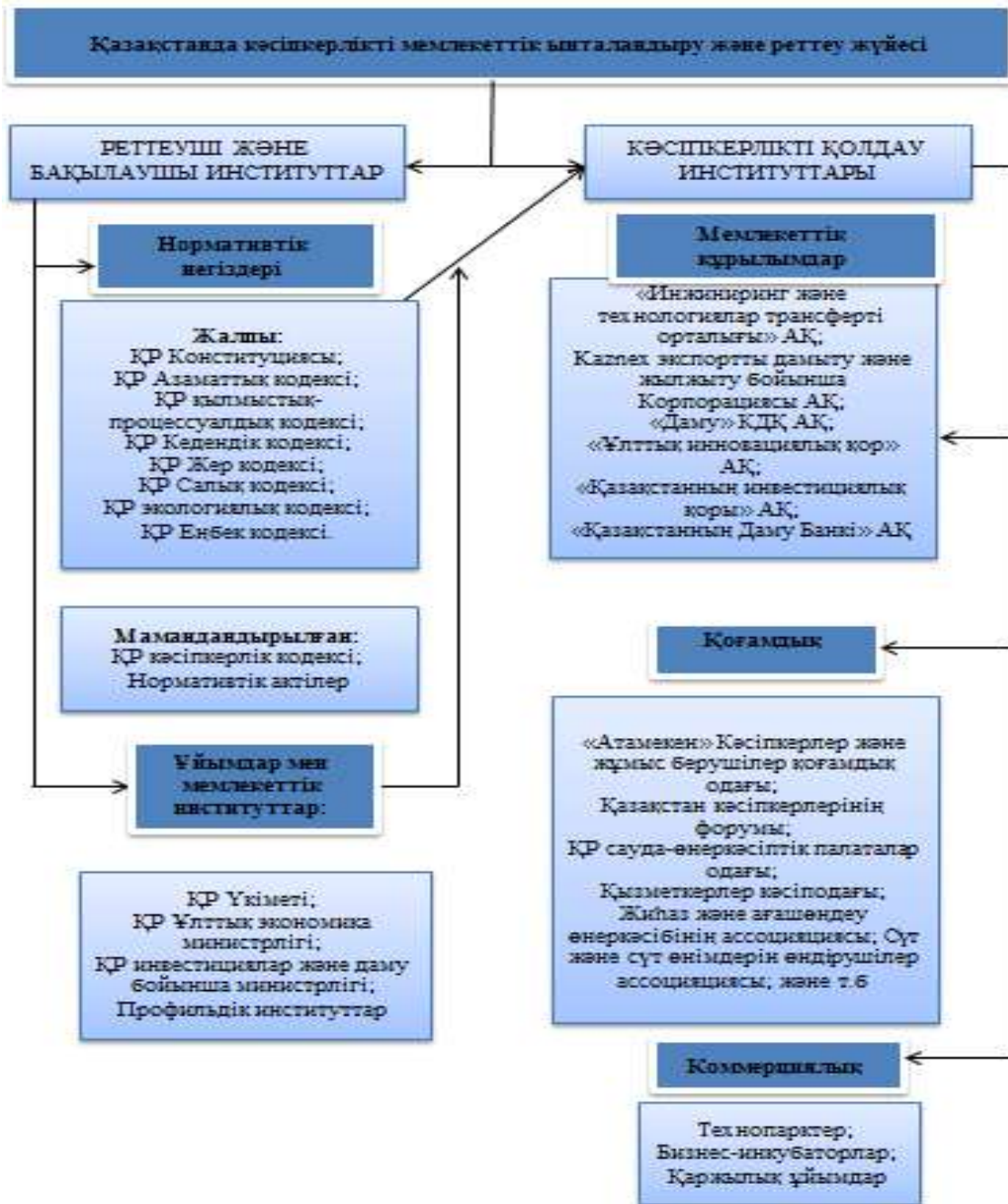
Көбінесе атқарушы билік құру жоспарлары, сондай-ақ бизнес мүдделерін білдіретін институттарды (30-дан астам оқуға болатын бизнес қауымдастықтар) құруды реттеу жұмыстары бар.

Құрылымы-Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Шетелдік инвесторлар кеңесі (кеңес шеңберінде жұмыс істейтін 4 бірлескен жұмыс тобы, сондай - ақ халықаралық ұйымдар мен шетелдік компаниялардың мүшелері болып табылатын мемлекеттік органдардың өкілдері) - консультативтік органды басқаратын Қазақстан Республикасы Президентінің бастамасы бойынша құрылды.

Бұл кеңес жұмысының мақсаты биліктің Қазақстан Республикасында жұмыс істейтін шетелдік инвесторлармен тікелей келіссөздерін қамтамасыз ету болып табылады.

Бұдан басқа, Қазақстанда орталық және жергілікті атқарушы органдардың (министрліктердің, әкімдіктердің) қатысуымен бизнес жүргізу жөніндегі мамандар кеңестерінің желісі құрылды. Кеңес құрамына атқарушы билік өкілдері мен саланың бизнес-құрылымының мүшелері кіреді.

Кәсіпкерлік қызметті реттеу кәсіпорынның ішкі әлеуметтік-экономикалық беделін немесе кез келген кәсіпорынның құрылымын ескереді [2], бірақ бизнесті жүргізу үшін институционалдық ортаны құру және жақсарту мәселесі мемлекеттік реттеуші қызметте маңызды орын алады.

Сурет 1. ҚР кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеу және ынталандыру жүйесінің құрылымы

Кәсіпкерлік саласындағы заманауи зерттеулердің нәтижелерін қорытындылай келе, ұйымдық ортаның сапасы бизнес-ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігіне айтарлықтай әсер етеді, инвестициялық шешімдерге, өндірісті ұйымдастыруға әсер етеді және экономикалық өсуге әсер етеді. БҚпал ету саласы шегінде бизнесті жүргізуді ынталандырудың Мемлекеттік құралдары тұтастай алғанда 2-суретте көрсетілген.

Сурет 3. ҚР шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың нысаналы критерийлері

Даму жоспарлары мен жобаларын құру кезінде, біздің ойымызша, осы көрсеткіштерге, сондай-ақ Қазақстан Республикасының жетістіктері мен қиын жағдайына назар аудару қажет, өйткені олар халықаралық даму индекстерін ескере отырып, қазіргі заманғы экономика мен бизнеске айтарлықтай әсер етеді.

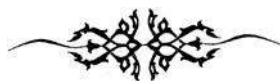
Жалпы, бірақ іс жүзінде оларды сақтау кәсіпкерлікті тиімді дамытуға мүмкіндік береді. Олардың кейбіреулері Қазақстан Республикасында толық нақтылануы мүмкін (мысалы, инвесторлардың құқықтары мен меншік құқықтарын қорғау, сыртқы экономикалық қызметті қолдау, өзін-өзі жұмыспен қамтуға жәрдемдесу, жұмыс істеп тұрған әлеуметтік мәртебе елдегі кәсіпкерлік бағдарламаларды дамыту бағытында тиімді тренд болып табылады). [3]

Қазақстан Республикасын мемлекеттік реттеу жаңа бақылау органдарын құруды және олардың негізінде кәсіпорындарды дамытудың тиімді тетігін талап етеді.

Қазіргі экономикадағы шағын бизнесті мемлекеттік қолдау жүйесінің даму тенденцияларын талдау ғылыми-техникалық және инновациялық қызметпен айналысатын кәсіпорындарды мемлекеттік қолдау шараларының өсіп келе жатқан рөлін көрсетті. Дамыған елдердегі шағын инновациялық кәсіпорындар осындай мемлекеттік қолдаудың негізгі объектісі болып табылатынын атап өткен жөн.

Әдебиеттер тізімі:

1. Аль-Саббаг Нур Файез Саид, Карлик А.Е. Малый и средний бизнес в системе промышленного производства// Вопросы экономики и права. – М.- 2019. – №3. – С. 89-94.
2. Калмагамбет З. Актуальные проблемы развития предпринимательства и пути их решения // Основы экономики: преподавание в школах, колледжах и университетах.- 2019.-№ 2-3 (51).
3. Фазылбаева А.Ф. Шағын бизнесті мемлекеттік қолдаудағы негізгі бағыттары мен проблемалары //ҚазҰУ хабаршысы. Экономика сериясы.- 2017.- №3 (97).- 193 б.

ӘӨЖ 349.422.231

АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДАҒЫ ӨНІМНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Тортай Аяулым, 6В04112-Бизнес менеджмент тобының 1 курс студенті, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Керимкулова Эльмира, магистр, аға оқытушы,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы,

Тараз қ.

Аннотация: Бұл мақалада Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және оны тиімді арттыру жолдары қарастырылған. Зерттеу барысында аймақтағы агроазық-түлік кешенінің бәсекелестік факторлары анықталды, дамыған мемлекеттердегі аграрлық сектордың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолдары қарастырылды.

Кілт сөздер: бәсекеге қабілеттілік, ауыл шаруашылығы, Агроөнеркәсіптік кешен, аграрлық сектор, бәсекелестік артықшылықтар

Аннотация: В данной статье рассмотрены вопросы по повышению конкурентоспособности продукции в сельском хозяйстве Казахстана и пути ее эффективного повышения. В ходе исследования выявлены факторы конкуренции агропродовольственного комплекса в регионе, рассмотрены пути повышения эффективности и конкурентоспособности аграрного сектора в развитых государствах.

Ключевые слова: конкурентоспособность, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, аграрный сектор, конкурентные преимущества

Abstract: This article discusses the issues of improving the competitiveness of products in agriculture in Kazakhstan and ways to improve it effectively. In the course of the study, the factors of competition of the agro-food complex in the region were identified, ways to improve the efficiency and competitiveness of the agricultural sector in developed countries were considered.

Keywords: competitiveness, agriculture, agro-industrial complex, agricultural sector, competitive advantages

Бүгінде ел экономикасының аграрлық секторында жедел шешім қабылдауды талап ететін көптеген проблемалар бар. Агроөнеркәсіптік кешеннің негізгі мақсаты агроөнеркәсіптік кешеннің тауарлық бағдарлануынан бас тарту және бәсекеге қабілетті және экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру болып табылады.

Бәсекеге қабілеттілік-бұл елдің экономикалық жағдайлары мен даму перспективаларын анықтайтын экономикалық көрсеткіш. Кез келген ел үшін ең бастысы - ұлттық қауіпсіздікті, оның ішінде азық-түлікті қамтамасыз ету. Ол үшін елде барлық қажетті ресурстар болуы керек. Табиғи ресурстарға қол жеткізу әсіресе ауыл шаруашылығында маңызды.

Бәсекеге қабілеттілік мәселесі экономиканың барлық салаларына қатысты, бірақ Агроөнеркәсіптік кешендегі бұл көрсеткіштің өсуі әлі тиісті деңгейге жеткен жоқ.

Салалық бәсекелестікке әсер ететін факторлар "бес күш" ретінде анықталады. М. Портердің бес күшті жағы: алмастырғыш өнімдердің тәуекелдерін талдау; жаңа ойыншылардың тәуекелдерін талдау; жеткізушілердің нарықтық күштерін талдау; тұтынушылардың нарықтық күштерін талдау; бәсекелестік деңгейін талдау [1].

Осы "бес күштің" ішінде ел экономикасының аграрлық секторында "бәсекелестік деңгейін талдау" іс жүзінде жұмыс істемейді.

Көптеген тауарлар бойынша Қазақстан импортқа тәуелді болып қалады, яғни ішкі нарықта бәсекелестік жоқ.

Жаһандық кеңістіктік Интеграция және жаһандану жағдайында аймақтық бәсекеге қабілеттіліктен тұратын елдердің бәсекеге қабілеттілігі мәселесі өзекті мәселеге айналууда.

Бәсекеге қабілеттілік аймақтық және ұлттық деңгейлерде мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлерінде қабылданатын стратегиялық шешімдердің дұрыстығына байланысты [2].

Агроөнеркәсіптік кешеннің ұлттық экономиканы дамытудағы рөлі, салада жұмыс істейтін шаруашылық жүргізуші ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігін және олардың бәсекелестік артықшылықтарын бағалау мәселесі үлкен экономикалық маңызға ие.

Тәуелсіздік жылдарында республика экономикасының аграрлық секторын қарқынды дамыту үшін көптеген бағдарламалар мен заңнамалық актілер қабылданды. Алайда, бүгінгі таңда агроөнеркәсіптік кешенді тұрақты дамытудың кешенді тұжырымдамасы әлі әзірленбеген. Себебі, ұйым ретінде агроөнеркәсіптік кешен көптеген сұраныс пен ұсыныс факторларының қиылысында орналасқан және осы кешеннің әрбір нақты кәсіпорны әртүрлі жағдайларда және шектеулерде әртүрлі уақыт аралығында жұмыс істейді, сондықтан әртүрлі мақсаттарға ие.

Агроөнеркәсіптік кешен негізгі процестердің үш түрін біріктіреді: өндіріс, өнімді сату және жұмсалған ресурстарды өндіру. Сонымен қатар, бұл процестердің әрқайсысы тұрақты емес және инновацияның бір түрі емес. Сондықтан осы экономикалық кәсіпорындар орналасқан ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен өңірлердің инвестициялық ресурстарын тиімді және ұтымды пайдалану қажет.

Осы тұрғыдан алғанда, өңірлік агроөнеркәсіптік кешенді дамыту үшін инвестициялық мүмкіндіктерді барынша тиімді пайдалану, тұтастай алғанда өңірлік экономиканың дамуына әсерін бағалау және ауыл шаруашылығы өндірісінің бәсекелестік артықшылықтарын дамыту тетіктерін құру маңызды. [3]

Зерттеу барысында біз аграрлық сектордың бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін бірқатар сыртқы және ішкі факторларды, сондай-ақ аграрлық азық-түлік кешенінің дамуына әсер ететін факторларды анықтадық (1-кесте).

1-кесте - Өңірлік агроазық-түлік кешенінің ішкі және сыртқы ортасының бәсекелестік факторларының жіктелуі

Сыртқы факторлар	Ішкі факторлар
<ul style="list-style-type: none"> - географиялық және экологиялық факторлар; - іске асырылатын мемлекеттік және өңірлік бағдарламалар; - саланың ғылыми-техникалық және инновациялық даму деңгейі; - экономикалық факторлар (кредиттік, салықтық, сақтандыру саясаты) 	<ul style="list-style-type: none"> - өндірістік факторлар; - ұйымның іскерлік беделі; - материалдық-техникалық база; - еңбек әлеуеті; - жеткізушілермен және контрагенттермен өзара іс-қимыл; - өнімді өткізу арналарының дамуы; - әлеуметтік, тұрмыстық инфрақұрылымды дамыту.
Ескерту: әдебиет көзіне негізделген [4]	

Бәсекеге қабілеттіліктің сыртқы факторлары үнемі бақылау мен талдауды қажет етеді, өйткені ішкі және сыртқы нарықтардағы өзгерістерге тез жауап беру қажет.

Қазақстан Республикасының аграрлық секторының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін оларды тиімді басқару қажет. Ұйымның бәсекеге қабілеттілігін басқару-бұл тұтастай алғанда тиімділік пен тиімділікке, атап айтқанда оның өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін ұйымды басқару функцияларын қамтитын процесс., оның ішінде әкімшілік басқарудың толық циклі-бәсекеге қабілеттіліктің "проблемасын" басқару процесі [5, 6, 7].

Бәсекелестік көрсеткіштер басқару деңгейіне байланысты өзгереді:

- операциялық деңгейде-қызметтердің бәсекеге қабілеттілігінің интегралды көрсеткіші;
- тактикалық деңгейде-кәсіпорын жағдайының кешенді көрсеткіші;
- стратегиялық деңгейде-инвестициялар тарту.

Бәсекеге қабілеттілікті арттырудың экономикалық тетіктерін таңдау және негіздеу кәсіпорынның қызметін бағалау және мүмкіндіктер мен тәуекелдерді анықтау негізінде анықталады, бұл кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру жөніндегі шаралардың нақты тізімін анықтауға мүмкіндік береді.

Дамыған елдердегі аграрлық сектордың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігі ауыл шаруашылығы кооперациясының (өнімді өңдеу, сақтау және өткізу, логистика және фермерлерге кредиттік қызметтер көрсету саласында) және агроөнеркәсіптік интеграцияның жоғары деңгейін дамытумен байланысты. Әлемнің дамыған елдерінде аграрлық сектордың өнімділігін, тиімділігін мен бәсекеге қабілеттілігін арттыратын, азық-түлік нарығына қатысушылардың инновациялық даму және өзара іс-қимыл мүмкіндіктерін кеңейтетін, ауылдық аумақтардың дамуына ықпал ететін агрокластерлер кеңінен дамуда. Кластерлердің қалыптасуы халықаралық бәсекелестіктің шиеленісуіне аймақтық қорғаныс реакциясы болып табылады [8].

Еуропалық Одақ елдерінде ауылшаруашылық кластерімен қатар, әсіресе мал өсірушілер мен фермерлер арасында ауылшаруашылық кооперациясы дамып келеді. Францияда шошқа етінің шамамен 70% - ы маркетингтік ынтымақтастық арқылы, Нидерландыда – 26%, Германияда-25% сатылады. Мысалы, Швецияда 18 аймақтық ынтымақтастық қауымдастығы бар. Неғұрлым күрделі мәселелерді шешу және фермерлердің мүдделерін қорғау үшін Ұлттық фермерлер кооперативтері қауымдастығы құрылды [9].

Финляндияда ауылшаруашылық кооперативтері фермерлерге ауылшаруашылық өнімдерін өндіруге, сатуға, өңдеуге және логистикаға қажетті жағдай жасайды (кооперативтер 50% тыңайтқыш, 65% жем, 40% техника мен отын), несиелер мен қызметтер. Кооперативтер ауылшаруашылық және өнеркәсіптік секторларды біріктіреді. Олар ет пен ет өнімдерінің 75% - дан астамын және сүт өнімдерінің 92% - ы өндіреді.

ЕО елдері тұрақты сатып алу бағаларын ұсынады және ауылшаруашылық өнімдерінің экспортын субсидиялайды. Батыс Еуропа елдерінде ауыл шаруашылығы секторы ауыл шаруашылығы өндірісінің табиғи-климаттық жағдайларына байланысты субсидияланады. Елдегі климат неғұрлым күрделі және қатал болса, ЖІӨ-ге қатысты мемлекеттік ауыл шаруашылығы шығындары соғұрлым көп болады (2-кесте).

Ел	Аграрлық сектордың ЖІӨ-дегі субсидиялардың үлесі, %	Ел	Аграрлық сектордың ЖІӨ-дегі субсидиялардың үлесі, %
Франция	7,1	Дания	17,7
Германия	13,7	Ұлыбритания	27,2
Ирландия	14,8	Норвегия	32,5
Австрия	13,7		
Ескерту: әдебиет көзіне негізделген [44]			

2-кесте-ауыл шаруашылығы секторының ЖІӨ-дегі субсидиялардың үлесі

Аграрлық сектордағы шетелдік тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік қолдау шаралары бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруде шешуші рөл атқарады. Экономикалық дамудың әртүрлі деңгейіне қарамастан, барлық зерттелген елдердің үкіметтері азық-түлік нарығындағы бағаны реттеу, шығындарды субсидиялау, салықтық және несиелік реттеу, протекционистік сыртқы сауда саясаты және т.б. сияқты әртүрлі шаралар арқылы ауылшаруашылық өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қажетті жағдайлар жасайды. [10].

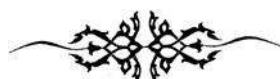
Зерттеу нәтижелері агрокластердің агроөнеркәсіптік кешеннің интеграциясын күшейту жағдайында кәсіпорындардың өзара іс-қимылының тиімді нысаны екенін дәлелдеуге мүмкіндік береді. Қазіргі өңірлік нарық қазақстандық өнімдерге, әсіресе жармаға, етке, сүтке, көкөністерге және олардың терең өңделген өнімдеріне жоғары сұранысқа ие.

Шет елдердің тәжірибесін зерделеу экономикалық дамудың әртүрлі деңгейлеріне қарамастан экономиканың аграрлық секторының бәсекеге қабілеттілігін қолдау, шығындарды субсидиялау, салықтар мен кредиттерді реттеу, сыртқы сауда саясатын қорғау, ауыл кәсіпкерлерін қолдау жөніндегі мемлекеттік шаралар және т. б. мақсатында Азық-түлік нарығын бағалайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Майкл Портер. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов». – М.: Изд-во Альпина Паблишер, 2016.
2. Ермишина А.В. Конкурентоспособность региона [Электронный ресурс]: <http://www.cfin.ru/management/strategy/competitiveness.shtml>
3. Гуриева Л.К. Парадигмы и стратегии конкурентного развития региона // Труды седьмой международной научно-практической конференции: Регионы России: стратегии и механизмы модернизации, инновационного и технологического развития. – М.: РАН ИНИОН, 2011. – С. 90-95.
4. Гятов Д.В. и др. //Ежемесячный теоретический и научно-практический журнал «Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий». – 2020, – № 7.
5. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – Изд. 5-е, перер. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 495 с.
6. Чурсин А.А. Теоретические основы управления конкурентоспособностью: теория и практика: монография / А.А. Чурсин. – М.: Спектр-прибор, 2012. – 521 с.

7. Прохорова А.И. Управление конкурентоспособностью предприятий сферы услуг: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – М., 2011. – 182 с.
8. Султанова Г.Т. Агропромышленная интеграция как одна из эффективных форм межотраслевого взаимодействия предприятий аграрного производства // Гуманитарные и экономические науки: проблемы и пути их решения: сб. тр. междунар. науч. практ. конф. – Челябинск, 2018. – С. 221-228.
9. Юнусова П.С., Ахмедова Ж.А. Зарубежный опыт достижения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции. // АПК и сельское хозяйство <http://www.rppe.ru>
10. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2013: OECD Countries and Emerging

Economies. OECD. –2013. https://doi.org/10.1787/agr_pol-2013-en

УДК: 35.08(574)

АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЖҮЙЕСІН ЖАҢАРТУ ЖОЛДАРЫ

**Рахымжанова Анеля, 6В041112- тобының 2 курс студенті, М.Х.Дулати атындағы
Тараз өңірлік университеті,Қазақстан Республикасы,Тараз қ**

**Қалымбетова Салтанат ,экономика ғылымдарының магистрі аға оқытушы,
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,Қазақстан Республикасы,Тараз қ**

Аннотация. Бұл мақалада белгілі бір уақыт кезеңіндегі мемлекеттің аймақтық даму стратегиясы дамуының негізгі мақсаттары мен міндеттерін қарастырады. Әр аймақтық стратегия өңірлердің экономикалық дамуы үшін теңгерімді және түрлі жоспар жасау үшін негіз болып табылады. Осы жағдайда аймақтың даму ерекшеліктерін, оған сыртқы ортаның әсерін, аймақаралық процестерді, мемлекеттік саясат пен сыртқы экономикалық жағдайды, жаһандық макроэкономикалық факторды және т.б. ескеретін аймақтық стратегияны қалыптастыруна бағытталған мәселелер тетігі өзекті болып отыр.

Кілт сөздер: стратегия, жоспарлау, аймақтық даму, экономика, әлеует, инфрақұрылым, әлеуметтік экономикалық жағдай, бәсекелестік, басқару, талдау.

Аннотация. В данной статье рассмотрена стратегия регионального развития государства, которая формирует основные цели и задачи такого развития на конкретный временной период. Так как каждая стратегия является основой для разработки сбалансированных между собой различных стратегий экономического развития регионов, в этих условиях все более актуальным становится вопрос совершенствование механизма формирования региональной стратегии, учитывающего особенности развития региона, влияние на него внешнего окружения, межрегиональных процессов, государственной политики и внешнеэкономической ситуации, мирового макроэкономического фактора и т.д.

Ключевые слова: стратегия, планирование, региональное развитие, экономика, потенциал, инфраструктура, социально-экономическая ситуация, конкуренция, управление, анализ.

Annotation. In this article, the author examines the strategy of regional development of the state, which forms the main goals and objectives of such development for a specific time period. On the other hand, each strategy is the basis for the development of balanced among themselves various strategies for the economic development of regions. Under these conditions, the issue of improving the mechanism for forming a regional strategy that takes into accounts the specifics of the region's development, the influence of the external environment, interregional processes, government policy and the external economic situation, the global macroeconomic factor, etc., becomes increasingly topical.

Keywords: strategy, planning, regional development, economy, potential, infrastructure, socio-economic situation, competition, management, analysis.

Нарықтық қатынастар аясының кеңеюі, экономиканы басқару жүйесіндегі соңғы уақытта жүргізіліп жатқан өзгерістер аймақтардың әлеуметтік-экономикалық жүйедегі орны мен рөліне айтарлықтай ықпалын тигізді. Осыған орай аймақ экономикасын басқару, олардың дамуын мемлекет тарапынан реттеу мәселелері өзекті бола түсері сөзсіз.

Республикамыздың әрбір аймағы еліміздің шаруашылық кешенінде белгілі бір орынды ала отырып, осыған қоса басқа аймақтармен бүтіндей экономикалық бірлікті құрайды. Сондай-ақ әр аймақтың өзіндік табиғи ресурстары, оларды орналастырудағы ерекшеліктері, экономикалық даму деңгейі, өзіндік шаруашылық құрылымы бар. Соған байланысты аймақтық саясат қалыптастырылып, жүзеге асырылады. Аймақтық саясатты жүзеге асыруда мемлекеттік басқару мәселесі ерекше маңызға ие болары ақиқат. Бүкіл әлемде мемлекеттік басқару тиімділігін көтеру міндеті үлкен мәнге ие болуда. Бірақ барлық мемлекеттер қолдану үшін оңтайлы болып табылатын әмбебап үлгі жоқ, әрбір мемлекеттер тарихи дамуының белгілі бір кезеңінде өзінің ұлттық ерекшеліктеріне сай келетін ыңғайлы үлгіні жасақтауы тиіс. Оның барлығы да өз еліміздің және шет мемлекеттердің даму тәжірибелерін тереңірек талдау, ой елегінен өткізу міндеттерін жүктейді.

Қазіргі кездегі негізгі шаруашылық қызметтің аймақтарда жүзеге асырылатындығын ескерсек, оларға әлеуметтік-экономикалық мәселерді өздігінен шешуге лайықты қаржылық дербестіктің берілуі маңызды болып табылады. Осымен байланысты бүгінгі таңда мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіліктерді ажырату, бюджетаралық қатынастарды реттеу мәселелері еліміз аймақтардың экономикалық өсуіне мүмкіндік беретін негізгі шаттар ретінде қарастырылуда.

Аймақтық дамуын мемлекеттік реттеудің негізгі мақсаты- аймақтардың тұрақты экономикалық өсуін, мүмкіндіктер жасау негізінде бүкіл республика экономикасының өркендеуіне жол ашу болып табылады. Көздеген мақсатқа жету- мемлекеттік және аймақтық мүдделердің бірлігін, олардың ұштастырылуын көздейді.

«Аймақтар экономикасын мемлекеттік реттеу – аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын, мемлекеттік және нарықтық реттеу бойынша сәйкес механизмдерді қалыптастыру мен шаралардың тұтас кешенін қабылдауды талап ететін

шешілуі күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Аймақтарды дамыту және де мәселелерді шешу үшін келесідей факторларды атап өткен жөн. Олар келесідей:

- табиғи ресурстарды дұрыс пайдалану;
- аймақтардың әлеуметтік-экономикасын жақсарту;
- аймақтарды инновациялық технологиялармен жабдықтау;
- аймақтардағы экологиялық мәселелерге жіті назар аудару» .

«Аймақтарды дамыту жолындағы факторларды жүзеге асыру барысында әр түрлі деңгейдегі мемлекеттік билік органдарының да, жеке кәсіпорындар мен ұйымдардың да, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарының да ат салысулары талап етіледі. Осымен байланысты аумақ экономикасын басқару механизмін жетілдіруді өзара байланысты және бірін-бірі өзара толықтыратын үш бағытта жүргізу көзделеді:

- біріншісі – макродеңгейде аймақ экономикасын басқару механизмін одан әрі жетілдіру;
- екіншісі – мезодеңгейде тиімді аймақтық менеджмент механизмін қалыптастыру;
- үшіншісі – жергілікті өзін-өзі басқару әдістерін жетілдіру.

Қазақстан үшін аймақтық даму мақсаттары ретінде төмендегілерді атауға болады:

- Әрбір аймақтағы халықтың тұрмыс-жағдайының деңгейін теңестіру;
- Дағдарыстық аймақтардың құрылымдық қайта құру;
- Аймақтардың кешенді дамуын жеке аймақтық мақсаттармен ұштастыру;
- Тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету.

Аймақтар дамуын басқару жүйесін жетілдіру үшін, ең алдымен, республикалық, облыстық және жергілікті деңгейдегі билік органдарының бірлесіп әрекет ету мәселелерін шешу керек. «Жүзеге асқан жағдайда орталық пен аймақтар арасындағы қалыптасқан өзара қарым-қатынастардың тиімділігін айтарлықтай арттыруға ықпалын тигізетін бірқатар шарттар бар.

- Бірінші және негізгі шарт- ҚР аймақтары өздерінің табиғи, экономикалық, ғылыми-техникалық және әлеуметтік әлеуеті жағынан әртүрлі болғандықтан, орталық тарапынан аймақтарды басқаруға сараланған көзқарас қажет.
- Екінші шарт- қатынасқа түсуші субъектілердің арасындағы экономикалық өкілеттіліктерді айқын бөлу, бұл, ең алдымен, орталық пен аймақтардың бюджеттік өкілеттіліктер, салықтық міндеттемелердің және әлеуметтік мәселелер аясындағы құзыреттерін шектеуге қатысты.
- Үшінші шарт- аймақтардың экономикалық еркіндігін кеңейту, бірақ, ол аймақтық саясаттың толықтай ырықтандырылу нысанына еңбеу керек.

Аймақтардың дамуын мемлекеттік реттеудің негізгі бағытының бірі – мемлекеттің әлеуметтік саясатын ұтымды жүргізу. Қазіргі таңда жүргізіліп отырған әлеуметтік саясаттың негізгі мақсаты кедейшілік деңгейін төмендету және қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық теңсіздікті азайтуға бағытталып отыр. Аймақтарда экономиканың өсуі және бәсекеге қабілетті болудағы негізгі міндет халықтың әл-ауқатын көтеру, бірақ әлеуметтік мәселелерді шешу үшін әлеуметтік үдерістерді мына бағыттар бойынша мемлекеттік реттеуді күшейту қажет: табыстарды көтеру және елдің әл ауқатын арттыру. Ең төменгі тұтыну бюджетін жасау мен пайдалану объективті үдеріс болып табылады, бұл ең алдымен тұрмыстың ең төмен деңгейі базалық әлеуметтік норматив ретінде адамның тіршілік етуінің өзгеріп отырған әлеуметтік-экономикалық жағдайларына сай келуін көздейді». [1].

«Аймақтық экономиканың басты міндеті бұл аймақтардың экономикалық дамуының стартттық (ең басындағы) деңгейін, табиғи ресурстық әлеуетін, аймақтық, демографиялық, әлеуметтік, экологиялық және экономикалық мәселелерді зерттеу.

Аймақтар экономикасының зерттеу бағыттарының келесілерін ажыратады.

- Аймақтар экономикасына әсерлі үрдістерді зерттеу –аймақтардағы еңбек бөлінісін, аймақтағы шаруашылықтардың аумақтық ұйымдастырылуы, экономиканың құрылымдық өзгертілуі, халықаралық байланыс және өндіргіш күштердің жеке аймақтардағы жағдайы.
- Нарықтық мамандандырылудың аймақтық ресурстарды ұтымды пайдалануына әсер етуі және аймақтық шаруашылық кешендердің қалыптасуы.
- Басты дамытуға қажетті аймақтарды айқындау.
- Депрессиялы аймақтарды анықтау және оларды дамыту бағдарламаларын даярлау» [2].

Қазіргі Қазақстанның экономикалық кеңістігінде көптеген әр түрлі шешілмеген мәселелер бар, даму деңгейі бойынша әртүрлі аймақтардан құралады. Қазақстанның әрбір аймағы өзіндік мәселелері мен ерекшеліктері мен оның әр қайсысын проблемалық аймаққа жатқыза беруге болмайды.

«Аймақтық экономикада өзекті мәселеге келесідей ұғым жатады. Проблемалық аймақ — бұл өзі әлеуметтік-экономикалық проблемаларын жеке шеше алмайтын немесе жоғары әлеуетін пайдалана алмайтын, сондықтан мемлекет тарапынан белсенді қолдауды талап ететін аймақтар. Проблемалық аймақтар саны тым жоғары болмауы тиіс. Өйткені мемлекеттің олардың барлығын қолдауы тым тиімділігі төмен болады.

Әр түрлі ғылыми аймақтық институттардың мамандары көптеген аймақтарды жіктеуді ойлап тапқан. Олардың ішінде өте жиі қолданылатыны өндіргіш күштерді зерттеу кеңесінің ұсынылған әдістері.

Аймақтарды жіктеу әдісі негізгі 3 өлшемді қолданады:

1. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі.

2. Даму динамикасы

3. Табиғи географиялық жағдайлары.

Аймақтардың экономикалық дамуын талдау әдістемесі бойынша негізгі 3 типтік проблемалық аймақ ажыратылады:

1. Артта қалған аймақтар

2. Депрессивтік аймақтар

3. Күйзелістік аймақтар» [3].

«Артта қалған, дамуы төмен аймақтарға елдің негізгі аймақтарымен салыстырғанда ұзақ жылдар бойы тұрғындарының өмір сүру деңгейі төмен болып келген аймақтар жатады. Бұл аймақтардың келесідей өздеріне тән белгілері бар:

1. Шаруашылық жүргізу белсенділігінің төменділігі.

2. Өнеркәсіптерінің өндірістік құрылымы өзгерістерге икемсіз.

3. Ғылыми-техникалық әлеуеті әлсіз.

4. Даму деңгейі төмен әлеуметтік сферасының болуы.

Республиканың қазіргі экономикалық кеңістігі әлеуметтік, экономикалық, экологиялық ерекше мәселелермен сипатталатын әр түрлі аумақтарды қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда және аймақтардың мамандандырылу қағидасына сәйкес республика аймақтарын төрт топқа бөлуге болады.

- шаруашылықтарының құрылымы экспортқа бағытталған;
- индустриялық дамыған;
- агроөнеркәсіптік;
- дағдарыстық.

Бірінші топ – стратегиялық сипаттағы минералды ресурстардың айтарлықтай қорларын иеленетін және ғылыми-өндірістік әлеуетінің қарқынды дамуына жеткілікті мүмкіндігі бар, бірақ ауылдық аумақтарының экономикалық — әлеуметтік артта қалуымен, экологиялық жағдайларының нашар болуымен ерекшеленетін аймақтар. Бұл аймақтарға Қазақстанның экономикасын дағдарыстан шығару және тұрақтандырудың рөлі беріледі. Осы аймақ топтары үшін төмендегідей мәселелер кешенін шешу қажет деп атап көрсетуге болады:

- минералдық шикізат және көмірсутек шикізаттарын кешенді өндірумен өңдеудің жаңа технологияларын енгізу негізінде стратегиялық шикізат түрлеріне бай жерлерді интенсипті игеру;
- отандық және шетелдік инвесторлар үшін қолайлы инвестициялық климатты анықтайтын және әлемдік стандартқа жауап беретін жоғары дамыған өндірістік, әлеуметтік және нарықтық инфрақұрылымдарды құру;

- ауылдық аумақтарының дамуындағы «жинақталған» күрделі мәселелерді (әлеуметтік, экономикалық, экологиялық, т.б.) шешу.

Екінші топқа — ауыр индустрия салаларына нақты маманданған, жоғары технологиялық ғылыми жетістіктер қажетсінетін өнріс құру үшін қолайлы экономикалық жағдайлары және жоғары ғылыми-өндісті әлеуеті бар, негізінен қаржылық ресурстармен өзін-өзі қамтамасыз ете алатын аймақтар жатады. Бұл аймақтарды дамытуда шешуді талап ететін мәселелер қатарына төмендегілерді жатқызуға болады:

- шетел инвестицияларын тарту жолымен экспорттық әлеуетті қалыптастыру;
- жаңа ғылымды қажетсінетін өнімдер шығаруды ұйымдастыру, жаңа технологиялар негізінде құрал-жабдықтар мен машиналар, электроника құралдары, автомобиль құрлысы жаңа материалдар, лазер технологиясын дамыту;
- нарықтық инфрақұрылымды дамытуды жеделдету.

Үшінші топ- ауыл шаруашылығына маманданған агроөнеркәсіптік кешенді аймақтар. Бұл топтағы аймақтар үшін халықтың жұмысбастылығын қамтамасыз ету және жаңа жұмыс орындарын ашу мақсатында ауыл шаруашылығы мен оған сабақтаса дамитын салаларда шағын және орта бизнесті дамыту қажет. Олардың әлеуметтік-экономикалық дамуын тұрақтандыру үшін келесідей мәселелер өз шешімін табуы тиіс:

- ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру үшін тиімді мамандандыруды жүзеге асыру;
- ауыл шаруашылық өнімінің жоғары сапалылығын және экспорттық әлеуетінің өсуін қамтамасыз ететіндей өндірістік үрдістерге жаңа технология мен техникаларды енгізу және пайдалану,
- тұтыну нарығын тепе-тең түрде дамыту мақсатында, тұтыну заттарын өндіретін ауыл шаруашылығының және өнеркәсіп салаларының материалдық-техникалық базасын нығайту, міндетті түрде өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымдарды құру.

Төртінші топқа — қысылшаң (экстремальды) табиғи-климаттық, әлеуметтік - экономикалық және техника — технологиялық жағдайдағы, шаруашылықтың салалық құрлымы ұтымды емес дағдарыстық аймақтар, сонымен қатар экологиялық дағдарысқа ұшыраған аудандар жатады. Бұл аймақтарда жинақталған мәселелерден «арылу» үшін мемлекеттік реттеудің нақты шаралары қажет. Сонымен бірге осы топтағы аймақтардың дамуы үшін шешілуі тиіс мәселелер келесідей:

- экологиялық дағдарыстың тереңдеу үрдісінің алдын алу;
- осы аймақтарда тұратын халықтардың өмір сүру сапасын және деңгейін көтеру үшін материалдық негіз құру жөнінде нақты шаралар қабылдау;
- қоршаған табиғи ортасы адамдардың денсаулығына өте қауіпті ауылдық аймақтардан, кіші және шағын қалалардан және басқада тұрғылықты жерлерден

республикамыздың басқа аймақтарына орын ауыстырғысы келетін халықтар үшін қажет жағдайлар жасау;

- шетелдік техникалық және гуманитарлық көмектерді тарту және оларды тиімді пайдалану.
- Аймақтағы дағдарыстың нақты белгілері мынадай:
- өндіріс қарқынының төмендеуі;
- халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуі (жан басына шаққандағы табыстың төмендігі);
- жұмысбастылыққа қатысты жағымсыз тенденциялардың етек алуы (жұмыссыздықтың жоғары деңгейі);
- демографиялық, экологиялық, әлеуметтік қызыметтер көрсету саласындағы мәселелердің күшеюі және т.б.» [4].

Инновациялық көшбасшы болу қалаларда шоғырланған басқарушылық инновацияларда да көрінуі тиіс. Отандық және шетелдік инновациялық технологиялар трансферті, білім және ноу-хауды жинақтауға бағытталған ұлттық инновациялық жүйе белсенді дамитын болады. Бизнесінің инновациялық белсенділігін қолдаудың жаңа нысандары мен тетіктері дами бастайды» [5].

«Аумақтық дамудың экономикалық тетігінің саралану деңгейі келесідей болады. Өнеркәсіптің негізгі сала өнімдерін өңдеуге маманданатын минералды ресурстардың стратегиялық түрлері бар аймақтар үшін, сондай-ақ, әскери-өндірістік кешеннің кәсіпорындары орналасқан жоғары ғылыми-өндірістік әлеуеті бар аймақтар үшін экспортқа бағытталған өнімдерді шығару мен тұтынылатын тауарлардың өсуін қамтамасыз ететін кәсіпорындардың техникалық-технологиялық қайта қаруландырумен қоса, мемлекеттік реттеу ідңстері аймақ экономикасын құрылымдық қайта үшін жағдай жасау мен жәрдемдесуіне бағдарлануы тиіс. Сонымен қатар, мелекеттік реттеу әдістері салық жеңілдіктері арқылы шетел инвестицияларын, ең алдымен, қысқа мерзім ішінде әлемдік деңгейге шыға алатын ,экономиканың барлық салаларын өндірістік аппараттарын техникалық-технологиялық қайта қаруаландыруға, жалпы аймақтық инфрақұрылымдарды қалыптастыру мен дамытуға, сыртқы сауданың дамуы үшін жағдай жасауға жіне елдің негізгі индустриалды әлеуетін сақтай отырып, ірі кәсіпорындарды жекешелендіруге қатысатын салаларға тартылуына көмектесуі тиіс». [6].

Аймақтық шаруашылық жүргізу ісінде күрделі қайта құру процесі жүруде. Ғылым мен практика аймақтың басқару жүйесін жетілдіру, аймақтардың экономикалық және әлеуметтік дамуының мемлекеттік реттеуін ұйымдастыру ісіне деген көзқарас қалыптастырудың оңтайлы жолдарын іздестіруде.

Нарыққа көшу барысында аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуы деңгейлерінде айырмашылық шаруашылықтың аймақтық ұйымдастырылуындағы сәйкессіздектердің нәтижесінде тереңдей түсті. Нарықтың реформалардың мемлекеттік және аймақтық басқару құрылымдарының барлық бағыттары бойынша біркелкілігі мен үйлесімділігінің

жоқтағы реформалардың бірыңғай мемлекеттік саясатын мақсатты түрде жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді.

Аймақтарды дағдарыстан шығудың жолдарын таңдаған кезде аймақтың басқару органдарының назарынан стратегиялық міндеттерді шешу қажетілігі тыс қалады, ал жалпы мемлекеттік деңгейде — шешім қабылдағанда аймақтық ерекшеліктері ескеріле бермейді.

Сонымен қатар экономиканы басқарудың аймақтық деңгейі нарық өзгешеліктеріне мүлдем дайын еместігін өмір дәлелдеді. Басқарудың әміршілдік-әкімшілдік жүйесі жағдайында кез келген аумақтың экономикасын одақтық, республикалық, салалық органдар басқару, ал аймақтың экономикасын тұтас басқару деген болмаған.

«Аймақ дамуын басқару механизмінің әрекет етуінің негізгі міндетіне кіретіндер:

1. ҚР экономикалық, әлеуметтік, шаруашылық-құқықтық кеңістігінің тұтастығын сақтау.
2. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық теңсіздігін қысқарту және біртіндеп жою.
3. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын ғылыми-техникалық прогрестің қазіргі талаптарына сәйкестендіру.
4. Барлық аймақтарда табиғатты ұтымды пайдалану мен адамдардың өмір сүру ортасын сақтауда қамтамасыз ету.
5. Мемлекеттің унитарлық құрылымымен анықталған өкілеттіліктер шегінде аймақтардың дербестігін қамтамасыз ету».

Қазақстанның әрбір аймағы өзіне тән табиғи ресурстарға, олардың қалыптасу ерекшеліктеріне, ұлттық немесе табиғи белгілеріне, өзінің шаруашылық құрылымына, экономикалық дамуы мен мамандандыру деңгейіне ие. Әрбір аймақ, біріншіден, мемлекеттің шаруашылық кешендерінің белгілі бір орнын алса, екіншіден, басқа айналыммен бірігіп бүтін экономикалық бірлік құрайды.

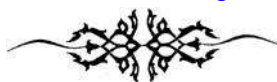
Қазақстан аймақтарындағы мол табиғи ресурстарды ұтымды игеру, өнеркәсіптік шикізат пен отын базасын дұрыс орналастыру еліміздің экономикалық қуатын арттырады. Халық шаруашылығының шикізат және отын ресурстарын пайдаланудың арта түсуі шикізат базасының үлкен торабын жасауды талап етеді. Минералдық шикізат ресурстары экономикалық құрылымдық тұрғыдан қайта құруға қажетті қаржыны жинауға мүмкіндік береді.

«Қазақстан экономикасының тиімділігін арттыру үшін, ең алдымен, елдің әр аймағындағы отын-энергетика, металлургия, мұнайхимия өнеркәсіптерін өркендету керек. Екібастұз, Майтөбе, Обаған алабын үрдіс игеру көмір өнеркәсібін орналастырудың құрылымын айтарлықтай өзгертеді. Мамандардың есептеуінше, болашақта барлық энергетикалық көмірдің 80% Солтүстік-Шығыс Қазақстанда өндіріледі. Бұл өңірдің энергетикалық көмірі негізінде елімізде құрылатын ірі энергетикалық база Қазақстанда өндірілетін электр қуатының 70%-ын береді. Осы база негізінде өнеркәсіптің электр қуатын қажет ететін

салалары дамиды. Тасуға ыңғайлы Обаған көмірі республиканың басқа аймақтарына жеткізіледі, шетелдерге жөнелтіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. С.Худяков, Г.Бендер, Р.Ошақбаев. Жергілікті деңгейдегі саясат — өзекті және проблемалық сұрақтары. Қазақстандағы жергілікті басқару субъектілеріне арналған ұсынымдық құрал. Нұр-Сұлтан: Типография «IndigoPrint», 2020. – 272 б.
2. Об утверждении Концепции развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 года <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000250>
3. Об утверждении Государственной программы поддержки и развития бизнеса "Дорожная карта бизнеса-2025" <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/documents/details/20997?lang=ru>
4. Совершенствование системы государственной поддержки предпринимательства в республике казахстан <https://journals.nauka-nanrk.kz/bulletin-science/article/view/5833>
5. Жамбыл облысының әкімдігі ресми сайты <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl/documents/details/598677?lang=kk>
6. Есиркепова, А.М. Бизнес-жоспарлау [Мәтін] : оқу құралы / А.М. Есиркепова. - Алматы : ЭСПИ, 2021. - 296 б. - ISBN 978-601-342-885-
7. <http://elib.dulaty.kz/MegaPro/Web/SearchResult/ToPage/1>

УДК 153.412.08

АЙМАҚТЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ӨНДІРІСІН ДАМУ ТУРАЛЫ БАҒЫТТАРЫ

Жантаева Улдана , 6В04128- тобының 1 курс студенті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ

Удасбекова Айнұр Мамырбекқызы, менеджмент магистрі, аға оқытушы, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ

Аннотация. Мақалада ауыл шаруашылығын дамытудың жолдары қарастырып «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» аясында іске асырылған тапсырмалар келтіріледі. Аграрлы-шаруашылық кешенін дамытудың қазіргі жағдайы қарастырылып, аумақтағы ауыл шаруашылығының негізгі салаларына талдау жасалынады, бәсекелестікке қабілетті тауар шығару үшін болашақтағы ең бір маңызды мәселелердің бірі - құрылымдық өзгерістер жасау болып табылады, яғни мал шаруашылығын қалпына келтіріп және оны одан әрі дамыту, сонымен қатар, дәстүрлі емес шаруашылық түрлерін дамытуды қарастырады. Ауыл шаруашылығын дамытудың инновациялық бағыттары мен кәсіпкерлікті дамытудың негізгі шарттары да кеңінен зерттеледі. Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу саласын құру және дамытудың стратегиялық бағытының аясында қызмет ету сфераларының сүт пен сүт өнімдері, ет пен ет өнімдері өндірісін құру және дамытуға бағытталған кешенді іс-шаралар мен ұсынымдар келтіріледі.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіптік кешені, агроөнеркәсіптік кешендегі инновациялар, ауыл шаруашылығы бизнесінің бәсекеге қабілеттілігі

Аннотация. В статье рассматриваются пути развития сельского хозяйства и приводятся задачи, реализованные в рамках «государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан». Рассматривается современное состояние развития аграрно-хозяйственного комплекса, анализируются основные отрасли сельского хозяйства на территории, одним из важнейших вопросов будущего для выпуска конкурентоспособных товаров является внесение структурных изменений, то есть восстановление и дальнейшее развитие животноводства, а также развитие нетрадиционных видов хозяйства. Широко изучаются инновационные направления развития сельского хозяйства и основные условия развития предпринимательства. В рамках стратегического направления создания и развития отрасли переработки сельскохозяйственной продукции приводятся комплексные мероприятия и рекомендации, направленные на создание и развитие производства молока и молочных продуктов, мяса и мясопродуктов сфер деятельности.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, инновации в агропромышленном комплексе, конкурентоспособность сельскохозяйственного бизнеса.

Annotation. The article examines the ways of agricultural development and presents the tasks implemented within the framework of the "state program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan". The current state of development of the agricultural and economic complex is considered, the main branches of agriculture in the territory are analyzed, one of the most important issues of the future for the production of competitive goods is the introduction of structural changes, that is, the restoration and further development of animal husbandry, as well as the development of non-traditional types of farming. Innovative directions of agricultural development and the basic conditions for the development of entrepreneurship are widely studied. As part of the strategic direction for the creation and development of the agricultural processing industry, comprehensive measures and recommendations are provided aimed at creating and developing the production of milk and dairy products, meat and meat products of the fields of activity.

Keywords: agro-industrial complex, innovations in the agro-industrial complex, competitiveness of agricultural business

Аграрлық секторда жүргізіліп жатқан ғылымға негізделмеген реформалар ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің, әсіресе мал шаруашылығында құлдырауына алып келді. Ауыл шаруашылығы саласының құрылымы, әсіресе өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығында толық өзгерді. Мәселен, 2002 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімінде (1994 ж. өсімдік шаруашылығының үлесіне 80% келеді және мал шаруашылығының үлесіне небәрі 20% (1990 жылы 39% және 61%) келеді.

Мысалы, 1 шартты мал басына есептелген шартты Сан 1990 жылы 16,6 млн. 2003 жылы 7,5 млн. мал шаруашылығы өнімдерін өндіру 77% - ға азайды. Бұл ретте мал шаруашылығы саласында шаруашылық санаттары бойынша қайта бөлу өзгерді: ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының үлесі қысқарды және мал басы мен мал шаруашылығы өнімдерін өндіру азайды. Қазіргі уақытта Батыс Қазақстан облысында Республикадағы барлық мал басының 9,8% (шартты басқа есептегенде) орналасқан. Сонымен қатар, басқа

ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында жер көлемі қысқарды. Орта есеппен 1 кәсіпорынға 2100 га егістік және 5500 жайылым мен шабындық келеді.^[1]

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары негізінен астық өндіруге маманданған. Бұған егіс алқаптарының қалыптасқан құрылымы да ықпал етеді, басқаша айтқанда, Жемшөп дақылдары үшін аумақтар орта есеппен 550-600 жағдайды қамтамасыз ете алатын мал шаруашылығы саласының дамуына сәйкес келмейді. Жердің шағын аудандары сияқты осындай фактор ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының шоғырлануының өте төмен деңгейін анықтайды: 1 кәсіпорында орташа есеппен 300 бас ІҚМ және 1500 бас қой мен ешкі. Сонымен қатар, олардың жартысынан астамы ІҚМ-30-35 бас, қой мен ешкі-100-250 бас. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының негізгі бөлігі жалпы өнім көлемі бойынша аз ғана өндіріс көлемдерімен сипатталады: республика бойынша орташа 1 шаруашылыққа бұл көрсеткіш 34 млн. теңге

Тек солтүстік өңірде ғана бірнеше рет ерекшеленді-1 шаруашылыққа жалпы өнім көлемі 64 млн. теңге. Бірақ мұндай жағдай астық өндіруші кәсіпорындардың есебінен қалыптасады деп айтуға болады. Оңтүстік және батыс өңірлерде негізінен жалпы өнім көлемі бойынша ұсақ ауыл шаруашылығы кәсіпорындары, сондай-ақ шағын алаңдар, мал басының саны, қызметкерлер саны құрылуда.

Шаруа қожалықтары бойынша егістік алқабы орта есеппен 10 га құрайды, оның ішінде мал шаруашылығының ұсақ көлемі: 20 бас ІҚМ, 110 бас қой мен ешкі. Бұл бұл ретте шаруашылықтардың тек 10% ғана мал шаруашылығымен айналысады. Қалыпты жағдайда қалыптасқан ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының ұсақ көлемдері жер бойынша да, мал басы бойынша да үздіксіз технологиялық процесті қамтамасыз етпейді, бұл ақыр соңында өндіріс тиімділігінің төмендеуіне әкеледі. Бәсекеге қабілетті және экономикалық пайдалы шаруашылық құру ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының көлеміне ерекше талаптар қояды. "ол жергілікті аграрлық сектордың дамуына сәйкес келуі керек. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының ауқымында жер көлемі бойынша үлкен айырмашылық байқалады, бір облыс шегінде өндірісті ұтымды ұйымдастыру әрдайым дәлелденбеген. Ірі кәсіпорындар ғана емес, сондай-ақ өте аз көлемдер де кездеседі. Шағын кәсіпорындардан айырмашылығы ірі шаруашылықтардың басым болуы байқалады, онда барлық өндірістік факторлар тиімді үйлесімділікке ие болды және одан да көп пайдаланылады, олардың негізінде бізде жақсы нәтижелерге қол жеткізу мүмкіндігі бар. [2]

Дамыған ортасы және ірі өндірістік қуаты және инфрақұрылымы бар функционалдық дамыған кәсіпорындар, ауыл шаруашылығы өндірістік технологиялары жердің орташа және орташа көлемі және материалдық-техникалық базаны ұтымды пайдалану мүмкіндігі бар мал шаруашылығы объектілеріне бағдарланған. Жақын болашақта орташа және ірі тауар өндірісі бар табиғи-экономикалық жағдайларға сәйкес келетін тұрақты дамып келе жатқанын атап өткен жөн.

Орта және ірі шаруашылықтардың басымдықтары Маманданудың жоғары деңгейі, өндірісті шоғырландыру, нарық бойынша интеграция мүмкіндіктері сияқты факторлармен айқындалған. Ірі және орта кәсіпорындар, әсіресе өсімдік шаруашылығы саласында өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда басымдыққа ие. Олар ғылыми - техникалық прогреске неғұрлым икемді күрделі салымдарды тиімді пайдалануға мүмкіндігі бар.

Астық өңдеу кәсіпорны, егер егістік 15-18 мың га жуықты құраса, рентабельділіктің жоғары деңгейін көрсетеді.

Шаруашылық қызметтен түсетін таза табыстың негізгі массасын шағын кәсіпорындар тобы алады, мысалы, ірі кәсіпорындардың үлесіне барлық кәсіпорындардың 15,4% - ы, барлық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарынан алынған таза табыстың 72% - ы келеді.

Қарқындату деңгейін арттыру жағдайында ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының көлемі, өндірістік күштердің өсуі өзгеріссіз қалып отыр. Олар өзінің өндірістік күштерінің әрбір нақты деңгейі, шаруашылықтың қаржылық деңгейі және оның мамандану шарттары үшін оңтайлы шешімдерге ие.

Шаруашылық қызметтен түсетін таза табыстың негізгі массасын шағын кәсіпорындар тобы алады, мысалы, ірі кәсіпорындардың үлесіне барлық кәсіпорындардың 15,4% - ы, барлық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарынан алынған таза табыстың 72% - ы келеді.

Қарқындату деңгейін арттыру жағдайында ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының көлемі, өндірістік күштердің өсуі өзгеріссіз қалып отыр. Олар өзінің өндірістік күштерінің әрбір нақты деңгейі, шаруашылықтың қаржылық деңгейі және оның мамандану шарттары үшін оңтайландырылған шешімдерге ие.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының оңтайландырылған көлемінің мөлшерлері-бұл, ең алдымен, жоғары өндірудің нәтижелері, жоғары Еңбек өнімділігі мен өндіруінің тиімділігі.

Болашақта жәрмеңкесі проблемалардың бірі құрылымдық қайта құру, яғни азық-түлік қауіпсіздігі талаптарымен айқындалатын мал шаруашылығын қалпына келтіру және одан әрі дамыту, сондай-ақ ауыл шаруашылығын жүргізу жүйесінде мал шаруашылығының рөлін қамтамасыз ету, сондай-ақ Етті мал шаруашылығын, қой шаруашылығын және тақырыбында шара шаруашылығын дамыту болып табылады.

Өндірістің тиімділігі-экономикалық санат. Бұл өндірістік күштер мен өндірістік қатынастардың ауқымды кешенді жағдайларын қалыптастыру. Нәтижесінде кеңейтілген тұрақты өндірістік процесс қамтамасыз етіледі. [5]

Тиімділіктің басты мәселесі-нарықтық экономика жағдайында тауар өндірушілердің мүддесінде тұтыну құнын өндіру кезінде ресурстарды барынша үнемдеу. Бұл жағдайда кәсіпкерлік қызмет Өзінің тәуекелі үшін өзінің мүліктік жауапкершілігі шегінде нормативтік құқықтық актілермен айқындалады және өндірістің табыстылығы есебінен жүзеге асырылады. Тиімділік-бұл өсуді тиімді жүргізудің алғышарты. Ресурстарды таңдау кезінде баламалы нұсқаларды айқындау үшін пайдаланылатын бағалаудың сапалық көрсеткішімен қатар, ол өндіріс резервтерін айқындау, өндіріс құрылымын қалыптастыруды жалпы және тікелей бағалау кезінде қолданылады. Тауар-ақша қатынастары жағдайында өндірістің тиімділігі ұтымды экономикалық тиімділікті сипаттайды. Мұндай жағдай жалпы өндірістік шығындардан абсолюттік шамалар қол жеткізілетін нәтиженің шамасынан асып кеткен кезде ғана орын алады. Мұндай ұтымды нәтиже кез келген ұйымдық — құқықтық шаруашылықтың оңтайлы жұмыс істеуінің, кеңейтілген өндірісті жүргізудің ең қажетті шарттарының бірі болып табылады. Ол

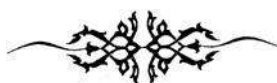
сондай-ақ материалдық өндірістің барлық буындарында ғылыми-техникалық прогресті дамыту үшін орасан экономикалық қозғаушы күш болады және тұтыну құнының сапасын жақсартады. Бәсекелестіктің салыстырмалы еркін ісі-Өндірісті тиімді жүргізудің басты міндеттерін бір мезгілде шешуге мүмкіндік беретін "тетік" нарықтық тетігі, біріншіден, тауарлар өндірісінің сол қоғамдық сұранысқа сәйкестігін бағалайды, екіншіден, қойылған міндеттерді тиімді шешу үшін өндіріске жаңа тәсілдерді енгізуді ынталандырумен қатар, бағаларды өзгерту және тербелу, өндірістік ресурстар мен тауарларды ағымдағы нарықтың қажеттілігіне сәйкес халық шаруашылығында бөлу, экономиканың оң дамуы жолымен., экономиканың тиімділігін арттырады.

Нарықтық экономика жағдайында бағалар қоғамның жалпы көлемінде олар арқылы өндірістік ресурстар мен тауарларды бөлу жолымен әртүрлі тауарлар нарығын дамытуда қоғамдық өндірістің реттеушісі рөлін атқарады. Бұл жағдайда әрбір өндірістік ресурстың өзіндік құны болады және тауардың бағасы ретінде айқындалған ресурстың сұранысы мен ұсынысының өзгеруіне байланысты өзгереді. Бұл бағалардың құрылымы белгілі болғандықтан, аз шығынмен көп өнім өндіру үшін қолайлы өндірістік процесті таңдау мүмкіндігі пайда болады.

Өндірістік процестің техникалық жарактандырылуы жұмыс күшіне жоғары ақы төлеу жағдайында шаруашылықтың ұтымды жүргізілуін ынталандыратындықтан және өндірістік процестің еңбек сыйымдылығының төмен деңгейінде уақытша тоқтатылуына ықпал ететіндіктен, өндірістік ресурстардың бағалары тауар өндірушілерді өндірістік процесте арзан ресурстарды кеңінен пайдалануға, ал қымбат тұратын ресурстарды үнемдеуге ынталандырады. Бұл жағдайда тауардың бағасы өндірістік ресурстарды қоғамда бөлуге қалай әсер еткенін еске салады. Яғни болашақта бағаны қалыптастырудың нарықтық тетігі өндірістің тиімділігін арттырудың негізі болып табылады. Нарықтық бағаларды қалыптастыру механизмнің көмегімен өте тиімді шаруашылық шешімдерді іске асыру үшін кең мүмкіндіктер ашады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жж арналған бағдарламасы – «Агробизнес-2020». – Астана, 2017.
2. Назарбек У.Б., Бестереков У., Назарбекова С.П. Современное состояние и проблемные вопросы сельскохозяйственной отрасли Республики Казахстан./Научный журнал «Наука и мир» Волгоград 2019г., №3(7). С. 230-232
3. Ерғазина М.Ж. Инновациялық даму-өркениетті елдің бірден-бір көрсеткіші // Саясат-Ролісу №5-6, 2019
4. Капарова М.А., Абуов К.К. Государственное регулирование инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий // Экономика и труд, управление в сельском хозяйстве. –2018. – №1. – С. 29-31.

АЙМАҚТАҒЫ ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ ҚОЛДАУ МЕН ДАМУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Елубай Алихан, 6В04114- тобының 3 курс студенті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ

Қалымбетова Салтанат, экономика ғылымдарының магистрі аға оқытушы, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстан Республикасында шағын бизнесті басқару әдістері қарастырылады, өйткені қазіргі уақытта шағын бизнесті басқару мен дамытуға көп көңіл бөлінеді. Осы мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасында шағын бизнесті басқаруды жетілдіру тетіктерін анықтау болып табылады. Мақалада Қазақстан Республикасындағы аймақтарындағы шағын бизнесті дамытуды ұйымдастыруды жетілдіру қарастырылған.

Кілт сөздер: шағын бизнес, орта бизнес, шағын кәсіпорындар, жекешелендіру, шағын несиелеу.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы управления малым бизнесом в Республике Казахстан, так как в настоящее время большое внимание уделяется управлению и развитию малого бизнеса. Целью данной статьи является определение механизмов совершенствования управления малым бизнесом в Республике Казахстан.

В статье рассматривается совершенствование организации развития малого бизнеса в регионах Республики Казахстан.

Ключевые слова: малый бизнес, средний бизнес, малые предприятия, приватизация, микрокредитование.

Annotation. This article discusses the methods of small business management in the Republic of Kazakhstan, as currently much attention is paid to the management and development of small businesses. The purpose of this article is to identify mechanisms for improving the management of small businesses in the Republic of Kazakhstan. The article discusses the improvement of the organization of small business development in the regions of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: small business, medium business, small enterprises, privatization, microcredit.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасында шағын бизнесті дамыту мемлекеттік реттеудің маңызды бағыттарының бірі болып жарияланды. Оған экономикалық мәселелерді шешуде үлкен үміт артылады: кәсіпкерлік пен сауданы дамыту, шағын меншік иелері класын қалыптастыру, жаңа жұмыс орындары есебінен салық базасын кеңейту есебінен бюджетке төлемдерді қамтамасыз ету, кәсіпкерлік белсенділікті арттыру. Мемлекет нарықтық қатынастарды дамытуда, кәсіпкерлік базаны, оның ішінде шағын бизнесті жетілдіруде де маңызды рөл атқарады. Өйткені, бұл нақты бизнестің әл-ауқатына алғашқы серпін беретін мемлекет. Бұл бизнестің болашақта өркендеуі және тек иесі үшін ғана емес, мемлекет үшін де жеміс беруі үшін. Мемлекет оны барлық кедергілерден қорғауы керек. Қазіргі уақытта президент Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнесті дамытуға мүдделі. [1].

Бизнесті дамыту көптеген мәселелерге тап болады, атап айтқанда ақпараттық, қаржылық, институционалдық, білім беру және қоғамдық (бюрократия, сыбайлас жемқорлық), осы

мәселелердің барлығы шешілді және менің ойымша, жақын арада ел осы мәселелерді шешу үшін қойылған міндеттерді орындай алады. Дәл осы шешімдердің арқасында ел экономикасы дамуда. Қазіргі жағдайда экономикалық дағдарысты еңсеру жеделдетіледі және осы негізде әрбір кәсіпорынның, бірлестіктің, ауданның, саланың және тұтастай республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуы жеделдетіледі.

Әр ұлт өз кәсіпкерлерінің қызметімен мақтанады. Бірақ әрбір ұлт, оның әрбір жеке өкілі нақты кәсіпкерлік идеяны жүзеге асыруға қатысатындығын мақтан тұтады. Кәсіпкерлік әлеуметтік қатынастарды білдірудің өзіндік нысандарының бірі ретінде қоғамның материалдық және рухани әлеуетін арттыруға ғана емес, әр адамның қабілеттері мен таланттарын жүзеге асыруға қолайлы жағдай туғызады, сонымен қатар ұлт бірлігіне, оның ұлттық рухы мен ұлттық мақтанышын сақтауға ықпал етеді. [2].

Соңғы уақытта Қазақстандағы кәсіпкерлік кәсіпорындар мен оларда жұмыс істейтін қызметкерлер санының тұрақсыз өсу серпінімен сипатталады. Бизнесінің әр түрі икемді басқаруды және жаңа шешімдерді, технологияларды және нарықтарды үнемі іздеуді қажет етеді. Шағын бизнес иесінің басты проблемаларының бірі-оның дамуының барлық кезеңдерінде шағын бизнесті жетілдіру. Егер бастапқыда дара кәсіпкер құрған шағын кәсіпорын "табиғи әдістерді" басқара алса, онда персонал саны немесе тапсырыс көлемі ұлғайған сайын шағын бизнесті жетілдіруге бағытталған шараларды іске асыру қажет.

Көптеген шағын бизнестің басты кемшіліктерінің бірі-қаржылық көрсеткіштерді нақты жоспарлаудың болмауы. Шағын бизнесті жетілдірудің тағы бір бағыты-жаңа өндірістік технологияларды қолдану. Көптеген шағын бизнес иелері ескірген жабдықты сатып алуға мәжбүр, ол толығымен жарамсыз болғанға дейін қолданылады. Өкінішке орай, әрбір кәсіпкер өз бизнесі үшін жабдықты жаңартуға немесе сатып алуға қаражат бөле алмайды, бұл шағын кәсіпорын өндіретін өнімге теріс әсер етеді. Шағын бизнесті жақсарту кадр саясатына да әсер етуі керек. Егер компания дамудың бастапқы сатысында болса, онда сіз достарыңызға өз бизнесіңіз туралы айтып, қызметкерлерді жалдай алатын болсаңыз, онда шағын бизнесті кеңейту барысында Сіз Жұмыспен қамту агенттігіне хабарласуыңыз керек немесе "жұмыс күшін" іздеу үшін интернетте жарнама орналастыруыңыз керек. [3].

Жамбыл облысында 2023 жылдың қаңтар-қыркүйегінде шағын және орта бизнес субъектілерінің өнім шығару көлемі 864,9 млрд. теңге (103,6%), жұмыспен қамтылғандар саны - 170,0 мың адамды (118,5%) құрады.

2024 жылғы 1 ақпанға жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің саны 107,4 мың бірлікті құрады. Тіркелген ШОБ субъектілерінің жалпы көлеміндегі жұмыс істеп тұрғандарының үлесі 90,6%-ды құрайды.

2024 жылғы қаңтарда бөлшек сауда айналымы 34,8 млрд. теңгені құрап, 2023 жылғы қаңтарына 1,3%-ға өсті, көтерме тауар айналымы 19,4 млрд. теңге құрап, 7,7%-ға төмендеді.

2023 жылғы қаңтар-желтоқсандағы ҚР Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің мәліметі бойынша сыртқы сауда айналымы 446,0 млн. АҚШ долларын немесе 2022 жылғы қаңтар-желтоқсанға 103,9%-ды құрады, оның ішінде экспорт - 83,5 млн. АҚШ доллар (50,5%), импорт - 362,5 млн. АҚШ доллар (137,3%). Сыртқы сауда айналымының сальдосы теріс қалыптасты (279,0 млн. АҚШ доллар).

2024 жылғы қаңтарда өнеркәсіп өнімдері 62,1 млрд. теңгені, НКИ -90,1% құрады.

Кен өндіру өнеркәсібінде және карьерлерді қазуда 23,2%-ға (6,2 млрд. теңге), сумен жабдықтау, қалдықтарды жинау өңдеу және жою, ластануды жою қызметтерінің көлемінде 1,6%-ға (0,5 млрд.теңге) өсім байқалады.

Сонымен қатар, өңдеу өнеркәсібі 21,4%-ға (40,1 млрд. теңге), электр энергиясымен, газбен, бумен, ыстық сумен және кондиционерленген ауамен жабдықтауда 5,4%-ға (15,3 млрд. теңге) төмендеді.

2024 жылы құны 34,9 млрд. теңгені құрайтын 5 өнеркәсіптік-инновациялық жобаны іске асыру жоспарлануда және 426 жаңа жұмыс орынын құру жоспарлануда («Shagala Mining» ЖШС- Мойынқұм ауданындағы мыс кендерін үймелеп шаймалау бойынша кәсіпорын салу, құны - 29568 млн. теңге, қуаттылығы - 9072 тн/жыл., 200 жаңа жұмыс орыны ашылады (Мойынқұм ауданы); «Kazchemtrading» ЖШС- цемент зауытының құрылысы, құны – 4500 млн.теңге, қуаттылығы – 400 мың тн/жыл., 167 жаңа жұмыс орыны ашылады (Сарысу ауданы); «IMG Group» ЖШС – мақсары майы өндірісін құру, құны – 120 млн. теңге, қуаттылығы – 360 тн/жыл., 8 жаңа жұмыс орыны ашылады (Жуалы ауданы); «Genesis» ЖК – қызанақ шырынын өндіру, көкөніс өсіруге арналған жылыжай салу, гидропоникада жасыл жем өндіру, құны – 220 млн. теңге, қуаттылығы – қызанақ 250 тонна, қияр – 375 тонна, қызынық шырыны – 35000 литр, жасыл жем – 250 тонна жылына, 18 жаңа жұмыс орыны ашылады (Жуалы ауданы); «Satellie GS» ЖШС– мыңарал кен орнының құрамында алтын бар кенді өндіру және байыту бойынша зауыт құрылысы, құны – 500 млн.теңге, қуаттылығы – 30 мың тонна құрамында алтын бар кен концентраты жылына, 33 жаңа жұмыс орыны ашылады (Мойынқұм ауданы)).

2023 жылы 27,2 млрд. теңгеге 3 өнеркәсіптік-инновациялық жоба іске асырылды, онда 170 жаңа жұмыс орны құрылады. [4].

1. «АлельАгро» АҚ – Жамбыл облысында құс еті шаруашылығын дамыту. Жоба құны - 25 600 млн. теңге. Жоба қуаттылығы – жылына 135 мың тонна. 100 жаңа жұмыс орнын құру жоспарлануда (Байзақ ауданы).
2. «Мол Даму» ӘКК - сүт және сүт өнімдерін қайта өңдеу цехын салу. Жоба құны – 300 млн.теңге. Жоба қуаттылығы – жылына 7 мың тонна. 20 жаңа жұмыс орнын құру жоспарлануда (Жуалы ауданы).
3. «KazGazBlock» ЖШС-г - автоклавты газдалған бетон өндіретін зауыт құрылысы. Жоба құны – 1298,5 млн.теңге. Жылдық қуаттылығы – жылына 100 мың текше метр. 50 жаңа жұмыс орнын құру жоспарлануда (Байзақ ауданы).

2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту Ұлттық жобасы аясында (Бизнестің жол картасы - 2025 іске асырылуы бастағаннан бері) барлық қаржылық қолдау құралдары бойынша сомасы 243,9 млрд.теңгеге 10217 жоба іске асырылуда.

Оның ішінде «Сыйақы мөлшерлемесінің бір бөлігін субсидиялау», жалпы сомасы 181,5 млрд. теңгені құрайтын 5401 жоба жүзеге асырылуда (2023 ж. 13,8 млрд. теңгеге 537жоба).

«Кредиттер/қаржылық лизинг бойынша кепілдіктер беру» құралы бойынша жалпы кепілдік сомасы 40,1 млрд. теңгені құрайтын 4399 жоба жүзеге асырылуда (2023 ж. – 7,1 млрд. теңгеге 500 жоба).

«Өндірістік (индустриялық) инфрақұрылымды жүргізу» құралы бойынша 21,5 млрд. теңгеге 140 жоба іске асырылуда (2023 ж. – 348,6 млн. теңгеге 8 жоба).

2023 жылғы қаңтар-қарашада бөлшек сауда айналымы 435,3 млрд. теңге және 2022 жылғы қаңтар-қарашасына 3,1%-ға, көтерме тауар айналымы - 380,2 млрд. теңгеге (2,8%-ға) ұлғайды.

2023 жылғы қаңтар-қазан ҚР Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің мәліметі бойынша сыртқы сауда айналымы 388,4 млн. АҚШ долларын немесе 2022 жылғы қаңтар-қазанға 110,5%-ды құрады, оның ішінде экспорт – 75,8 млн. АҚШ долларын (56,1%), импорт – 312,6 млн. АҚШ долларын (144,5%). Сыртқы сауда айналымының сальдосы теріс қалыптасты 236,8 млн. АҚШ доллары.

Көлік. Көлік қызметтері 2024 жылдың қаңтар айында 44,0 млрд. теңгені (131,0%) құрады. Көліктің барлық түрлерімен жүктерді тасымалдау 3,6 млн. тонна (104,8%), жүк айналымы - 3,4 млрд. тшқ (105,1%), жолаушыларды тасымалдау - 5,1 млн. адам (114,9%), жолаушылар айналымы - 0,2 млрд. жшқ (119,8%) құрады.

Негізгі капиталға салынған инвестиция көлемі 23,5 млрд. теңгені немесе 2023 жылдың тиісті кезеңіне 140,4%-ды құрады.

Инвестиция көлемінің өсуі Жуалы ауданында «Қарасаз - 2023» АӨК және «Алатау-Береке» АӨК ауыл шаруашылығы техникасын сатып алу есебінен, Меркі ауданында «Қазавтожол» ҰК» АҚ Жамбыл облыстық филиалының республикалық маңызы бар «Мерке-Бұрыл Байтал» автожолының учаскесін қайта жаңартуға есебінен, Талас ауданында «ИнвестКомпани» ЖШС-нің негізгі құралдарын сатып алу есебінен, Шу ауданында «Қазақмыс корпорациясы «Балхашцветмед» өндірістік бірлестігі» ЖШС-нің Шатыркөл-Жайсан кластерінде қайта өңдеу фабрикасының құрылысы есебінен қамтамасыз етілді.

Есепті кезеңде құрылыс жұмыстарының көлемі 5,1 млрд. теңгені немесе 2023 жылдың тиісті кезеңіне 218,8%-ды құрады.

Өсім республикалық маңызы бар «Меркі-Бұрыл Байтал» автожолының Шу қаласының 90-000-126+638 шақырымындағы айналма бөлігін қайта жаңғырту есебінен қамтамасыз етілді («ҚР «СиньСинь» Құрылыс және даму жөніндегі Қытай компаниясы» ЖШС-гі филиалымен).

Тұрғын үй. Пайдалануға берілген тұрғын үйлердің жалпы көлемі 30,7 мың ш.м немесе 2023 жылдың тиісті деңгейіне 116,6%-ды құрады.

Инфляция деңгейі 2024 жылғы қаңтар айында 2023 жылғы желтоқсанға 0,8% - құрады. Азық - түлік тауарларының бағасы 1,0% - ға, азық-түлік емес тауарларға - 0,5% - ға, ақылы қызметтерге - 0,8% - ға өсті.

Облыс бойынша инфляция деңгейі орташа республикалық деңгейінде қалыптасты (ҚР - 0,8%).

Шағын бизнесті жетілдірудің маңызды кезеңдерінің бірі-өкілеттіктерді бөлу. Шағын бизнес иесі кәсіпорынды басқару кезінде туындайтын барлық мәселелерді физикалық түрде шеше алмайды. Есептілікті дайындау және тапсыру сияқты кейбір жұмыс түрлері тапсырманы тезірек және жақсырақ орындайтын басқа шағын кәсіпорынға тапсырылуы мүмкін. [5].

Қазақстандағы шағын бизнес проблемаларын шешу жолдары:

-шағын кәсіпорындардың іскерлік белсенділігін арттыру үшін құқықтық және ұйымдастырушылық жағдайлар жасау;

-экономикалық саясатты, оның ішінде ғылыми-техникалық, инновациялық, инвестициялық, баға саясатын іске асыру;

-шағын бизнестің тиімді дамуын қамтамасыз ету үшін салық және кредиттік-қаржылық саясатты іске асыру;

-шағын кәсіпорындарға сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыруға жәрдемдесу; олардың әрқайсысының ерекшеліктерін ескере отырып, шағын кәсіпорындарды қолдаудың арнайы шараларын қолдану.

-кәсіпкерлердің жекелеген топтары мен қызмет түрлерін жеңілдету; тіркеу және есеп беру рәсімдерін жеңілдету, лицензияланатын қызмет түрлерінің тізбесін қысқарту. Әлеуметтік сақтандыру шығындарын азайту.

Шағын бизнесті дамытуға жәрдемдесу мемлекеттік реттеу саясатының мақсаттарын іске асыруды қамтамасыз етеді, атап айтқанда:

-жұмыспен қамтуға жәрдемдесу, әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты, халықтың жалпы әл-ауқатын арттыру;

-инвестициялық процестерді жандандыру; жаңа өнімдерді әзірлеуді қаржыландыру арқылы инновацияларды ынталандыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Об утверждении Концепции развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 года <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000250>

2. Об утверждении Государственной программы поддержки и развития бизнеса "Дорожная карта бизнеса-2025"

<https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/documents/details/20997?lang=ru>

3.Совершенствование системы государственной поддержки предпринимательства в республике казахстан <https://journals.nauka-nanrk.kz/bulletin-science/article/view/5833>

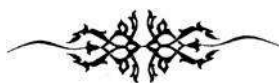
4.Жамбыл облысының әкімдігі ресми сайты

<https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl/documents/details/598677?lang=kk>

5.Есиркепова,А.М.Бизнес-жоспарлау [Мәтін] : оқу құралы / А.М. Есиркепова. - Алматы : ЭСПИ, 2021. - 296 б. - ISBN 978-601-342-885-

6<http://elib.dulaty.kz/MegaPro/Web/SearchResult/ToPage/1>

7.ДиМаттео Ларри А.Халықаралық бизнес құқығы және заңнамалық орта: транзакциялық тұрғыдан зерделеу [Мәтін] = International bussiness law fnd the legal environment : оқу құралы / ДиМаттео Ларри А.; Ауд. К. М. Абишова, Г.С. Жолдасбаева, Е.Н. Искаков және т.б. - 3-ші басылым. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" ҚҚ, 2019. - 680 б

ӘОЖ 338.012

**ӨНЕРКӘСІПТІК ӘЛЕУЕТ - АЙМАҚТЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІНІҢ
НЕГІЗГІ КОМПОНЕНТТЕРІНІҢ БІРІ**

**Усенов Абусаид, 6В04128-Менеджмент тобының 1 курс студенті, М.Х. Дулати
атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.**

Керимкулова Эльмира, магистр, аға оқытушы,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы,

Тараз қ.

Аннотация: Мемлекет тиімді өнеркәсіптік саясатты жүзеге асыруда ерекше рөл атқарады, өйткені инновациялық қызметпен айналысатын шағын және орта кәсіпорындарды қолдау және инвестициялық саясатты сәтті іске асыру шетелдік капиталдың ағынына айтарлықтай ықпал етеді, нәтижесінде бұл өнеркәсіптік саясаттың негізгі мақсаттарына қол жеткізуге көмектеседі.

Мемлекеттік өнеркәсіптік саясаттың ең басты сипаты нарықтық қатынастар үстемдік еткен жағдайда өнеркәсіпке мемлекеттік ықпал ету жүйе болуы керек. Бұл ретте мемлекеттің және оның органдарының өнеркәсіптік қызметке араласу шегін анықтау қажет және оған мемлекеттік ықпал әдістерінің мейлінше жеткілікті тізімін беру керек. Осыған байланысты мемлекеттік өнеркәсіптік саясатты жүзеге асырудың негізгі мақсаттарын, ұстанымдарын, бағыттары мен механизмдерін, оның ішінде мемлекеттік мақсаттық бағдарламалар арқылы бекіту ұстанымы түрде маңызды болып табады, мемлекеттік органдардың, билік органдарының және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өнеркәсіптік қызмет саласына қатысты функцияларын, құқықтары мен міндеттерін нақтылау қажет.

Кілт сөздер: аймақ, өнеркәсіп, бәсекелестік, мемлекеттік қолдау, тиімділік, инновация, өнеркәсіптік саясат, инвестиция

Аннотация: Государство играет особую роль в реализации эффективной промышленной политики, так как поддержка малых и средних предприятий, занимающихся инновационной деятельностью, и успешная реализация инвестиционной политики существенно способствуют притоку иностранного капитала, что в конечном итоге способствует достижению основных целей промышленной политики.

Главной характеристикой государственной промышленной политики должна быть система государственного влияния на промышленность в условиях господства рыночных отношений. При этом необходимо определить пределы вмешательства государства и его органов в промышленную деятельность и дать максимально достаточный перечень методов государственного воздействия на нее. В этой связи важным представляется позиция утверждения основных целей, позиций, направлений и механизмов реализации государственной промышленной политики, в том числе посредством государственных целевых ориентиров, необходимо уточнить функции, права и обязанности государственных органов, органов власти и органов местного самоуправления в отношении сферы промышленной деятельности.

Ключевые слова: регион, промышленность, конкуренция, государственная поддержка, эффективность, инновации, промышленная политика, инвестиции

Abstract: The state plays a special role in the implementation of an effective industrial policy, since the support of small and medium-sized enterprises engaged in innovative activities and the successful implementation of investment policy significantly contribute to the inflow of foreign capital, which ultimately contributes to the achievement of the main objectives of industrial policy.

The main characteristic of the state industrial policy should be the system of state influence on industry under the domination of market relations. At the same time, it is necessary to determine the limits of the intervention of the state and its bodies in industrial activity and to give the most sufficient list of methods of state influence on it. In this regard, the position of approving the main goals, positions, directions and mechanisms for the implementation of state industrial policy, including through state targets, is important, it is necessary to clarify the functions, rights and obligations of state bodies, authorities and local self-government bodies in relation to the sphere of industrial activity..

Keywords: region, industry, competition, government support, efficiency, innovation, industrial policy, investment

Өнеркәсіптік әлеует – кез-келген мемлекеттің дамуының негізі, елдің экономикалық қуатының басты құрамдас бөлігі, оның өркендеуінің кепілі.

Өнеркәсіптік саясат - бұл белгіленген мақсаттарға сәйкес елдің өнеркәсіптік дамуын басқаруға мүмкіндік беретін әкімшілік, заңнамалық, қаржылық, экономикалық және мемлекеттік шешімдер мен шаралардың үйлестірілген жүйесі.

Өнеркәсіптік саясатты мемлекеттің экономикалық даму мен өсуді қамтамасыз етудегі стратегиялық күш ретінде анықтауға болады. [1]

Өндірістік қызмет ғылыми-техникалық және жалпы басқару процестерін жеделдетуге, ескірген өндірістік құрылымдарды жоюға және жаңаларын құруға ықпал етеді; әлемдік экономикадағы жаһанданудың серпінді талаптарына бейімділікті арттырады.

Экономистер өнеркәсіптік саясат тұжырымдамасын әртүрлі түсіндіреді:

1. Құрылымдық өзгерістерді қолдау немесе осындай ауысулардың алдын-алу бойынша үкіметтік шараларды үйлестіру (price, 1981).

2. Мемлекет болашақ экономикалық өсу үшін маңызды деп санайтын белгілі бір секторларға ресурстар ағынын құру (Кругман және Обстфельд, 1991).

3. Мемлекет бүкіл экономика үшін тиімді деп санайтын нәтижелерге қол жеткізуде нақты секторларды (бизнес ортаны) қолдау (Chang, 1994).

Өнеркәсіптік саясатты жіктеудің көптеген жолдары бар:

* оның басымдықтарының сипаты бойынша салалық, өнеркәсіптік, нарықтық немесе технологиялық;

* оның бағыты бойынша (экспортты ұлғайтуға немесе импортты алмастыруға назар аудару);

* оның фокусы бойынша (дәстүрлі немесе жаңа бизнес, ірі компанияларды немесе ШОК-ті қамтитын);

* ресурстарды қайта бөлуге арналған көздері бойынша (бюджет, ұйым, институттар, компанияның қаражаты);

* қатысушылар (отандық және шетелдік инвесторлар);

* қалыптастыру немесе іске асыру әдістері (мемлекеттік және ұлттық-мемлекеттік, бизнес, әлеуметтік әріптестік және т. б.). [2]

Өнеркәсіптік кешен елдің экономикалық жүйесінің негізін құрайды. Онда өсу нүктелері қалыптасады, өндірістің заманауи факторлары қалыптасады, адами капитал шоғырланады, экономикалық процестердің ұйымдастырушылық мәдениеті жинақталады. Аймақтың өнеркәсіптік дамуының стратегиялық бағыты іс жүзінде барлық салалардың функциялары мен құрылымын өзгерту үшін импульстарды қалыптастыруға және беруге мүмкіндік береді [3].

Тұрақсыз макроэкономикалық жағдайларда өнеркәсіптің өсу қарқынын арттыру және өңірлік экономиканың өнеркәсіптік секторының жай-күйінен тыс тікелей инновациялар мен инновациялық даму жолына көшу мақсатына қол жеткізу. Экономикалық тәуелсіздік пен аймақтық автономияға баса назар аудару басқарудың және өнеркәсіптік дамудың мүлдем жаңа тегіктерін құруды талап етті. А.И. Татаркин өңірдің өндірістік әлеуетіне сүйенбей, өңірді дамыту және даму стратегиясын әзірлеу мүмкін емес екенін атап өтті [4]. Сондықтан өңірлік экономиканың сапалы өнеркәсіптік өсуі үшін жағдай жасау мақсатында өңірдің өнеркәсіптік әлеуетін, оны пайдалану коэффициентін, өсу әлеуеті мен қажеттіліктерін бағалау өзекті міндет болып табылады. Бұл міндетті шешу сектордың өңірдің стратегиялық бәсекеге қабілеттілігіне тиісінше үлес қосуына кедергі келтіретін проблемаларды, сондай-ақ оның даму перспективаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Өнеркәсіптік әлеуетті анықтауға теориялық және әдіснамалық көзқарасты ескере отырып, бұл аймақтың экономикалық әлеуетінің негізгі компоненттерінің бірі болып табылатындығын, өндірістік әлеуметтік күштердің даму деңгейіне айтарлықтай әсер ететінін және аймақтың өнеркәсіптік кәсіпорындарының әлеуетін білдіретінін атап өткен жөн [5]. (1-сурет)

Кейбір индустриалды дамыған елдердің тәжірибесі табиғи ресурстардың шектеулі екенін және егер олар озық және тиімді өндіріске негізделген болса, экономикалық тұрғыдан

игерілуі мүмкін екенін көрсетеді. Іс жүзінде материалдық өндірістің деңгейі, құрылымы және динамикасы аймақтың экономикалық әлеуетін анықтайды. Халық шаруашылығының барлық салаларын өндіріс құралдарымен қамтамасыз ететін машина жасау ерекше маңызға ие.

Айта кету керек, аймақтық деңгейде өндірістік мүмкіндіктерді зерттеу кең таралмады. Дегенмен, аймақтағы өнеркәсіптік әлеуетті дамытуға қатысты бірқатар жұмыстарды бөліп көрсетуге болады.

Сурет 1. Аймақтың экономикалық әлеуеті құрылымындағы өнеркәсіптік әлеуеттің орны

Мысалы, аймақтық өнеркәсіптік мүмкіндіктер аясында О.В. Баканач, К.В. Гаусс аймақтық кәсіпорындардың бәсекеге қабілетті өнімді жасау және шығару, оны нарықта жылжыту, тиімді сату және қажетті қызмет көрсету деңгейін қамтамасыз ету қабілетін түсінеді. Авторлар өнеркәсіптік әлеуетті дамытудың маңызды бағыты оның инновациялылығы, технологиялық инновациялары және ең озық технологиялық салалардың қарқынды дамуы болып табылады. Аймақтың экономикасы үшін, олардың пікірінше, жұмыс орындарын құруда және ішкі сұранысты қанағаттандыруда маңызды рөл атқаратын және аумақтың кешенді дамуына ықпал ететін жергілікті салаларды дамыту маңызды [6].

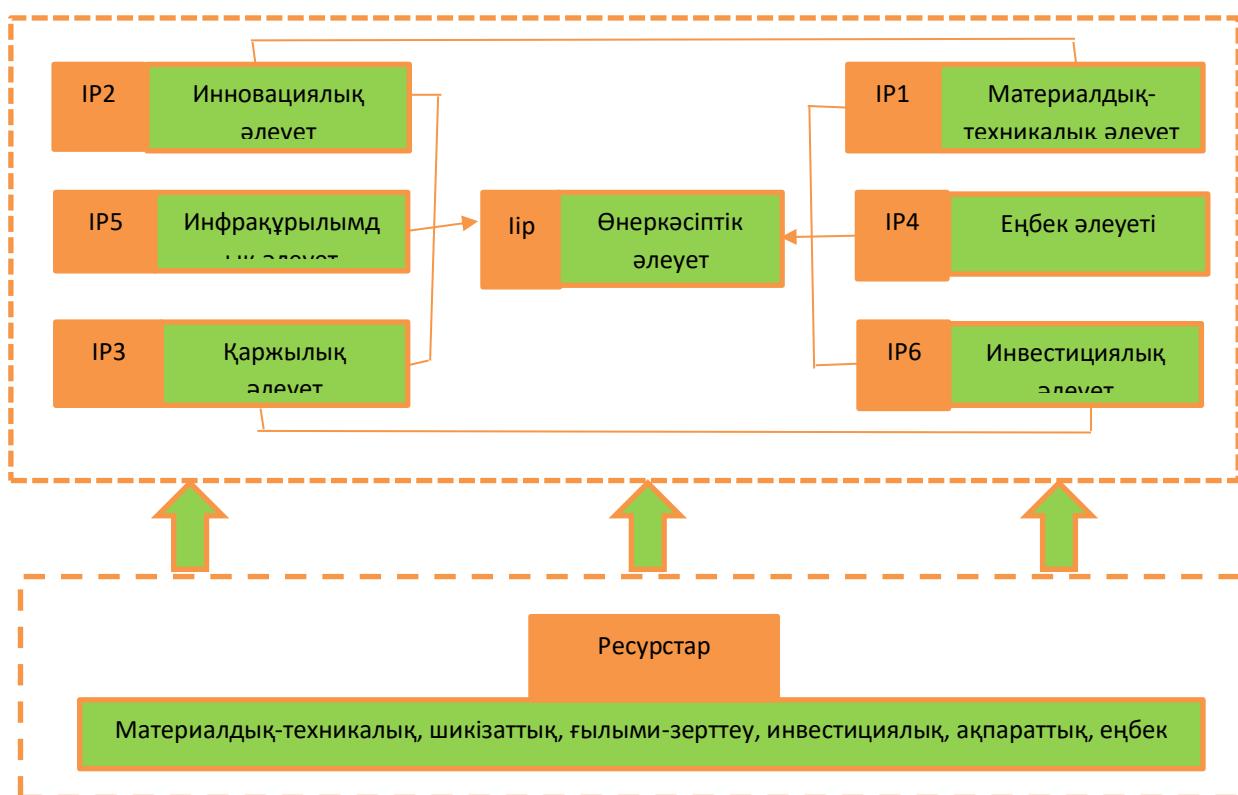
И.Х. Цогоев өнеркәсіптік әлеуетті тиісті аумақта орналасқан шаруашылық жүргізуші ұйымдардың өндірісін және кооперациясын оңтайлы ұйымдастыру жағдайында жасалған келісімдерге сәйкес өнеркәсіптік ұйымдардың ресурстарын пайдаланудың барынша мүмкін болатын тиімділігін сандық бағалау деп түсінеді.

Саланың әлеуеті жалпы қосылған құнды құруды қамтамасыз етеді, яғни оның құрамдас бөліктері арасында белгілі бір пропорционалдылық пен өзара тәуелділік бар. Сонымен қатар, пропорциялар өнеркәсіптік дамудың өзіндік "шеңберін" білдіреді және осы пропорцияларды өзгерту процесі өнеркәсіптік стратегияны жүзеге асырудың шартына айналады [7].

Ұсынылған анықтамаларға сүйене отырып, өндірістік мүмкіндіктер аумақтық кәсіпорындардың жиынтық күші мен мүмкіндіктерін анықтайтындығын және егер ресурстар болса, оларды жүзеге асыруға болатындығын атап өткен жөн. Қолда бар ресурстардың жалпы көлемі, өз кезегінде, кәсіпорындардың өндірістік-шаруашылық қызметін анықтайды және төмен деңгейлі мүмкіндіктер жүйесін білдіреді. Өндірістік, материалдық-техникалық факторлардың жіктелуіне сүйене отырып, инновациялық, инвестициялық, еңбек, инфрақұрылымдық және қаржылық мүмкіндіктерді өндірістік мүмкіндіктердің құрамдас бөліктеріне бөлуге болады, олар өз кезегінде шикізат, өнеркәсіптік, ғылыми-инновациялық, инвестициялық, еңбек және ақпараттық ресурстар негізінде қалыптасады (2-сурет).

Сурет 2. Аймақтың өнеркәсіптік әлеуетін қалыптастыру

Өндірістік әлеуетің компоненті құраушылдарының сипаттамасы 2-кестеде көрсетілген.

Өңірдің өнеркәсіптік әлеуетінің дамуына кедергі келтіретін проблемаларды жою үшін, ең алдымен, қазіргі экономикалық жағдайларда өндірістік қызметтің техникалық және технологиялық деңгейін арттыруға бағытталған теңгерімді және барабар өнеркәсіптік саясатты әзірлеу қажет. Сонымен бірге, аймақтық билік қабылдаған саясат экономиканың өнеркәсіптік секторында әртараптандыру процесін жандандыру қажеттілігін ескеруі

керек, өйткені олар әртараптандыру ұйымдары мен құралдарының көмегімен жасанды әлеуеттің құрылымдық элементтерін дамыту процесін бастайды және үйлестіреді.

Кесте 2

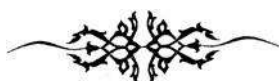
Аймақтық өнеркәсіптік әлеуеттің құрылымдық компоненттері

	Әлеуеттің атауы	Сипаттама
P1	Материалдық-техникалық	Жиынтығында өңір өнеркәсібінің материалдық-техникалық әлеуетін құрайтын негізгі қорлар, кәсіпорындарда бар прогрессивті технологиялық бөліністер, процестер, бірегей технологиялар
P2	Инновациялық	Қолда бар инновациялық белсенді кәсіпорындардың, жаңа техникалық идеяларды генерациялауға және іске асыруға қабілетті жоғары білікті жұмысшы кадрлардың, сондай-ақ технологиялық жобаларға бағытталатын қаржы қаражатының жиынтығы өндірістік қызметтің техникалық-технологиялық деңгейін арттыруды қамтамасыз ету мақсатында инновациялар.
P3	Қаржылық	Өнеркәсіптің операциялық қызметін, өндірістік инфрақұрылымды дамытуды қамтамасыз ететін, сондай-ақ шұғыл міндеттерді шешуге және алға қойылған экономикалық мақсаттарға қол жеткізуге ықпал ететін өнеркәсіптің жиынтық қаржылық мүмкіндіктері.
P4	Еңбек	Дайын өнімдерді құруды қамтамасыз ететін өндіріс міндеттерін орындау үшін аумақтың еңбек ресурстарын пайдалану мүмкіндігі және дайындығы
P5	Инфрақұрылымдық	Өндірістің тиімді жұмыс істеуі, қоршаған ортамен оңтайлы өзара іс-қимыл және ресурстарды ұтымды пайдалану процесінде тауарлар айналымы мен адамдардың тіршілік әрекеті үшін жағдайларды қамтамасыз ететін аумақтың жиынтық мүмкіндіктері.
P6	Инвестициялық	Әлеуетті инвесторлардың өңірлік өнеркәсіпті дамытуға инвестициялау мүмкіндігі мен дайындығы.
Ескерту: [8]; [9]; [10] әдебиет көздері негізінде жасалған		

Экспортқа бағдарлану және оны ауыстыру сияқты өнеркәсіптік саясаттың құралдарын кешенді пайдалану стратегиялық маңызды өнеркәсіптік, инновациялық және инвестициялық белсенді кәсіпорындардың дамуын ынталандыратын болады, олар ішкі инвестицияларды ынталандыруда және шетелдік инвестицияларды тартуда мамандандырылған секторлары бар елдердің озық тәжірибесіне жүгінеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. О.С.Сухарев, Е.Н.Стрижакова. Индустриальная политика и развитие промышленных систем, 2014 г.
2. Отраслевые структуры промышленности стран СЭВ: проблемы совершенствования / под ред. Алампиева П., Зубкова А. – М: Наука, 2001 г..
3. Кофанов, А. А. Диверсификация региональной экономики как доминирующая стратегия структурного развития в условиях глобализации экономических отношений [Текст] : автореф. дис. на соиск. уч. ст. д-ра экон. наук : 08.00.05 / А. А. Кофанов. – Краснодар, 2010. – 31 с.
4. Татаркин, А. И. Системный подход к разработке и реализации промышленной политики России [Электронный ресурс] / А. И. Татаркин // Материалы II дальневосточного международного экономического форума. – Хабаровск, 2006. – Режим доступа : http://dvforum.ru/2007/doklads/ks1_Tatar.aspx
5. Мартемьянов В. В. Развитие промышленного потенциала региона на основе модернизации его технологической базы : автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук : 08.00.05. – М. : Рос. эконом. акад. им. Г.В. Плеханова, 2010. – 24 с.
6. Баканач, О. В. Типология регионов РФ по уровню развития промышленного потенциала [Текст] / О. В. Баканач, К. В. Гаус // Проблемы совершенствования организации производства и управления промышленными предприятиями : межвузовский сборник научных трудов. – 2012. – № 1. – С. 15–21.
7. Tsogoev I. Kh. Rol' gosudarstva v formirovanii i realizatsii promyshlennoi politiki v Severo-Kavkazskom federal'nom okruge: avtoref. dis. na soisk. uch. st. kand. ekon. nauk: 08.00.05 [the State Role in the Formation and Implementation of Industrial Policy in the North Caucasian Federal District: Ph.D. in Economics Dissertation Abstract]. Moscow, 2012. 29 p.
8. Аганбегян А. Г., Михеева Н. Н., Фетисов Г. Г. Модернизация реального сектора экономики: пространственный аспект // Всероссийский научный журнал «Регион: экономика и социология». – 2012. – № 4 (76). – С. 7–44;
9. 17. Кузнецова А. И. Инфраструктура: Вопросы теории, методологии и прикладные аспекты современного инфраструктурного обустройства. Геоэкономический подход. – М. : КомКнига, 2006. – 456 с.;
10. Ларионова О. А. Региональная диверсификация и ее влияние на развитие производства // Организатор производства. – 2009. – № 4 – С. 90–94.

УДК 338.001.25

АЙМАҚТА АЗЫҚ - ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУЛЕР

Қылышбек Өрнекбай, 6В04114- тобының 1 курс студенті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ

Қалымбетова Салтанат, экономика ғылымдарының магистрі аға оқытушы, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Тараз қ

Аннотация. Тақырыптың өзектілігі азық — түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мемлекеттік саясаттың басым бағыты болып табылады, өйткені ол ұлттық, экономикалық, әлеуметтік, демографиялық және экологиялық факторлардың кең ауқымын қамтиды. Мақалада даму жағдайында елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің теориялық негіздері нақтыланды. Азық-түлік қауіпсіздігінің халықаралық және аймақтық аспектілерін және оны мемлекеттік реттеу тетіктерін зерттеу негізінде бірыңғай агроазық-түлік нарығын қалыптастыру жағдайында Республиканың бірыңғай агроазық-түлік нарығының тиімді және теңгерімді дамуын реттеу тетіктері анықталды.

Түйінді сөздер: ұлттық қауіпсіздік, азық-түлік қауіпсіздігі, стратегия, агроазық-түлік нарығы, бәсекеге қабілеттілік.

Аннотация. Актуальность темы обеспечение продовольственной безопасности является приоритетным направлением государственной политики, поскольку охватывает широкий спектр национальных, экономических, социальных, демографических и экологических факторов. В статье уточнены теоретические основы обеспечения продовольственной безопасности страны в условиях развития. На основе изучения международных и региональных аспектов продовольственной безопасности и механизмов ее государственного регулирования выявлены механизмы регулирования эффективного и сбалансированного развития единого агропродовольственного рынка Республики в условиях формирования единого агропродовольственного рынка.

Ключевые слова: национальная безопасность, продовольственная безопасность, стратегия, Агропродовольственный рынок, конкурентоспособность.

Annotation. The relevance of the topic ensuring food security is a priority area of state policy, since it covers a wide range of national, economic, social, demographic and environmental factors. The article clarifies the theoretical foundations of ensuring the country's food security in the context of development. Based on the study of international and regional aspects of food security and mechanisms of its state regulation, the mechanisms for regulating the effective and balanced development of the unified agro-food market of the Republic in the context of the formation of a single agro-food market have been identified.

Keywords: national security, food security, strategy, Agri-food market, competitiveness.

Қазақстанда тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық негізі Қазақстан Республикасының Конституциясы, "Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, халықаралық құқықтың жалпы қабылданған қағидаттары мен нормалары, Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары, сондай-ақ олардың негізінде шығарылған өзге де нормативтік-құқықтық актілер болып табылады.

"Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы" заңда "азық-түлік қауіпсіздігі" термині тұтынудың физиологиялық нормаларын және демографиялық өсуді қанағаттандыру үшін мемлекет жеткілікті сапалы азық-түлікке физикалық және экономикалық қолжетімділікті қамтамасыз ете алатын экономиканың жай-күйі ретінде түсіндіріледі.

Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік астық ресурстарын және басқа да ауыл шаруашылығы өнімдерін қалыптастыру, сақтау және пайдалану мәселелері бойынша заңнама қабылдау жоспарлануда. Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары бағасының қолжетімділігін қамтамасыз ету көзделеді. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің критерийлері мен негізгі бағыттары анықталды. Шетелдік нарықтарда азық-түлік тауарларын сатып алу мүмкіндігі көзделген, бұл республикада өндірілмейтін немесе шағын көлемде өндірілетін азық-түлік тауарларының нарығына реттеуші әсер етуге мүмкіндік береді. [1].

Көптеген ғалымдар азық - түлік қауіпсіздігі-бұл ұлттық азық-түлік өзін-өзі қамтамасыз ету, яғни мемлекеттің ел халқының және әрбір азаматтың қажеттіліктерін сапалы, толыққанды және экологиялық таза азық-түлікпен қанағаттандыру қабілеті деп санайды (бұл тамақ, ауыз су, басқа да тамақ өнімдері, биологиялық белсенді заттар). Халықтың қалыпты тіршілік әрекеті қауіпсіз деңгейде (Е. Ү. Ішкі және сыртқы қауіптердің, сондай-ақ қоғамдағы орнықты экономикалық даму мен әлеуметтік-саяси тұрақтылықтың ықпалына қарамастан, жеке тұлғаның физикалық және әлеуметтік дамуы, денсаулық пен халық санының кеңейтілген өсуі үшін қажетті және жеткілікті көлемді, саны мен ассортиментін қамтамасыз ету). Сонымен қатар, бірінші шарт (қалыпты өмірді қамтамасыз ету үшін жеткілікті деңгейде азық-түлікпен қамтамасыз ету) адамға қалыпты өмір сүру құқығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Екінші шарт (сыртқы және ішкі қатерлерге немесе жағдайларға қарамастан азық-түлікпен қамтамасыз ету) елдің егемендігін қамтамасыз етудің қажетті шарты болып табылады.

Алайда, кейбір экономистер кейбір анықтамаларды енгізеді, осылайша бұл ұғымды келесідей түсіндіреді. Атап айтқанда, бұл:

А) мемлекеттің жоғарыда аталған әлеуеті тиісті азық-түлік ресурстарымен, әлеуеттермен және кепілдіктермен қамтамасыз етілген, бұл мемлекеттік азық-түлік қорын қысқартпауға мүмкіндік береді;

Б) мемлекет тек ағымдағы ғана емес, сонымен қатар төтенше қажеттіліктерді де қамтамасыз ете алуы керек;

В) азық-түлікке деген қажеттілікті тек өз ресурстары есебінен немесе негізінен ішкі тамақ өнімдерін өндіру есебінен қамтамасыз ету (халықаралық көздерді қоспағанда). [2].

Азық-түлік тауарлары бойынша Жамбыл облысы 2023 жылғы қарашада бағалар күріш - 5,8%-ға, жұмыртқа - 4,6%-ға, жаңа піскен көкөністер - 2,6 %-ды (о.і. қызанақ - 53,1%-ға, қияр - 42,3%-ға), макарон өнімдері - 1,8%-ға (о. і. кеспе -0,2%-ға), ұн - 1,6%-ға, балық және теңіз өнімдері - 1,5%-ға, сүт өнімдері - 0,5%-ға (о.і. қатты ірімшік - 1,9%-ға, айран - 0,6%-ға, қаймақ - 0,2%-ға), ет - 0,2%-ға (о.і. сиыр еті - 0,6%-ға), май және тоң май - 0,1%-ға (о.і. тұздалмаған сары май - 0,2%-ға).

Ақ қырыққабат - 11,7% - ға, пияз - 8,6% - ға, қант - 8,1%-ға, қызылша - 4,0% - ға, сәбіз - 3,7% - ға, картоп - 2,8% - ға, жемістер -1,3% - ға (о.і. алма - 3,8% - ға), сұлу жармасы - 0,2% -ға төмендеді.

Нан, шұжық, жылқы еті, қой еті, шошқа еті, құс еті, күнбағыс майы, кофе, шай бағасы өзгеріссіз қалды.

Азық - түлік емес тауарлар бойынша фармацевтикалық өнімдердің бағасы - 2,9% - ға, өзге де заттар, аспаптар мен жеке пайдаланылатын тауарлар - 1,2% - ға, сыртқы киім - 0,9% - ға, шыны бұйымдар, ас құралдары мен үй ыдыстары, көмір - 0,5% - ға, жуу және тазалау құралдары - 0,3% - ға өсті.

Тұрмыстық техниканың бағасы - 2,5%-ға, дизель отыны - 0,6% - ға төмендеді.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету нарық субъектілері, мемлекеттік әкімшілік органдар және коммерциялық емес бірлестіктер қатысатын белгілі бір мақсатқа бағытталған процесс ретінде қарастырылуы керек.

"Азық-түлік қауіпсіздігін" экономикалық категория ретінде қарастырған кезде эволюциялық теорияның келесі принциптерін қолдануға болады, олар Р.Нельсон мен С. Винтердің классикалық шығармаларына енгізілген.

Өзгергіштік-бұл азық-түлік қауіпсіздігі жүйесінің уақыт өте келе өзгеру қабілеті. Бұл өзгерістер экономикалық ортамен анықталады және өндіргіш күштер мен өндірістік қатынастардың дамуына қатысты эволюциялық жолмен де, өндіргіш күштер мен өндірістік қатынастардың табиғатының күрт өзгеруімен революциялық жолмен де дами алады. [3].

Гетерогенділік-бұл даму тарихына, әлеуметтік және мәдени сипаттамаларға, сондай-ақ экономикалық даму деңгейіне байланысты жүйенің бастапқы элементтерінің қасиеттеріндегі айырмашылық. Нарықтық ортадағы жүйенің гетерогенділігі көбінесе ауылшаруашылық кәсіпорындарының, сауданың және азық-түліктің бәсекеге қабілеттілігіне байланысты.

Шектеу-Бұл шектеулі ресурстарды пайдалану (табиғи, қаржылық, адами және т.б.) анықталатын толықтық қасиеті.), өндірістік қатынастардың сипаты. Шектеу азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіреді, бірақ ол сонымен бірге прогресс көзі болып табылады.

Бейімделу-бұл азық-түлік қауіпсіздігі жүйесінің сыртқы ортадағы өзгерістерге бейімделуі. Бейімделу дәрежесі неғұрлым жоғары болса, жүйенің тиімділігі соғұрлым жоғары болады.

Реттілік.Субъект пен әлеуметтік-экономикалық орта элементтері белгілі бір байланыстар мен шектеулер арқылы өзара әрекеттесетін біртұтас тұтастықты немесе жүйені құрайды.Осылайша,жүйелік көзқарас тұрғысынан "азық-түлік қауіпсіздігі" ұғымын физиологиялық нормаларға сәйкес халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету процесі ретінде қарастырған жөн. [4].

Осылайша, азық - түлік қауіпсіздігі өте күрделі және көп қырлы экономикалық категория болып табылады.

Біздің ойымызша, елдің азық-түлік қауіпсіздігін азық-түлік ресурстарының жай-күйі деп, олардың тамақтану қажеттілігі негізінен халықтың қалыпты өмір сүруі үшін жеткілікті мөлшерде ішкі өндіріс есебінен қанағаттандырылады. Басқаша айтқанда, азық-түлік қауіпсіздігі барлық адамдар әрқашан белсенді және салауатты өмір салтын ұстану үшін диеталық қажеттіліктері мен дәмдік талғамдарын қанағаттандыру үшін барабар, қауіпсіз және қоректік тағамдарға физикалық және экономикалық қол жеткізе алатын кезде болады. Азық-түлік сапасын жақсарту үшін бізде азық-түлік сапасын жақсарту, өнімдер, халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, азық-түлік сапасын жақсарту үшін мұнда үш негізгі нәрсені бөліп көрсету керек азық-түлік қауіпсіздігі компоненті:

Ең алдымен, бұл оның азық-түлік тәуелсіздігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ететін мемлекет экономикасының жағдайы. [5].

Екіншіден, ел халқына физиологиялық нормаларға сәйкес тағамға физикалық және экономикалық қол жетімділікке кепілдік беріледі.

Үшіншіден, бұл қолданылатын тағамның сапасы мен қауіпсіздігі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий

<https://www.gov.kz/memleket/entities/vetcontrol/documents/details/145367?lang=ru> 2.Об утверждении Плана обеспечения продовольственной безопасности Республики Казахстан на 2022 – 2024 годы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000178>

3.Анализ и перспективы продовольственной безопасности республики казахстан <https://vaael.ru/ru/article/view?id=66>

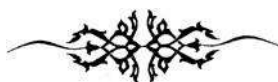
4.Жамбыл облысының әкімдігі ресми сайты

<https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl/documents/details/598677?lang=kk>

5.Есиркепова,А.М.Бизнес-жоспарлау [Мәтін] : оқу құралы / А.М. Есиркепова. - Алматы : ЭСПИ, 2021. - 296 б. - ISBN 978-601-342-885

[7http://elib.dulaty.kz/MegaPro/Web/SearchResult/ToPage/1](http://elib.dulaty.kz/MegaPro/Web/SearchResult/ToPage/1)

6.ДиМаттео Ларри А.Халықаралық бизнес құқығы және заңнамалық орта: транзакциялық тұрғыдан зерделеу [Мәтін] = International bussiness law find the legal environment : оқу құралы / ДиМаттео Ларри А.; Ауд. К. М. Абишова, Г.С. Жолдасбаева, Е.Н. Исаков және т.б. - 3-ші басылым. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" ҚҚ, 2019. - 680 б

УДК: 339.138

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ МАРКЕТИНГТІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Альжанова Ұлжан, 6В041128- тобының 4 курс студенті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,Қазақстан Республикасы,Тараз қ

Тойшибекова Назира Мырзаймовна ,экономика ғылымдарының магистрі аға оқытушы, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,Қазақстан Республикасы,Тараз қ

Түйін: Бұл мақалада цифрлы маркетинг ұғымы маркетингтің құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қарастырылады. Оның артықшылықтары мен проблемаларына ерекше көңіл бөлінеді. Желіні пайдаланушылар арасында іздеу жүйелерін пайдалану статистикасы және олардың жас санаты жеке қаралады. Бұл мақаланың өзектілігі цифрлық технологиялар біздің өмірімізге белсенді енгізілуіне байланысты. Халықтың және бизнестің мемлекеттік қызметтерге қол жеткізуін оңайлату, ақпарат алмасуды жеделдету, бизнесті жүргізу үшін жаңа мүмкіндіктердің пайда болуы, жаңа сандық өнімдер құру және басқалар.

Түйін сөздер: цифрлық маркетинг, цифрлық Қазақстан, интернет, цифрлық арналар, жарнама, медиа, диджитал-агенттіктер.

Аннотация: В данной статье понятие цифрового маркетинга рассматривается как одна из составляющих маркетинга. Особое внимание уделяется его преимуществам и проблемам. Среди пользователей сети отдельно рассматриваются статистика использования поисковых систем и их возрастная категория. Актуальность данной статьи обусловлена

тем, что цифровые технологии активно внедряются в нашу жизнь. Упрощение доступа населения и бизнеса к государственным услугам, ускорение обмена информацией, появление новых возможностей для ведения бизнеса, создание новых цифровых продуктов и др.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, Цифровой Казахстан, интернет, цифровые каналы, реклама, медиа, диджитал-агентства.

Abstract: in this article, the concept of digital marketing is considered as one of the components of marketing. Special attention is paid to its advantages and problems. Search engine usage statistics and their age category are considered separately among web users. The relevance of this article is due to the fact that digital technologies are actively being introduced into our lives. Simplifying public and business access to government services, speeding up information exchange, creating new business opportunities, creating new digital products, etc.

Keywords: digital marketing, Digital Kazakhstan, Internet, digital channels, advertising, media, digital agencies.

Әлемдік заманауи технологиялар трендінде болу үшін Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасына бастама жасады. Оның басты мақсаты – цифрлық экожүйені прогрессивті дамыту және Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы халықтың өмір сүру сапасын арттыру.

Сандық немесе digital-маркетинг-смартфондар, компьютерлер, планшеттер, теледидар, радио, цифрлық экрандар сияқты ерекше цифрлық арналар арқылы жүзеге асырылатын тұтынушымен байланыс құралдары. Сонымен қатар, цифрлық маркетинг электрондық ресурстар мен QR-кодтардың сілтемелері түрінде офлайн каналдарында да іске асып жатыр. Цифрлық маркетинг дербестендірілген тәсілді білдіреді, бұл дегеніміз әлеуетті клиенттің қажеттіліктері, қалауы, мүдделері және басқа да деректері туралы түсінікке ие болу. Сонымен қатар, сандық маркетинг, тарату арналарының алуан түрлілігіне қарамастан, интернеттің белсенді пайдаланушыларын тарту үшін қолайлы. Жиі бұл ұғымды интернет-маркетингпен шатастырады — бірақ оларда елеулі айырмашылық бар. Нақтырақ айтқанда, диджитал-маркетинг өзіне де интернет-маркетинг кіреді, бірақ интернетпен шектелмейді. Салыстырып көрейік: интернет-маркетинг деген SEO-сайтын ілгерілету, контекст, вебинарлар т. б. барлық арналар пайдаланушыға тек интернетте қол жетімді. Ал digital-маркетинг бұл жоғарыда аталған барлығы, сонымен қатар жарнама және желіден тыс кез келген сандық тасымалдауыштарды жылжыту. Яғни, ол онлайн және офлайн болатын сандық коммуникацияны білдіреді[1]. Әрине, диджитал-маркетингке газеттердегі хабарландыру, флаер, теледидардағы жарнама, билбордтар сияқты дәстүрлі арналар арқылы жылжыту жатпайды. Егер билбордте QR-код көрсетілсе, оның көмегімен сайтқа өтуге болады — бұл диджитал-маркетинг. Өз уақытында диджитал интернет-маркетингсіз мүмкін болды. Бұған мысал-осы бағыттағы пионерлер, SoftAd Group компаниясы (қазір ChannelNet). 80-ші жылдардың ортасында бірнеше автоөндірушілер үшін ерекше жарнамалық компанияны әзірледі. Идея мынадай болды: журнал оқырмандары журналдан арнайы қосымша бетті кесіп алып, оны пошта арқылы жіберу керек болды. Ал жауап ретінде олар тегін тест-драйв және дискетаны ұсынды, онда түрлі автомобиль маркалары жарнамаланды. Осылайша, компания офлайн-жылжыту 174 құралдарымен кешенді сандық тасымалдаушыны пайдаланды. Ал "диджиталмаркетинг" (немесе "сандық маркетинг") термині 90-шы жылдары қолданыла бастады.

Сандық маркетинг құралдары мен арналарының әрқайсысына мақала арнауға болады. Сондықтан біз олардың ең көп таралғанын атап өтеміз: сандық теледидар және онлайн

радио; жарнама бағдарламалар, мессенджерлер, онлайн ойындар; SMS және MMS-жіберу; интерактивті және көше жарықдиодты экрандар, өзіне-өзі қызмет көрсету терминалдарындағы жарнама; SEO және SEM-желідегі іздеу маркетингі; контекстік жарнама, баннерлер және тизерлік жарнама; Әлеуметтік желілердегі SMM — маркетинг; email-маркетинг; вебмастер әрбір келушіні немесе сатып алушыны тарту үшін төлем алатын серіктестік маркетинг[3]. "Диджитал-маркетингі 3 негізгі топқа бөлуге болатын көптеген құралдар бар: 1) ақылы ресурстар: компания төлейтін диджиталдағы барлық көріністер; 2) өз ресурстары: бизнес иеленетін және билік ете алатын әлеуметтік желілердегі сайттар, беттер; 3) тапқан ресурстар: сарафан радиосы немесе earned media — тегін немесе сатып алынған коммуникациялық арналар. Егер жалпылама айтатын болсақ, диджитал-агенттіктер сандық ортада брендтің қатысуын және ілгерілеуін қамтамасыз етеді. Команда құрамына: маркетолог, SEO маманы, талдаушы, жоба менеджері, дизайнер, бағдарламашы, контент-менеджер және копирайтер кіруі мүмкін. Тұрақты емес жұмыс үшін мұндай агенттік фрилансерлерді, мысалы, видеооператорлар немесе фотографтарды жалдауы мүмкін. Диджитал-агенттіктер мынадай қызметтерді көрсетеді: өнімді жылжытудың кешенді стратегиясын әзірлеу; сайттарды жасау және айналдыру, дизайн, медиа және контекстік жылжыту; онлайн-қауымдастықтармен жұмыс; офлайн-іс-шараларды ұйымдастыру; сандық теледидар немесе онлайн радио үшін жарнама жасау және т. б.

Сандық орта деректерді оңай жинауға мүмкіндік береді. Маркетологтар пайдаланушылар мен олардың мінез-құлықтары туралы ақпаратты талдайды: демографиялық мәліметтер, мүдделер, онлайн-белсенділік, сайтқа көшудің жарнамалық көздері және т. б.[4]. Көптеген компаниялар 2023 жылды бүкіл әлем 2000 жылды күткендей күтті. Стратегиялардың негізгі бөлігі 2023 жылға бағытталған, ал біздің SMM 175 маркетинг мамандары, бейне және таргетингке сіз үшін ең танымал және қызықты үрдістер туралы білу үшін барлық мүмкіндіктерді жасады. Ақыр соңында, тұтынушылар да 2023 жылды күтті. 2023 жылғы цифрлық маркетингтің ең танымал үрдістері: ИИ маркетингке енгізу Дауыстық іздеу Онлайн карталар Эмоцияларды талдау Чат-боттар Бейне мазмұнға фокус Youtube жеке құрал ретінде Әлеуметтік желілер Мазмұнды жекелендіру Спам-бақылау Маркетинг индустриясы тез өседі, бірақ блокчейн одан да тезірек өсуде. Ол керемет динамикалы, себебі тұтынушылардың үміттері мен тілектеріне сәйкес келуі керек. Жоғары конверсия және клиенттердің үнемі назары жарнама қозғалысына байланысты. 2023 жылға қарай ол басқа түрді қабылдайды, өйткені желіде пайдаланушылардың әрекеттері айтарлықтай өзгерді. 2-3 жыл бұрын жарнамалық науқанды өткізу үшін жалпы үрдіс ТВ және радио бойынша жарнамаға назар аударылды. Бірақ технологиялар мүлдем басқа деңгейге жетті. 30 жасқа дейінгі адамдар теледидар емес, смартфондарға көп уақыт жұмсайды. Радио жарнама тәсілі ретінде қарастырылмайды, жақын жылдары теледидар өзінің өзектілігін жоғалтады. Сондықтан барлық интернетмаркетинг:

Смартфондар мен мобильді қосымшалар; Интернет-қызметтер; Бейне; Әлеуметтік желілерге бағытталады. Бұл қазіргі уақытта біліне бастады, өйткені теледидардағы жарнама сапасы айтарлықтай төмендеді. Оның үстіне, жарнама басталған кезде көрермендер жай ғана арнаны ауыстырып жібереді, соның себебінен тиімділігі төмендеді. Samsonite Worldwide мысалында жарнамаға кететін шығындар жыл сайын айтарлықтай ұлғаятынын көруге болады. Бұл кең аудиторияны қамту қажеттілігімен, әлемдік

экономикадағы жалпы өзгерістермен және басқа да себептермен байланысты. Цифрлық маркетинг қаржы тұрғысынан дәстүрліден айтарлықтай басым, мысалы, жарнама қалқандары мен газеттер сияқты. Алайда, жарнама науқанының құны 2023 жылы қайтадан өседі. 2021 жылы АҚШ сандық маркетингке 203 миллиард доллар жұмсады. Олардың артынан 195 миллиард көрсеткішпен Қытай және Жапония (183 176 миллиард) келеді. 2023 жылға қарай үрдістер бұрынғыдай қалады. Бірақ Шығыс секторы тез қарқын алуда. Соңғы жылдары Үндістан мен Индонезия рейтингтерде бірнеше жолға көтерілді[1]. Бүгінде бүкіл интернет-маркетинг ұялы телефондар мен қосымшаларға бағытталған. Болашақта бұл үрдіс қалып, жасанды интеллектті пайдалануға көп көңіл бөлінеді. Бұл сұрауларды, негізгі мүдделерді және тіпті нақты өніммен эмоционалдық қарым-қатынасты талдауды білдіреді.

Цифрлық маркетинг қазіргі заманғы нарықтың ең жылдам өсіп келе жатқан сегменттерінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің мәліметтері бойынша, 2021 жылы 6-74 жастағы адамдар арасында Интернетті пайдаланушылар үлесі 78,8% - ды құрады. Салыстыру үшін: 2020 жылы халықтың 73% - ы интернетке қолжетімділік болды (халықтың жалпы саны 17,96 млн. адам болса, бұл шамамен 13 млн. пайдаланушы). 16-74 жастағы халық арасында Интернетті енгізу бойынша көшбасшылар – Нұр-сұлтан (Астана) (90,1%), Алматы (87,1%) және Алматы облысы (88,9%). Қазақстандағы Интернеттің орташа пайдаланушысы-бұл жеке немесе мемлекеттік секторда жұмыс істейтін және компьютерден желіге шығатын, мобильді Интернетке қол жеткізе алатын 23-35 жастағы адамдар. Сонымен қатар интернетті әйелдер белсенді пайдаланады (52,2% пайдаланушылар). Қазақстандағы іздеу жүйелері арасында абсолютті көшбасшы-Google. 2021 жылдың шілде айында Google үлесі 85% құрады, ал Яндекс іздеу трафиінің 11,2%, ал Mail.Ru – 3,7%. 2021 жылдың сәуір айында TNS Web Index деректері бойынша 2021 жылдың қаңтар айында Қазақстан қалаларындағы интернет пайдаланушылардың үлесі сенімді артып, халықтың 82% - ын құрайды (2020 жылмен салыстырғанда+9%)[2].

Сандық маркетингтің үлкен артықшылықтары бар: 1. Неғұрлым кең мақсатты аудиториямен өзара іс-қимыл жасау. 2. Маркетингтік хабарламаны аз уақыт кезеңінде мүдделі адамдарға жеткізу мүмкіндігі. 3. Клиенттермен олардың қажеттіліктерін анықтау және жедел кері байланыс алу мүмкіндігімен екіжақты қарым-қатынас жасау. 4. Пайдаланушылардың көп тартылуы және оларға күшті әсер ету. 5. Пайдалы контентті тегін ұсыну есебінен брендтің беделін және сатып алушылардың адалдығын арттыру. Алайда сандық маркетинг өзінің жеткізушілеріне ерекше проблемалар жасайды. Сандық маркетингтің бірінші проблемасы-үлкен деректер. "Үлкен мәліметтерді" жиі ақпаратты жарылыс деп атайды, ол компьютерлердің есептеуіш қуатының бұрын-соңды болмаған өсуімен қатар олардың өз құнының күрт төмендеуімен және ақпаратты сақтаумен байланысты. Екінші мәселе-электрондық коммерция. Тауарлардың арзан әрі кең таңдауы, сондай-ақ онлайн-шопинг ыңғайлылығы арқасында интернетте тұтыну шығындары бұрын-соңды болмаған биіктіктерге дейін көтерілді. Amazon және eBay сияқты тек қана онлайн-ритейлмен айналысатын компаниялар электрондық коммерцияның арқасында нағыз бизнес-империяны құра алды.

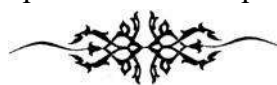
Тауарлардың әр түрлі санаттары әртүрлі жылдамдықпен онлайн өтеді, бұл ритейлерлер үшін жаңа қиындықтар туғызады. Мысалы, интернет арқылы бүгінде барлық тұтыну электроникасының 30% - ы және күнделікті сұраныстағы тауарлардың тек 1% - ы сатылады. Бұл әр түрлі арналар бойынша жұмыс істейтін ритейлерлер үшін жаһандық желіде еруі мүмкін олардың бизнесіне бәсекелестік қатердің табиғатын түсіну үшін осы арналардың әрқайсысы бойынша және әрбір тауар санаты бойынша өзінің нарықтық үлесінің ауытқуын қадағалау өте маңызды екенін білдіреді. Үшінші мәселе-әлеуметтік медиа болып табылады. Интернетте пайдаланушылар өткізетін уақыт бойынша әлеуметтік медиа үлесі веб-порталдардың үлесінен асып түсті. Әлеуметтік желілердегі пайдаланушылардың белсенділігін көтеру нарық қатысушыларына жаңа мақсатты алдына қойды: бұл жаңа арналарды тұтынушымен байланыс үшін қалай пайдалануға болады? Төртінші мәселе сандық медиапланның орындалу және тиімділік көрсеткіштері болып табылады.

Бүкіл әлем бойынша сандық жарнаманың қандай дәрежеде көрсетілгенін білуге бағытталған көптеген зерттеулер аудиториямен бұл мағынада көп нәрсені жақсартуға болатынын көрсетеді. Миллиардтаған қаралым алған роликтермен жүргізілген зерттеулерден ондаған ірі жарнама берушілерден орташа алғанда барлық хабарландырулардың 30% соңғы пайдаланушыға көрінбейтіні анықталды. Негізінен бұл пайдаланушы веб-бетті жарнаманың соңына дейін айналдырмайды немесе жарнама жүктегенге дейін оны өте тез жауып тастауға тырысады. Әлбетте, мұндай көрінбейтін жарнама тұтынушылық мінез-құлыққа әсер етпейді. Нәтижесінде кейбір баспагерлер өз алаңдарында жарнаманың "көрінуіне", өз клиенттерінің қуанышына кепілдік бере бастайды[2].

Сандық маркетингтің көптеген проблемаларының себебі – сирек контент, талдамалық деректердің жеткіліксіздігі және шешімдерді ұйымдастыруда саралап іздестірудің қанағаттанарлықсыз нәтижелері, ал веб-әзірлеудің сапасын арттыру арасындағы табыс пен маркетингтік компанияның құлдырауының айырмашылықтарын білдіреді. Сондықтан алға қойылған мәселелер мен оларды шешу үшін сандық маркетингті қазіргі уақытта интернет кеңістігінде тауарлар мен қызметтерді жылжыту үшін маркетингтің ең тиімді механизмі деп санауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Біздің уақытта Digital маркетинг қалай жұмыс істейді / URL: 178 <https://reklamaplanet.ru/marketing/didzhital>
- 2.Қазақстандағы Интернет-маркетинг: нарыққа шолу.URL: <https://www.seonews.ru/analytics/internet-marketing-v-kazakhstane-obzor-rynka/>
- 3.Сандық маркетингтің 10 басты мәселесі. URL: <http://rocketcenter.ru/blog/Reklama/196/10-glavnykh-problem-tsifrovogo-marketinga.html>
4. Котлер Филип, Армстронг Гари Маркетинг негіздері. – Алматы: «Ұлттық аударма

бюросы» қоғамдық қоры, 2019 жыл.

ИННОВАЦИЯҒА АРНАЛҒАН ЭКОЖҮЙЕ

Жантаева Улдана , 6В04128- тобының 1 курс студенті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,Қазақстан Республикасы,Тараз қ

Удасбекова Айнұр Мамырбекқызы, менеджмент магистрі, аға оқытушы, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,Қазақстан Республикасы,Тараз қ

Аннотация. Инновациялық экожүйенің негізгі элементтері және олардың инновациялық өмірлік циклдің әр түрлі кезеңдеріндегі байланыстары бөлектелген. Инновациялық экожүйеге тән негізгі белгілер мен сипаттамалар анықталған. Инновациялық экожүйені құрылымдаудың әр түрлі тәсілдері қарастырылған, сонымен қатар инновациялық экожүйенің тиімділік белгілері мен жетістік факторлары анықталған. Мақалада инновациялық экожүйенің даму нәтижесінде қол жетімді болатын экономиканың мүмкіндіктері туралы айтылады. Инновациялық экожүйенің қалыптасуы мен дамуындағы университеттердің рөлі жайында айтылып, инновациялық экожүйеге жүйелі көзқарастың қалыптасқаны көрсетілген.

Кілт сөздер инновациялық экожүйе, кәсіпкерлік, білім экономикасы, инновациялық мәдениет, экожүйе белгілері, зерттеу әдістері, интегралды тәсіл.

Аннотация. Выделены основные элементы инновационной экосистемы и их связи на разных этапах инновационного жизненного цикла. Определены основные черты и характеристики, характерные для инновационной экосистемы. Рассмотрены различные подходы к структурированию инновационной экосистемы, а также выявлены признаки эффективности и факторы успеха инновационной экосистемы. В статье рассказывается о возможностях экономики, которые становятся доступными в результате развития инновационной экосистемы. Рассказано о роли университетов в становлении и развитии инновационной экосистемы, показано формирование системного подхода к инновационной экосистеме.

Ключевые слова: инновационная экосистема, предпринимательство, экономика знаний, культура инноваций, признаки экосистемы, методы исследования, комплексный подход.

Annotation. The main elements of the innovation ecosystem and their relationships at different stages of the innovation life cycle are highlighted. The main features and characteristics inherent in the innovation ecosystem are identified. Various approaches to structuring the innovation ecosystem are considered, as well as identifying signs of effectiveness and success factors of the innovation ecosystem. The article discusses the possibilities of the economy, which will become available as a result of the development of an innovative ecosystem. The role of universities in the formation and development of the innovation ecosystem is emphasized and a systematic approach to the innovation ecosystem is developed.

Keywords: innovation ecosystem, entrepreneurship, knowledge economy, innovation culture, ecosystem features, research methods, integrated approach

Жаһандық әлемдегі өмір табысқа жету мүмкіндігін теңестіреді. Көптеген кәсіпкерлер алға жылжу үшін оларға тек тұтынушыны тарту ғана емес, сонымен қатар одан бас тарту мүмкін емес болатындай өз ұсынысын үнемі жетілдіре білу қажеттігін түсінеді. Бұл тұрғыда бизнес-үдерістегі және Технологиялардағы инновациялар - өзіндік бәсекеге қабілеттілікті арттыру құралы.

Егер біз инновациялық белсенділікті дамытқымыз келсе, қазақстандық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін жалпы арттырғымыз келсе, онда күнделікті өмірімізді офлайн және онлайн сапалы сервистермен тығыз толтыру үшін табанды, әдістемелік тұрғыдан бастау қажет. Ал ол үшін-жұмыс істеу, оқу, оқу, эксперимент жасау, идеялар, прототиптер беру, инновациялар нарығының әрбір қатысушысы өз орнында бірегей, сапалы, өміршең, сыртқы әсерлерге төзімді өнім жасау үшін. Сол кезде осы жұмыс көлемінен әлемдік ауқымда бәсекеге қабілетті жаңа инновациялық экономика құрылып, құрылуда. Тек қана алға жылжу үшін бастапқы нүкте ретінде қарапайым ой қабылдау керек: инновациялар-бұл мемлекеттік бағдарлама емес. Бұл ойлау тәсілі, белсенді өмірлік ұстаным, бұл құмарлық – өйткені олар бүгінгі күні коммерцияландыру ұғымымен тығыз байланысты, демек, инновациялармен айналысатын адамдар бизнес-процесс санаттарында олар туралы ойлауы және олардың өнімі өміршең болып қалу үшін үнемі күш-жігер жұмсауы тиіс.[1]

Кәсіпкерлік белсенділік қазір көтерілуде, бұл жақсы белгі. Бірақ, көптеген жаңадан құрылған кәсіпорындар ұзақ мерзімді перспективада тұрақты өсімді көрсету үшін көптеген бастаушы және тәжірибелі кәсіпкерлерге өздерінің бизнеске деген көзқарасын өзгерту қажет. Ол үшін өз санасында тағы бір стереотипті сындыруға тура келеді: стартаптар (олар қандай салаға жатпаса да) – бұл "тез ақша шабу" емес. Бізде мұндай ұмтылыс көп жағдайда бар, ол түсінікті және өз-өзімен толық рационалды түсініктемеге ие: Қазақстандағы және дәстүрлі офлайн-сервистер саласындағы және онлайн-стартаптар саласындағы бәсекелі орта әлі де әлсіз және мұны түсіну үшін ҚР өңірлерінің бәсекеге қабілеттілік рейтингін міндетті түрде қарау міндетті емес, күнделікті шындықтың қайда айқындылығы анағұрлым айқын. Ал лайықты бәсекелестер болмаған жағдайда кәсіпкерлер тұтынушыларға шарттар мен бағаларды талап етеді.

Егер біз инновациялық экономиканы мемлекеттен немесе сенімді тұтынушылардан алынған жеңіл ақшаны құмға емес, одан да берік іргетасқа салғымыз келсе, онда бізге дәйекті инновацияларды кезең-кезеңмен енгізу жолымен өндіріс пен бизнесте де өтуге тура келеді. Мұнда ШОБ үшін де, ірі компаниялар үшін де, мемлекет үшін де қызмет аясы бар. Негізгі жүктеме мен жауапкершілік шағын және орта бизнестің иығына жатады. Егер қандай да бір корей, американдық немесе тіпті ресейлік жаңа бастаған бизнесмен болашақта өз жобасын (қандай салаға қатысты болса да) сенімді қолға қайта сату туралы жоспар құрса, кастомизация ұнын білетін қазақстандық кәсіпкерлер жобаны дамыту барысында өзіне және өз командасына сенім артуға мәжбүр болады. Бұл қиын, бірақ шын мәнінде, бизнесті дамытудың мұндай сценарийі барынша ақылға қонымды көрінеді, өйткені отандық брендтерді құру мен нығайтудың сөзсіз екенін жақсы мағынада білдіреді.

Инновациялардың отандық нарығындағы ірі бизнестің функциялары мен мүдделері алғашқы доткомдардың пайда болу дәуірінде жиырма жыл бұрын болған жағдайды жақсы

бейнелейді. Оларды құру қазіргі өлшем бойынша орасан зор адам сағаты мен ақша шығынына алып келді. Бұл үлкен тәуекелдер болды және оларды болжау құралдары сәтсіздік тәжірибесінің көптеген мысалдары негізінде құрылды. Бірақ сол кезде жасалған барлық сервистер мен қосымшалар күрделі қаржы салу мен шығындар, қазіргі заманғы өнімдер мен технологиялар тұрғысынан жаңа, жеңілдірек жасау үшін база құрды, біреуге серпінді инновациялардың иесі болуға жол берді. [2]

Қазақстанның ірі бизнесі тәуекелдерге қауіп төндірген инновацияларға қарсы тұр. Тәуекелдерді басқару-күрделі процесс және менеджерлер кейде қажетті құзыреттілікке ие болмайды. Бұл жағдайда үлкен құймаларға және нарықтың маңызды сегментін қамтитын болжамды үлкен пайдаға байланысты ауқымды жобаларды орындау үшін бірден шешім ақылға қонымды көрінеді. Біз технологиялардың өзгеруі көбінесе нарық қажеттілігінен асып түсетінін білеміз, демек, ол тек әлеуметтік тапсырыспен ғана қалыптаспайды және тұтынушының оған деген реакциясы күтпеген. Аз ғана қайтарымы бар шағын жобаларға салу және ол үшін компания ішінде сериялық кәсіпкерлік құру, бизнестің шағын нысандарын инкубациялаумен айналысу.

Көбінесе бұл-ойдың инерциясы. Инновациялармен жұмыс істеу үшін креативтілік феноменімен жұмыс істей алатын мүлдем басқа менеджмент талап етіледі. Классикалық басқарушы міндеттерді шешуде иррационалдық тәсілдерге дайын емес. Ол басқаратын жоба ретсіз дами алады деген фактіні қабылдауға дайын емес. Бұл көбінесе компанияның топ-менеджментінің санасын қайта пішімдеу, оның ішінде құрылымдық өзгерістер, ал күйзелістерді ешкім ұнатпайды.

Мемлекет инновациялық белсенділікті дамыту үшін не істей алады және не істеу керек? "Мемлекет жеке секторды алмастырмауы тиіс, ол ұлттық инновациялық жүйені қалыптастыру мен дамыту процестерінің ұйымдастырушысы, катализаторы және үйлестірушісі болып табылады, бірақ оның басты міндеті - жеке капиталды инновациялық процестерге белсенді қатысуға тарту". Біз осы ұстаным бойынша индустриялық-инновациялық даму стратегиясынан көріп отырғанымыздай, мемлекет өзіне "ұйымдастырушының, катализатор мен үйлестірушінің"өзіне бөлінген рөлі туралы есеп береді. Іс жүзінде, мемлекет жеке секторды инновацияға инвестицияларға (зияткерлік және қаржылық) мәжбүрлеуге дәйекті түрде тырысуда.

Бұл ең либералды елдерде де технологияларды әзірлеуге негізгі тапсырыс беруші мемлекет екенін ескере отырып, қалыпты тәжірибе, ал бизнес-бұл тізбектің соңында келетін және ешқашан алда тұрмайтын инновациялық жүйенің ең консервативті элементі. Оның жарқын мысалы – әлемнің ең нарықтық елі-АҚШ. Атақты Кремний алқабына салымдардың жиынтық көлеміндегі мемлекеттің үлесі 50% - дан асады. MIT (Massachusetts Institute of Technology) жеке университетін қаржыландырудың үштен екісі де мемлекеттің үлесіне тиеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1.Об утверждении Концепции развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 года <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000250>

2. Об утверждении Государственной программы поддержки и развития бизнеса "Дорожная карта бизнеса-2025"

<https://www.gov.kz/memleket/entities/economy/documents/details/20997?lang=ru>

3. Совершенствование системы государственной поддержки предпринимательства в республике казахстан <https://journals.nauka-nanrk.kz/bulletin-science/article/view/5833>

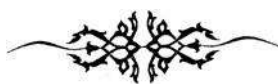
4. Жамбыл облысының әкімдігі ресми сайты

<https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl/documents/details/598677?lang=kk>

5. Есиркепова, А.М. Бизнес-жоспарлау [Мәтін] : оқу құралы / А.М. Есиркепова. - Алматы : ЭСПИ, 2021. - 296 б. - ISBN 978-601-342-885-

7 <http://elib.dulaty.kz/MegaPro/Web/SearchResult/ToPage/1>

6. ДиМаттео Ларри А. Халықаралық бизнес құқығы және заңнамалық орта: транзакциялық тұрғыдан зерделеу [Мәтін] = International bussiness law and the legal environment : оқу құралы / ДиМаттео Ларри А.; Ауд. К. М. Абишова, Г.С. Жолдасбаева, Е.Н. Искаков және т.б. - 3-ші басылым. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" ҚҚ, 2019. - 680 б

4-СЕКЦИЯ
ЭКОНОМИКА МЕН БИЗНЕСТЕГІ ҒЫЛЫМ ИННОВАЦИЯСЫ
ИННОВАЦИИ НАУКИ В ЭКОНОМИКЕ И БИЗНЕСЕ
INNOVATIONS OF SCIENCE IN ECONOMICS AND BUSINESS

Исаева Д. М., Самакова А. С. ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ НА ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ АГРАРНОГО СЕКТОРА.....	3
Кожаягулова В. С., Исманкулова Д. Н. РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ БАНКОВСКИХ ПРОДУКТОВ.....	7
Ботобеков А. Б., Тойчубеков К. Ш. ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ПОТЕНЦИАЛ БУХГАЛТЕРСКОГО АУТСОРСИНГА ДЛЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РЕГИОНАХ КЫРГЫЗСТАНА: АНАЛИЗ И ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ.....	11
Асанакунова А. С., Парпиева Н. Р. ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	16
Ишенов Б.Ч., Тыныстанова М. М. ДОЛЛАРОВЫЙ ГАМБИТ И ЦУГЦВАНГ АМЕРИКАНСКОЙ ГЕГЕМОНИИ.	20
Тыныстанова М. М. РЕСУРСЫ – СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ЭЛЕМЕНТ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАН. ЕАЭС RESOURCES ARE A STRATEGIC ELEMENT OF DEVELOPMENT ECONOMICS OF THE EEU COUNTRIES.	24
Буньковский В. И., Исаков Г. Ж. РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА– ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА СТРАНЫ.	30
Наренова А.Н., Досмаханбет А. ЦИФРАНДЫРУ ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҮКІМЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ.	34
Наренова А. Н., Өмірболат Н. ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУ НӘТИЖЕЛЕРІ.	37
Молдабекова А. Ш., Аман А.Ұ. КОРПОРАЦИЯЛЫҚ ТАБЫС САЛЫҒЫНЫҢ РӨЛІ: САЛЫҚТЫ ЕСЕПТЕУДІҢ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ТЕТІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.	39
Молдабекова А. Ш., Иманқұл Е. Ж. ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙ ЖАСАУДАҒЫ САЛЫҚ МЕХАНИЗМІНІҢ РӨЛІ.	44
Шоханова И. Ш., Тойбай А. Н. КӘСІПОРЫННЫҢ ӨСУ СТРАТЕГИЯСЫ.	49
Қожабеков С. С., Альпенова Б. А. Суранова А. Н. ҰЙЫМДАРДЫҢ АҚША АҒЫМЫН ТАЛДАУ ҮШІН АҚПАРАТТЫҚ БАЗА.	54
Кудабаева Л. А., Байдашев Е. Т. АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ МӘНІ МЕН ҚАЖЕТТІЛІГІ.	61
Кудабаева Л. А., Байдашев Е. Т. АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ӘДІСТЕРІНЕ ШОЛУ.	66
Қадырбай С. Б., Мелдебек А. А. МЕМЛЕКЕТТІК СЕКТОРДЫҢ HR ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ.	70
Қадырбай С. Б., Мелдебек А. А., Иманқұл Е.	

АЙМАҚТЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТТІ ДАМУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	75
АМИРОВА Г. К.	
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	79
Zhantayeva A. M.	
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE STATE AND SOCIETY: CONCEPT AND APPROACHES.	82
Үernaz Oralbayev.	
HIGHER EDUCATION IN THE UNITED KINGDOM AND KAZAKHSTAN AND SOME LEGAL ASPECTS OF ITS STATE REGULATION.	89
Шалдарбекова К. Б.	
ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢІНДЕГІ АЙМАҚТАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.	94
Шалдарбекова К. Б.	
EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE REGIONAL INNOVATION SYSTEM... 92	
Тажибаев С. Д., Танатова С.О., Курамаев И.	
СОВРЕМЕННАЯ РЕГИОНАЛЬНАЯ ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА	101
Уристенбекова Б., Кенишбекова А.	
КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ ФАКТОРЛАРЫ.	106
Уристенбекова Б., Омиркулова А.	
БАНК РЕСУРСТАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ	110
Тажибаева Ж.С.	
ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТЯМИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И СОЗДАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ.....	115
Танатова С.О., Серик К.	
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ КАЗАХСТАНА.	119
Исақов Ғ. Ж., Жуанышева Б. Қ.	
ҚАРЖЫЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ СТРАТЕГИЯСЫ МЕН ТАКТИКАСЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.....	123
Исақов Ғ. Ж.	
ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОМ СЕКТОРЕ.....	127
Исақов Ғ. Ж., Жармухамбет Э.	
ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУ – БАСҚАРУДЫҢ БАСТЫ ФУНКЦИЯСЫ	130
Алимкулова Ш. И.	
ҚАРЖЫЛЫҚ ПИРАМИДАНЫҢ ЖАЗАНЫҢ ЫҚТИМАЛДЫЛЫҒЫ.....	134
Жакашев Б. Р., Асемова Р. Д.	
ЭКОНОМИКАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ДАМУЫ.....	137
Жакашев Б. Р., Жумадильдаев М.	
КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН АРТТЫРУ.	141
Махашева Ж. А., Умирзакова Н.Т.	

КОРПОРАТИВТІК МӘДЕНИЕТ КӘСПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ.	146
. Махашева Ж. А., Умирзакова Н.Т.	
ПРОЦЕСТІК ТӘСІЛ - КӘСПОРЫНДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ.	148
Қонарбай Ұ., Айтбаева Д.Т.	
ИННОВАЦИЯ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУ.....	151
Асемова Р. Д., Әлімбек Д.	
ҚАЗАҚСТАНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ- ТЕХНИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТТІ БЕЛСЕНДІ ДАМУ ЖОЛДАРЫ.	153
Маханова А. Ж., Умирзакова Н. Т.	
ҰЙЫМДАРДА АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ.	157
Есперов Е. И., Абиьлдаев С. Т.	
ФИНАНСИРОВАНИЕ БИЗНЕСА В ИСЛАМСКОЙ ЭКОНОМИКЕ.....	160
Есперов Е. И., Махмуд М. Р.	
ФОРМЫ ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА В ИСЛАМСКОЙ ЭКОНОМИКЕ: МУДАРАБА.	163
Есперов Е. И., Махмуд М. Р., Абиьлдаев С. Т.	
ЭТИКА В ИСЛАМСКОЙ ЭКОНОМИКЕ.....	167
Айтбаева Д.Т., Қонарбай Ұ.	
РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ В БИЗНЕСЕ. 172	
Ким Т. А ., Кривошеева В.	
КРЕДИТОВАНИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ: ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	177
Ким Т. А.	
РАЗВИТИЕ И ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИЙ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ -ПРОРЫВ ДЛЯ КАЗАХСТАНА.....	182
Уристенбекова Б., Айтбаева Д. Т.	
РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УЧЕТА И АУДИТА В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЯЮЩЕЙСЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ	188
Жантаева Г. М., Саркулова Ж. Ж.	
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕСЕП ПЕН АУДИТТИҢ ҚАЛЫПТАСУЫ- АҚПАРАТТЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ ДРАЙВЕРІ	193
Жантаева Г. М., Саркулова Ж. Ж.	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫН ЦИФРЛАНДЫРУ ДРАЙВЕРІ.....	198
Жантаева Г. М., Саркулова Ж. Ж.	
ДРАЙВЕРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ.....	202
SARKULOVA Zh., Zhantaeva G .	
THE DRIVER OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.	208
Тайгашинова К . Д., Ержанов А. К.	
ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕТА ЗАТРАТ В НЕФТИПЕРЕРАБОТКЕ .	212
Ким Т. А., Асемова Р. Д.	

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФИНАНОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УЧЕТА И АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.	217
Kuatbekov Zh. A., Kadyrova A. S. IMPROVEMENT OF PUBLIC MANAGEMENT THROUGH THE MECHANISMS OF PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SOCIO-ECONOMIC SECTOR OF THE REGION.....	220
Дильдакулов М., Калдыгозова М. АЙМАҚТА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ҚАРҚЫНДЫ ДАМЫТУДЫ ЖОЛДАРЫ	223
Жанұзақ Н., Калдыгозова М. ШАҒЫН КӘСПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ЖОЛДАРЫ	227
Тортай А., Керимкулова Э. АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДАҒЫ ӨНІМНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ	232
Рахымжанова А., Қалымбетова С. АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМЫТУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЖҮЙЕСІН ЖАҢАРТУ ЖОЛДАРЫ	237
Жантаева У., Удасбекова А.М. АЙМАҚТЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ӨНДІРІСІН ДАМЫТУ БАҒЫТТАРЫ	242
Елубай А., Қалымбетова С. АЙМАҚТАҒЫ ШАҒЫН КӘСПКЕРЛІКТІ ҚОЛДАУ МЕН ДАМЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ	250
Усенов А., Керимкулова Э. ӨНЕРКӘСІПТІК ӘЛЕУЕТ - АЙМАҚТЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІНІҢ НЕГІЗГІ КОМПОНЕНТТЕРІНІҢ БІРІ	260
Қылышбек Ө., Қалымбетова С. АЙМАҚТА АЗЫҚ - ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУЛЕР	266
Альжанова Ұ., Тойшибекова Н.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ МАРКЕТИНГТІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ	270
Жантаева У., Удасбекова А.М. ИННОВАЦИЯҒА АРНАЛҒАН ЭКОЖҮЙЕ	275

**«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ – АЙМАҚТЫ ДАМУДЫҢ ДРАЙВЕРЛЕРІ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ- ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ
12 сәуір, 2024 ж.**

**СБОРНИК ТРУДОВ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«НАУКА И ИННОВАЦИЯ – ДРАЙВЕРЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА»
12 апреля, 2024г.**

**COLLECTION OF WORKS OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
« SCIENCE AND INNOVATION- DRIVERS OF REGIONAL DEVELOPMENT»
April 12, 2024**

**Конференция материалдар жинағында жарияланған мақалалардың стиліне, мазмұнына,
грамматикалық қателеріне редакциялық алқа мүшелері жауап бермейді, жауапкершілік мақала
авторларына жүктеледі**

**Сверстано и отпечатано с авторских оригиналов
Ответственность за научное содержание и грамматические ошибки несут авторы**

**Есепті б.т. 17,6 Шартты б.т. 16,6
Қағазы офсеттік
Офсеттік басылым. Таралымы 100 дана
Тапсырыс №**

**ХТИИ баспаханасы,
080000, Тараз қ., Жамбыл даңғылы, 75А**

